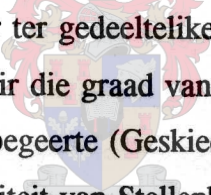

**DIE GESKIEDENIS VAN
KUILSRIVIER, 1652 - 1905**

deur

ADINDA L. VERMAAK

Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening
aan die vereistes vir die graad van Magister in die
Lettere en Wysbegeerte (Geskiedenis) aan die
Universiteit van Stellenbosch

Studieleier : Dr. C. Venter

Januarie 1993

VERKLARING

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat, my eie oorspronklike werk is wat nog nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander Universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê is nie.

DATUM

18 Januarie 1992
.....

OPSOMMING

Ofskoon die gebied wat later bekend sou staan as die Kaapse Vlakte en Duine eeue lank reeds deur jagters en veeboere bewoon is, was dit blanke setlaars wat na die stigting van 'n verversingspos aan die Kaap, vanaf 1680, dié gebied sou bewerk en omvorm.

'n Uitspanplek vir reisigers van en na die Kaap was noodsaaklik, en daarom was De Kuilen, vanweë sy ligging, die aangewese plek vir die oprigting van 'n Kompanjiespos in 1680 waar veldwagters gestasioneer kon word. Hierdie amptenare het in 'n wisselende mate beheer uitgeoefen oor die vryburgers in die binneland. In 1700 is De Kuilen verkoop aan kaptein Olof Bergh, die hoof van die Kaapse garnisoen.

Na 1700 het die plaas De Kuilen steeds as 'n halfweghuis gedien, alhoewel dit gedurende die agtiende eeu en die eerste helfte van die negentiende eeu met kort tussenposes van eienaar verwissel het. Die plaaslike gemeenskap, net soos dié in die Kolonie, kon egter nie vinnig ontwikkel nie, aangesien 'n toereikende verbindingsweg oor die sanderige Kaapse Vlakte ontbreek het.

Die landmeter-generaal, luitenant-kolonel C.C. Michell, het hierin die inisiatief geneem. In Desember 1845 is die hardepad, met die hulp van bandietearbeid, voltooi. Dit het gelyk asof die gemeenskap by Kuilsrivier op die drumpel van groot ontwikkeling staan. Die drie herberge met hul kantens, wat ook as negosie-winkels gedien het, het gefloreer. Met die aanbou van die spoorlyn vanaf Kaapstad in 1862, is egter teen die verwagting van die inwoners in, besluit dat Kuilsrivier slegs 'n spoorweghalte sou kry, en dat nie alle passasierstreine daar sou stilhou nie. Dié besluit het verdere ontwikkeling gestrem.

Kuilsrivier se inwoners is oor die jare heen nou betrek by gebeure van nasionale omvang, soos die agitاسie in 1849-1850 om die invoer van surplus-bandiete uit Engelse tronke te verhoed. George Holloway, een van die herbergiers op Kuilsrivier, se versuim om aan die eise van die Anti-bandietegenootskap toe te gee, het bankrot gespeel.

Die kerk het, soos in alle Afrikaner-gemeenskappe destyds, 'n belangrike rol gespeel in die

(ii)

Kuilsrivierse gemeenskap. Die onwrikbare geloof en deursettingsvermoë van die vrome Johanna (Jana) van der Berg, het die grondslag gelê vir die oprigting in 1843 van 'n kerk en skool deur die Rynse Sendinggenootskap in Sarepta. Onder leiding van onderwysers, soos Hendrik January, het die onderwys en die kerk gevorder.

Na 'n paar onsuksesvolle pogings in die sestigerjare van die negentiende eeu is in Augustus 1874 met 'n skool vir blanke leerlinge begin. Die koms van Charles Mathurin Villet in 1881 het 'n periode van kulturele en godsdienstige oplewing ingelui. Sy opvolger, die sterk Afrikanergesinde Pieter Francois de Wet, wat vanaf 1892 tot 1905 skoolhoof was, se dienstermyn is gekenmerk deur personeeluitbreiding en die aanbou van 'n nuwe skoolgebou. In die laaste dekades van die negentiende eeu is plaasskole in die Vlaeberg en Bottelary omgewings gestig.

Sommige van Kuilsrivier se inwoners het na Stellenbosch gegaan vir hul kerklike voorregte en behoeftes; die meerderheid was egter lidmate van die Durbanvillese gemeente. Di. Johannes Jacobus Beck (1834-1886) en Anton Daniël Lückhoff (1886-1903) het op 'n redelik gereelde grondslag dienste gehou in die skoolgebou op Kuilsrivier. In 1903 is die selfstandige gemeente, Kuilsrivier, gestig. Die kleurryke ds. Herman Dirk van Broekhuizen is in 1904 as die eerste predikant bevestig.

Kuilsrivier het destyds onder die Stellenbosse kiesafdeling geressorteer, en die beroeringe op politieke gebied het die gemeenskap direk geraak. Die agitatie vir die uitbreiding van die stasiefasiliteite op Kuilsrivier, byvoorbeeld, het 'n sterk politieke inslag gehad. Die uitbreek van die Tweede Vryheidsoorlog in 1899 het die verhouding tussen die Afrikanergesindes en die sogenaamde "jingo's", sterk beïnvloed.

Die klein gemeenskappe van Kuilsrivier, wat destyds hoofsaaklik saamgestel was uit groenteboere, maar ook die druiweboere teen die hange van die Bottelary heuwels, het 'n opvallende aantal belangrike skrywers opgelewer.

Die vroegste bewys van die aanwesigheid van die muse onder die inwoners van die Kuilsrivierse omgewing, is die kosbare handgeskrewe **Verseboek van die Bosmans**, waarin

(iii)

gedigte opgeneem is wat van 1773 tot 1813 in die Bottelary geskryf is deur Susanna Bosman van die plaas Welgelegen en haar twee dogters, Susanna Johanna Schabordt en Maria Margaretha de Waal wat op Langverwacht, buite Kuilsrivier, gewoon het.

SUMMARY

In spite of its being inhabited by hunters and stock-farmers for many centuries, the area later known as the Cape Flats and Dunes was to be worked and developed by the white settlers after the founding of a refreshment post, from 1860 onwards.

Travellers to and from the Cape needed a place to outspan and thus De Kuilen, owing to its location, was the appropriate place for the provision of a Company Post in 1680 where field rangers could be stationed. These officials exerted varying degrees of control over the Free Burghers of the interior. In 1700 De Kuilen was sold to Captain Olof Bergh, officer commanding of the Cape garrison.

After 1700 the farm De Kuilen served as a halfway house, although it often changed hands during the first half of the nineteenth century. Like the rest of the Colony, the local community could not develop fast, owing to inadequate road links over the sandy Cape Flats.

The surveyor general, lieutenant-colonel C.C. Michell, took the initiative in this regard. In 1845 the hard road was completed with the aid of convict labour and it seemed as if the community at Kuilsrivier stood on the threshold of extensive development. The three inns with their canteens, which also served as shops, prospered. With the advent of the railway line from Cape Town in 1862, it was decided that Kuilsrivier would serve only as railway siding, and that passenger trains would not stop there. This decision retarded further development.

The inhabitants of Kuilsrivier have, over the years, been closely involved with occurrences of national significance, such as the 1849-1850 Anti-Convict Agitation. George Holloway, a Kuilsrivier inn-keeper, went bankrupt owing to his refusal to yield to the demands of the Anti-Convict Association.

As in all Afrikaner communities, the church was prominent in the community. The steadfast faith and perseverance of the pious Johanna (Jana) van der Bergh led to the founding of a church and school by the Rhenish Missionary Society in Sarepta in 1843. Led by teachers like

Hendrik January, school and church progressed.

After a few unsuccessful attempts in the 1860's, a school for white pupils was founded in August 1874. With the arrival of Charles Mathurin Villet in 1881, a period of cultural and religious revival commenced. The term of office of his successor, the strongly pro-Afrikaner Pieter Francois de Wet, headmaster from 1892 to 1905 was characterised by staff enlargement and the erection of a new school building. During the last decades of the nineteenth century, farm schools were founded in the Bottelary and Vlaeberg regions.

Some Kuilsrivier inhabitants travelled to Stellenbosch for their religious privileges and needs. The majority, however, belonged to the Durbanville parish. The rev. Mr Johannes Jacobus Beck (1834-1886) and the rev. Mr Anton Daniël Lückhoff (1886-1903) regularly held services in the school building at Kuilsrivier. The independent parish of Kuilsrivier was founded in 1903. The colourful rev. Mr Herman Dirk Broekhuizen was ordained as the first minister in 1904.

Kuilsrivier fell under the Stellenbosch constituency, and occurrences of political nature affected the community directly. Agitation for the extension of station facilities at Kuilsrivier, for instance, had a strong political character. The outbreak of the Second Boer War in 1899 strongly influenced the relationship between the pro-Afrikaner faction and the so-called "jingos".

The small community of Kuilsrivier, at the time constituting of mainly vegetable farmers, but also of grape farmers against the slopes of the Bottelary hills, produced a surprising number of significant authors.

The earliest proof of the muse among the inhabitants of the region is the valuable hand-written **Verseboek van die Bosmans** containing poems written between 1773 and 1813 in the Bottelary by Susanna Bosman of the farm Welgelegen, and her two daughters, Susanna Johanna Schabordt and Maria Margaretha de Waal of Langverwacht, outside Kuilsrivier.

INHOUD

	Bladsy
Opsomming	i
Summary	iv
Voorwoord	xi
Dankbetuigings	xvi
Lys van Kaarte en Foto's	xviii
1. Vroegste verkenning en vestiging	1
Die eerste blankes in die gebied	1
Die woeste binneland word verken	3
Probleme met die verskaffing van verversings	4
Die Kuilen as uitspanplek	6
Schagger en Cuijper staan hul grond af	8
2. De Kuilen as buitepos van die Kompanjie	10
Die bou van "een beknopte wooningh" by De Kuilen	10
De Kuilen se rol in die veeruilhandel	12
Die Kommissaris en De Kuilen	14
Kommissaris Adriaan van Reede tot Drakenstein	16
3. Die veldwagters van De Kuilen	19
Die handhawing van wet en orde	20
Korrupsie van die veldwagters	23
Die veldwagters op die strafeiland	26
Die afskaffing van De Kuilen as buitepos	27
Olof Bergh, eerste eienaar van De Kuilen	28
De Kuilen in die bewindstyd van W.A. van der Stel	31

4.	De Kuilen: 1700 tot 1840	35
	Reisigers besoek De Kuilen	35
	Die twee De Kuilens	38
	Die eerste De Waals van Kuilsrivier	38
	De Kuilen as halfweghuis	41
	Die Bosmans van Kuilsrivier	44
5.	Kuilsrivier en die hardepad: 1840-1845	48
	Pogings om die Vlaktegebied te bewaar	50
	Behoeftes aan 'n hardepad	53
	Wydverspreide belangstelling in die projek	55
	Voorstelle vir die finansiering van die pad	57
	'n Bandietestasie by Kuilsrivier	58
	Die Kuilsrivierse inwoners en die pad	61
	De Zuid-Afrikaan en die pad	63
	Die voltooiing van die pad	65
	Probleme met die instandhouding	66
	Johannes Henoch Neethling en die pad	69
6.	Kuilsrivier en die Anti-bandiete-agitasie	73
	Die Kaap as 'n moontlike strafkolonie	73
	Die Anti-bandiete-agitasie	75
	Kuilsrivier inwoners betrokke by agitasie	77
	Die agitasie verhewig	78
	Die aankoms van die Neptune	80
	George Holloway van Kuilsrivier onder die "Pledge"	82
	Die Neptune verlaat die Kaap	85
	Gevolge van die agitasie	86

7.	Die onderwys en kerk in Sarepta	88
	Die invloed van 'n merkwaardige vrou	88
	Die vervulling van 'n droom	92
	Die begin van onderwys in Sarepta	94
	'n Leermeester by uitnemendheid	95
	Eerw. Johannes Rath as inwonende sendeling	99
	Toonaangewende figure in die gemeenskap	102
	Mej. Anna Rath as skoolhoof	104
	Carl Juffernbruch	106
	Sendinginspekteur Spiecter se besoek	107
	'n Veldbrand bedreig Sarepta	108
8.	Nederduits-Gereformeerde Kerk in Kuilsrivier	111
	Ds. Johannes Jacobus Beck se bediening	112
	Ds. Anton Daniël Lückhoff	125
	Casparus Bosman en die "Engelsch preekery"	127
	Die stigting van 'n eie gemeente, 1903	133
	Ds. Herman Dirk van Broekhuizen	137
9.	Blanke onderwys in Kuilsrivier	143
	Privaatonderrig op Kuilsrivier	144
	Onderwys in die beginjare (1860-1865)	145
	F.H. Truter se poging in 1867	148
	Charles Cole Bryant se probleme	149
	C.J. Heise en A.R.H. Bleksley (1870-1874)	151
	Die heropening van die skool, Augustus 1874	152
	Die era van Charles Villet (1881-1892)	154
	"Floreert" Kuilsrivier - of nie?	158

	(ix)
Beroeringe tydens skoolkomiteeverkiesings	161
Finansiële probleme	162
Villet se gesondheidsprobleme en bedanking	163
Pieter Francois de Wet (1892-1905)	166
Personeeluitbreiding	167
Akkommodasie	168
Inspeksieverslae	171
Sanitêre probleme	171
De Wet kondig sy uittrede aan	172
Die plaasskole in die Kuilsrivier omgewing	174
Vlaeberg	174
Bottelary	178
10. Ekonomiese ontwikkeling en gemeenskapslewe na 1840	181
Neethling's Halfway House herleef	181
Die invloed van die kantiens	186
Weer klagtes oor 'n Holloway	189
Kuilsrivier se eie assistent-veldkornet	190
Kuilsrivier agiteer vir 'n eie spoorwegstasie	195
Politieke beroeringe op Kuilsrivier	199
Die Afrikaners teen die "jingo's"	201
Die verkiesing van 1898	203
Verkiesingswanpraktyke	204
Kuilsrivier en die Anglo-Boereoorlog	206
Kuilsrivier se Boererebel	209
Die boere van Kuilsrivier en hul arbeiders	210
Die ontdekking van tin, 1903	216
Die gemeenskapslewe en kulturele bedrywigheide	217
Die De Waals van Langverwacht en Saxenburg	221
Die Verseboek van die Bosmans	223

(x)

11. Slot

230

Bronne

232

Bylae: Gedigte uit die Kuilsrivier omgewing

254

VOORWOORD

In 1987 het mnr. J.W. (Niek) Terblanche, wat vanaf 1952 tot 1987 stadsclerk van Kuilsrivier was, my gevra of ek bereid sou wees om die geskiedenis van Kuilsrivier te skryf - sodat dit in 'n bekendstellingspamflet oor die dorp sou inpas. Ek het nie daarvoor kans gesien nie.

Na oorleg met my destydse promotor, prof. D.J. van Zyl van die Universiteit van Stellenbosch, het ek my navorsingsonderwerp verander. Ek sou wel die geskiedenis van Kuilsrivier navors en opteken, maar dit sou waarskynlik nie in 'n brosjure inpas nie.

Aanvanklik het ek beplan om die grense van die oorspronklike plaas, De Kuilen, soos die transportakte van 1705 dit omskryf, as die begrensing van die navorsingsgebied te beskou.⁽¹⁾ Ek het egter gou besef dat die aard van die Kaapse Vlakte met sy sandwoestyn so 'n deurslaggewende faktor in die ontwikkeling - of gebrek aan ontwikkeling - van die gebied was, dat dit ook in berekening gebring sou moes word. Verder het die geskiedenis van die plaasskooltjies en die boeregemeenskap in die Vlaeberg en Bottelary wyke van Kuilsrivier so 'n interessante kyk op die lewe en ontwikkeling van die hele boeregemeenskap gelewer dat ek dit nie kon weerstaan nie. Uiteindelik is die geskiedenis van die gebied wat tans die gemeenskap en gemeentes van Kuilsrivier vorm, dit wil sê ook die Bosmans van die plase in die Bottelary, as navorsingsgebied betrek.

Aangesien ek aanvaar het dat daar oor so 'n onbeduidende plekkie soos wat Kuilsrivier in die agtiende en negentiende eeue was, betreklik min inligting beskikbaar sou wees, is die tydperk wat deur die navorsing gedek sou word, vasgestel van 1652 (met die eerste blanke reisigers deur die gebied) tot 1905, nadat Kuilsrivier as afsonderlike Nederduits Gereformeerde gemeente van Durbanville afgestig het.

De Kuilen was die natuurlike uitspanning vir alle reisigers van en na Stellenbosch en die Overberg. Daarom was die reisverhale uit die sewentiende en agtiende eeu die eerste voor die hand liggende inligtingsbronne.

Oor die aanloop tot en die stigting van De Kuilen as Kompanjiespos was Dan Sleigh: Die buiteposte van die Kompanjie (ongepubliseerde MA-verhandeling US, 1982) 'n belangrike bron, hoewel dit vir die doel van hierdie navorsing nodig was om self die primêre bronne uit die eerste halfeeu van blanke besetting aan die Kaap te bestudeer.

Na die afsluiting van die eerste fase in die geskiedenis van De Kuilen, dit wil sê met die verkoop van die Kompanjiespos in 1701 aan die eerste privaateienaar, Olof Bergh, is verwysings na De Kuilen in die amptelike Kompanjiesdokumente feitlik heeltemal gestaak.

Die volgende dokumentereeks wat inligting kon verskaf, was die Opgaafrollen en die inligting wat in die Kantoor van die Landmeter-Generaal, Kaapstad en die Kantoor van die Registrateur van Aktes, Kaapstad en die Kantoor van die Landmeter-Generaal verkry is. Hierin kon die name van eienaars wat by Kuilsrivier gewoon het en watter produkte gekweek is, vasgestel word. Om meer uit te vind oor die inwoners het ek my na die **Government Gazette** en die koerante van die agtiende en negentiende eeue gewend, veral na **De Zuid-Afrikaan**, wat gereeld deur Kuilsrivier se korrespondent op die hoogte gehou is van wat in die gemeenskap op politieke en skoolgebied gebeur het. **The South African Commercial Advertiser** was waardevol as inligtingsbron vanuit die teenoorgestelde kant van die politieke spektrum.

Die bou van die hardepad oor die Kaapse Vlakte en Duine het die gemeenskap van Kuilsrivier ingrypend beïnvloed. Ontwikkeling het egter ook probleme meegebring: die padwerkers, met kontantloon in die sak, was die ideale klandisie vir die drie kantiens wat gefloreer het in 'n gemeenskap wat nog niks meer as 'n gehuggie was nie. Die dokumentereeks van die Central Road Board (CRB) met die korrespondensie van die superintendent van die Convict Road Station op Kuilsrivier, asook die dokumente van The Magistrate of Stellenbosch (1/STB) het waardevolle inligting en agtergrond verskaf van die ontluikende sake- en gemeenskapslewe van die gemeenskap.

Namate die navorsing gevorder het, het ek algaande besef dat so 'n klein gemeenskappie 'n mikrokosmos verteenwoordig het van die land waarvan dit deel vorm. Die verhouding tussen die Afrikaners en die Engelssprekendes; tussen die blanke plaaseienaars en hul bruin

werkers; die invloed van epogmakende gebeurtenisse soos die Anti-bandiete-agitasie van 1849-1850, die Vryheidsoorloë - dit was alles te lees in die koerantberigte, die hofverslae, die aansoeke om die verkryging van dranklisensies en die korrespondensie van die veldkornette.

In die skryf van die geskiedenis van 'n hele gemeenskap ontstaan die probleem van die ordening en indeling van die stof. Aangesien die kerk en onderwys van die sendingstasie Sarepta los van die res van die Kuilsrivierse gemeenskap ontwikkel het, is besluit om dit afsonderlik te behandel. Reeds in 1843 is 'n kerk in Sarepta gebou en teen 1872 was daar reeds 78 leerlinge in mnr. Hendrik January se skool, terwyl die blanke gemeenskap in 1874 opnuut 'n poging aangewend het om 'n skool vir blanke leerlinge te begin. Die vernaamste bron van inligting oor Sarepta was die jaarlikse verslae van die Rynse Sendelinge, soos opgeteken in die **Berichte der Rheinische Missiongesellschaft**.

In die dokumentereeks Superintendent General of Education (SGE) waarin, onder andere, die korrespondensie van die skoolkomitees met die SGO, asook inspeksieverslae bewaar is, is die ontwikkeling, nie net van die blanke skool nie, maar ook van die hele gemeenskap weerspieël. Die geesdriftige berigte van Kuilsrivier se korrespondent aan **De Zuid-Afrikaan** oor die konserte en publieke eksamens het lig gewerp op die sosiale lewe en menseverhoudinge in die gemeenskap.

Vir die gemeenskap van Kuilsrivier was dit ongelukkig dat 'n leraar soos ds. Johannes Jacobus Beck van Durbanville byna drie en vyftig jaar lank hul herder moes wees, maar die navorser was te dankbaar oor so 'n kleurrike, kontroversiële figuur. Die Argief van die Nederduits-Gereformeerde Kerk was die vernaamste inligtingsbron vir hierdie gedeelte van die geskiedenis, terwyl 'n studie van die koerante belangrike agtergrondinligting verskaf het.

In die laaste hoofstuk is gepoog om die lig te laat val op die ontwikkeling van die gemeenskap tot 1905 en ook terselfdertyd verhoudinge in die dorpie te belig: tussen Afrikaners en Engelssprekendes, veral in die gespanne tyd voor en tydens die Tweede Vryheidsoorlog, die verhouding tussen blanke werkgewers en hul werknemers, asook die sosiale lewe teen die einde van die negentiende eeu.

Iets wat deurgaans opvallend was, was die rol wat enkelinge in so 'n geslote gemeenskap gespeel het. Onderwysers soos Hendrik January van Sarepta, asook Charles Mathurin Villet en Pieter Francois de Wet se invloed het ver wyer gestrek as die leerlinge in hul klasse. Die predikante en sendelinge, soos di. Beck, A.D. Lückhoff en H.D. van Broekhuizen en die sendelinge, D.P. Lückhoff, J. Rath en F.W. Weber het weer, nie soseer deur hul preke nie, maar deur hul persoonlikhede, die gemeenskap beïnvloed.

Families, soos die Jouberts, De Villiers's en Brinks, wat gereeld in die skoolkomitee gedien het, die Thomasse van Sarepta, maar ook die Holloways, die kantieneienaars, was almal belangrike rolspelers in hierdie gemeenskap in wording.

Maar dit was veral die geskiedenis van die Bosmans van Bottelary en Kuilsrivier en die De Waals van Langverwacht en Saxenburg wat fassinerende stof gebied het. Die boekie wat J.H.H. de Waal onder die skuilnaam, J.W. van Lingen, oor die De Waals van Langverwacht geskryf het, **De Waal geslag**, was die aansporing vir 'n soektog na die gedigte wat Maria Margaretha de Waal (gebore Bosman) van Langverwacht gedurende die eerste helfte van die negentiende eeu geskryf het. Hier was dit veral die Stellenbosse Heemkring op Stellenbosch wat waardevolle inligting en oorspronklike manuskripte van die Bosmans en De Waals opgelewer het. Uiteindelik is die oorspronklike handgeskrewe erfstuk van die De Waal familie, **Die verseboek van die Bosmans**, in die boekeversameling van die Drakensteinse Heemkring opgespoor (ná 'n wenk van dr. G.G. Cillié, wat self 'n interessante studie gemaak het van die Nederlandse gesange wat as basis van sommige van die gedigte gedien het). Dr. D.W. (Dawid) de Villiers, die persoon wat hierdie boek, bestaande uit 380 bladsye, in Oktober 1954 op die solder van mnr. W.A. de Waal se huis in die Paarl ontdek het, het sy gebinde, fotostatiese kopie van die waardevolle boek aan die skrywer hiervan afgestaan. Vir die doel van hierdie studie het 'n letterkundige analise en waardebeplasing of 'n kerkhistoriese studie van die gedigte buite die raamwerk geval.

Hierdie versameling gedigte is almal die werk van drie vroue: Susanna Bosman (getroud met Isaac Bosman van Welgelegen in die Bottelary) en haar twee dogters, Susanna Johanna (getroud met Petrus Johannes Schabord wat ook aanvanklik in die Bottelary op die plaas Welgevonden geboer het) en Maria Margaretha (op vyftienjarige ouderdom getroud met

(xv)

Arend de Waal, later van Langverwacht). 'n Aanduiding van die belangrikheid van hierdie gedigte, waarvan talle in die jaar 1785 reeds geskryf is (met die vroegste een blykbaar reeds in 1773) is die feit dat die skrywers van die gesaghebbende literatuurgeskiedenis van Afrikaans kennelik nie bewus was van die bestaan van hierdie versamelbundel nie.⁽²⁾ Afgesien hiervan is ander gedigte deur Bosmans by die Stellenbosse Heemkring en by inwoners van Kuilsrivier opgespoor. 'n Keur van hierdie gedigte verskyn as 'n bylae agterin hierdie studie.

Ter wille van eenvormigheid word die buitepos De Kuilen gespél, al het die spelling aanvanklik gewissel van De Cuyle, De Keylen, Die Cuyt, ensovoorts. Ook na die dorpie Pampoenkraal (later D'Urban en Durbanville) word verwys as Durbanville, soos dit uiteindelik bekend sou staan.

Adinda L. Vermaak

Kuilsrivier

Januarie 1993

2 J.C. Kannemeyer: *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur I*, pp. 19-22; G. Dekker: *Afrikaanse literatuurgeskiedenis*, p. 4.

DANKBETUIGINGS

Ek wil graag my opregte dank betuig aan prof. D.J. van Zyl van die Universiteit van Stellenbosch vir die hulp wat hy verleen het, veral met die navorsing van die eerste gedeelte van die tesis oor die Kompanjiestyd. Ook aan dr. C. Venter, van die Universiteit van Stellenbosch wat vanaf 1991 as my promotor opgetree het, is ek dank verskuldig vir sy simpatieke en gesaghebbende leiding asook die insiggewende en leersame gesprekke en advies, veral met die afronding van die studie. Daarbenewens ook my opregte dank aan dr. J.C. Visagie, interne eksaminator, vir sy waardevolle wenke.

Die grootste gedeelte van my navorsingstaak is in die Kaapse Argiefbewaarplek uitgevoer. Ek is baie dank verskuldig aan die hulpvaardigheid van die personeel aldaar. Ek wil ook my hartlike dank uitspreek aan die personeel van die Suid-Afrikaanse Biblioteek, Kaapstad, die J.S. Gericke Biblioteek, Stellenbosch, die Stellenbosse en Drakensteinse Heemkringe en die Kuilsrivierse Openbare Biblioteek.

'n Groot aantal mense van Kuilsrivier en Stellenbosch het my te woord gestaan, interessante agtergrondinligting verskaf en foto's aan my geleen. Mnr. Danie de Waal van Uiterwyk was so vriendelik om die waardevolle skildery van Pieter de Waal van Langverwacht te leen sodat 'n fotografiese afdruk gemaak kon word. Dr. P.J. Bosman van Stellenbosch het sy eksemplaar van sy grootvader, P.W.J. Bosman, se privaatgedrukte digbundel, **Nagelaten gedichten van P.W. Bosman**, aan my geleen.

Ek is ook dank verskuldig aan mev. Hanlie Pienaar wat die manuskrip op so 'n professionele wyse getik het, en mev. Janine Blaauw vir die kaartwerk.

Verder wil ek dankie sê aan my man, Jan, wat hierdie werk meer as een keer deurgelees en dit taalkundig help versorg het. Sonder sy ondersteuning, geduld en veral aanmoediging, asook dié van my drie seuns, Arnold, Pieter en Johann, deur al die jare van studie sou hierdie tesis nie moontlik gewees het nie.

Ek wil ook dankie sê aan die Kaaplandse Onderwysdepartement wat aan my die geleentheid

(xvii)

gegee het om studieverlof te neem vir navorsingsdoeleindes, asook aan die Munisipaliteit van Kuilsrivier vir hul geldelike bydrae met die tik- en bindwerk van hierdie studie. Geldelike bydrae van die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing ten opsigte van die koste van hierdie navorsing word ook hiermee erken. Menings in hierdie werk uitgespreek is dié van die skrywer en moet in geen geval beskou word as 'n weergawe van die menings van die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing nie.

Ten slotte en bowenal, dank aan my Skepper en Vader, sonder wie se onderskraging ek nie die krag sou gehad het om hierdie taak te voltooi nie.

Adinda L. Vermaak
Kuilsrivier

Januarie 1993

LYS VAN FOTO'S EN KAARTE

Teenoor bladsy

FOTO'S

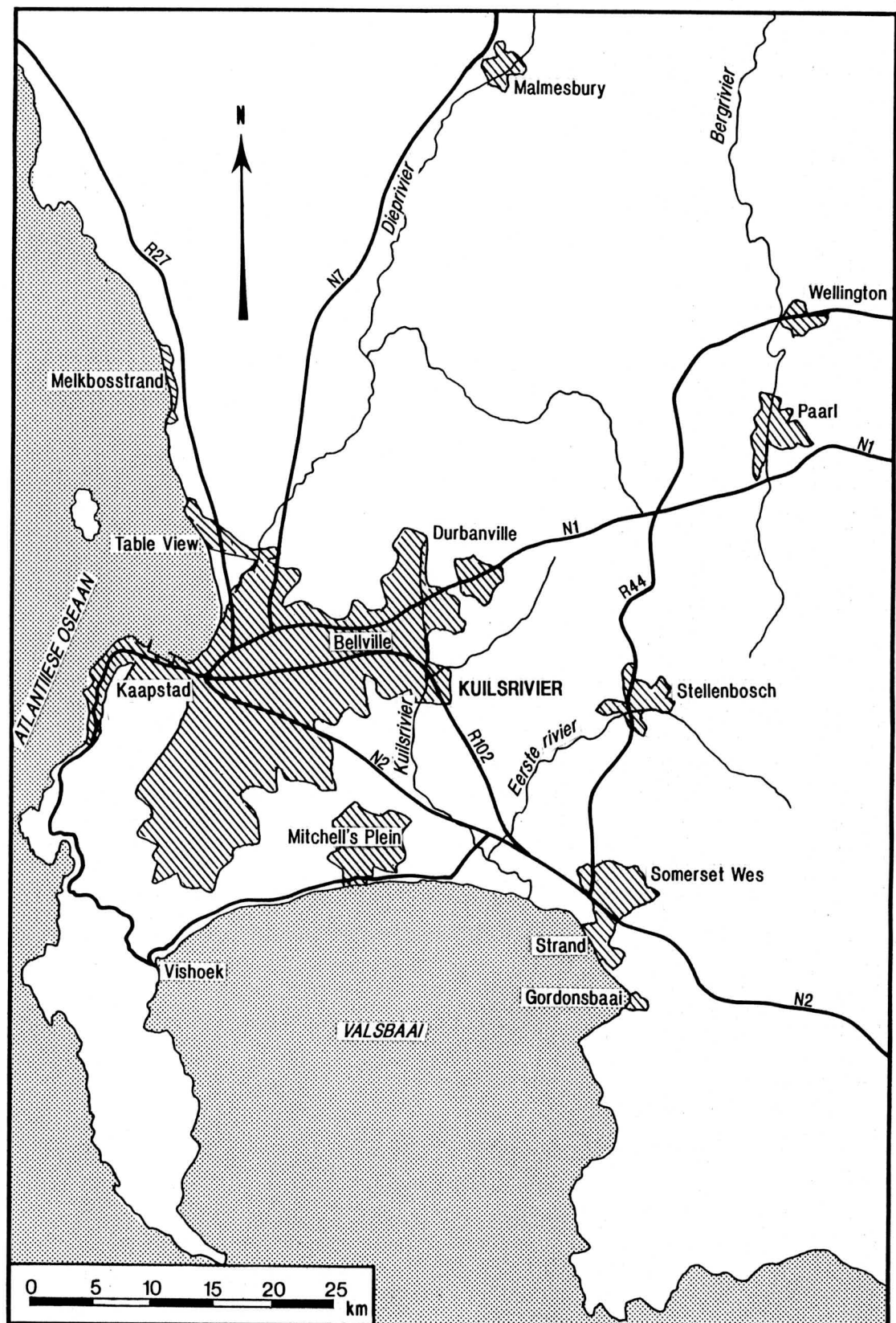
Die bevestiging van die resolusie om 'n woning by De Kuilen op te rig	10
Olof Bergh, eerste eienaar van De Kuilen	28
Anna Bergh (gebore De Koning)	29
'n Skets van 'n skuur op J.H. Neethling se plaas De Kuilen	58
Saxenburg, die plaas van Albertus Bergh en later van Jan de Waal	65
Die reuse-protessvergadering in Kaapstad om teen die invoer van bandiete te protesteer	76
Die kerkgebou van die Rynse Sendinggemeente van Sarepta	93
Kupido Thomas en sy vrou Christina (gebore Bosman)	103
Ds. Johannes Jacobus Beck	112
Pieter de Waal, die eienaar van Langverwacht	116
Ds. Anton Daniël Lückhoff	125
Ds. Herman Dirk van Broekhuizen	137
Die kerkraad van die NG gemeente Kuilsrivier	138
Ds. Herman Dirk van Broekhuizen en die Sondagskoolonderwysers van Kuilsrivier	140
Die kerkgebou van die NG gemeente Kuilsrivier	141
Die reglement van die Kuilsrivier Skool by die heropening van die skool in 1874	152
Kuilsrivier se skoolkomitee in 1903	168
Klein Bottelary, die plaas van die Fischers in Bottelary	178
Steenveld in Bottelary	179
Die advertensie vir die insolvente veiling van John Stephenson se eiendom, Davenport's Hotel	188

(xix)

'n Tipiese kantientoneel	189
Advertensie van H.F. Joubert se eiendom aan die hoofweg van Kuilsrivier	199
Advertensie vir die verkoop van sestig persele aan Kuilsrivier se hoofweg	200
Die vonnisoplegging van Kuilsrivier se Boererebel, Koos Bosman op die Braak, Stellenbosch	210
De Kuilen, later as Leeuwenhof en "The Homestead" bekend	214
"Die Voetballiedjie" van Kuilsrivier	217
Die De Villiers gesin van Saxenburg	218
Die Bosman orkes van Bottelary	219
Vere Bosman di Ravelli (Jan Gysbert Bosman)	220
Zevenfontein (ook "De Erf" genoem)	221
Welgelegen in Bottelary, voordat die trappiegewels afgebreek is	225
Welgelegen in Bottelary: plaas van die stamouers van die Kuilsrivierse Bosmans	227

KAARTE

Kuilsrivier en omliggende dorpe, 1993	1
Die ligging van die vernaamste Khoikhoi stamme	5
Die posisie van die oorspronklike Kompanjieswoning	35
Die vernaamste plase, circa 1710	36
Die ligging van die veldkornette in die Stellenbosse afdeling, 1855	186
Die Kuilsrivier omgewing teen 1890	214

Kuilsrivier en omliggende dorpe, 1993

HOOFSTUK 1

VROEGSTE VERKENNING EN VESTIGING

Die gebied wat later bekend sou staan as die Kaapse Vlakte en Duine, is reeds sedert die laat-Pleistocene tydperk deur jagters bewoon, terwyl veebesitters die afgelope 2 000 jaar in die gebied rondgetrek het. As gevolg van hul mobiliteit en geringe getalle het hierdie jagters waarskynlik nie juis 'n belangrike impak op die gebied gemaak nie, hoewel die nomadiese Khoisan stamme weliswaar gereeld die veld gebrand het om die plantegroei te stimuleer vir beter weiding.

Waarskynlik is die hedendaagse samestelling en struktuur van die Vlakte se plantegroei, veral van die boomlose Kus-Fynbos, die gevolg van hierdie gereelde veldbrande wat die groei van bome teëgewerk het. Die periodieke veldbrande van die inheemse bevolking het waarskynlik daartoe gelei dat die moerasse en vleie meer uitgedroog het, terwyl sekere groter bosse geëlimineer en vervang is deur laer bossies, **Restionaceae** en grasse. Maar dit was die koms en vestiging van die blanke setlaars in die gebied wat 'n geweldige impak op die plantegroei sou hê.⁽¹⁾

Dit was vier drosters uit kommandeur Jan van Riebeeck se geselskap wat die eerste blankes was wat dit gewaag het om die veiligheid van die fort te verlaat om die ylbegroeide, onherbergsame, feitlik boomlose sandvlakte aan die oostekant van Tafelberg die eerste keer aan te durf.

Die eerste blankes in die gebied

'n Week nadat Van Riebeeck en die kompanjies-timmerman die bosse aan die oostekant van Tafelberg gaan bekyk het, het hy op 25 September 1652 verneem dat vier kompanjiedienaars, Jan Blanx, Jan van Leijen, Willem Huitjens en Gerrit Dirckssen, weggeloop het. 'n Plakkaat

is sonder versuim aan al die amptenare voorgelees waarin hulle gewaarsku is dat sodanige weglopery streng strafbaar was.

Hulle is ook in kennis gestel dat 'n beloning van 50 gulden betaal sou word aan enigiemand wat inligting oor die drosters kon verstrek. 'n Herhaling van die drostery moes teen elke prys verhoed word. Omdat daar grootskaalse ontevredenheid was oor die aanhoudende en moeilike werk aan die fortifikasies en oor die swak gehalte van die kos, was Van Riebeeck bang dat ander dalk ook so 'n plan in die mou kon voer. Die wag is dus verdubbel.⁽²⁾

Agt dae later, op 3 Oktober 1652, het die vier drosters vrywillig teruggekeer. Hulle was eenparig in hul verduideliking: hulle het weggeloop om hul vaderland oor land te probeer bereik. Die "menichte ende moeilijcke" berge wat hulle op hul pad teëgekom het, het egter verhoed dat hulle verder as (volgens hulle berekeninge) 24 myl, dit wil sê 38 kilometer, na die ooste kon vorder.

Jan Blanx en sy groep het waarskynlik tot by die Hottentots-Holland berge gevorder. Uit verdere ondervraging het geblyk dat hulle van plan was om tot by Mosambiek te voet te vlug, en om dan van daar per skip na Nederland te vaar.⁽³⁾

Gelukkig het Jan Blanx, die leier van die vier drosters, 'n joernaal van hul wedervaringe gehou. Daarin is aangeteken dat hulle teen die aand van 25 September na raming reeds elf kilometers ver moes gestap het.

Dieselfde dag het hulle berig dat hulle twee renosters gesien het wat hulle bestorm het om hulle te "vernielen maer God bewaarde ons". Dit was nie die laaste van hul beproewinge tydens hul staptog oor die Kaapse Vlakte nie. Nadat hul hond ernstig beseer is in 'n geveg met 'n ystervark, en twee renosters hul boonop weggejaag het van die stroompie waar hulle

2 D.B. Bosman en H.B. Thom (reds.): **Daghregister gehouden by den opperkoopman Jan Anthonisz van Riebeeck I**, 18.9.1652, pp. 58-60; *Ibid.*, 25.9.1652, pp. 61-62. Voortaan word na hierdie publikasie verwys as: J.A. van Riebeeck: **Daghregister**...

3 J.A. van Riebeeck: **Daghregister I**, 3.10.1652 - 4.10.1652, p. 67.

wou oornag, het hulle besluit om liever kuslangs te stap en tussen die duine te slaap.

By die berge by die see, soos hulle daarna verwys het (dit wil sê, die Hottentots-Holland berge) het hulle, na ses dae, ten einde raad besluit om terug te draai na die Fort en maar te hoop op genadige straf op hul dade.⁽⁴⁾

Die woeste binneland word verken

Drie jaar later, op 7 September 1655, was korporaal Willem Muller die leier van nege Kompanjiesoldate wat saam met Autshoma (Herrij) van die Goringhaiconas (die Watermans of Strandlopers) in 'n ooswaartse rigting vertrek het om handelsmoontlikhede te gaan ondersoek. Uit korporaal Muller se joernaal is dit duidelik watter waaghalsige tog dit vir hulle moes gewees het om hierdie onbekende, woeste binneland te gaan verken. 'n Paar dae later, op 12 September, het korporaal Simon Huybrechtsze van die Fort af by hulle aangekom om hulle van aanvullende ruilgoedere te voorsien en om te verneem of hulle nog die "moet" het om voort te gaan. Nadat hulle 'n groep Khoikhoi vroue teëgekom het wat besig was met 'n soort rituele seremonie, het hulle die nag van 13 September by 'n rivier uitgespan. Waarskynlik was dit die Kuilsrivier. Na 'n moeisame tog deur die duine het hulle in 'n "schone Valey", dit wil sê, die Hottentots-Holland vallei, aangekom.⁽⁵⁾

In 1657, tydens die besoek van kommissaris Rijckloff van Goens sr. aan die Kaap, het hy, vergesel van kommandeur Van Riebeeck en 'n groep mans, die Kaapse gebied verken. Op 25 Maart het hulle 'n groot deel van die huidige Kaapse Vlakte, tussen die "Caepse ende Africase" berge opgemeet.⁽⁶⁾

'n Paar maande later, in Junie 1657, het 'n groep Vryburgers van Steven Janssens en Harmen Remajenne se geselskappe die gebied deurkruis. Na ongeveer vyftien ure se stap het hulle ook

4 J.A. van Riebeeck: *Daghregister I*, 4.10.1652, pp. 67-68.

5 J.A. van Riebeeck: *Daghregister I*, Bylae V, pp. 416-418; E.C. Godée Molsbergen: *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse tijd I*, pp. 15, 18 en 20.

6 J.A. van Riebeeck: *Daghregister II*, 25.3.1657, pp. 114-115.

by die wonderlike vallei aan die anderkant van die sandduine uitgekom. Die Khoikhoi wat hulle daar aangetref het, het dié vallei, op grond van die vrugbaarheid daarvan, hulle "Holland offte Vaderlandt" genoem.⁽⁷⁾

Nog 'n reisiger deur die gebied was sersant Pieter Cruijthoff wat op 4 Augustus 1668 die Khoikhoi by hul krale rondom die Tygerberg besoek het. Kommandeur Qualbergen en fiskaal De Cretser het op 24 Oktober 1668 saam met 'n paar van die "gecivileerste" Vryburgers na Hottentots-Holland gereis en hulle was ook, net soos die verkenners van meer as tien jaar tevore, baie beïndruk deur die vrugbare vallei.⁽⁸⁾

Hoewel al die reisigers die waarde van die Hottentots-Holland vallei besef het, sou die onherbergsame sandvlakte en die "woeste" duine tussen hierdie vallei en die Kaap nog 'n hele paar dekades lank enige blanke vestiging in Hottentots-Holland ontmoedig. Uiteindelik sou die aantrekkingskrag van hierdie vrugbare vallei waar die Kompanjie self graan sou kon verbou om in die steeds nypende voedseltekort te voorsien, egter te sterk word.

Probleme met die verskaffing van verversings

Die geskiedenis van die eerste paar jaar van die Kaap as verversingspos van die VOC is 'n verhaal van 'n stryd op oorlewing. Uit die skynbaar vrugbare grond van die Tafelvallei kon jaar na jaar net nie genoeg voedsel vir die eie gebruik van die kompanjiedienare geproduseer word nie. Om boonop vars groente en vleis aan die skeurbuik-geteisterde bemanning van die verbyvarende skepe te voorsien, was by tye feitlik onmoontlik. Die nedersetters aan die Kaap het inderwaarheid dikwels sêlf in hongersnood verkeer, sodat hulle uit die verbyvarende skepe gevoed moes word.⁽⁹⁾

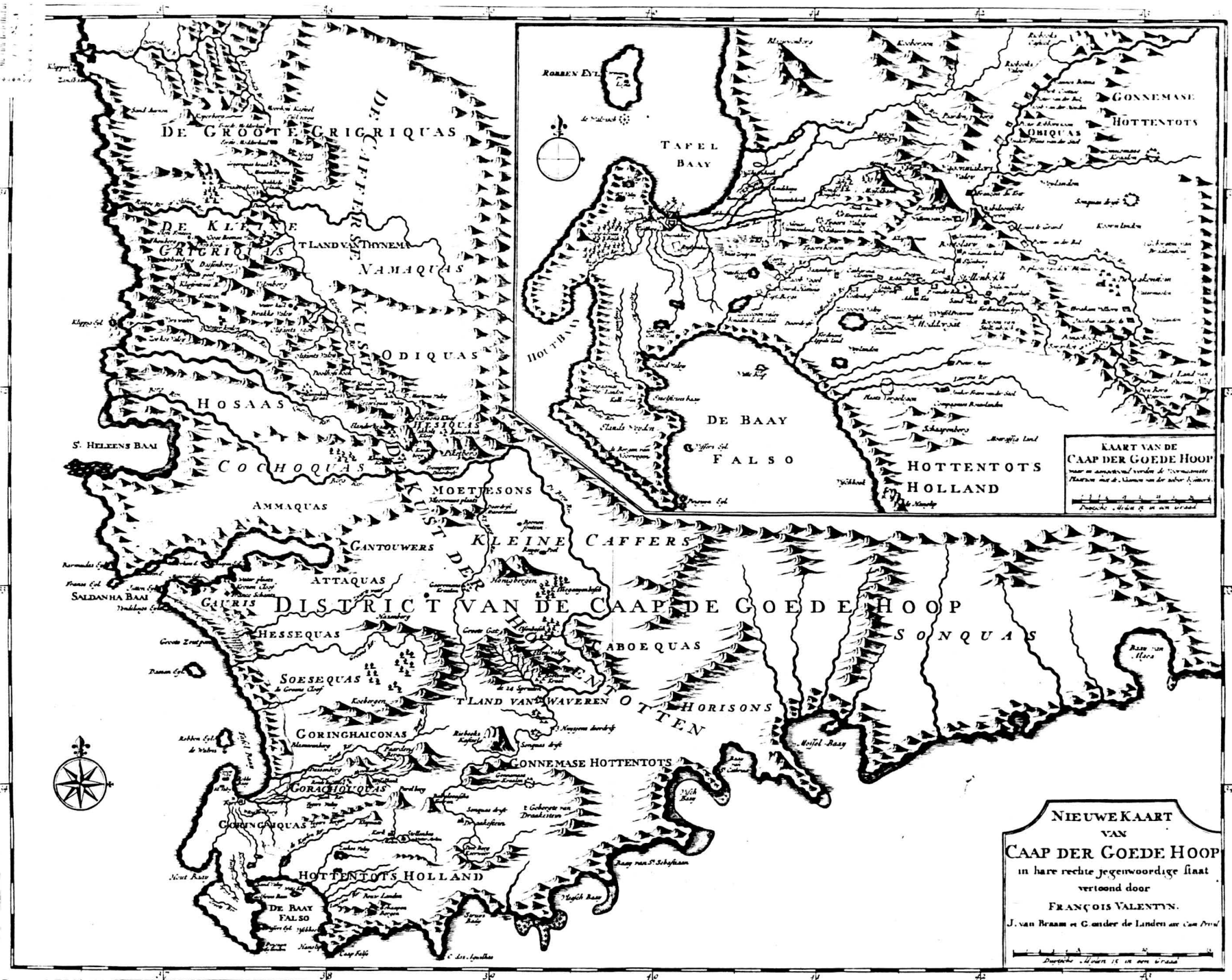
Teen 1662, aan die einde van sy dienstryd van tien jaar, het Van Riebeeck die tuinbou op so

7 J.A. van Riebeeck: **Daghregister II**, 6.6.1657, pp. 135-136.

8 VC 5 Dagregister: 24.10.1668, p. 327.

9 D. Sleight: Die buiteposte van die V.O.C. aan die oosgrens van die Kaapse nedersetting (1652-1701), p. 6. Voortaan word na hierdie bron verwys as Die Buiteposte van die V.O.C....

in Ongedateerde kaart (c 1710) waarin name van die vernaamste Khoikhoi stamme aangedui word.
(KAB) M1/1184: "Kaart van die Caap der Goede Hoop", ongedateerd.)

'n peil gehad dat die voorsiening van vars groente aan die retoerskepe van die VOC nie meer 'n probleem was nie. Dit was veral nadat die nedersetting in 1657 na die vrugbare Liesbeekvallei uitgebrei het waar die eerste vryburgers hul plase aangelê het. Die skippers het egter steeds gekla oor die swak gehalte vleis wat aan hulle voorsien is.⁽¹⁰⁾

Ongelukkig het die Khoikhoi stam naaste aan die Fort, die Goringhaiconas (ook bekend as die Watermans of Strandlopers) onder leiding van Autshoma (Herrij) teen 1652 geen vee besit nie. Bowendien was Gogosa (Dicke Kapiteijn) se Goringhaiquas, wat die Skiereiland as die uitsluitlike weiding van hulle vee beskou het, asook die veeryke Gorochoquas (die sogenaamde Tabakdiewe) onder leiding van Choro, in die beginjare van die blanke nedersetting glad nie begerig om van hul vee in groot getalle af te staan nie.⁽¹¹⁾

Die Khoikhoi wat die naaste aan die Skiereilandse gebied gewoon het, was die Cochoquas. Die vooruitsig op ruilhandel met die Cochoquas het aanvanklik belowend gelyk, maar hoe Van Riebeeck ook al probeer het, hy is telkens teleurgestel. Nie alleen was hulle onwillig om vee vir koper, en selfs tabak te verruil nie, maar die Cochoquas se nomadiese lewenspatroon het veroorsaak dat hulle soms, sonder waarskuwing, verder noordweswaarts in die rigting van die Olifantsrivier getrek het en dus buite bereik van die Kompanjiesdienaars was.⁽¹²⁾

Suidooswaarts van die Kaap was Soeswa die leier van die Chainoquas wie se weivelde langs die kusgebied gestrek het, vanaf die Breërivier langs die Riviersonderend, oor die Hottentots-Holland berge tot byna aan die Eersterivier. Die eerste Chainoquas het die Fort eers teen die einde van 1657 besoek. Met hulle het Van Riebeeck 'n goeie verhouding ontwikkel en die meeste vee is daarna van hulle geruil.⁽¹³⁾

-
- 10 A.J. Böeseken (red.): **Memoriën en Instructiën**, J. van Riebeeck aan Z. Waegenaer, 5.5.1662, pp. 31, 43.
- 11 H.C. Bredekamp: **Van veeverskaffers tot veewagters**, pp. 13-14; R. Elphick: **Kraal and Castle**, p. 92.
- 12 H.C. Bredekamp: **Van veeverskaffers tot veewagters**, p. 155; H. Giliomee en R. Elphick (reds.): **'n Samelewing in wording (1652-1840)**, p. 7.
- 13 H.C. Bredekamp: **Van veeverskaffers tot veewagters**, p. 18.

Nadat die Kompanjie met sy eie veestapel begin het, is die voorsiening van vleis aan die skepe vergemaklik. Dit was egter steeds 'n reusetaak om die bemanning van 'n hele vloot skepe van vleis te voorsien. Die 112 beeste en 1 010 skape wat in 1670 aan die vyftien skepe in kommandeur Mattheus van den Brouck se retoervloot verskaf is, gee 'n aanduiding van die aantal vee wat by 'n enkele geleentheid nodig was.⁽¹⁴⁾ In 1688 het Simon van der Stel aan die Here XVII berig dat soveel as 4 000 skape jaarliks aan skepe voorsien moes word.⁽¹⁵⁾

'n Versekerde, standhoudende bron van slagvee en trekvee was dus 'n noodsaaklike vereiste vir die suksesvolle funksionering van die Kaapse verversingstasie. Dit het tot die stigting van verskeie bemande veeposte gelei, waarvan die veepos De Kuilen aan die Kuilsrivier een van die vernaamstes sou wees.⁽¹⁶⁾

De Kuilen as uitspanplek

In die omgewing van die nedersetting aan die Liesbeeckrivier het die weiding vir die vryburgers se vee al skraler geword. Teen 1671 was daar reeds vryburgers wat hulle buite die afgebakende gebied, die sogenaamde "begrepen cirkel", gevestig het.

Die vrugbare vallei van Hottentots-Holland het al meer na 'n aantreklike propositie gelyk, veral nadat 'n groep vryburgers die gebied in Februarie 1671 gaan verken het. In opdrag van die Politieke Raad het 'n groep ervare reisigers en burgers op 5 Desember 1671 onder leiding van luitenant Breitenbach na die gebied vertrek. Jan Wittebol, 'n landmeter, is ook saam om die vallei te karteer.⁽¹⁷⁾ Die gevolg hiervan was dat goewerneur Isbrand Goske op 16 Oktober 1672 aan sersant Pieter Cruijthoff opdrag gegee het om 'n woonhuis en stalle by die buitepos in Hottentots-Holland op te rig en daar met graanbou te begin.⁽¹⁸⁾

14 F. Valentijn: **Beschrijvinge van de Kaap der Goede Hoope**, (VRV II, no. 2), p. 170.

15 D. Sleight: Die buiteposte van die V.O.C., p. 7.

16 D. Sleight: Die buiteposte van die V.O.C., p. 7.

17 VC 6 Dagregister: 11.2.1671, p. 32; **Ibid.**, 5.12.1676, pp. 205-206; **Ibid.**, 30.12.1671, pp. 224-226; A.J. Böeseken (red.): **Resolusies van die Politieke Raad II**, 1.12.1671, p. 69.

18 VC 6 Dagregister: 16.10.1672, p. 482.

Dit was gou duidelik uit die verslae en die dagregisterinskrywings dat die reisigers van en na die buitepos in Hottentots-Holland dit nodig gevind het om langs die pad hul osse uit te span vóór of ná die moeisame tog deur die swaar sandduine. So het sersant Cruijthoff wat vee van die Khoikhoi naby die Botrivier geruil het, op 22 Julie 1672 aan die Fort berig gestuur dat hulle by die "Groot Kuijlen" in die Kuilsrivier met hul 178 jong beeste en 375 skape sou oornag.⁽¹⁹⁾

Toe goewerneur Bax homself wou gaan vergewis van die toestand en die pligsgetrouheid van die Kompanjiesdienaars op die buitepos - veral ná berigte van leeu en wolwe wat 120 skape in die Kompanjie se skaapkraal doodgebyt het - moes hy noodgedwonge op pad êrens uitspan. Daarvoor was De Kuilen die aangewese plek. Uit die joernaal van sy reis in September 1676 na Hottentots-Holland kan vasgestel word hoe lank 'n reis van die Fort tot by De Kuilen geduur het. Op Maandag 14 September 1676 het die geselskap die Fort, ten spyte van die sterk suidooster, presies om twaalfuur verlaat. Die uitspanplek, wat hy "De Cuijlen" genoem het, is die middag om vyfuur bereik. Nadat hulle daar oornag het, het die geselskap vertrek en die buitepos in Hottentots-Holland teen tienuur die oggend bereik.⁽²⁰⁾

Teen dagbreek op 18 September, het hulle die terugtog begin. Op pad, by die Eersterivier, het goewerneur Bax die Khoikhoi kaptein, Dackgy (Cuijper), ontmoet. Kaptein Cuijper was baie ontevrede omdat die Kompanjie vir hul beeste en perde hooi wou maak juis op dié plek waar hy sy kraal opgeslaan het en hy toe aangesê is om daarvandaan pad te gee. Goewerneur Bax het egter vir hom arak (ook rysbrandewyn genoem) gegee en toe het Cuijper, na die mening van die joernaalskrywer, heeltemal "vergenoegt" vertrek.⁽²¹⁾

Teen omstreeks twaalfuur het die geselskap weer De Kuilen bereik. Daar het hulle gevind dat die kapteins Thomas, Houtebeen en ander by die Kuilsrivier kamp opgeslaan het. Tog was "eenige coralen (krale), toback en een soopje arack" genoeg om ook hulle "vergenoegt" te maak met die blankes se betreding van hul tradisionele uitspanplek. Na 'n middagete by De

19 VC 6 Dagregister: 22.7.1672, p. 392.

20 VC 7 Dagregister: 18.5.1676, p. 164; *Ibid.*, 14.9.1676, p. 308; *Ibid.*, 15.9.1676, p. 308.

21 VC 7 Dagregister: 18.9.1676, pp. 311-312.

Kuilen het Bax en sy geselskap die Fort om vieruur bereik.⁽²²⁾

Schagger en Cuijper staan hul grond af

Volgens die grondtransaksies van 1672 tussen kommissaris A. van Overbeeke met die Skiereilandse Khoikhoi kapteins, Schagger en Cuijper (onderskeidelik op 19 April en 3 Mei), het Schagger die Kaapse distrik en Cuijper die Hottentots-Holland gebied aan die VOC afgestaan.

Waarskynlik het die Khoikhoi die ondertekening van hierdie ooreenkoms (by wyse van hul krapmerkies op die dokument) glad nie as 'n permanente vervreemding van hul tradisionele grondgebied beskou nie. Hulle het immers geen besef van privaatgrondbesit gehad nie. Grond, water en alle natuurlike hulpbronne was die onvervreembare gemeenskaplike besit van die hele stam.

Met hierdie ooreenkoms of "accordt" het Schagger en Cuijper die Khoikhoi stam se soewereiniteit oor die Kaapse gebiede finaal prysgegee. Dit is ironies dat die grootste deel van hierdie vaag omskryfde gebied die weidingsgebied van die Cochoquas was wie se kapteins, Oedasoa en Gonnema, juis nie genader is oor die aankoop van die grond nie.⁽²³⁾ Die vrugbare Hottentots-Holland was uiteraard gesog onder die Khoikhoi, en so ook die natuurlike uitspanplek by die groot kuile van die Kuilsrivier. Hiervan is die talle artefakte van Khoikhoi jagers wat twee en 'n halwe eeu later, met die uitleg van die dorp Kuilsrivier, uitgegrawe is, verdere bewysstukke.⁽²⁴⁾

22 VC 7 Dagregister: 18.9.1676, p. 310 (LW 'n Foutiewe numering: d.w.s. die tweede p. 310 in die Dagregister.)

23 H.C. Bredekamp: **Van veeverskaffers tot veewagters**, pp. 62-65; (Volgens R. Elphick: **Kraal and Castle**, p. 165 was die arak, wat Van Riebeeck aangevra het omdat sommige kapteins die brandewyn te sterk gevind het, en wat ook goedkoper was, ten spyte van die indruk wat bogenoemde wek, nie so 'n belangrike item in die veeruilhandel met die Khoikhoi nie.)

24 **Kuilsrivier Nuus**, 28.3.1958; In 'n persoonlike onderhoud (18.10.1988) het mnr. F.C.L. (Fre) Bosman die Khoi werktuig gewys wat hy op sy erf aan die wal van die Kuilsrivier uitgegrawe het.

Sedert die stigting van die buitepos by Hottentots-Holland is De Kuilen al meer gereeld as uitspanplek gebruik. Aan die begin van elke maand is 'n wa, gelaai met die nodige proviand en gereedskap, na Hottentots-Holland gestuur om dan weer, volgelaai met hooi, kaf en gesoute skaapvleis, na die Fort terug te keer. Ook veeruilekspedisies, soos dié van luitenant Jeronimus Cruse van April 1676, het gereeld by De Kuilen oornag.⁽²⁵⁾

[illegible]

Soort van mijn, van de
lijnen g'absolvent is -

[illegible]

Die bevestiging van die resolusie om "aan seekere plaats De Cuijlen genaamt", 'n beknopte woning en 'n kraal op te rig.

(C 1363 Uitgaande Brieven, S. van der Stel - Here XVII, 20.3.1681, p. 95.)

HOOFSTUK 2

DE KUILEN AS BUIITEPOS VAN DIE KOMPANJIE

Die stigting van De Kuilen as buitepos van die Kompanjie het direk verband gehou met die uitbreiding van Hottentots-Holland, asook met die beoogde ontwikkeling van Stellenbosch. Die diep, sanderige grond en die "woeste" duine van die Kaapse Vlakte wat die reisigers moes kruis op pad na die binneland het 'n uitspanplek genoodsaak.

Dit was eintlik nie die mense nie, maar die trekosse se behoefte aan rus, water en weiding wat die deurslag gegee het. Omdat die osse gebruik is vir die aanrui van veevoer, brandhout, handelsware, skeepsvrag en boumateriaal was hulle baie kosbaar en is daarom goed opgepas. Bowendien kon 'n os eers as 'n trekdier gebruik word ná hy drie jaar oud was. Dit was om die osse te spaar dat die meer noordelike roete, oor die vaste grond aan die Tygerberg se hang, gewoonlik verkies is bo die veel korter roete wat reguit oor die Kaapse Vlakte gestrek het. Watter roete ook al gebruik is, die uitspanning by die groot kuile van die Kuilsrivier was 'n noodsaaklike rusplek. 'n Buitepos op die walle van die Kuilsrivier sou, met die soldate wat daar gestasioneer was, as 'n bewakingspos kon dien om, onder andere soldate of slawe wat gedros het, te agtervolg.⁽¹⁾

Die bou van "een beknopte wooningh" by De Kuilen

Op 8 Januarie 1680 het Simon van der Stel besluit om 'n eenvoudige huis ("een beknopte wooningh") by De Kuilen te laat bou. Dit moes in die eerste plek dien as uitspanning vir die Kompanjie se vee, maar ook as verblyfplek vir persone wat tussen die Kaap en Hottentots-Holland reis. Die nodige boumateriaal vir die huis kon op die waens wat maandeliks van die Kaap na Hottentots-Holland gereis het, vervoer word om sodoende koste te bespaar.⁽²⁾

1 D. Sleight: Die buiteposte van die V.O.C., p. 233; P.E. Roux: Die verdedigingstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oosindiese Kompanjie (1652-1759), p. 128; G.E. Pearse: *The Cape of Good Hope, 1652-1833*, p. 45.

2 A.J. Böeseken (red.): *Resolusies van die Politieke Raad II*, 8.1.1680, p. 308.

Aangesien Van der Stel se besluit om 'n rusplek by De Kuilen op te rig, geneem is kort nadat hy op sy eerste besoek aan Stellenbosch was, kon dit met die verdere ontwikkeling van Stellenbosch in gedagte gewees het dat hy dié verversingsplek vir mens en dier tot stand wou bring. Teen Mei 1679 was daar alreeds agt gesinne wat hulle in die Stellenbosch omgewing gevestig het.⁽³⁾ In die lig van die voortdurende oproepe tot besparing het Van der Stel aan die Here Sewentien geskryf dat hierdie uitgawe noodsaaklik was omdat De Kuilen as rusplek en veeweiding benut sou kon word.⁽⁴⁾ In Maart 1680 is 'n bouplan vir die huis deur kommissaris Sybrant Abbema in die Politieke Raad goedgekeur.⁽⁵⁾

Van der Stel is op 27 April 1680 met 'n geselskap na De Kuilen om self 'n geskikte ("bequame") plek vir die bou van 'n woonhuis aan te wys.⁽⁶⁾ Hy het 'n plek gekies wat nie in die winter deur vloedwater oorstroom sou word nie, en waar in die somer weer geen tekort aan water sou wees nie. Indien die Politieke Raad later sou besluit om beeste daar te plaas of om grond vir graan te laat ploeg, sou die weiding en grond ook dáárvoor geskik wees. Die huis is opgerig tussen die Kuilsrivier en die riviértjie wat later bekend sou staan as die Bottelaryrivier.⁽⁷⁾

Dit was belangrik dat die gebou reeds voor die komende droë somerseisoen in gebruik geneem kon word en daarom is 'n messelaar en timmerlui vooruit gestuur om die aanvoorwerk te doen. Die oogmerk was om 100 000 stene teen die einde van Augustus 1680 gebak te hê wat dan op die waens, saam met die rantsoen vir die Hottentots-Holland-geselskap, na De Kuilen vervoer kon word.⁽⁸⁾

3 D. Sleight: Die buiteposte van die V.O.C., p. 234; A.J. du Plessis: Die geskiedenis van die graankultuur in Suid-Afrika tydens die eerste eeu, p. 34.

4 D. Sleight: Die buiteposte van die V.O.C., p. 234.

5 A.J. Böeseken (red.): **Resolusies van die Politieke Raad II**, 23.3.1680, p. 235.

6 VC 9 Daghregister: 27.4.1680, p. 63.

7 D. Sleight: Die buiteposte van die V.O.C., p. 234; (SG) OSF 1A Old Stellenbosch Freeholds: 28.7.1705, p. 184.

8 VC 9 Daghregister: 2.8.1680, p. 105.

Toe sersant Lourens Visser in November 1680 met 18 man uit die Kaap op 'n veeruiltog na die Hessequa vertrek het, het hulle, soos gebruiklik, die eerste nag by De Kuilen uitgespan. By hulle terugkeer het die bevel hulle ingewag om die geruilde vee by De Kuilen te laat rus, terwyl Visser tot by die Kasteel moes reis om verslag te doen. Van der Stel het persoonlik na De Kuilen gery om die geruilde vee te bekyk en tussen die verskillende veeposte te verdeel. As gevolg van die goeie weiding is besluit dat van die geruilde vee by De Kuilen sou agterbly.⁽⁹⁾ Die feit dat die aanvaarde oornagplek nou by hierdie nuwe pos aan die Kuilsrivier, 25 kilometer in die binneland in was, en nie meer die slagboom by Keert de Koe aan die Soutrivier nie, is 'n aanduiding van die uitbreiding van die nedersetting.⁽¹⁰⁾

Vroeg in 1681 was die bouery by De Kuilen afgehandel. Dit het bestaan uit 'n beknopte boerewoning van baksteen-en-kleimure, met 'n kraal groot genoeg vir 1200 skape daar agter. Drie veldwagters, bestaande uit 'n korporaal en twee soldate het die pos beset.⁽¹¹⁾

De Kuilen se rol in die veeruilhandel

Die waarde van die buitepos is gou benut toe sersant Olof Bergh, wat met 'n wa en 18 "flucxe" soldate op 'n ruitog gestuur was, op Saterdag 25 Januarie 1681 by De Kuilen oornag het. By sy terugkeer het hy weer eens daar oornag; hierdie keer met die geruilde beeste en skape. Die beeste wat hy van die Hessequa geruil het, moes hy daar agterlaat sodat hulle kondisie kon verbeter.⁽¹²⁾

Teen die einde van 1681 is Olof Bergh weer oor die Hottentots-Holland berge na die Hessequas gestuur. Op 20 Desember het 'n soldaat uit sy geselskap kom rapporteer dat Bergh met ongeveer 1 000 skape en 250 beeste in aantog was. Van der Stel se opdrag was dat Bergh na De Kuilen moes trek en die geruilde vee daar laat oorstaan. Die Kommandeur sou self die

9 VC 9 Dagregister: 7.11.1680, p. 152; *Ibid.*, 14.12.1680, pp. 168-169; *Ibid.*, 23.12.1680, p. 173.

10 D. Sleight: Die buiteposte van die V.O.C., p. 235.

11 C 1363 Uitgaande Brieven: S. van der Stel - Here XVII, 20.3.1681, p. 95.

12 VC 9 Dagregister: 25.1.1681, p. 124; *Ibid.*, 28.2.1681, p. 262; *Ibid.*, 1.3.1681, p.262.

skape en beeste onder die verskillende poste verdeel, "om alle mors en sluyckerijen" te voorkom.⁽¹³⁾ Die veewagters wat op De Kuilen gestasioneer was, was beslis nie bo verdenking nie en Simon van der Stel se persoonlike toesig by die verdeling van die vee was, volgens die Politieke Raad, nodig om "sincx" optrede te voorkom.⁽¹⁴⁾

Die groot aantal vee by De Kuilen het spoedig 'n groter besetting nodig gemaak. In Februarie 1682 is die korporaal reeds deur sewe soldate bygestaan (in vergelyking met die drie soldate aan die Tygerberg en by Rietvallei, die twee soldate by Dieprivier, vier by die groot soutpanne en twee soldate by Hottentots-Holland).⁽¹⁵⁾

Die jaar 1682 was 'n jaar van rampe: die aanhoudende harde reëns het groot skade aan die gesaaides aangerig, paaie weggespoel en die Eersterivier so laat afkom dat 'n wa van Olof Bergh wat op 'n ekspedisie na die gestrande Engelse skip, die **Joanna**, was, meegesleur is, sodat slegs een man en twee osse van die wa dit kon oorleef.⁽¹⁶⁾ Boonop het die leeus in hierdie tyd al meer probleme begin gee, veral by De Kuilen waar drie leeus aan die einde van Julie 'n bees van die Kompanjie verskeur het.⁽¹⁷⁾ Om te verseker dat die kosbare skat van vee goed opgepas word, het Van der Stel gereeld self na De Kuilen gery om die vee te inspekteer en hom daarvan te vergewis dat alles in orde was. De Kuilen was immers in daardie stadium die vernaamste buitepos vir die Kompanjie se vee.

Op 25 Maart 1683 het die kommandeur verklaar dat hy tevrede was met die toestand by dié vee-pos. Dit was tydens hierdie inspeksietog dat hy 'n "seecker oort de Clapmuts off anders cleyn Hottentots-Holland genaemt", ontdek het, 'n gebied wat dwarsdeur die jaar genoeg weiding aan 'n groot aantal vee sou kon verskaf.⁽¹⁸⁾

13 VC 9 Dagregister: 20.12.1681, pp. 461-462.

14 A.J. Böeseke (red.): **Resolusies van die Politieke Raad II**, 29.12.1681, p. 28.

15 C 1366 Uitgaande Brieven: S. van der Stel - Here XVII, 19.2.1682, pp. 126-127.

16 VC 9 Dagregister: 4.8.1682, pp. 684-685; **Ibid.**, 7.8.1682, pp. 686-687.

17 VC 9 Dagregister: 31.8.1682, p. 719.

18 VC 9 Dagregister: 25.3.1683, pp. 903-904.

De Kuilen is as uitspanplek gebruik, nie alleen vir reise in 'n oostelike rigting na Hottentots-Holland nie, maar ook na Stellenbosch en, van 1683 af, ook na Klapmuts waar 'n groot gedeelte van die Kompanjie se vee toe reeds geplaas was.⁽¹⁹⁾ Op 27 Oktober 1683 is die Kommandeur, vergesel van 'n paar lede van die Politieke Raad, na De Kuilen om van daar na Klapmuts te reis. Omstreeks twee-uur is die geselskap te perd van die Kasteel weg en het De Kuilen teen vyfuur bereik waar Van der Stel nog dieselfde aand die beeste en veral die skape gaan bekyk het. Hy het opdrag gegee dat 9 000 bosse riet gekap en aangery moes word om die nuwe skaaphok te dek, terwyl die baashoutkapper moes beraam hoeveel hout vir 'n stal nodig sou wees.⁽²⁰⁾

Die enigste tydperk dat Simon van der Stel nie so gereeld by elke buitepos besoek gaan aflê het nie, was in die onsekere negentigerjare toe hy dit raadsaam gevind het om, in geval van die onverwagte aankoms van 'n Franse skip, by die Kasteel te wees. Die landdroos van Stellenbosch moes voortaan die poste gereeld besoek en daarvoor verslag lewer.⁽²¹⁾

Die Kommissaris en De Kuilen

In Oktober 1684 het kommissaris Josephus de Vosch die buitepos De Kuilen besoek. Hy was klaarblyklik ingenome met die omstandighede aldaar. Hy het De Kuilen as 'n sentrale uitspanningsplek ("pleysterplaats")⁽²²⁾ beskryf wat as vertrekpunt vir reise na Klapmuts, Stellenbosch en Hottentots-Holland kon dien. Daar was geen saailande nie, maar wel 'n waardevolle groentetuin wat met die mis uit die groot beesstal net langsaan bemes is en daarom baie vrugbaar was.⁽²³⁾

19 VC 9 Dagregister: 27.10.1683, p. 1155.

20 VC 9 Dagregister: 26.10.1683, p. 1160; *Ibid.*, 27.10.1683, p. 1161.

21 VC 14 Dagregister: 13.9.1698, pp. 1089-1090.

22 D. Sleight: (Die buiteposte van die V.O.C., p. 236) lees hierdie woord verkeerdelik as "pleysierplaats" en noem dit dan 'n "ontspanningsoord".

23 A.J. Böeseken (red.): **Memoriën en Instructiën 1657-1699**, J. Vosch aan Here XVII, 14.10.1684, p. 182.

Op 28 November 1684 het Van der Stel aan kommissaris Rijckloff van Goens die jong, wat sedert Oktober van daardie jaar aan die Kaap vertoef het, voorgestel dat, in die lig van grootskaalse vrekte onder die jong lammers in die reënseisoen, vier nuwe, groot skaapstalle opgerig moes word: aan Klapmuts vir 2 000 skape, 'n soortgelyke stal in Hottentots-Holland, 'n bokstal aan die Rietvallei vir 1 000 bokke en, by De Kuilen, 'n hok waar 1 000 ooie onderdak gebring kon word. Na Van der Stel se mening sou dit die vrekte onder die vee aansienlik laat afneem.⁽²⁴⁾

Nog 'n baie belangrike besoeker aan die buitepos was Hoë Kommissaris Hendrik Adriaan van Reede tot Drakenstein. Van Reede was 'n kommissaris-generaal met uitgebreide magte wat in 1685 na die Kaap gestuur is om, onder andere, amptenare wat hulle skuldig gemaak het aan korrupsie of "morshandel" (iets wat, as gevolg van die ontoereikende salarisse, 'n groot probleem in die VOC was) te ontslaan.⁽²⁵⁾

Tien dae voor Van Reede aan die Kaap geland het, is in die Politieke Raadsvergadering besluit dat die veldwagter, Claes Pietersz, wat by De Kuilen gestasioneer was, bygestaan deur twee soldate, toesig moes hou oor die optrede van alle vryburgers wat hulle in hierdie stadium op die "platten lande" bevind het. Die twee hoof-offisiere van die Kaapse garnisoen sou, om die beurt, die buiteposte al om die veertien dae besoek om die Kompanjie se vee te inspekteer. Van Reede sou egter hierdie taak om die buiteposte gereeld elke maand te besoek aan 'n nuwe amptenaar, naamlik die landdros van Stellenbosch, opdra.⁽²⁶⁾ Johannes Mulder is in 1685 aangestel as die eerste landdros.⁽²⁷⁾

'n Aanduiding van die belangrikheid van De Kuilen as vee-pos in hierdie tyd is die feit dat

-
- 24 A.J. Böeseken (red.): **Resolusies van die Politieke Raad III**, 28.11.1684, p. 93; A.J. Böeseken: **Nederlandsche Commissarissen aan de Kaap, 1657-1700**, p. 144.
- 25 A. Hulshof: **H.A. van Reede tot Drakenstein: Journaal van zijn verblijf aan de Kaap**, p. 4.
- 26 A.J. Böeseken: Die kommissarisse aan die Kaap, p. 50; A.J. Böeseken (red.) **Resolusies van die Politieke Raad**, 9.4.1685, p. 641; A.J. Böeseken (red.): **Memoriën en Instructiën**, H.A. van Reede - S. van der Stel, 16.7.1685, pp. 202-203.
- 27 A.J. Böeseken (red.): **Memoriën en Instructiën**, H.A. van Reede - J. Mulder, 16.7.1685, pp. 223-226.

daar teen 1685, benewens korporaal Claes Pietersz, ook agt soldate was wat die 332 beeste en 762 skape moes versorg.⁽²⁸⁾ Afgesien hiervan was daar ook ses slawe en 'n slavin vir die bewerking van die groente- en kooltuin.⁽²⁹⁾

'n Vergelyking van die vee op die ander buiteposte teen die einde van 1685:⁽³⁰⁾

Kijckuit	:	42 trekosse
Rietvallei	:	847 bokke en skape
Hendrik Vissershock	:	584 hamels
Bommelshock	:	758 skape
Tygerberg	:	995 skape
Clapmuts	:	403 osse en bulle
Hottentots-Holland	:	1133 skape
		71 perde
		22 trekosse
		3 esels
Boereboom	:	523 skape
Agter die Steenberg	:	79 trekosse
Coornhuys	:	55 trekosse

Kommissaris Adriaan van Reede tot Drakenstein

In Julie 1685 het kommissaris Van Reede "De Kuy1", soos hy dit genoem het, besoek. As gevolg van die goeie weiding is die buitepos veral gebruik om jong vee, ooie, speenlammers en verse te voer tot hulle na die ander poste oorgeplaas kon word. Van Reede was baie beïndruk deur hierdie reëling van Van der Stel. Daar was 'n baksteen-en-klei-woning op die

28 VC 10 Dagregister: 5.11.1685, p. 607.

29 VC 38 Journaal van Adriaan van Reede, 1685 en bylagen: Bylae no. 56. (Op p. 190 van hierdie Journaal word "ses slaven en 11 slavinnen" by De Kuilen aangegee wat meer geloofwaardig is as hierdie getalle vergelyk word met die volgende buiteposte: "t Ronde Bossie" (7 slawe, 12 slavinne); Clapmuts (27 slawe, 19 slavinne); Hottentots-Holland (12 slawe, 12 slavinne).)

30 VC 10 Dagregister: 5.11.1685, pp. 606-608.

buitepos, sowel as 'n lang en breë stal waar die vee snags in twee tot drie afgekampte krale opgesluit is. Nogtans was die vee nie altyd snags veilig nie, aangesien die opsiener Van Reede vertel het dat leeus al verskeie kere deurgebreek en baie skade onder die beeste en skape aangerig het. Veral aan die begin van die reëntyd het die vee in groot gevaar verkeer.⁽³¹⁾ Volgens die veewagters van De Kuilen was die grootste vyand die wildehonde wat in troppe gejag en die vee verskeur het.⁽³²⁾

Van Reede het aan Van der Stel sekere aanbevelings gedoen om die vee te beveilig, nie alleen by De Kuilen nie, maar ook by die ander poste. Hy het voorgestel dat die stalle en die woonhuis in 'n vierkant gebou word, so ver van mekaar dat die binneplaas genoeg plek vir al die vee kon hê. Die kante van hierdie binnekraal, wat dan groter moes wees as die mure van die stalle en die woning, moes gesluit word met 'n stewige paalheining. As 'n breë en diep grag so agt tot tien voet van die gebou af gegrawe is en die hellende strook grond wat na hierdie grag oploep boonop met dorings bedek is, sou die buitepos, na Van Reede se mening, teen die ongediertes en moontlike aanvalle van die "inlanders" beskerm wees.

Die grootste ongerief van De Kuilen was, volgens Van Reede, die feit dat daar in die omtrek geen houtgewasse te vinde was nie. Dit moes van die Kaapse berge laat haal word. Daar was ook geen klippe nie.⁽³³⁾ Tog was daar, volgens die Kompanjie se "Generale Rollen" van 24 Maart 1685, agt houtkappers by De Kuilen in diens. (Op hierdie tydstip was daar 20 houtkappers in die bos op Tafelberg, sewe by Klapmuts, sewe in Hottentots-Holland en drie aan die Tygerberg).⁽³⁴⁾ Hierdie houtkappers se grootste taak was om te voorsien in die onversadigbare behoefte aan vuurmaakhout van die Kaapse inwoners, veral die bakkers. Die fynbos van die duine en vlakte is hiervoor uitgekap. Die meeste riet vir die dek van huise,

31 VC 38 Journaal van Adriaan van Reede, 1685 en bylagen: 10.7.1685, pp. 186-188; A.J. Böeseken (red.): **Memoriën en Instructiën**, H.A. van Reede - S. van der Stel, 16.7.1685, pp. 202-203.

32 A. Hulshof: **H.A. van Reede tot Drakenstein: Journaal van zijn verblijf aan de Kaap**, pp. 138-139.

33 VC 38 Journaal van H.A. van Reede, 1685, en bylagen: pp. 187-189.

34 C 1374 Uitgaande Brieven (Generale Rollen): S. van der Stel - Here XVII, 5.1.1685 tot 11.6.1685, p. 90.

skure en stalle is ook uit die omgewing van De Kuilen na die Kaap geneem.

Kommissaris Van Reede het De Kuilen en die omgewing uitvoerig beskryf. Die veld rondom die veepos was 'n skraal en heuwelagtige heideland. Natuurlik was daar die Kuilsrivier, maar in hierdie Juliemaand van sy besoek was dit, in Van Reede se oë, maar "een beekcken (d.w.s. stroompie) van heel goet water". Van De Kuilen af, verder na die binneland, was die grond vrugbaarder. Hoewel die veepos op 'n vlakte geleë was, was daar, na sy mening, digby die opstal nie bewerkbare landbougrond nie. Die vee is soggens drie tot vyf kilometer ver na die boomlose heuwels geneem waar hulle gewei het totdat hulle saans, uit vrees vir wilde diere, na die veiligheid van die kraal gebring is.⁽³⁵⁾ Toe Kommissaris Van Reede op 24 Mei, na sy besoek aan Hottentots-Holland, weer by De Kuilen aangedoen het, het hy die hele nag "een wakend oog gehouden" uit vrees vir leeus wat, veral in die wintermaande, 'n groot bedreiging was.⁽³⁶⁾ Later, in 1694, het 'n leeu sewe melkkoeie by De Kuilen verskeur.⁽³⁷⁾

Die buitepos De Kuilen was dus belangrik, nie alleen as uitspanning vir reisigers en hul trekdier nie, maar veral as veepos vir die Kompanjie se vee onder beheer van veldwagters. Die korrupsie en wangedrag van die veldwagters wat by De Kuilen gestasioneer was, juis om sodanige misdade te probeer voorkom, sal in die volgende hoofstuk behandel word.

35 VC 38 Journaal van H.A. van Reede, 1685, en bylagen: p. 187.

36 A. Hulshof: **H.A. van Reede tot Drakenstein: Journaal van zijn verblijf aan de Kaap**, p. 116.

37 VC 13 Dagregister: 20.6.1694, pp. 552-553.

HOOFSTUK 3

DIE VELDWAGTERS VAN DE KUILEN

Op 9 April 1685, nog voor die besoek van kommissaris Van Reede, het die Politieke Raad ernstig besin oor die feit dat dit vir die veldwagter van De Kuilen, Claes Pietersz, onmoontlik was om voldoende toesig te hou oor al die vryburgers op die platteland omdat hulle so verspreid gewoon het. Die Politieke Raad het dus besluit om hom nog twee soldate by te gee, sodat daar ook beter toesig oor die Kompanjie se buitepos gehou kon word.

Om aan veldwagter Pietersz meer "luister en aensien" te gee en hom te motiveer tot groter lojaliteit, is hy tot sersant bevorder en sou hy voortaan 24 gulden per maand ontvang. Sy twee assistente is in 1693 tot korporaa's bevorder. Hierdie wetstoepassers op die buiteposte was egter glad nie bo verdenking nie, want die hoof-offisiere van die Kompanjie, dit wil sê die kaptein, luitenant en die vaandrig, sou tweeweekliks die buiteposte om die beurt besoek om daardeur die skaap- en beeswagters "alle quade handelingen te beletten."⁽¹⁾

Ook Simon van der Stel het die buiteposte gereeld besoek - veral De Kuilen, omdat hy telkens daar moes verbygaan op pad na Stellenbosch. Landdros Johannes Mulder van Stellenbosch het opdrag ontvang om een keer per maand die buiteposte te besoek. Een van sy pligte was om te sorg dat die Vryburgers se vee nie naby die Kompanjie se poste wei nie.⁽²⁾ 'n Vryburger mog ook nie 'n skaap sonder ore besit het nie, want anders kon nie vasgestel word of dit nie dalk een van die Kompanjie se gemerkte skape (dit wil sê 'n skaap met die letters OC op albei ore) was wat hy by 'n buitepos gesteel het nie.⁽³⁾

Die vyandelikhede tussen Nederland en Frankryk onder koning Lodewyk XIV, het in die laaste twintig jaar van die sewentiende eeu hul hoogtepunt bereik en het 'n besliste invloed

1 A.J. Böeseken (red.): **Resolusies van die Politieke Raad III**. 9.4.1685, p. 104; **Ibid.**, 13.1.1693, p. 266.

2 VC 11 Dagregister: 4.1.1687, p. 25.

3 VC 14 Dagregister: 4.1.1698, p. 170; D. Sleight: Die buiteposte van die V.O.C., p. 71.

op die verafgeleë nedersetting onder aan die voet van Afrika gehad. Met die ontvangs van elke boodskap uit Europa oor die "hachelijke tijden van oorlog" het die vrees vir 'n vloot vyandelike Franse skepe toegeneem en moes die verdediging aan die Kaap so goed moontlik opgeknop word.⁽⁴⁾ Hierin het die buiteposte 'n belangrike rol gespeel. Op 30 Junie 1685 is bepaal dat drie kanonskote vanaf die Tygerberg asook van die kloof tussen De Kuilen en Stellenbosch almal sou waarsku as onraad vermoed word. Slegs drie veewagters moes op elk van die poste De Kuilen en Hottentots-Holland agterbly om die fort daar te hou terwyl die res op 'n gereedheidsgrondslag by die Kasteel sou wees.⁽⁵⁾

Tesame met die vrees vir 'n onverwagte aanval van die see se kant was daar ook voortdurend die vrees dat die slawe terselfdertyd in opstand sou kom. Daarom is op 23 Februarie 1689 bepaal dat alle pikke, dissels, skopgrawe en ander gereedskap van die Kompanjie se slawe wat as moontlike moordtuie gebruik kon word, snags binne die Kasteel geberg moes word. As 'n verdere beskermingsmaatreël moes 'n opgesaalde perd aan die buiteposte by Tygerberg en De Kuilen gereed staan vir 'n renbode om die noodsein flink verder oor te dra. Die burgers van Stellenbosch en elders moes hul gewere van kruit en lood voorsien, by die huis bly en te alle tye paraat wees.⁽⁶⁾

Die handhawing van wet en orde

Ook ten opsigte van die beheer oor slawe was veral die buitepos by De Kuilen belangrik. Die wegloop van 'n slaaf moes binne 24 uur aan die Kommandeur of aan die landdros of heemrade op Stellenbosch gerapporteer word. 'n Blou vlag sou van die Kasteel, asook op die pad tussen De Kuilen en Stellenbosch by Saxenburg wapper sodat almal gewaarsku is en op die uitkyk kon wees. 'n Boete van tien riksdalders sou gehef word by versuim om die

4 G.A. le Roux: Europese oorloë en die Kaap (1652-1795), p. 57-58.

5 VC 11 Dagregister: 30.6.1687, p. 334.

6 A.J. Böeseken (red.): **Resolusies van die Politieke Raad III**, 23.2.89, p. 204; VC 12 Dagregister: 14.5.1690, p. 219.

wegloop van 'n slaaf dadelik aan te meld.⁽⁷⁾

De Kuilen was so sentraal geleë dat dit die aangewese basis vir die VOC se veldwagter was. Claes Pietersz moes, as reisende opsigter, toesig hou oor die werk op die buiteposte, oor die Vryburgers se verhoudinge met die Khoikhoi en ook oor smokkelaars, drosters, houtdiewe, weggeloopte slawe en veediewe. Hy was ook die boodskapper wat opdragte na die buiteposte moes neem en plakkate by openbare plekke moes opplak. Van hulle basis by De Kuilen moes die drie veldwagters die verste grense van die Kolonie, tot in Franschhoek, Drakenstein en die Wamakersvallei besoek. Ten spyte van die gereelde kontrole van die Kasteel af was daar genoeg geleentheid vir die veldwagters om van hierdie magsposisie misbruik te maak, veral aangesien die afgesonderde pionier op sy plaas dikwels afhanklik was van die vriendskap en guns van die geregsdienaars.⁽⁸⁾

Op Sondagmiddag, 9 November 1692, het sersant Claes Pietersz van De Kuilen twee weggeloopte slawe na die Kasteel gebring, saam met 'n Khoikhoi, genaamd Frans. Laasgenoemde het die slawe aangehits om te dros, onder die voorwendsel dat hy hulle na 'n beter land sou bring.⁽⁹⁾ Al die ander kere dat veldwagter Pietersz waarskynlik sy plig, soos in hierdie geval, nougeset uitgevoer het, is nie aangeteken nie. Berugtheid, aan die ander kant, is baie meer opspraakwekkend.

In Augustus 1694 het Van der Stel vir sersant Pietersz van De Kuilen af gestuur na die huis van oud-landdros Johannes Mulder, wat in Drakenstein geboer het. Daar moes Pietersz die vyf-en-dertigjarige vrygestelde slaaf, Jan van Batavia, gaan arresteer. Jan was Mulder se skaapwagter en het die misdaad begaan om, as "een swart (slaaf en onchristen zynde) met een Duytsche vrouw of jongedochter", naamlik Adriana van Jaarsveld, 'n veertien- of vyftienjarige meisie wat onder die toesig van die Mulders was, gemeenskap te hê. Dit was

7 A.J. Böeseken (red.): **Resolusies van die Politieke Raad III**, 29.7.90, p. 224; M.K. Jeffreys (red.): **Kaapse Plakkaatboek I**: 29.7.1690, p. 258; 1/STB 10/1 Inkomende Brieven van Goewerneur en Politieke Raad: S. van der Stel - J. Muller, 5.8.1690, pp. 11, 13; S.A. Muller: Die seinstelsel aan die Kaap, 1652-1795, p. 100.

8 D. Sleight: Die buiteposte van die V.O.C., pp. 237-238.

9 VC 12 Dagregister: 9.11.1692, p. 1040.

hoegenaamd nie 'n geval van verkragting nie, want ná Jan se aanvanklike "boosen opset" het die twee elke moontlike geleentheid gebruik ("soo by avond als ontijden, en ook int open veld") totdat sy "grof swanger" was. Aan die einde van November 1694 het Adriana 'n kind gebaar, "zynde nogtans een blank kint". Sy het beweer dat die vader van die kind blank was: 'n "Duitsch of Hollandsch man". Daar is besluit dat, ten spyte van Jan van Batavia se vrywillige bekentenis, in 'n land waar geregtigheid geld en as afskrikmiddel vir ander, hy streng gegesel, in kettings geklink en daarna twintig jaar lank na die strafeiland, Mauritius, verban sou word om dwangarbeid te verrig. Hy sou met die skip, **Standvastigheid**, na Mauritius vertrek. Voor die skip egter kon vertrek, het dit in die nag van 15 Julie 1695 tydens 'n kwaai storm by Soutrivier gestrand. Jan moes 'n jaar lank wag vir die volgende skeepseleentheid.⁽¹⁰⁾ Maar in hierdie jaar sou nog baie dinge gebeur waarby Jan van Batavia se arresteerder, Claes Pietersz, betrokke sou wees.

Die volgende kleurrike persoon wat later die lewe van Claes Pietersz van De Kuilen sou kruis, was die vyf-en-twintigjarige Fransman, Jean de Seine, wat op die skip, 1' **Hirondelle**, by die Kaap aangekom het, in diens van die heer Duquesne. De Seine het gedros en aan die Kaap agtergebly. Hy was dus, so het die Kaapse owerheid gereken, soos almal aan die Kaap, onderworpe aan die algemene eed van getrouheid aan Nederland, veral in hierdie tyd van gespanne verhoudinge tussen die vaderland en Frankryk.

Tog het hy eendag in die openbaar, en in die teenwoordigheid van Franse vryburgers, heeltemal onbeskaamd en driftig die volgende gesê: "Ik wenschten wel dat de franschen hier waren. Ik houde mij onder haar begeeren, want ik houde het met de sterkste, ende soude den duijvel om geld dienen." Hy het die hele middag in dié trant voortgegaan met uitlatings wat, na die mening van die Raad van Justisie, oproerig, skandelik en godslasterlik was.

Nadat Jean de Seine gevange geneem is, was sy vonnis vir sy onbesonne woorde, onder andere om, in kettings geboei, tien jaar lank dwangarbeid op Mauritius te gaan verrig.⁽¹¹⁾

10 C 1397 Uitgaande Brieven: S. van der Stel - C. Pieterse, 27.8.1694, pp. 15-16; VC 13 Dagregister: 1.6.1695, pp. 805-810.

11 VC 13 Dagregister: 23.7.1695, pp. 821-825.

Jean de Seine was ook, nes Jan van Batavia, op die **Standvastigheid** toe dit op 10 Julie 1695 in Tafelbaai gestrand het.⁽¹²⁾ Hy is daarna, in kettings, in die Kasteel aangehou, maar het kort daarna ontsnap. 'n Paar weke later, op 15 Augustus, het sersant Pietersz en sy medeveldwagters hom naby De Kuilen gevang en na die Kasteel teruggebring. Ondanks sy beloftes om hom hierna voorbeeldig te gedra, het hy op 'n onverklaarbare wyse dit wéér reggekry om te ontsnap.⁽¹³⁾

Hierna het Jean de Seine maande lank in Stellenbosch en Drakenstein rondgeswerf, saam met nog 'n flambojante, geheimsinnige persoon: 'n soldaat, wat bekend gestaan het as die Poolse edelman of baron. Een van die redes waarom hierdie twee "seer fameuse schelms" so lank op vrye voet kon bly, was omdat hulle uit onbekende oorde gewere, ammunisie en tabak bekom het. 'n Beloning van 50 riksdalders is op albei se koppe geplaas as hulle lewendig gevange geneem kon word.⁽¹⁴⁾ Net 'n paar dae hierna, op 15 Februarie 1696, het 'n paar slawe die "Poolse edelman" gevang en na die Kasteel gebring.⁽¹⁵⁾ Jean de Seine is skynbaar ook kort daarna aangekeer, want op 28 Maart 1696 is hy gevonnissen tot 'n aanvullende ses jaar gevangenisstraf op Mauritius.⁽¹⁶⁾ Hierdie keer sou hy nie weer uit die Kasteel kon ontsnap nie.

Korrupsie van die veldwagters

De Kuilen se veldwagters gedurende bogenoemde voorvalle was, afgesien van die ervare sersant Claes Pietersz, ook korporaal Willem Haan en 'n nuweling, korporaal Jan Pietersz. Laasgenoemde sou uiteindelik die ander twee se wandade en korrupsie aan die lig bring.⁽¹⁷⁾

12 VC 13 Dagregister: 10.7.1695, p. 844, p. 867.

13 VC 14 Dagregister: 28.3.1696, p. 103-105.

14 VC 14 Dagregister: 13.2.1696, pp. 54-55, p. 59.

15 VC 14 Dagregister: 15.2.1696, p. 64.

16 VC 14 Dagregister: 28.3.1696, p. 107.

17 D. Sleight: Die buiteposte van die V.O.C., p. 240; VC 13 Dagregister: 2.2.1693, p. 53.

Dit was in hierdie selfde onsekere tye van die negentigerjare, met die vrees van 'n moontlike Franse inval, en heelparty gevangenes op vrye voet, dat die vermoedens oor die veldwagters van De Kuilen se gebrek aan onkreukbaarheid bevestig is. Die eerste voorbeeld van korrupsie van die veldwagters se kant wat aan die lig gekom het, was die omkoopgeld (twee riksdalders) wat Willem Haan van die vryburger Frederik Russouw ontvang het om nie te verklap dat die bandiet, Christoffel Plank, in Russouw se huis geskuil het nie.⁽¹⁸⁾

Een van die misdadigers op wie se spoor die veldwagters was, was Bartholomeus Nagtegaal, 'n Stellenbosse vryburger wat sy bestaan gemaak het deur, met 'n donderbus en ammunisie, die hele land te deurkruis, sonder enige vaste verblyf.

Die drie veldwagters was op 16 Februarie 1696 op pad na die huis van Hans Silverbagh, waar hulle verneem het dat hulle Nagtegaal sou kon vastrek. Claes en Jan Pietersz was reeds drie dae tevore in 'n geskil betrokke toe die sersant skielik sy swaard gegryp en Jan Pietersz daarmee gedreig het. By Hans Silverbagh se huis aangekom, was sersant Claes Pietersz en Willem Haan albei in 'n besope toestand en het die sersant boonop eers 'n geweeskoot buite die huis afgetrek, skynbaar om die vlugteling te waarsku. Hy en Willem Haan het toe eers tydsaam hul perde in die stal gaan sit. Nagtegaal het wakker geword van die geweeskoot en die huis binnegegaan. Daar het hy hom in Jan Pietersz vasgeloop wat hom in hegtenis wou neem. Toe Jan se twee makkers uiteindelik daar aankom, het hulle hom en Nagtegaal stoeiend voor die vuurherd gekry. Die sersant het Jan Pietersz as 'n skurk en 'n verklikker uitgeskel, hom met Willem Haan se swaard gekap en beveel om Nagtegaal te los. Jan Pietersz het hom egter nie van stryk laat bring nie en het die arres voltooi.

Toe hulle die Saterdagoggend hierna, met die gevangene, by Arie Lekkerwyn (Ary Lecrivent) se huis aankom, was die ander twee veldwagters nog só dronk dat hulle eers daar moes gaan lê en slaap.

Toe Jan Pietersz sy sersant wakker maak en hom aan hul opdrag herinner, het laasgenoemde hom bloedig vererg en geweier om na hom te luister. Jan Pietersz het na sy perd gegaan.

Claes Pietersz het hom agtervolg, sy geweer opgelig en geskiet. Gelukkig het die koeël uitgeval, waarskynlik omdat hy dit, in sy dronkenskap, nie styf genoeg ingestamp het nie. Die geweer wat die sersant so na aan Jan gehou het toe hy die skoot afgetrek het, het geweier om af te gaan, maar die lading kruit en pluus van sy geweer het Jan Pietersz se hemp geskroei en sy bors ernstig verbrand.⁽¹⁹⁾

Willem Haan het in hierdie hele petalje hoegenaamd nie sy weerbarstige sersant teengestaan nie, maar bloot voortgegaan in sy eie pligsversuim. Net die volgende aand, 18 Februarie, het hy voor die huis van die vryburger Ernst Hendrik Walter 'n Khoikhoi genaamd Kleinje Kaffer - bloot weens sy vermoede dat laasgenoemde die buikgord ("stijgreeten") en stiebeuels ("bengels") van die saal sou gesteel het - "baldadiglijk" deur albei bene noodlottig gewond.⁽²⁰⁾

Jan Pietersz is sonder versuim Kasteel toe om al hierdie wandade te gaan rapporteer. Op 20 Februarie is 'n sersant met twaalf manskappe uitgestuur en vyf dae later is Claes Pietersz en Willem Haan gevange geneem.⁽²¹⁾

Claes Pietersz het aanvanklik alles ontken. Na die eerste marteling het hy so deurmekaar op die vrae geantwoord dat hy 'n kans gegun is om na te dink voor hy toe weer gemartel is. Uiteindelik het hy sy wandade erken.⁽²²⁾ Pieterz en Haan is gezesel, gebrandmerk en lewenslank na Mauritius verban om dwangarbeid te verrig. So het dit gebeur dat die twee veldwagters saam met hul eie vorige prisoniers, Jan van Batavia, Jean de Seine, Christoffel Plank, en andere in Julie 1696 na die strafeiland Mauritius vertrek het. Claes Pietersz is by

19 VC 14 Dagregister: 31.3.1696, p. 118; VC 14 Dagregister: 20.2.1696, p. 67; *Ibid.*, 31.3.1696, pp. 119. *Ibid.*, 19.4.1696, pp. 161-162.

20 VC 14 Dagregister: 31.3.1696, pp. 128-130. ('n Aanduiding van die soort geselskap waarin die veldwagters hul bevind het, is die feit dat hierdie einste Hans Silverbagh op 6 Julie 1697 vir Ary Lekkerwyn doodgeslaan het (VC 14 Dagregister: 16.7.1697, p. 539; *Ibid.*, 31.3.1697, p. 119).)

21 VC 14 Dagregister: 20.2.1696, p. 67; *Ibid.*, 25.2.1696, p. 72.

22 VC 14 Dagregister: 2.4.1696, p. 134; *Ibid.*, 31.3.1696, p. 115.

De Kuilen opgevolg deur Jan Gerritsz van Groeningen.⁽²³⁾

Die veldwagters op die strafeiland

Dit was nie die einde van De Kuilen se berugte veldwagters nie. Terwyl 'n bruilof op Mauritius aan die gang was, en daar die nag van 11 November 1696 dus geen offisier in die gevangenisloosie teenwoordig was nie, het agt gevangenes hul boeie gebreek en gevlug. Hulle was Jan Braur, Cornelius Matthyse, Leendert Gruwel, 'n bandiet uit Batavia met die naam De Smous, en dan die bekende name: Jean de Seine, Christoffel Plank, Claes Pietersz en Willem Haan. Hulle plan was om 'n boot in die hande te kry en na die Franse eiland, Masarinha (die huidige Réunion) te probeer vlug. Drie keer het hulle uitgevaar op die oop see (die eenkeer vyf dae lank), maar moes elke keer onverrigter sake terugkeer. Na hul laaste vergeefse poging om van die strafeiland weg te kom, het hulle twee dae lank op Mauritius rondgedwaal.

Die uiteinde was dat Jean de Seine, die Houdini van die Kaap, doodgeskiet is, terwyl Claes Pietersz en Willem Haan, en so ook die ander, gevang is. Op die fregat, **De Soldaat**, is hulle na die Kaap gebring, weer gegezel, gebrandmerk en moes daarna lewenslank op Robbeneiland dwangarbeid verrig.⁽²⁴⁾

In 1704 word weer van Pietersz melding gemaak. 'n Mede-gevangene op Robbeneiland, Claes Jansz, het op die aand van 4 Februarie aan 'n ander gevangene, Dirk Jansz, 'n sny brood gegee. Pietersz was baie ontsteld hieroor en het gevra waarom Claes Jansz die brood weggee aangesien hulle self te min brood het. Laasgenoemde het hom nie geantwoord nie, net sy mes uitgehaal en Claes Pietersz doodgesteek.⁽²⁵⁾

Die veldwagters van De Kuilen was voorbeelde van die korrupsie wat vry algemeen onder

23 VC 14 Dagregister: 19.4.1696, pp. 158-163; C1403 Uitgaande Brieven: S van der Stel - R Diodatie, 11.7.1696, pp. 12-13; S.A. Muller: Die seinstelsel aan die Kaap, 1652-1795, p. 111.

24 VC 14 Dagregister: 5.4.1698, pp. 832-856.

25 VC 16 Dagregister: 28.2.1704, p. 416.

Kompanjiesamptenare aan die orde van die dag was. Die twee veldwagters was eintlik maar eenvoudige Kompanjiesdienaars wie se korrupsie toevallig aan die lig gebring is. Korrupsie het ook onder die bekleërs van die hoër range voorgekom. Een van die flagrantste voorbeelde hiervan was die luitenant van die Kaapse garnisoen, Jan Baptiste Dubertijn wat, onder andere, 'n grootskaalse smokkelhandel in tabak aan die gang gehad het vir eiegewin. Dubertijn is opgevolg deur die hoog aangeskrewe vaandrig Olof Bergh wat later die eerste privaateienaar van De Kuilen sou word. Ook kaptein Olof Bergh, hoof van die Kaapse garnisoen, was nie onkreukbaar nie.⁽²⁶⁾

Die afskaffing van De Kuilen as buitepos

Reeds op 14 Julie 1695 het die Here Sewentien aan Simon van der Stel opdrag gegee dat die landbou- en veeposte afgeskaf moes word. Die motivering vir hierdie besluit was dat die werk op die poste deur die koloniste self verrig kon word, wat dan terselfdertyd 'n bestaan daaruit sou kon maak. Die vernaamste beswaar teen die poste was die groot aantal slawe en amptenare van die Kompanjie wat op die buiteposte moes werk. Hierdie afskaffing moes nie plotseling nie, maar geleidelik geskied.⁽²⁷⁾ Simon van der Stel was gekant teen die afskaffing van die buiteposte, maar moes, veral ná die besoek van kommissaris Daniel Heins in 1699, hieraan gehoor gee. Kommissaris Heins het gerapporteer dat die vee wat deur die vryburgers geteel is, twee maal so smaaklik was as dié wat deur die Kompanjie geruil is. Heins het ook daarop gewys dat die afskaffing van die buiteposte sou meebring dat die salaris van die soldate by die poste bespaar kon word.⁽²⁸⁾

Die buitepos De Kuilen is dus in Junie 1700 per biljet geadverteer en op 'n openbare veiling vir die som van 1 300 gulden verkoop. Goewerneur W.A. van der Stel het die Here Sewentien in kennis gestel dat die eiendom, ongeveer vier uur van die Kasteel af geleë, uit 'n ou woonhuis, twee redelike goeie hokke, 'n kraal met soomure en ander geboue ("verdere

26 VC 38 Journaal van Adriaan van Reede, 1685, en bylagen: Bylae no. 8, p. 29; VC 10 Dagregister: 26.6.1685; A.J. Böeseke: **Simon van der Stel en sy kinders**, pp. 100-103.

27 C 358 Inkomende Brieven: Here XVII - S van der Stel, 14.7.1695, pp. 103-104.

28 C 1417 Uitgaande Brieven: D Heins - Here XVII, 26.10.1699, p. 240.

Olof Bergh, baanbreker, avonturier en eerste eienaar van De Kuilen in 1700.
(Kaapse Argiefbewaarplek, E 2820).

opstal") bestaan het. Op 15 Junie 1700 is De Kuilen deur 'n gevolmagtigde persoon vanaf die Nuwe Kat in die Kasteel opgeveil. Die verkoopsom van 1 300 gulden sou in drie paalemente betaal word. Die verkoopkontrak is saamgestuur Nederland toe.⁽²⁹⁾

Wat goewerneur W.A. van der Stel om die een of ander rede nie gemeld het nie, was dat die weiding by De Kuilen vrugbaar en waterryk was, dat die poshuis sentraal geleë was aan die hoofweg tussen Stellenbosch en die Kaap en dat daar reeds 'n brug oor die Kuilsrivier was. Dit was die rede waarom kommissaris Cornelius Simons in 1708 tydens sy besoek aan die Kaap, ná W.A. van der Stel se afdanking, so verbaas was oor die lae prys van 1 300 gulden. Die landerye by De Kuilen was glad nie by die koopsom ingereken nie. Die koper het dus die volle voordeel van die VOC se jarelange bewerking en ontwikkeling van die pos geniet. Die man wat so gelukkig was om hierdie winskoop te bekom, was kaptein Olof Bergh, 'n lid van die Politieke Raad, iemand wat die buitepos De Kuilen op grond van sy baie ruiltogte baie goed geken het.⁽³⁰⁾

Olof Bergh, eerste eienaar van De Kuilen

Olof Bergh, van Gottenburgh, is in 1643 gebore. Reeds sedert sy 22ste jaar was hy in diens van die VOC. Voor sy koms na die Kaap in 1676 was hy 'n Kompanjiesdienaar in die Ooste.⁽³¹⁾

Die huwelik tussen Olof Bergh en Anna de Koning, die dogter van Angela van Bengale, die voormalige slavin van Jan en Maria van Riebeeck, was een van die vroegste gemengde

29 C 1422 Uitgaande Brieven: W.A. van der Stel - Here XVII, 14.3.1701, pp. 95-96; VC 15 Dagregister: 15.6.1700, p. 740.

30 C.G. Botha (red.): **Collectanea**, (VRV I), pp. 38-39; D. Sleight: Die buiteposte van die V.O.C., p. 242.

31 E.E. Mossop (red.): **Joernale van die landtogte van die edele vaandrig Olof Bergh (1682-1683) en die vaandrig Isaq Schrijver (1689)**, p. 30. Voortaan sal na hierdie bron verwys word as **Joernale van die landtogte van die edele vaandrig Olof Bergh...**

Anna Bergh (gebore De Koning), die dogter van die merkwaardige slavin, Angela van Bengale.
(Kaapse Argiefbewaarplek, E 313).

huwelike wat aan die Kaap gesluit is.⁽³²⁾

Van der Stel het gewoonlik vir Bergh, die vaandrig van die Kaapse garnisoen, gestuur om toesig te hou oor die berging van gestrande skepe, soos die Engelse skip, die **Joanna**, wat in 1682 naby die huidige Gansbaai, in die omgewing van die Danger Point vuurtoring gestrand het.⁽³³⁾

Op grond van sy dienste aan die VOC en sy dapperheid in die ruilhandel het Olof Bergh besonder vinnig gevorder. Toe luitenant Jan Dubertijn in 1685 van korrupsie in die tabakhandel aangekla is, is Bergh in sy plek as luitenant aangestel. Gedurende 1686 het hy ook aan die Raadstafel van die Politieke Raad gesit.⁽³⁴⁾ Uit 'n skrywe van 12 April 1686 was dit duidelik dat Van der Stel 'n baie hoë dunk van sy bekwaamheid gehad het.⁽³⁵⁾

'n Paar maande later, in Julie 1686, het Olof Bergh hom egter skuldig gemaak aan strandroof toe hy in beheer was van die berging van die Portugese skip, die **Nostra Signora de los Milagros**, wat by Kaap Agulhas op die rotse geloop het. Hy het onder andere, verskeie goue en silwer pierings, koppies en teepotte gesteel.⁽³⁶⁾

As straf vir sy diefstal is Bergh op 23 Mei 1687 na Robbeneiland gestuur, maar is van Junie 1688 af toegelaat om by sy vrou en kinders in sy huis in die Tafelvallei te gaan woon.⁽³⁷⁾

32 VC 39 Algemene Monsterrolle, vol. 3, 1657-1670; A.J. Böeseken: **Slaves and Free Blacks at the Cape**, 1658-1700, pp. 79-80; H.F. Heese: **Groep sonder grense**, p. 7; A.J. Böeseken: **Jan van Riebeeck en sy gesin**, p. 239.

33 VC 9 Dagregister: 22.6.1682, p. 647; E.E. Mossop (red.): **Joernale van die landtogte van die edele vaandrig Olof Bergh**, p. 32.

34 VC 10 Dagregister: 5.11.1685, p. 607; E.E. Mossop (red.): **Joernale van die landtogte van die edele vaandrig Olof Bergh**, p. 40.

35 A.J. Böeseken: **Simon van der Stel en sy kinders**, p. 103.

36 E.E. Mossop (red.): **Joernale van die landtogte van die edele vaandrig Olof Bergh**, p. 43; CJ 290 Crimineele Processtukke, vol. 1: Hofsaak van O. Bergh, p. 283; VC 11 Dagregister: 9.5.1687, pp. 247-248; *Ibid.*, 17.5.1687, p. 252.

37 VC 11 Dagregister: 22.5.1687, pp. 260-261; A.J. Böeseken: **Simon van der Stel en sy kinders**, pp. 104-105.

Die Here XVII het Bergh se oortreding nie in 'n baie ernstige lig beskou nie en het aanbeveel dat hy in sy amp as luitenant herstel kon word - mits hy na Ceylon of Batavia gaan. As hy aan die Kaap aanbly, moes dit as Vryburger wees. Bergh het besluit om na Ceylon te vertrek.⁽³⁸⁾

In 1695 is Olof Bergh met die rang van kaptein na die Kaap teruggestuur, as hoof van die garnisoen.⁽³⁹⁾ Aan die einde van Oktober 1695 het sy naam weer as lid van die Politieke Raad verskyn en op 28 Desember 1695 is hy benoem tot president van die Weeskamer en van 1 Januarie 1697 as president van die "Collegie van Kleine Saaken". Van April 1697 was die man, wat tien jaar tevore as beskuldigde voor die Raad van Justisie verskyn het, sêlf een van die lede van die Raad.⁽⁴⁰⁾

Simon van der Stel, kaptein Jeronimus Cruse en Olof Bergh was onder die eerste amptenare aan wie grondbriewe toegestaan is. Op 2 Januarie 1697 is vyf morg aan die Moolenweg op Bergh se naam geregistreer, en op 26 Januarie 1698 ook 119 morg en 350 roede grond in die Tygerberg.⁽⁴¹⁾

Daar kan aanvaar word dat Bergh, selfs nadat hy op 15 Junie 1700 De Kuilen gekoop het, nie permanent daar gaan woon het nie. Hy was immers steeds hoof van die Kaapse garnisoen en het 'n huis in Kaapstad besit.⁽⁴²⁾

Kaptein Olof Bergh was dus ook een van die amptenare wat in die bewindstyd van Simon van der Stel se seun, W.A. van der Stel, privaateiendom besit het. Tewens, Bergh se 297 morg

38 E.E. Mossop (red.): **Joernale van die landtogte van die edele vaandrig Olof Bergh**, p. 58; VC 12 Dagregister: 27.9.1690, pp. 524-525.

39 A.J. Böeseken: **Simon van der Stel en sy kinders**, p. 105.

40 VC 13 Dagregister: 30.10.1695, p. 109; **Ibid.**, 21.12.1695, p. 956; VC 14 Dagregister: 1.1.1697, p. 354; **Ibid.**, 27.4.1697, p. 453.

41 A.J. Böeseken: **Simon van der Stel en sy kinders**, pp. 162-163.

42 VC 15 Dagregister: 15.6.1700, p. 740; A.J. Böeseken: **Simon van der Stel en sy kinders**, p. 105. (J.H.H. Visagie: Die geskiedenis van die onderwys in Kuilsrivier, se bewering, wat hy ook in **Die NG Gemeente Kuilsrivier-Suid**, p. 3 herhaal, nl. dat "kaptein Olof-Bergh na sy aftrede sy laaste dae rustig deurgebring het" op die "landgoed De Kuyle", is beslis onjuis.)

wat oor 'n wye gebied versprei was, het hom, buiten die goewerneur self, die grootste eiendomsbesitter onder die amptenare gemaak. Behalwe erwe in Tafelvallei was daar sy plaas in die Tygerberg, Bergshoop. Saam met Johannes Phijffer het hy 120 morg "aan woeste vlaktes naar Paarl Diamant" besit; vyf morges aan die sogenaamde Moolenweg in die Kaap en dan natuurlik nog sy plaas De Kuilen van 111 morg.⁽⁴³⁾ Tog was hy een van die Kompanjiesamptenare wat, ná die terugroep van W.A. van der Stel, sy eiendom behou het.⁽⁴⁴⁾

Op 13 November 1716 het Bergh ook Groot Constantia, Simon van der Stel se spogplaas, gekoop. Die lewe het 'n ommekeer gemaak: Bergh het nou die plaas besit van die goewerneur wat hom 29 jaar tevore gearresteer het.⁽⁴⁵⁾ In 1723 is die tagtigjarige Olof Bergh oorlede.⁽⁴⁶⁾

De Kuilen in die bewindstyd van W.A. van der Stel

Teen 1705 - 1706, die jare van die beroeringe van die koloniste se stryd teen goewerneur Willem Adriaan van der Stel, het die halfwegpos De Kuilen 'n belangrike rol gespeel. Hoewel De Kuilen aan Olof Bergh behoort het, was daar steeds veldwagters gestasioneer. Ook Adam Tas het De Kuilen gereeld aangedoen op pad na en van die Kaap wanneer hy sy vriende gaan besoek het. Hy het egter blykbaar nie, soos ander reisigers, daar verversings geniet wanneer hy daar uitgespan het nie. Op een besondere Sondag, 2 Augustus 1705, het hy in die Kaap eers Abraham Poulle besoek, "alwaar we een soopje dronken"; toe Johannes Phijffer ("daar ter plaatse dronken we ook een soopje genever"), en uiteindelik terug na die huis van sy oom Hertning Husing waar hulle "een stuckje ontbeeten en een glaasje wijn" geniet. Toe hy daarna terugreis na sy plaas, skryf hy dat hy by De Kuilen net 'n rukkie

43 A.J. Böeseken: **Simon van der Stel en sy kinders**, pp. 163, 173.

44 E.E. Mossop (red.): **Joernale van die landtogte van die edele vaandrig Olof Bergh**, p. 72.

45 A.J. Böeseken: **Slaves and Free Blacks at the Cape**, p. 81; J. Burman: **Wine of Constantia**, p. 35.

46 E.E. Mossop (red.): **Joernale van die landtogte van die edele vaandrig Olof Bergh**, p. 74.

vertoef het.⁽⁴⁷⁾

Dit was veral in landdros Johannes Starrenburgh van Stellenbosch se wanhopige pogings om die opstandige koloniste vas te trek dat De Kuilen as gerieflike bymekaarkomplek belangrik was. Op 22 September 1706 rig landdros Starrenburgh 'n pleidooi tot goewerneur W.A. van der Stel om aan hom agt tot tien dapper mans te stuur sodat hy die koloniste se opstandigheid, wat hy die Drakensteinse "vermetelheid" genoem het, kon ondersoek en die probleem van drostery en geweldpleging kon bekamp. Hy het nie sy eie manskappe vertrou nie. Hy sou dan weer soldate na De Kuilen stuur om diegene wat die goewerneur gestuur het, daar te ontmoet.⁽⁴⁸⁾ Hieraan het W.A. van der Stel dadelik gehoor gegee. Die volgende Dinsdagaand, nadat die hekke van die Kasteel gesluit is, sou agt tot tien "wackere" en goed gewapende mans, onder leiding van korporaal Martin Ackerman vertrek sodat hulle teen twee-uur die nag by De Kuilen kon wees om Starrenburgh en sy manne te ontmoet. Met hierdie manskappe, so het die goewerneur gereken, sou dit moontlik wees om die opstokers van die ontevredenheid, naamlik Jan en Claas Elbertsz, Jacobus van Brakel, Cornelis van Nieuwkerk en Hercules de Prez, te vang. Dit moes alles in die grootste geheimhouding geskied - verkieslik in die nag.⁽⁴⁹⁾

Soos ooreengekom, het Starrenburgh 'n groep soldate van Stellenbosch af onder leiding van Montanus na De Kuilen gestuur. Jacob, die veldwagter van De Kuilen, het gereken dat dit die beste sou wees as hierdie manne van Stellenbosch by De Kuilen op die Kaapse groep sou wag sodat almal gelyk by die plaas Vissershok kon wees om die opstandige vryburgers, Jacob van Brakel en Cornelis van Nieuwkerk, teen dagbreek te gaan arresteer. Starrenburgh is dus solank weg na Vissershok terwyl die soldate van Stellenbosch by De Kuilen agtergebly het.

Toe die verskillende groepe, van Stellenbosch en die Kaap, by De Kuilen byeenkom, was hul eerste probleem, ironies genoeg, juis die veldwagter. Hy het getalm en gedraai en voorgegee dat hy woedend is. Hulle kon hom glad kalmeer nie. Hy het dit uiteindelik selfs gewaag om

47 A. Tas: **Dagboek van Adam Tas, 1705-1706**, (VRV, II, no. 1), pp. 96-98.

48 C 379 Inkomende Brieven: J Starrenburgh - W A van der Stel, 22.9.1706, pp. 38-40.

49 C 1442 Uitgaande Brieven: W A van der Stel - J Starrenburgh, 23.9.1706, pp. 62-65.

openlik te verklaar dat hy nie verder saam met hulle wou gaan nie, maar na die Kaap of na die boere wou wegloop. Hierdie wederstewige veldwagter hét toe inderdaad in die pad geval Kaap toe en Montanus was verplig om eers manskappe agter hom aan te stuur om hom terug te bring. In die stal by De Kuilen het hulle hom vasgebind. Die volgende dag is hy geboeid na die Kasteel gestuur om gestraf te word.

Die weerbarstige en onbetroubare veldwagter was nie die einde van die probleme tydens hierdie rampspoedige poging om die burgers gevange te neem nie. By Elsieskraal het nog 'n man gedros; terwyl die Khoikhoi wat gearrester is omdat hy brandwag gestaan het buite die huis van Cornelius van Nieuwkerk om hom te waarsku, die tou waarmee hy om sy nek aan 'n perd vasgemaak was, stukkend gebyt en ontsnap het. Die ekspedisie het boonop in die donker die pad byster geraak en op die sandvlakte rondgedwaal - en sodoende nóg vier manskappe verloor. Teen dagbreek het Montanus, korporaal Ackerman en slegs drie manskappe by Starrenburgh opgedaag. Doodmoeg het die ander soldate wat op die vlakte verdwaal het, die een na die ander uiteindelik ook daar opgedaag. Starrenburgh het besef dat hulle eers sou moes rus en eet. Die Khoikhoi wat ontsnap het, het waarskynlik toe lankal reeds die boere gaan waarsku en daarom het Starrenburgh besluit om maar terug te keer. Op sy pad terug na Stellenbosch, het hy by die Tygerberg verneem dat Cornelis van Nieuwkerk alreeds daardie selfde dag na Drakenstein gevlug het.⁽⁵⁰⁾

Die landdros wat sedert 1685 op Stellenbosch gestasioneer was, in opdrag van kommissaris Van Reede, het die kompanjiesposte by Dieprivier, Vissershok, Rietvlei, Hottentots-Holland, Klapmuts, Saldanhaabaai en natuurlik ook De Kuilen onder sy jurisdiksie gehad.⁽⁵¹⁾

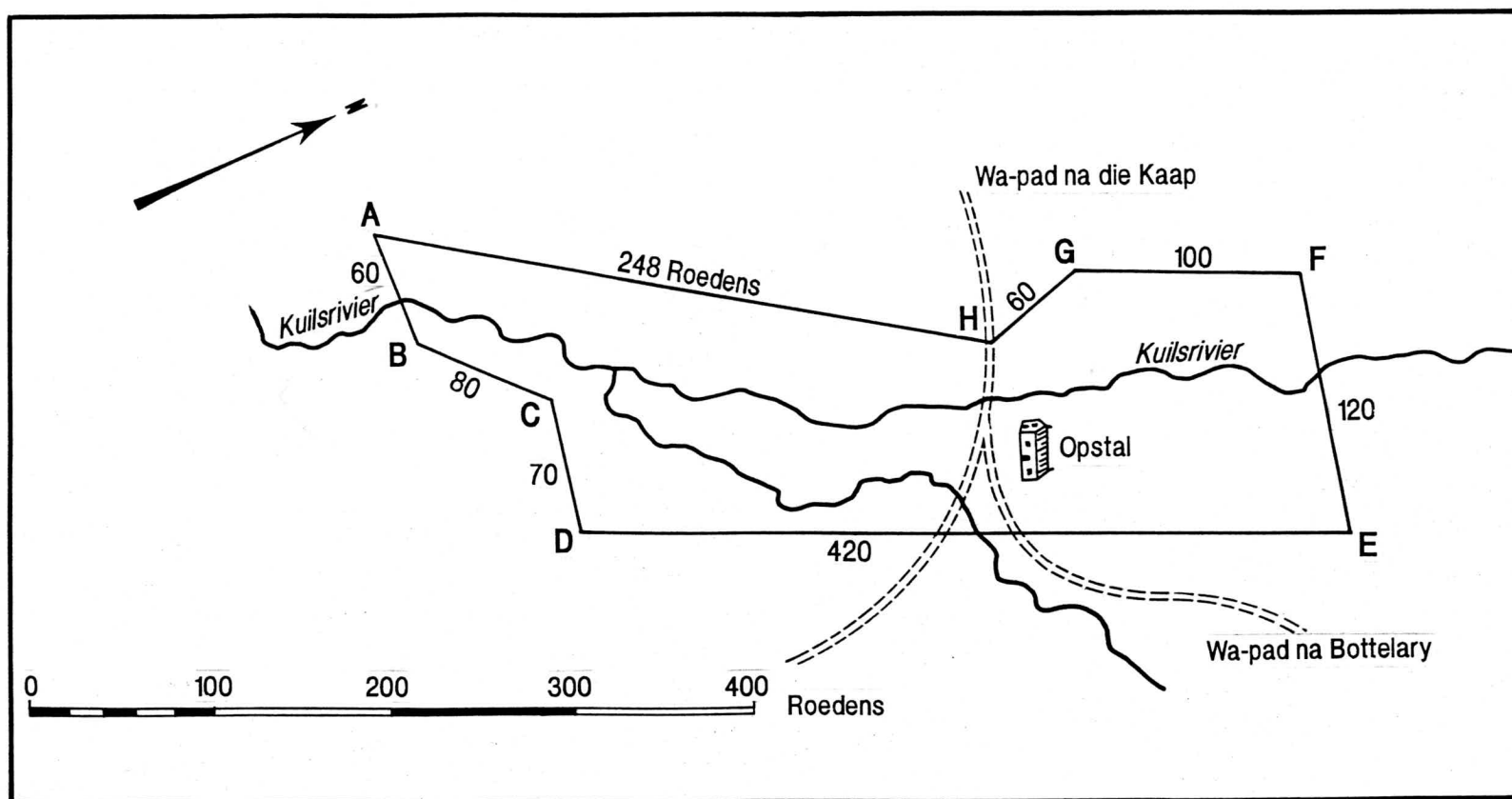
Dit is onbekend wanneer die laaste veldwagters De Kuilen verlaat het, maar hoewel die wangedrag en onbetroubaarheid van die veldwagters van De Kuilen seker eerder die uitsondering as die reël was, is dit duidelik dat hulle algaande meer 'n las as 'n voordeel was. Teen 1708 het kommissaris C.J. Simons gekla dat die nog bestaande buiteposte nie alleen tot

50 VC 17 Dagregister: 3.10.1706, pp. 665-669; C 379 Inkomende Brieven: J. Starrenburgh - W.A. van der Stel, 2.10.1706, pp. 44-48.

51 F. Smuts (red.): **Stellenbosch drie eeue**, p. 148.

groot las vir die Kompanjie was nie, maar vir die ingesetenes in die omtrek "een scherpe doorn in de voet". Die vyftien veldwagters wat toe by Stellenbosch, in die Land van Waveren, Groenkloof, Hottentots-Holland en by Vissershok oor was, was na sy mening eerder "boere-plagers" en moes afgeskaf word.⁽⁵²⁾

52 A.J. Böeseken: Die Nederlandse kommissarise en die agtiende eeuse samelewing aan die Kaap (*Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1943, II, pp. 116-117).

Die posisie van die oorspronklike Kompanjieswoning, geleë tussen die Kuils- en die Bottelaryriviere.
(Kantoor van die Landmeter-Generaal: OSF 1A Old Stellenbosch Freeholds, 28.7.1705, p. 184).

HOOFSTUK 4

DE KUILEN : 1700 TOT 1840

De Kuilen sou byna vyftig jaar lank, tot 1763, in die besit van die Bergh-familie wees. Die indrukwekkende oorspronklike transport-akte van 1705 is, hoewel effens verweer, by die Aktekantoor in Kaapstad te sien.

Een van die voorwaardes op hierdie transport-akte was dat kaptein Bergh die perdestal (20 by 30 roeden in omvang) met 'n vrye ingang vir perde net só behoue moes laat bly. (Hierdie stal is natuurlik gebruik deur die talle reisigers wat by De Kuilen moes uitspan). Uit die kaart bo-aan die akte is dit duidelik dat hierdie perdestal aan die oorkant van die Kaapse pad was. Die woonhuis, natuurlik sonder gewels in daardie stadium, was geleë tussen die Kuils- en die Bottelaryrivier, met die ou "wagenpad" van Kaapstad wat net ten ooste daarvan, aan die Kaapse kant van die Bottelaryrivier, wegdraai na Bottelary. Hiervolgens is dit duidelik dat die oorspronklike woning van die Kompanjiespos geleë was waar die Kaaps-Hollandse huis in Bosmanstraat staan (erfno. 1827); later bekend as die "Homestead" en toe Leeuwenhof, nog later as die Townhouse restaurant en daarna as die Papegaaibosch restaurant.

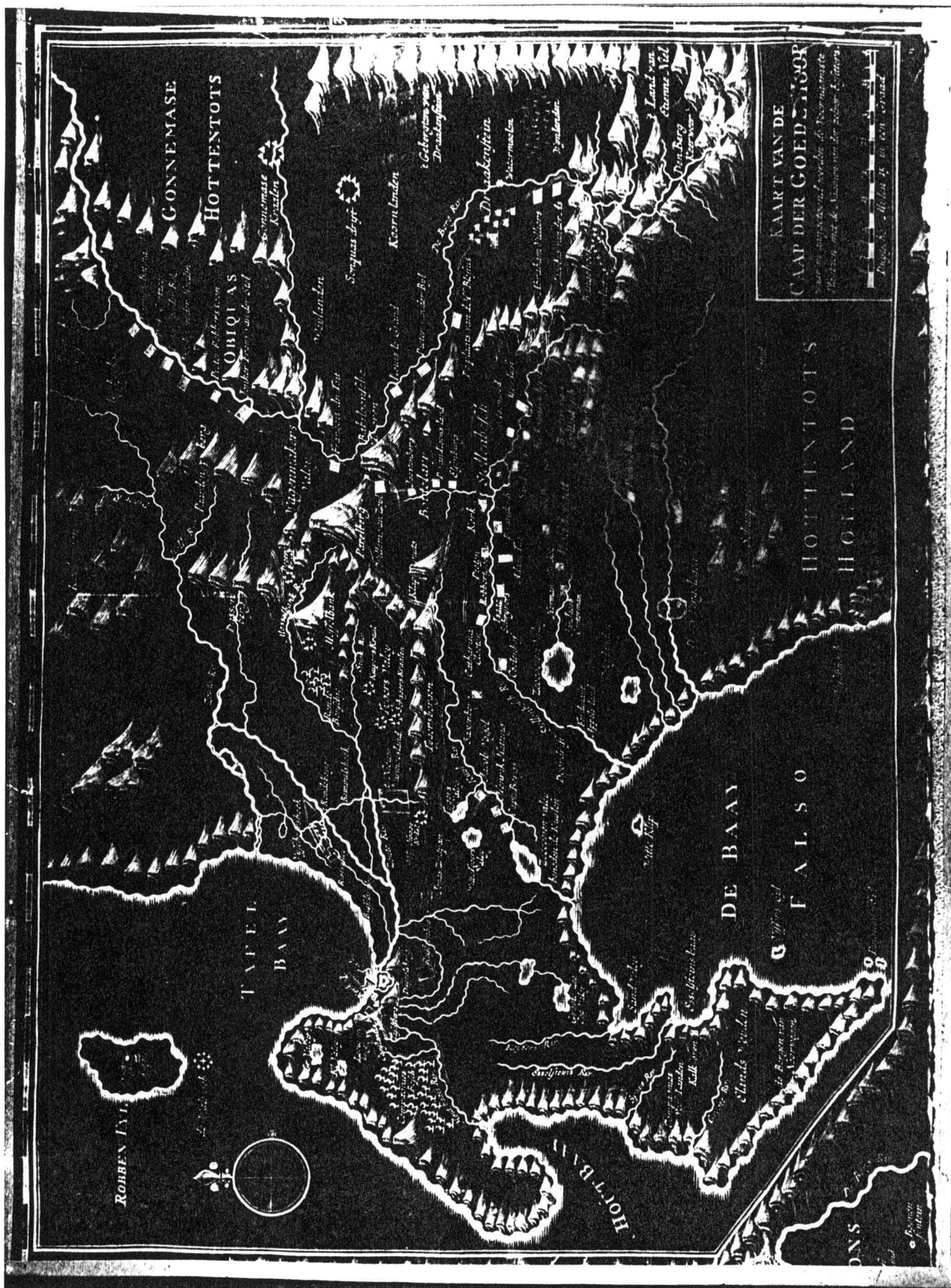
Hoewel daar baie kuile in die Kuilsrivier was, word op die transportakte spesifiek na 'n "Waterkuil genaamd De Kuilen", ten noorde van die woonhuis, verwys.

Bergh moes ook die "deurdrijf" van 3034 vk meter breed in die Kuilsrivier in stand hou. (Op die kaart is 'n aanduiding van waarskynlik 'n laagwaterbrug). Verder was hy ook verplig om, in die plek van die afgekapte bome op die plaas, jong eikebome of ander bome aan te plant. Hy moes ook een tiende van die opbrengs van sy gesaaides aan die Kompanjie afstaan.⁽¹⁾

Reisigers besoek De Kuilen

Hoewel Olof Bergh nie self op De Kuilen gewoon het nie, was dit steeds, en in toenemende

1 (SG) OSF 1A Old Stellenbosch Freeholds: 28.7.1705, p. 184.

'n Ongedateerde kaart (waarskynlik c 1710) van die vernaamste plase.
(Kaapse Argiefbewaarplek: M 1/3282: "Kaart van de Caap der Goede Hoop waar in aangetoon werden de voornaamste plaatzen met de naamen van der zelve besitters", ongedateerd).

mate, die uitspanplek vir reisigers van en na die Kaap. Een so 'n reisiger was Willem van Putten, 'n junior koopman en winkelier van die Kompanjie. In 1710 het hy, op sy reis na die warm bronne in die Overberg, om tienuur die oggend sy ses perde by De Kuilen laat uitspan. Van Putten en sy mede-reisigers het hulself verfris met 'n ligte middagete in die beste kamer van die huis op die landgoed. Teen die middaguur het hulle hul reis voortgesit.⁽²⁾

Pieter Kolbe was nog 'n reisiger wat hierdie plaas langs die Kuilsrivier beskryf het. Hy het dit in 1727 'n "treffelyk landgoed" genoem. Die Kuilsrivier self het hom, soos vir al die reisigers wat gewoond was aan die riviere van Europa, egter glad nie beïndruk nie. Hy het dit 'n stroompie genoem wat in die somer brak geword of selfs heeltemal opgedroog het. Tog het die rivier in die wintermaande so sterk geloop dat die steenbrug, volgens hom, noodsaaklik was om die rivier te kruis op pad na Stellenbosch.⁽³⁾ Waarskynlik was dit maar die deurdrif, 'n laagwaterbrug, wat op die transport-akte genoem word, aangesien daar nêrens melding gemaak word van die bou van hierdie brug oor die Kuilsrivier nie. Toe Johan Daniel Büttner omstreeks 1725 verby "the kuilje or the holes" gereis het, het hy gemeld dat die enigste brug dié een oor die Eersterivier is.⁽⁴⁾

Uit die Opgaafrollen, onder andere dié van 1712, is dit duidelik dat Olof Bergh 'n baie vermoënde man was, selfs nog voordat hy die eienaar van Groot Constantia geword het. Sy seun Albertus, sy jongste en elfde kind, in 1702 gebore, en in 1723 met Elisabeth Bisseux getroud, het De Kuilen van sy vader ontvang. Albertus Bergh was teen die jaar 1735 en later, 'n boer wat gereeld 40 000 wingerdstokke in sy opgaaf aangegee het.⁽⁵⁾ Ongelukkig kan hieruit nie veel aangaande die opbrengs van De Kuilen afgelei word nie, aangesien Albertus op sy ander, veel vrugbaarder plaas, Saxenburg, aan die Stellenbosse kant van die Kuilsrivier,

-
- 2 D. Fairbridge: *Historic Farms of South Africa*, p. 54; C.G. Botha (red.): *Collectanea*, (VRV I, no. 5), p. 91.
 - 3 P. Kolbe: **Naaauwkeurige en uitvoerige beschrijving van de Kaap de Goede Hoop I**, p. 90. (Hierdie beskrywing van De Kuilen is feitlik woordeliks oorgeneem deur Valentyn in F. Valentyn: **Beschrijvinge van de Kaap de Goede Hoop I**, pp. 78-79).
 - 4 J.D. Büttner: **Johan Daniel Büttner's Account of the Cape**, p. 70.
 - 5 A 2250 Opgaafrollen vir die jaar 1735: no. 11, vgl. ook *Ibid.*, Opgaafrollen vir die jare 1741: no. 101; 1745, no. 204; 1751, no. 502; C.C. de Villiers: **Geslagsregisters van die ou Kaapse families III**, pp. 42-43.

gewoon het. Dit kan afgelei word uit die feit dat hy verantwoordelik was vir die onderhoud van die Stellenboschpad waar dit van die "Caabse pad" in die rigting van Stellenbosch voor Saxenburg verbygeloop het.⁽⁶⁾

Nadat Albertus Bergh op 14 Februarie 1763 sy plaas, De Kuilen, (112 morg, 201 vk. roede) aan Pattena Johannes van der Huijs verkoop het, sou dit gedurende die agtiende eeu kort-kort van eienaar verwissel. Van der Huijs het dit op 14 Mei 1766, aan Alida (Aaltje) Eksteen, (gebore Van der Heyden) die weduwee van Hendrik Oostwald Eksteen, verkoop.⁽⁷⁾ Ons kan aflei dat ook hierdie inwoners nie permanent op De Kuilen gewoon het nie: die weduwee van Hendrik Oostwald Eksteen was 'n ryk dame. Sy het haar inkomste (waarskynlik uit haar ander plase, Loevenstein en Elsjeskraal in die Tygerberg omgewing) opgegee as, onder andere, 21 perde, 266 beeste, 1 000 skape en 30 000 wingerdstokke.⁽⁸⁾

Op 24 Julie 1771 het sy die plaas aan Jacobus Lourens Bierman verkoop, wat dit weer op 20 Januarie 1776 aan Magdalena le Roux (gebore Cellier, of ook "Silje" gespel), die weduwee van Pierre le Roux, verkoop het, nadat sy op 6 Januarie haar plaas, La Motte, van die hand gesit het.⁽⁹⁾ Sy het in 1777 die volgende in die Opgaafrollen aangegee: 1 vrou, 1 seun, 1 dogter, 2 slawe, 7 perde en 15 beeste. Die volgende jaar het haar beeste tot 12 verminder.⁽¹⁰⁾

-
- 6 J 196 Opgaafrol, Stellenbosch en Drakenstein (Bylae: "Generale Rolle, den Paden, wegen en driften") ongepagineer; J. 203 Opgaafrol, Stellenbosch (Bylae vir die jaar 1768) ongepagineer: vgl. ook 1/STB 20/1 Letters Despatched, 1687-1746: A. Schiplausen (sect.) - H. Swellengrebel, 26.4.1745, waar hy homself teken as "Albertus Bergh van Saxenburg".)
 - 7 ZK 8/4/1 Register of Grants and Transfers: A. Bergh verkoop aan P.J. van der Huijs, 14.2.1763, T 3824; *Ibid.*; J. van der Huijs verkoop aan H. Eksteen, 14.5.1766, T 4411.
 - 8 A 2250 Opgaafrollen 1762: no. 158; C.C. de Villiers: **Geslagsregisters van die ou Kaapse families III**, p. 192.
 - 9 ZK 8/4/1 Register of Grants and Transfers: J. Bierman verkoop aan M. le Roux, 20.1.1776, T.5258; vgl. ook T 4780: M. le Roux verkoop aan Conterman.
 - 10 J. 210 Opgaafrol, Stellenbosch vir die jare 1777 en 1778, ongepagineer; vgl. ook J. 211 Opgaafrol, Stellenbosch vir die jaar 1778, ongepagineer.

Die twee De Kuilens

Teen 1795 was De Kuilen reeds in twee gedeeltes (A en B) verdeel en het verskeie groenteboere in die omgewing gewoon. Die probleem was dat meer as een boer sy plaas De Kuilen genoem het.

So het Jan Ernst Heydenrych van Buitengracht 6 in Kaapstad op 24 September 1803 sy gedeelte van De Kuilen geadverteer. Die advertensie het gelui dat die eiendomsplaas, "genaamd de Kuyle, gelegen aan de Kuyls Rivier", met 'n grootte van 14 en 'n halwe morg te koop was. Die plaas was besaai met 18 mud gars en hawer. Daar was ook 'n vrugbare tuin.⁽¹¹⁾

Heydenrych het sy plaas aan Jan Jacob Swanevelder (getroud met Maria Elisabeth Syfert) verkoop. Swanevelder het die volgende in die Opgaafrol van 1804 aangegee: 1 man, 1 vrou, 2 seuns, 2 dogters, 6 slawe, 2 slavinne, 1 ryperd, 16 trekosse en 2 bokke. Sy plaas het hy beskryf as, "zynde een gedeelte van De Kuyle aan de Kuylsrivier."⁽¹²⁾

Op 21 April 1807 is Swanevelder se plaas, "de Kuil", verkoop, tesame met agt slawe. Hy het ook 'n perdewa, 'n span van veertien osse, twaalf koeie, twee varke, vyf tafels en agt stoele, elf silwerlepels en -vurke, 'n skryftafel en 'n ledekant van die hand gesit.⁽¹³⁾

Die eerste De Waals van Kuilsrivier

Magdalena le Roux het haar gedeelte van De Kuilen op 9 Mei 1780 aan Johannes de Waal verkoop.⁽¹⁴⁾ Met die aankoms van Johannes de Waal begin die verbintenis van hierdie toonaangewende familie met Kuilsrivier. Die De Waals van Saxenburg en van Langverwacht

11 **Government Gazette**, 24.9.1803.

12 J 232 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jare 1803-1804: p. 66, no. 54.

13 **Government Gazette**, 4.4.1807.

14 ZK 8/4/1 Register of Grants and Transfers: M. le Roux verkoop aan J. de Waal: 9.5.1780, T 5258.

sou later bekend wees, sommige ver buite die grense van Kuilsrivier.

Waarskynlik het Johannes de Waal die plaas De Kuilen in vennootskap met sy vader Cornelis de Waal (getroud met Hilletje Mostert) gekoop. Cornelis was 'n seun van die stamvader Jan de Waal, en 'n broer van Arend, wie se seun Pieter later op Langverwacht sou gaan boer. Cornelis het die plaas later aan Elisabeth, die oudste van sy dertien kinders, nagelaat. Elisabeth (die 43-jarige weduwee van Abraham Schietekat) het op 6 Augustus 1786 getrou met Laurens Janssens (of Lorens Jansen), 'n oud-"luitenant ter zee", wat nog tot 1800 'n "huurman" was.⁽¹⁵⁾ Laurens en Elisabeth Janssens het geen kinders gehad nie.⁽¹⁶⁾

Met Laurens Janssens het dit gou voorspoedig gegaan, want vir die jare 1803-4 het hy die volgende op sy plaas van 23 hektaar, "zynde een gedeelte van de plaats de Kuyle geleë aan de Kuyl" aangeteken: 1 man, 1 vrou, 1 Hottentot, 1 Hottentotvrou, 11 slawe, 2 slaweseuns, 6 slavinne, 2 slawedogters, 5 ryperde, 21 aanteelperde, 40 trekosse, 100 aanteelskape, 60 bokke, 25 000 wynstokke, 1 wa, 1 kar.⁽¹⁷⁾ (Hoewel die Janssens-egpaar op De Kuilen gewoon het, was dit nie hul enigste plaas nie; hulle het ook 'n plaas van 60 morge in die Kaapse distrik, aan die "Lange berg", dit wil sê in die Durbanville omgewing, besit.)⁽¹⁸⁾

'n Verdere bewys dat albei plase aan weerskante van die ou Kaapse wapad as De Kuilen bekend gestaan het, is die volgende inskrywing op die Opgaafrol van Stellenbosch vir die jaar 1803, onder die opskrif: "Tot welke landbouwkundige zynde dezen geschikt: Meest Landeryen by albei De Kuylens".⁽¹⁹⁾

Janssens het op 6 November 1807 die ander De Kuilen van Swanevelder gekoop en in 1809

15 J 225 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jaar 1800, ongepagineer; C.C. de Villiers: **Geslagsregisters van die ou Kaapse families III**, pp. 1089-1091.

16 C.C. de Villiers: **Geslagsregisters van die ou Kaapse families III**, p. 1091.

17 J. 232 Opgaafrol, Stellenbosch vir die jare 1803-4: p. 66 no. 51.

18 J. 236 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jare 1807: p. 83, no. 35.

19 J 232 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jare 1803: no. 54.

het hy, benewens sy plaas van 27 morge, 'n aanvullende 14 morge besit, dit wil sê 41 morge altesaam, wat aangegee is as "De Kuyle aan de Kuylsrivier".⁽²⁰⁾

Teen 1809 het Ernst de Waal, Elisabeth se 59-jarige ongetroude broer, ook by die Janssense op De Kuilen gewoon, asook Hilletje, Elisabeth se suster, wat met Jacobus Schietekat, haar eerste man Abraham se broer, getroud was. (Waarskynlik het Jacobus vir die Janssense gewerk, want die enigste besitting wat hy jaar na jaar opgegee het, was een perd.)⁽²¹⁾ Ook Arend, Elisabeth se broer, se weduwee Louisa Jacoba (gebore Krige), het in Julie 1809 haar adres opgegee as "Kuilen".⁽²²⁾

Op Saxenburg het Tobias de Waal, nóg 'n broer van Elisabeth, (getroud met Beatrix Hendrina van der Westhuizen) met hul vyf seuns en twee dogters gewoon.⁽²³⁾

Ook op die plaas Langverwacht by Kuylsrivier het van Tobias de Waal se familie gewoon. Dit het behoort aan Jacobus Stephanus Joubert, wat in 1790 met Tobias se dogter, Martha Magdalena de Waal, getroud was.⁽²⁴⁾ Aan die begin van die negentiende eeu is Langverwacht geadverteer as bestaande uit 'n woonhuis, windmeul, smidswinkel, slawe- en waenhuise, 'n perdestal, "alles zeer nieuw en in zeer goede order". Die 25,7 hektaar plaas was beplant met 48 tot 50 000 wingerdstokke, vrugtebome en weiding en is voorsien van 'n varswaterriviertjie.⁽²⁵⁾

20 Vergelyk J. 232 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jare 1803-4: no. 54. met J. 239 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jaar 1809: p. 12; Aktekantoor: Stellenbosch Quits 5/6: Kaart van die "Consolidated farm De Kuilen no. 233", no. 189 van 1816; J. van der Bijl: Plase in die Stellenbosse distrik, p. 71A.

21 J 232 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jaar 1803: no. 52 en 53; vgl. ook J 233 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jaar 1806: p. 11 en J 234 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jaar 1806: p. 11; J 243 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jaar 1811; C.C. de Villiers: **Geslagsregisters van die ou Kaapse families III**, p. 1092.

22 **Government Gazette**, 12.8.1809.

23 J 235 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jaar 1807: p. 25; vgl. ook C.C. de Villiers: **Geslagsregisters van die ou Kaapse families III**, p. 1092.

24 J 256 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jaar 1817; C.C. de Villiers: **Geslagsregisters vir die ou Kaapse families I**, p. 376, en *Ibid.*, III, p. 1049.

25 **Government Gazette**, 31.1.1801.

Sedert 1789 het ook die Duitse oud-soldaat, Georg Jacob Wiehahn, op Kuilsrivier gewoon. Hy was bekend as timmerman. In 1800 het hy die orrelgalery van die kerk op Stellenbosch ontwerp en dit, saam met nog 'n Duitse oud-soldaat, Christian Theodorus Weitsmann, vir die som van 450 riksdaalders gebou. In 1802 het hy ook galerye in die noordelike en suidelike vleuels van die kerk gebou en in 1811 die vergroting van die gebou ontwerp.⁽²⁶⁾

De Kuilen as halfweghuis

'n Aanduiding van die opbrengs van Laurens Janssens se plaas, De Kuilen, in vergelyking met ander plase in die Eersterivier veldkornetwyk van die Stellenbosse distrik, is die volgende vergelyking van die aantal muddens gars wat in die jaar 1815 gelewer moes word as 'n vorm van belasting:⁽²⁷⁾

Tobias de Waal	27 mudden
Pieter Gerhard van der Byl	37 mudden
Zacharias Bloemerus	47 mudden
Johannes Albertus Myburgh	22 mudden
Laurens Janssen	12 mudden

Tog kan bogenoemde nie in isolasie gesien word nie. De Kuilen was steeds die natuurlike uitspanplek en die huis van die Janssens, waarskynlik dieselfde gebou as wat nog op Olof Bergh se kaart aangedui is, was nou die amptelike halfweghuis vir reisigers, hoewel daar ook by Hardekraaltjie en by Stikland nader aan die Kaap uitspanplekke was.

'n Gereelde posdiens is op 21 Julie 1803 deur goewerneur Janssens na en van Stellenbosch ingestel. Afgesien hiervan was daar ook die "stage waggon" (of "Bolderwagen" en later "omnibus" genoem) wat passasiers vervoer het. Die passasiers moes by Laurens Janssens se halfweghuis afklim en wag vir die aankoms van die wa van Stellenbosch af sodat die

26 A.M. Hugo en J. van der Bijl: **Die kerk van Stellenbosch**, pp. 109, 111, 117, 119; C.C. de Villiers: **Geslagsregisters van die ou Kaapse families III**, p. 1129.

27 **Government Gazette**, 12.11.1814.

perdespanne omgeruil kon word.⁽²⁸⁾ Die kontrakteurs van die poswa het gekla dat die passasiers soms die drywer van die wa aangejaag het as hulle by De Kuilen aangekom het. Dit het beteken dat die perde nie kans gehad het om te vreet en uit te rus nie. Wat ook dikwels gebeur het, was dat die passasiers by De Kuilen gaan jag het, sodat die poswa verplig was om vir hulle te wag. 'n Proklamasie in die **Government Gazette** van 1 Desember 1821 het bepaal dat die poswa voortaan een en 'n halfuur by De Kuilen sou vertoef en dié wat dan nie gereed was om te vertrek nie, sou daar moes agterbly.⁽²⁹⁾

'n Voorbeeld van 'n reisiger wat die Janssens se halfweghuis aangedoen het, was die jong soldaat James Ewart wat, as lid van die 93ste regiment, in 1811 by die Kaap aangekom het. Teen die einde van daardie jaar het hy Stellenbosch besoek. Om sesuur die oggend het die poswa Kaapstad verlaat en teen tienuur het hulle Janssens se herberg bereik. Daar het hulle die passasiers van die wa wat van Stellenbosch afkomstig was, ontmoet en saam met hulle aangesit vir 'n "truly Dutch breakfast", bestaande uit twee vleisdisse, wors, eiers en pannekoek, 'n oorfloed wyn en brandewyn, met tee en koffie op 'n sytafel.

Tydens hierdie ontbyt het twee swaeltjies hul nessesie gemaak in 'n hoek van die kamer waar die gaste was. Volgens Ewart het die swaeltjies hulle glad nie gesteur aan die geraas en gewoel nie. Hulle het by die deur in- en uitgevlieg met kos vir hul kleintjies. Toe hy na ontbyt 'n entjie in die bos langs die huis gaan stap het, was hy verwonderd oor die kunstige vinknessies wat laag van 'n wilgerboom gehang het.⁽³⁰⁾

Eerwaarde John Campbell van die Londense Sendinggenootskap het, soos gebruikelik, op 21 November 1812 op sy reis met die poswa na Stellenbosch, by De Kuilen uitgespan. Hulle het by die Janssens onthyt geëet, bestaande uit koue soutbeesvleis, warm gebraaide lamsvleis ("hot roast lamb"), ham, eiers en tee. Wat Campbell ook opgeval het, was dat mnr. en mev. Janssens, sowel as die slawe, Engels kon praat, en dat hulle almal beleef en gasvry teenoor

28 W.B.E. Paravicini di Capelli: **Reize in de binnen-landen van Zuid-Afrika**, p. xvi; **Government Gazette**, 10.9.1809; Anonymous: **Gleanings in Africa**, pp. 218-219; W.J. Burchell: **Travels in the Interior of Southern Africa I**, p.

29 **Government Gazette**, 1.12.1821; J. Burman: **Early Railways at the Cape**, pp. 12-13.

30 J. Ewart: **James Ewart's Journal, covering his stay at Cape**, p. 57.

hul gaste was. Vir die onthyt is 'n riksdaalder, of vier sjielings, per kop betaal.⁽³¹⁾

Op 4 Oktober 1817 het Elisabeth Janssens in die **Government Gazette**, "uit hoofde van klimmende jaren en zieklyke omstandighede", (sy was toe 74 jaar oud en haar man is twee jaar tevore oorlede) haar woonplaas, "De Kuylen aan de kuylsche Rivier" geadverteer. Die plaas was besaai met 40 mud gars en hawer en ook "zeer geschikt voor een Logement" (d.w.s. baie geskik vir 'n losieshuis).⁽³²⁾ Die plaas is op 14 Mei 1819 aan Isaack Frederik Redelinghuis (getroud met Johanna Aletta Groenewald) verkoop.⁽³³⁾

Volgens Redelinghuis se opgaaf van 1819 was hy en sy vrou en hul twee dogters redelik welgesteld: 1 Hottentot, 2 Hottentotvrouens, 2 Hottentotdogters, 1 slaaf, 2 slavinne, 1 slawedogter, 2 waens, 1 kar, 5 trekperde, 100 trekosse, 20 osse vir aanteel, 26 mud hawer in 1818 gesaai, 25 000 hooimuddens.⁽³⁴⁾

Op 11 Mei 1821 het Redelinghuis die plaas aan Johannes Londt verkoop. Afgesien van die grond is die volgende ook te koop aangebied: kiste, tafels, stoele, gordyne, beddens en linne, glas- en erdeware, kombuistoebehore, vate met en sonder wyn en asyn, 'n aansienlike hoeveelheid vol en leë bottels, asook osse, perde, waens, tuingereedskap, ensovoorts.⁽³⁵⁾ Waarskynlik die inhoud van die halfweghuis.

Johannes Londt was nie lank op De Kuilen nie, want op 26 Januarie 1822 het hy, weens die "zieklyke omstandighede" van sy vrou, sy plaas, die "zoogenaamde Halfweg huis naar Stellenbosch" geadverteer. De Kuilen was voorsien van "goede en gezonde Weide voor Ossen, Koeyen, Paarden en Bokke", het hy in sy advertensie die plaas aangeprys.⁽³⁶⁾

31 J. Campbell: **Travels in South Africa**, p. 9.

32 **Government Gazette**, 4.10.1817; Stellenbosch Quits 5/6: 20.4.1819: Kaart van die "Consolidated Farm de Kuilen, no. 232", no. 189 van 1816.

33 QRR 192 Quitrent Register for Stellenbosch: Plaas van wyle Laurens Janssens, p. 259.

34 J 257 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jaar 1819: no. 22.

35 **Government Gazette**, 20.5.1821.

36 **Government Gazette**, 26.1.1822.

Hy kon egter nie dadelik die plaas verkoop kry nie en het die veiling van 29 Augustus 1822 weer eens in die **Government Gazette** geadverteer. Hierdie keer is gemeld dat die plaas besaai was met 15 mud elk van gars, rog en hawer. Verder sou êe, ploëë, 'n skaafbank, nuwe kosyne, stoele, tafels en ledekante, 'n paar ryperde en melkkoeie, asook 'n paar duisend bosse dekriet en strooi ook te koop wees. Londt het sy adres aangegee as, "Halfweg-Huis, Kuilsrivier."⁽³⁷⁾

Johannes Henoch Neethling, die eienaar van die plaas Neethlingshof op die pad na Stellenbosch, was die volgende eienaar van De Kuilen. Op 5 Oktober 1822 het hy 'n kennisgewing in die **Government Gazette** geplaas waarin hy onomwonde verklaar het: "De ondergeteekende, thans Eigenaar van de Kuilen, voormaals het Eigendom van J. Londt, verwittigt een ieder, dat by hem volstrekt geen Logies, enz. te bekomen is."⁽³⁸⁾

Die Bosmans van Kuilsrivier

Omstreeks 1822 begin die Bosmans, net soos die De Waals, al meer in die Kuilsrivier omgewing figureer. Op 20 Desember 1795 het Daniël Bosman, 'n kleinseun van die stamvader Hermanus, die plaas van 96 hektaar aangrensend aan Laurens Janssens se eiendom in erfpag ontvang.⁽³⁹⁾ Twee van Daniël se veertien kinders, Petrus Jacobus (Piet) Bosman, (getroud met Geertruida Elisabeth Malan) en sy broer, Daniël Johannes Bosman (getroud met Anna Elisabeth de Villiers) het saam op die plaas, aangeteken as "de Kuile", geboer. (Hierdie plaas was geleë waar die dorpsgebied en die Kaaps-Hollandse huis genaamd De Kuilen tans geleë is.)⁽⁴⁰⁾

Dit is op hierdie eiendom van Piet Bosman waar 'n kothuis gestaan het wat hy van 1830 tot 1835, toe hy die plaas verkoop het, op Sondae afgestaan het vir byeenkomste van die Rynse

37 **Government Gazette**, 17.8.1822; *Ibid.*, 24.8.1822.

38 **Government Gazette**, 5.10.1822.

39 J 257 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jaar 1818: no. 12; (AK): Stellenbosch QRR 5, volume 2, no. 31 van 1816; QRR 191: Plaas van Daniël Bosman Senior, Herm.zn, p. 84; vergelyk ook kaarte van erfnummers, 975 en 976 van Kuilsrivier.

40 J 257 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jaar 1818, no. 12.

Sendinggenootskap.⁽⁴¹⁾ (Vergelyk Hoofstuk 7.)

Daniël Bosman se seun, Daniël Johannes Bosman van De Kuilen, was skynbaar iemand met 'n vinnige humeur. In 1831 was hy en sy elfjarige seun (óók Daniël Johannes) een oggend om nege-uur in Kaapstad met sy waens vol groente. Sy seun wat op die wakis gesit het, is deur iemand met 'n klip teen sy arm en mond gegooi. Bosman het van sy wa afgespring, na Tobias, die slaaf van dr. Louis Liesching, gestorm, baie hard geskreeu en hom geslaan. Tobias het ontken dat hy iets van die klipgooiery af weet. (Dit is nooit bevestig nie, maar dit skyn uit die koerantberigte asof dit dr. Liesching se eie seuntjie was wat die klip gegooi het.)

Dr. Liesching het, halfgekleed, uit sy huis gestorm en Bosman gemaan om so 'n saak in die polisie se hande te laat. Bosman het 'n besem uit sy wa gegryp, dit in twee gebreek en gedreig om Liesching te slaan as hy sou durf nader kom. Bosman is daarop met sy wa daar weg.

Toe onderkonstabel Florence McCarthy by die Lieschings se huis verbykom, is hy oor die saak ingelig. Hy het Bosman voor die bors gaan gryp, maar laasgenoemde het die besemstok dreigend omhoog gehou en geweier om polisiekantoor toe te gaan.

Twee ander konstabels, Murphy en McDonald, is gestuur om Bosman in hegtenis te neem. In die daaropvolgende hofsak het die verskillende partye by hul standpunte gebly: die konstabels het beweer dat Bosman hulle eerste met die gebreekte besemstok geslaan het, en Bosman het beweer dat die konstabels hom sonder rede bloedneus geslaan het tot hy op die grond geval het.

Die koerante het prominensie aan hierdie voorval verleen, want dit het uiteindelik gegaan oor die reg van die polisie om 'n burger, sonder 'n dagvaarding, op so 'n hardhandige wyse in hegtenis te neem - met **De Zuid-Afrikaan** wat die gemoedere opgesweepte en onvoorwaardelik Bosman se kant gekies het.

Magistraat Borchers het beslis dat Bosman se inhegtenisneming onwettig was en die gewelddadige aard daarvan, onnodig.⁽⁴²⁾

Vir **De Zuid-Afrikaan** was hierdie uitspraak nie voldoende nie. Die redakteur wou 'n kriminele saak namens Bosman aanhangig maak weens die aanranding en valse inhegtenisneming. Gelukkig het 'n meer nugtere briëfskrywer, "Vry Burger", op die onsinnigheid gewys van sodanige optrede - waarvoor **De Zuid-Afrikaan** selfs geld onder sy intekenare wou kollekteer. Wat het Bosman en sy vriende dan verwag? het hy gevra. Die getuienis van die aanklaer, konstabel Murphy, teen Bosman se eie aanranding was maar net nie voldoende nie. Dít was die rede waarom die magistraat Bosman ontslaan het, en nie omdat 'n vreeslike onreg teen hom gepleeg is nie.⁽⁴³⁾

Dit was nie die laaste van Daniël Bosman se onderonsies met geregsdienaars nie. Op 21 September 1831 het hy 'n saak teen konstabels Petersen en Smith van Stellenbosch gemaak omdat hulle hom op 15 September wederregtelik mishandel het. Die voorval het plaasgevind in die hofsaal op Stellenbosch toe Bosman by die deur wou uitkom om die volgepakte saal te verlaat. Hy het vir homself 'n weg oopgebeur en het met een van die omstanders handgemeen geraak. Die twee konstabels het hom gegryp en tot in die straat gesleep.

Aangesien Bosman nog binne-in die hofsaal was en dit hy was wat 'n steurnis veroorsaak het, het die magistraat die twee konstabels elkeen slegs een sjieling boete opgelê.⁽⁴⁴⁾

Finansieel het dit nie te goed gegaan met die twee Bosman-broers nie. Op Woensdag, 3 Junie 1835, moes Petrus Jacobus Bosman sy stuk eiendomsland, "genaamd 'De Kuilen', met de daaropstaande Cottage", (59 hektaar), asook die erfpagland, aangrensend aan hierdie eiendomsland (60 hektaar), en nog 'n stuk erfpagland aan die Kaapse kant van die Kuilsrivier, met die kothuis daarop (77 morge, 9 vk. roede) op 'n veiling vir sy insolvente boedel te koop

42 **De Zuid-Afrikaan**, 28.2.1831 (Police Office); **De Zuid-Afrikaan**, 4.3.1831 (Violence of the Police upon a Free Burgher); **The S.A. Commercial Advertiser**, 16.2.1831 (Belangrike teregstelling).

43 **De Zuid-Afrikaan**, 12.3.1831 (Des Jonge Bosman's Zaak).

44 **The S.A. Commercial Advertiser**, 8.10.1831 (Magistrate's Court, Stellenbosch).

aanbied.⁽⁴⁵⁾

Bosman het uiteindelik, op 21 Junie 1836, 'n gedeelte van sy plaas aan Albertus Johannes Myburgh verkoop; op 27 Maart 1845 'n deel aan Charles Gerhardus Joubert en op 28 April 1846 'n gedeelte aan Carel Christiaan de Villiers.⁽⁴⁶⁾

In die dertigerjare, dit wil sê voor die bou van die hardepad en die vinnige uitbreiding van die dorpie, het, afgesien van die eienaars van die twee De Kuilens, naamlik Petrus Jacobus Bosman en Johannes Henoch Neethling (wat in elk geval nie op sy plaas gewoon het nie), die volgende persone eiendom besit: Pieter de Waal op Langverwacht en Jan Christoffel de Waal op Saxenburg. Dan was daar ook 'n paar houtkarweiers, soos N.B. Swart en Daniël Johannes Luttering. Verder het Hermanus Augustinus Vermaak, die vorige eienaar van Hazendal, sy vrou Isabella Cornelia (geb. Thuynsma), en Vermaak se weduweemoeder, Johanna Sophia (geb. Dempers), nou hul woonplek as "Kuylen" aangegee.⁽⁴⁷⁾ Ook Johann Christiaan Loock het op sy plaas Rotterdam aan die Kuilsrivier, naby die "Blaauwe Duinen" met groente geboer. Hy was getroud met Adriana Jacoba, die weduwee van Georg Jacob Wiehahn, die bekende timmerman van Kuilsrivier.⁽⁴⁸⁾

Die plaasgemeenskappie in die omgewing van die De Kuilens sou egter nie kon uitbrei voordat daar nie 'n beter pad oor die Kaapse Vlakte deur die sandduine na Kaapstad gebou is nie.

45 **De Zuid-Afrikaan**, 8.5.1835; MO IB 2/447: Insolvent Estate of Petrus Jacobus Bosman, 31.5.1836, no. 16.

46 (AK) QRR 191: Plaas van Daniël Bosman Senior, Herm.zn, p. 84.

47 J 57 Opgaafrol, Kaapse Distrik, vir die jaar 1834, ongepagineer.

48 **Government Gazette**, 10.1.1824; C.C. de Villiers: **Geslagsregisters van die ou Kaapse families II**, p. 488; *Ibid.*, vol. III, p. 1129.

HOOFSTUK 5

KUILSRIVIER EN DIE HARDEPAD : 1840 - 1845

Reeds in 1685 het die Nederlandse kommissaris Hendrik Adriaan van Reede die omgewing van De Kuilen gesien as "wydt en breed, boomloos en sandagtigh". Tog het hy ook die heide en die poele opgemerk. Verder was hy ook getref deur die "hooge gulle witte sandduynen".⁽¹⁾

In die daaropvolgende twee eeue sou die talle reisigers wat die Kaap besoek het, se feitlik deurgaans redelik negatiewe indrukke van die Kaapse Vlakte en Duine met Van Reede se siening ooreenstem. In teenstelling met die skilderagtige omgewing van 't Ronde bosje (Rondebosch) of die vrugbare Eersteriviervallei by Stellenbosch, en in vergelyking met hul vertroude omgewing in hul Europese vaderlande, was die indruk van hierdie reisigers, wat moes swoeg om by die uitspanplek by De Kuilen uit te kom, een van 'n onherbergsame sandwoestyn.

? Similar name near Durbanville Phisantekraal

Die ontelbare kolle sand en die duine wat byna verblindend wit tussen die plantegroei uitgestaan het, het al die reisigers opgeval. Aangesien die meeste reise gedurende die droë somermaande onderneem is, het die gebied dor en vaal gelyk.⁽²⁾ Aan die begin van die negentiende eeu was Dirk Gysbert van Reenen se opsomming van die gebied: in die winter nat en in die somer droog.⁽³⁾ Sowat vyftig jaar later, teen die middel van die eeu, het die Sweedse reisiger, N.J. Andersson, gereken dat hierdie gebied die "eentoonigste, vervelendste" heideveld denkbaar was.⁽⁴⁾

1 VC 38 Journaal van H.A. van Reede, 1685 en bijlagen: p. 187.

2 J.S. Stavorinus: *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop I*, p. 45; J. Ewart: *James Ewart's Journal covering his Stay at the Cape*, p. 58; C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa and Asia*, p. 136; C.J. Scheepers-Strydom: *Bellville: wordingsjare van 'n stad*, p. 15; A. Sparrman: *A Voyage to the Cape of Good Hope I*, p. 72; C. Rose: *Four Years in Southern Africa*, pp. 15-16.

3 D.G. van Reenen: *Die joernaal van Dirk Gysbert van Reenen* (VRV, no. 18), p. 262.

4 N.J. Andersson: *Een reis om de wereld met het Zweedsche oorlogsfregat, Eugenie*, p. 340; vgl. W. Paterson: *Paterson's Cape Travels, 1777 to 1779*, p. 119.

Wat ook verder teen die gebied getel het, was die aanwesigheid van wat aanvanklik bekend was as die groot Afrika-mol (**Marmola africana**), maar later geklassifiseer sou word as die duinemol (**Bethyergus suillus**) wat endemies aan die gebied is, maar ook twee ander molspesies, naamlik die blesmol (**Georychus capensis**) en die pigmee-mol (**Cryptomys hottentotus**). Dit was algemeen bekend dat 'n mens maklik, as jy in die gebied gaan stap het, in 'n molsgat kon trap, terwyl dit natuurlik ook gevaarlik vir perd en ruiter was tydens jagtogte.⁽⁵⁾ Dit was waarskynlik duisende molshope wat John Barrow, lord Macartney se privaatsekretaris, aan die einde van die agtiende eeu op die Kaapse Vlakte gesien het, en nie miershope nie.⁽⁶⁾

Tog was die Kaapse Vlakte nie net 'n onvrugbare, dorre woesteny van windverwaaide duine nie. In die lentemaande was die duine oortrek met 'n tapyt van helder blomme met 'n eiesoortige wilde skoonheid.⁽⁷⁾ Net so kaal en armoedig as wat die omgewing in die somermaande vertoon het, net so pragtig kon hierdie skynbaar onvrugbare heideveld in die bloeityd van September tot November vertoon wanneer die hele Vlakte, na die reënseisoen, met blomme bedek was.⁽⁸⁾ Van die blomme wat vir die Duitse reisiger Thunberg pragtig en elegant voorgekom het, soos die **Ixia bubboodium**, **Morea collina** en **Spahecea** en **Morea undulata**, is hier en daar steeds te sien.⁽⁹⁾ Hierdie heideagtige plantegroei staan deesdae bekend as Kus-Fynbos.⁽¹⁰⁾

-
- 5 C.P. Thunberg: **Travels in Europe, Africa and Asia**, p. 285; N.L. de la Caille: **Travels at the Cape, 1751-1753**, p. 33; J.H.M. David: "The Mammals of the Coastal Lowlands of the Western Cape" (in E. Mol (ed.): **Proceedings of a Symposium on Coastal Lowlands of the Western Cape, 19-20 March, 1981**), pp. 53-54; C.F.J. Bunbury: **Journal of a Residence at the Cape of Good Hope**, p. 68.
 - 6 J. Barrow: **Travels into the Interior of Southern Africa I**, p. 11.
 - 7 E. Mossop: **Old Cape Highways**, p. 19; F. Masson: **An Account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern parts of Africa**, p. 301; A. Barnard: **The letters of Lady Anne Barnard to Henry Dundas from the Cape and Elsewhere, 1793-1803**, p. 77.
 - 8 N.J. Andersson: **Een reis om de wereld met het Zweedsche oorlogsfregat Eugenie**, p. 340.
 - 9 C.P. Thunberg: **Travels in Europe, Africa and Asia**, p. 294.
 - 10 C. Boucher: "Floristic and Structural Features of the Coastal Foreland Vegetation South of the Berg River, Western Cape, South Africa" (in E. Mol (ed.): **Proceedings of a Symposium on Coastal Lowlands of the Western Cape, 19-20 March, 1981**, p. 23).

Ongelukkig is die interessante plantegroei wat die botanikus in vervoering kan bring, vir die landbouer soms net 'n teken van kleurrike steriliteit. Die Kaapse Vlakte en Duine was dus tot ongeveer 1800 nog grootliks onbewerk.⁽¹¹⁾ Die algemene gevolgtrekking was dat die grond van die gebied ongeskik vir landbou doeleindes was, veral as gevolg van die wit sand wat van Valsbaai se kant oor die Vlakte gewaai en groot, verskuiwende duine veroorsaak het.⁽¹²⁾

Namate die binneland uitgebrei en digter bevolk geraak het, het die Kaapse Vlakte en Duine agteruitgegaan. Mettertyd was een van die groot twispunte die vraag oor wie die grootste aandeel aan die vernieling en versanding van die gebied gehad het: die duisende reisigers met hul swaargelaaide waens en lang spanne osse op pad na en van die Kaapse mark, of die bewoners van die gebied wat meestal hul bestaan as houtkarweiers gemaak het. Al die inwoners aan die Kaap, veral die bakkers, het daagliks brandhout nodig gehad en die naartog na hout het daagliks al verder van die Kaap uitgebrei, tot in die reeds ylbegroeide vlakte- en duinegebied.

Pogings om die Vlaktegebied te bewaar

Daar was talle pogings van regeringskant om die karige plantegroei te probeer beskerm. Tot aan die einde van die sewentiende eeu is gereeld Plakkate uitgevaardig teen die onwettige kap van brandhout. Uit die bewoording van die Plakkate uit die agtiende eeu is dit duidelik dat hierdie bewaringsmaatreëls om verdere versanding van die gebied te probeer verhoed, tevergeefs was. Die strawwe het al swaarder geword, en die Plakkate het die inwoners telkens op die hart gedruk dat die houtgewasse binne 'n kort tydsbestek heeltemal uitgeroei sou wees. Omdat die ondergrondse stam en wortels van die kreupelbos (of fynbos, soos dit later bekend sou word) in die los sand van die Vlakte begrawe is, was dit maklik om dit met wortel en tak

11 E. Blount: **Notes on the Cape of Good Hope made during an Excursion in that Colony in the year 1820**, p. 5.

12 F. Masson: **An Account of Three Journeys from the Cape Town in the Southern Parts of Africa**, p. 269; C.F.J. Bunbury: **Journal of a Residence at the Cape of Good Hope**, pp. 66-67.

uit te roei.⁽¹³⁾

Afgesien van die uitroeiing van brandhout, het die owerheid reeds teen 1702 besef dat ook dekriet, wat veral in die omgewing van De Kuilen aangetref is, so spaarsaam moontlik gebruik moes word om dit vir die nageslag te bewaar. Verder is die gebruik van mense wat "uit een boosaardigheid" en onder die voorwendsel dat hulle die jong gras wou laat groei, groot stukke riet verbrand en verniel het, betreur. Daar is geglo dat die straf dermate moes wees dat dit as afdoende afskrikmiddel kon dien. 'n Persoon wat so 'n brand sou stig (en elke eienaar moes instaan vir sy slawe se optrede) sou in die openbaar aan 'n paal op die skavot ge gesel word.⁽¹⁴⁾

In nog 'n poging om die skraal plantegroei te beskerm, is bepaal dat slegs die slagters van die Kaap se slagvee in die gebied toegelaat sou word. Al meer Khoikhoi het hulle mettertyd in die duinegebied gevestig; die meeste sonder vaste werk, sodat hulle dikwels van blyplek tot blyplek rondgeswerf het. Beskuldigings is heen en weer geslinger, terwyl die situasie progressief versleg het.⁽¹⁵⁾

Hierdie geskil en die uiteindelijke bou van 'n hardepad oor die gebied sou die gemeenskap van Kuilsrivier direk raak. Die openbare uitspanplekke, waarvan De Kuilen een van die vernaamstes was, moes beskerm word om die reisigers se onthalwe. Daarom moes die waens windaf en minstens veertig treë van die damme af uitgespan word. Plante en bosse mog nie verniel word nie, terwyl varke en pluimvee nie in die water toegelaat is nie. Die boere wat op die Kaapse Vlakte gewoon het, mog nie die damme of die weiding van die openbare uitspanplekke gebruik nie; dit was vir die reisigers gereserveer. Die veldkornette sou dit

13 M.K. Jeffreys (red.): **Kaapse Plakkaatboek I**, 8.4.1680 en 11.6.1680, p. 163; **Ibid.** II, 4.11.1724 en 6.12.1724, pp. 105-106, **Ibid.**, 28.5.1743, p. 208.

14 M.K. Jeffreys (red.): **Kaapse Plakkaatboek I**, 1.12.1702, p. 239.

15 M.K. Jeffreys (red.): **Kaapse Plakkaatboek III**, 29.6.1787, pp. 8-11; D.G. van Reenen: **Die joernaal van Dirk Gysbert van Reenen, 1803**, p. 262; B.F. von Bouchen-broeder: **Reize in de binnenlanden van Zuid-Afrika gedaan in den jare 1803**, p. 52; J. Barrow: **Travels into the Interior of Southern Africa I**, p. 5.

gereeld inspekteer.⁽¹⁶⁾

Die geskil oor wie die blaam moes dra vir die versanding van die Vlakte- en Duinegebied, het in felheid toegeneem. Al die jarelange pogings van owerheidskant om die omgewing te bewaar, was tevergeefs. Die verbod op die uitroei van hout, bossies en wasbessies, die verbranding van riete en die skape en bokke wat daar wei, soms in die omgewing van die openbare uitspanplekke, is oogluikend veronagsaam, tot die ergernis van die reisigers wat oor die gebied moes reis.⁽¹⁷⁾ Hierteenoor het die inwoners van die Vlakte weer gereken dat dit juis die reisigers was wat verantwoordelik was vir die verstuiwing van die sand, aangesien hulle soveel nuwe paaie deur die duine uitgery het.⁽¹⁸⁾ Die waspore het die gebied só deurkruis dat slegs 'n gesoute wadrywer sy weg in die donker of wanneer die sig swak was, kon vind. Trouens, om dit 'n pad te genoem het, was absurd; dit was slegs 'n woestynspoor wat plek-plek verdwyn het, veral as die sand oor die vlakte gewaai het.⁽¹⁹⁾

'n Ordonnansie, wat dit ten doel gehad het om die Vlakte en Duine te beskerm en wat bepaal het dat geen vee op regeringsgrond mag wei nie; dat niemand 'n veldbrand mag begin nie, en dat lisensies uitgereik sou word vir die sny van dekriet het ongelukkig - net soos die vorige proklamasies - slegs dooie letters gebly, ten spyte van die feit dat die veldkornet van die Kaapse Duine, Hermanus Dempers, van 1839 af £60 per jaar betaal is sodat hy, saam met die polisie, die gebied beter kon patroleer en beheer.⁽²⁰⁾

Dit was 'n bykans onbegonne taak vir een persoon om die uitroeiing van die plantegroei op die uitgestrekte stuk regeringsgrond van 43 000 tot 51 000 hektaar te verhoed. Veldkornet Dempers het gereeld drie en soms selfs vier keer per week die gebied te perd platgery om

16 **Government Gazette**, 20.3.1813; p. 15.

17 **De Zuid-Afrikaan**, 9.5.1834 (Hoofartikel); vergelyk ook **Ibid.**, 20.6.1834 (Origineel Correspondentie: "Een Boer van Tulbagh") en **Ibid.**, 25.11.1836 (Origineel Correspondentie).

18 **De Zuid-Afrikaan**, 9.5.1834 (Origineel Correspondentie).

19 W.H.B. Webster: **Narrative of a Voyage to the Southern Atlantic Ocean in the years 1828, 28, 30 I**, pp. 263-264; W.A. Newman: **Biographical Memoirs of John Montagu**, p. 161.

20 **De Zuid-Afrikaan**, 25.8.1837 (Hoofartikel); **Ibid.**, 1.2.1839 (Hoofartikel).

vandale te probeer vastrek. Hy het in die jaar sedert sy aanstelling in 1839 slegs twee persone betrap wat hul skape op regeringsgrond laat wei het. Hulle is skuldig bevind en beboet; asook agt persone wat betrap is dat hulle hout gekap het. Van laasgenoemde is egter slegs vier skuldig bevind: die ander het beweer dat hulle die hout by "die heer Neethling van Kuilsrivier" gekoop het. Dit het later geblyk 'n leuen te wees. Die magistraat het hulle egter nie skuldig bevind nie, want, volgens hom, moes Dempers die persone op heter daad betrap het.

Afgesien van die regeringsgrond, was daar teen 1840 reeds veertig erfpagplase of stukke grond in die Duine wat aan private individue behoort het en waarop hulle dus die reg gehad het om hout te kap en bossies uit te roei.⁽²¹⁾ Die aanstelling van veldkornet Dempers het gevolglik nie veel gehelp om die stroping van die gebied te keer nie.

Behoeftes aan 'n hardepad

Reeds in 1801 het 'n sekere Nicolaas Haman 'n voorstel oor 'n beter pad by Stellenbosch se landdros en heemrade ingedien, maar die Bataafse Regering het in daardie stadium nie daarvoor kans gesien nie.⁽²²⁾ Na die oorname van die Kaap deur Brittanje was die owerheid aan die Kaap al meer onder die indruk van watter struikelblok die gebrek aan 'n goeie pad oor die sandvlakte vir die hele kolonie was. Op 7 Desember 1825 is hierdie probleem in 'n verslag deur goewerneur lord Charles Somerset se resident-ingenieur, W.E.C. Holloway, aan graaf Bathurst, die Minister van Kolonies, genoem, "one of the great Evils under which the Colony labours", aangesien elke wa wat na en van die Kaap af reis, dit moes deurploeter. Dit het veral die osse van die waens uit die binneland swaar getref, omdat hulle hierdie sandwoestyn moes aandurf aan die einde van hul lang en moeisame tog wanneer hulle alreeds uitgeput en verhonger was.

Holloway het gereken dat die bou van 'n hardepad oor die Kaapse Vlakte nie so 'n

21 De Zuid-Afrikaan, 22.5.1840 (Origineel Correspondentie).

22 P.K. Louw: Landbou en veeteelt in die Kaapkolonie, 1795-1806, p. 85.

omvattende of moeilike taak sou wees nie en dat die Kolonie onberekenbaar daarby sou baat.⁽²³⁾

Daar was verskeie redes vir die jarelange getalm voordat 'n daadwerklike poging aangewend is om 'n pad te bou. Een van die probleme was die gebrek aan gruis in die gebied. Dit was die rede waarom die kortste roete van 28,8 km van Soutrivier, reguit oor die Vlakte, tot by Compagniesdrif in die Eersterivier, nie gevolg kon word nie. Dit was ook die slotsom waartoe luitenant Cawper Rose van die Departement van die Koninklike Geniekorps in 1826 in sy verslag aan majoor Holloway gekom het.⁽²⁴⁾

Rose se metode, naamlik die blote byvoeg van 'n laag gruis bo-op sand, sou egter geen hoop op sukses kon hê in 'n gebied waar groot dele in die winterseisoen oorstrom is nie. Rose het beraam dat die projek, met die hulp van 500 bandiete, presies £8 339, 5 sjielings en een en 'n driekwart pennie sou kos.⁽²⁵⁾ Hoewel hierdie plan nooit uitgevoer is nie, was majoor Holloway baie beïndruk deur Rose se berekeninge en het hy in sy verslag aan goewerneur Somerset beklemtoon dat daar geen ander plan was wat die omstandighede van alle klasse in die Kolonie in die algemeen so kon verbeter nie as juis 'n pad oor die uitgestrekte sanderige vlakte.⁽²⁶⁾

Die groot vraag was natuurlik wie vir die pad sou betaal. Sommige het gereken dat, aangesien die inwoners van die Kaapse en Stellenbosse distrikte die meeste voordeel uit 'n hardepad sou trek, hulle dit vir hulle rekening moes neem. 'n Voorstel was dat elke wynboer in die jaar 1831 een riksdalder van elke lêer wyn en van elke vrag koring of graan vir hierdie doel moes afstaan. Natuurlik was daar ook die teenoorgestelde siening: aangesien dit

23 G.M. Theal (ed.): **Records of the Cape Colony, from October 1824 to February 1825** XIX, p. 246; F. Krauss: **Travel Journal / Cape to Zululand**, pp. 11 en 22.

24 J.J. Smit: Die paaie, passe en rivieroorgange in Suid-Kaapland, 1806-1858, pp. 74-76. Voortaan word na hierdie bron verwys as Die paaie, passe en rivieroorgange...

25 J.J. Smit: Die paaie, passe en rivieroorgange, p. 76.

26 G.M. Theal (ed.): **Records of the Cape Colony XXVII**, Bylaag 1 (Holloway aan Somerset, 25.3.1826), p. 3.

selfs die verafgeleë distrikte sou bevoordeel, moes almal bydra tot die finansiering daarvan.⁽²⁷⁾

Wydverspreide belangstelling in die projek

Van 1830 tot met die voltooiing van die pad in 1844 was die openbare pers die mondstuk van die koloniste se uiteenlopende menings oor 'n aangeleentheid wat almal sou raak. 'n Tipiese voorbeeld was "Een Vriend van Verbetering" wat in 1834 in **De Zuid-Afrikaan** gereken het dat dit, wat belastings betref, beter is as een of net 'n paar ly, as die ganse land. Hy het verwys na die inwoners van die Kaapse distrik wat gekant was teen selektiewe belastingoplegging. Hierdie eenaars van plase aan Constantia, Steenberg, Wynberg, Rondebosch en die Liesbeekrivier was, volgens hierdie briefskrywer, mense wat "in den schoot der weelde" lewe, met hul kosbare rytuie, met prag en luister, mense wie se trekdiere in die oggend stad toe kom en dieselfde middag weer by die huis kon wees. Hierteenoor was daar die "armen landman" wat van die binneland afkomstig is en met sy moeë vee die Kaapse Vlakte of "Zandzee" sien. Hoe besorg hy ook oor sy vee was, hy was genoodsaak om, as hy nie in die "Zandzee" gestrand wou sit nie, van die begin tot einde sy reeds vermoeide vee met sy sweep aan te dryf. Wanneer sy geteisterde beeste uiteindelik weer by die huis kom, was hulle dan 'n tyd lank onbruikbaar.⁽²⁸⁾

Feitlik al die boere in die Stellenbosse en Kaapse distrikte - diegene wat geraak sou word deur selektiewe belastingheffing - was heftig gekant teen die konsepsionnansie in dié verband, en in **De Zuid-Afrikaan** en sy redakteur Christoffel J. Brand het hulle 'n kragtige spreekbuis gevind. Brand het die beginsel van plaaslike belasting vir plaaslike aangeleenthede gesteun, maar het hom verset teen die bepaling dat 'n besondere klas (soos die grondbesitters van Stellenbosch en die Kaap) tot algemeen plaaslike voordeel belas moes word met die oog op die bou van 'n harde pad.⁽²⁹⁾

27 **De Zuid-Afrikaan**, 22.10.1830 (Origineel Correspondentie); **Ibid.**, 11.2.1831 (Origineel Correspondentie).

28 **De Zuid-Afrikaan**, 4.7.1834 (Origineel Correspondentie).

29 H.C. Botha: Die rol van Christoffel J. Brand in Suid-Afrika, 1820-1854, p. 109. Voortaan word na hierdie bron verwys as Die rol van Christoffel J. Brand...

Aan privaat-inisiatief om 'n pad te bou het dit nie ontbreek nie. Op 27 Julie 1837 is, tydens 'n openbare vergadering op Stellenbosch, "A joint Stock Company" gestig met die doel om 'n hardepad vanaf Soutrivier tot by Eersterivier te bou. Die aandeelhouders sou by die regering aansoek doen om verlof om die bou van die pad te onderneem, mits hulle dan vergoed kon word deur tolgeld daarop te hef. 'n Vergadering sou op 16 September 1837 in Kaapstad gehou word ten einde meer aandeelhouders te werf.⁽³⁰⁾ By hierdie vergadering het ongelukkig kwalik 'n honderd persone opgedaag, en hoewel daar teen die einde van September 1837 reeds 400 aandeelhouders was, was hierdie poging nie finansiële haalbaar nie.⁽³¹⁾

Nog 'n hewige besprekingspunt was die roete wat die pad moes volg. 'n Belangrike oorweging wat in gedagte gehou moes word, was die beskikbaarheid van gruis. Tydens 'n openbare vergadering op 5 Desember 1837 in Kaapstad het luitenant-kolonel Charles Cornwallis Michell, die landmeter-generaal, verslag gelewer dat daar omstreeks een en 'n halfmyl ten suide van Neethlingsdrif aan die Kuilsrivier (of by "Neethling's Halfway House", soos dit algemeen bekend gestaan het) omtrent 'n halfmyl van die voorgestelde pad af, goeie gruis te vind was. Ondanks meningsverskille in die openbare pers was almal dit van die begin af eens dat die hardepad, ongeag die presiese roete, die Kuilsrivier by Neethlingsdrif, by die Halfweghuis, moes kruis.

Toe die aanvoorwerk vir die bou van 'n hardepad weer in 1842 momentum begin kry het, was daar dadelik groot geesdrif vir die onderneming en dit is ook deur die openbare pers aangevuur.

Teen hierdie tyd was die bevolking van die Kaapse Skiereiland reeds 30 000. Jaarliks is 23 000 wavragte van nagenoeg 800 kilogram elk na die Kaapse mark gebring vir die onderhoud van hierdie bewoners, asook met die oog op die uitvoermark.⁽³²⁾

30 J.J. Smit: Die paaie, passe en rivieroorgange, p. 138; **De Zuid-Afrikaan**, 23.8.1837 (Hoofartikel); **The S.A. Commercial Advertiser**, 16.9.1837 (Editorial).

31 J.J. Smit: Die paaie, passe en rivieroorgange, pp. 138-139; **The S.A. Commercial Advertiser**, 30.9.1837 (Editorial); H.C. Botha: Die rol van John Fairbairn in Suid-Afrika, p. 48.

32 **De Zuid-Afrikaan**, 26.8.1842 (Hoofartikel); J.J. Smit: Die paaie, passe en rivieroorgange p. 141; W.J. de Kock (red.): **Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek I**, pp. 565-567.

Voorstelle vir die finansiering van die pad

Aangesien gereken is dat die inwoners van die Kaapse en die Stellenbosse distrikte die meeste by 'n hardepad sou baat, is teen 1842 in beginsel besluit dat 'n belasting op vaste eiendomme in hierdie twee distrikte die metode sou wees waarmee die nodige kapitaal bekom kon word.⁽³³⁾

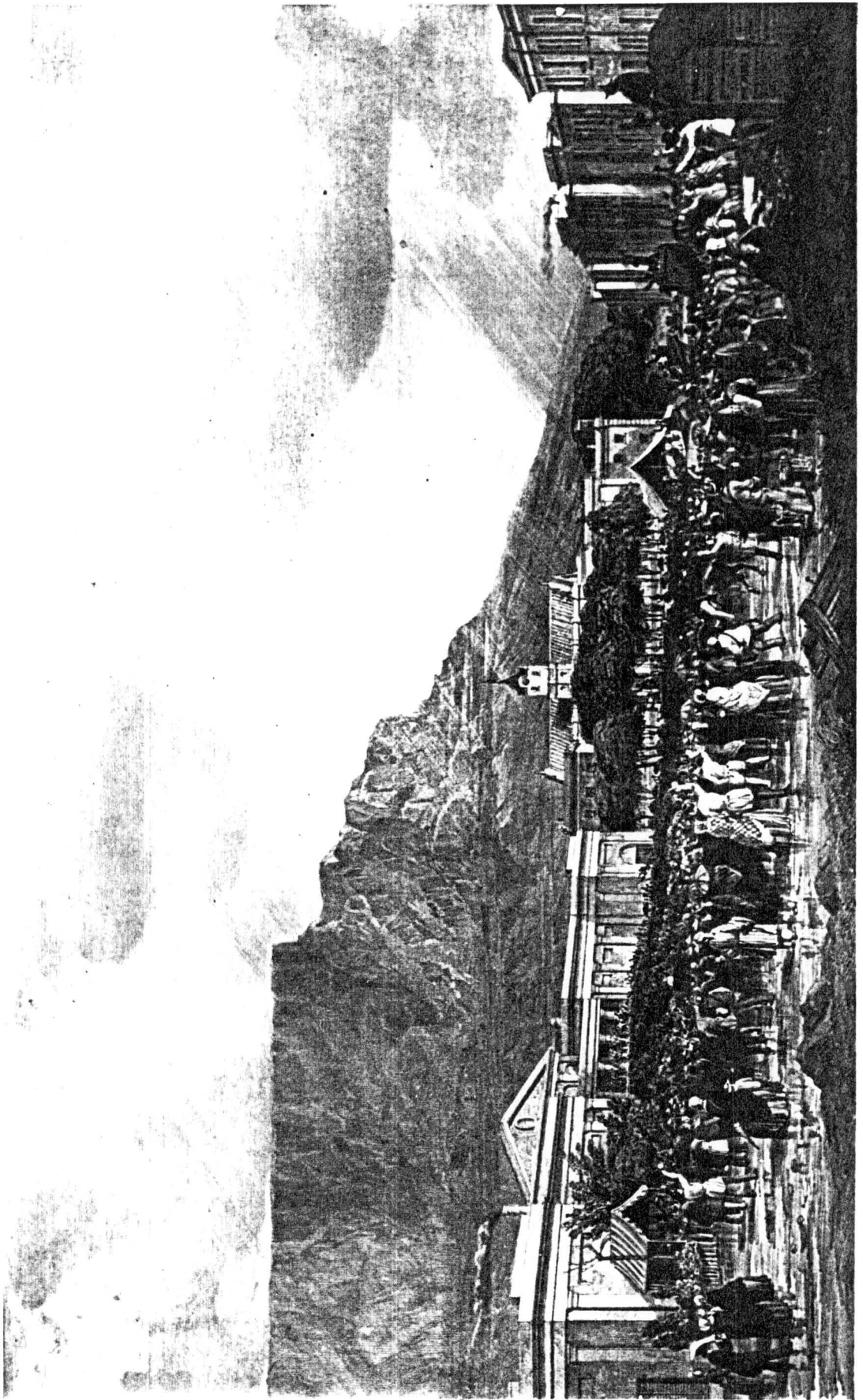
Teen hierdie beoogde stelsel van selektiewe belastingheffing het die Kapenaars en Stellenbossers weer heftig te velde getrek. Aangesien álmal voordeel uit die pad sou trek, was hulle van mening dat álle koloniste daarvoor moes betaal. Petisies uit feitlik elke wyk of veldkornetskap is by die Wetgewende Raad ingedien, voordat die ontwerp-ordonnansie op 19 Desember 1842 die tweede keer gelees sou word.⁽³⁴⁾ Die integriteit van sommige van die petisies, wat ook in *De Zuid-Afrikaan* gepubliseer is, was egter nie bo verdenking nie, soos *The S.A. Commercial Advertiser* ook telkens in sy redaksionele kommentare beweer het.⁽³⁵⁾

Skielik het baie van die vorige beswaardes van mening verander. Die hardepad sou tóg nie die uitkoms beteken nie; eerder die ondergang van alle boere wat dit sou moes gebruik, is beweer. Van die argumente wat nou téén die bou van die hardepad gelug is, was die feit dat die pote van die boere se osse dit, na vier togte op die hardepad, nie sou kon hou nie - in teenstelling met tien togte deur die sand. As die boere boonop hul osse met donkies of perde moes vervang, sou dit hulle veel duurder te staan kom, want laasgenoemde moes beslaan en spesiaal gevoer word. Sommige inwoners van die Kaapse en Stellenbosse distrikte het nou eensklaps verklaar dat hulle heeltemal gekánt was teen 'n hardepad, aangesien so 'n pad tog net die inwoners van Eersterivier, Stellenbosch en Hottentots-Holland sou bevoordeel en nie die res van die gemeenskap nie. 'n Verdere voerspooksel was oor die tekort aan arbeid wat

33 *De Zuid-Afrikaan*, 26.8.1842 (Hoofartikel).

34 *De Zuid-Afrikaan*, 23.12.1842 (Hoofartikel); vergelyk ook *The S.A. Commercial Advertiser* 28.12.1842 (Editorial).

35 *The South African Commercial Advertiser*, 10.12.1842 (Editorial); *De Zuid-Afrikaan*, 3.1.1843 (Origineel Correspondentie); *Ibid.*, 21.11.1843 (Origineel Correspondentie); *The South African Commercial Advertiser*, 18.11.1843 (Editorial).

'n Voorstelling van die skare van ongeveer 7 000 mense wat op 4 Julie 1849 'n vergadering bygewoon het om teen die invoer van bandiete te protesteer.
(Kaapse Argiefbewaarplek: E 4169).

die bou van die hardepad sou veroorsaak; al die plaasarbeiders sou liever op die hardepad wou gaan werk. En as die boer dus nie meer produkte het om te verkoop nie, sou hy in elk geval nie die hardepad nodig hê nie! Die slotsom waartoe die meeste petisionarisse gevolglik gekom het, was dat hulle nie die rede kon insien nie waarom hulle belas moes word vir iets wat "oneindig meer tot hul nadeel dan voordeel" sou strek.⁽³⁶⁾

Op 20 Maart 1843, terwyl die knelpunte nog heftig bespreek is, het goewerneur George Napier die Wetgewende Raad meegedeel dat die Minister van Kolonies, graaf Grey, buitendien die ontwerp-ordonnansie afgekeur het, aangesien die Kaapkolonie se finansiële posisie in daardie stadium so 'n onderneming nie sou kon regverdig nie.⁽³⁷⁾

Nadat die konseppordonnansie teruggetrek is, het 'n nuwe voorgestelde ordonnansie eers in September 1843 die lig gesien. Dit het voorsiening gemaak vir die daarstelling van 'n Sentrale Weëraad met afdelings- of distriksrade. Die oprigting en instandhouding van openbare paaie sou die uitsluitlike taak van hierdie nuwe liggame word.⁽³⁸⁾ Hoewel die redakteur van **De Zuid-Afrikaan**, Christoffel Brand, weer eens sy teenkanting teen die belastingpligtigheid van eienaars van vaste eiendomme te kenne gegee het, is die ordonnansie op 22 November 1843 goedgekeur.⁽³⁹⁾

'n Bandietestasie by Kuilsrivier

Die hardepad, wat hoofsaaklik deur bandiete gebou sou word om koste te bespaar, sou vir 38,4 kilometer oor die Kaapse Duine strek. Een bandietestasie is by die tiende mylpaal (16 kilometer) op die plaas Tygervlei aangelê. Die elfde mylpaal was by die historiese Hardekraaltjie-uitspanning, tans steeds 'n gewilde woonwapark; die twaalfde mylpaal (19,2 kilometer) by die oostelike hoek van die huidige Santamgebou waar die pad na Durbanville

36 **De Zuid-Afrikaan**, 27.12.1842 (Origineel Correspondentie).

37 **De Zuid-Afrikaan**, 24.3.1843 (Hoofartikel); J.J. Smit: Die paaie, passe en rivieroorgange, p. 147.

38 H.C. Botha: Die rol van Christoffel J. Brand, p. 110.

39 **De Zuid-Afrikaan**, 28.11.1843 (Hoofartikel).

uitdraai. Die veertiende mylpaal (22,4 kilometer) was waar die pad, oor Brackenfell en Kraaifontein, na Paarl gaan.⁽⁴⁰⁾ Dan was Kuilsrivier, by die sestiende mylpaal, die aangewese plek vir nog 'n belangrike bandietestasie.

Johannes Henoeh Neethling van De Kuilen het 'n gebou, wat na sy mening omskep kon word vir die huisvesting van die bandiete, gratis aan die regering aangebied, mits die koste van reparasies deur die regering gedra sou word. Toe Michell hierdie gebou op 6 Februarie 1844 gaan inspekteer, het hy bevind dat dit so bouvallig was dat dit nie die doel sou kon dien nie. Dit was sonder dak en vol bourommel as gevolg van die inval van die mure, terwyl die dele van die mure wat nog staande gebly het ook maar veel te wense oorgelaat het.

Michell het besluit om glad nie hierdie bouval te gebruik nie, maar om die barakke op die oop ruimte langsaan op te rig. Die mure sou van rou bakstene wees, deur die bandiete self gemaak, terwyl die hout vir die dak en pilare van populier sou wees. Dit was gelukkig naby die perseel te kry, en Neethling sou die hout gratis afstaan, aangesien hy later self die gebou sou oorneem.

Volgens Michell sou die oprigting van 'n bandietestasie vir 100 bandiete by Kuilsrivier £85 10s beloop. Die groep bandiete wat met die bouwerk sou begin, sou aanvanklik in tente bly.⁽⁴¹⁾

Op 6 Maart 1844 het die eerste 20 bandiete by Kuilsrivier aangekom. Hulle het dadelik begin met die kap van dekriet, die maak van stene en die kap van hout vir die geboue waarin die superintendent van die bandietestasie, C.C. de Villiers, die offisiere en die bandiete hul intrek

40 J.J. Smit: Die paaie, passe en rivieroorgange in Suid-Kaapland, pp. 251-3.

41 CRB 28 Letters Received: C. Michell - J. Montagu, 6.2.1844, p. 667; CRB 34 Letters Received: C. Michell - J. Montagu, 9.2.1844. (Luit.kol. Michell was nié, soos J.H.H. Visagie: Die geskiedenis van die onderwys in Kuilsrivier, p. 2 beweer, 'n "man van Portugal" nie. Hy was slegs in 1812 'n soldaat in die Britse leër in Portugal. Ook het hy hoegenaamd nié, soos beweer, "onderneem om die dorpie in erwe op te meet" nie. In 1848 het hy weens gesondheidsredes reeds die Kaap verlaat. Vergelyk W.J. de Kock, e.a. (red.): **Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek I**, pp. 565-567 en **Cape of Good Hope Almanac and Annual Register for 1851**, p. 119.)

sou neem.⁽⁴²⁾ Afsies van 'n hoofkonstabel is ook wadrywers en veewagters aangestel en op Kuilsrivier gestasioneer.⁽⁴³⁾

In April 1844 is die groep vergroot tot 30 deur die aankoms van tien mans van Swellendam af en tot 47 deur die aankoms op 23 Mei van nog bandiete vanaf Robbeneiland. Op 26 Julie is die groep tot 77 vergroot toe 'n verdere groep van Robbeneiland en van Stellenbosch hulle by Kuilsrivier aangemeld het. 'n Paar van die bandiete is gebruik om die geboue van die bandietestasie te voltooi, terwyl die res, afsies van die werk aan die pad self, ook bosse skoongemaak het op die strook wat uitgehou is vir die pad van Kuilsrivier tot by Eersterivier en vir die afvoerslote aan die kant van die pad.

Van 16 September 1844 af het hulle begin om die pad in die omgewing van Kuilsrivier te klei. Gewoonlik is 40 mans daaglik gebruik om gruis te grawe, 18 het die gruis gelaai, terwyl 6 mans die waens afgelaai en die pad gelyk gemaak het.

Die bandiete het twee halfdae per week vrygekry om hul klere te was en te stop en vir onderrig of "instruction".⁽⁴⁴⁾ (In Desember 1845 het die superintendent van die Kuilsrivierse bandietestasie byvoorbeeld twaalf Hollandse Bybels en 36 Hollandse spelboeke aangevra vir die onderrig van die bandiete.)⁽⁴⁵⁾ Die sendelinge van die Rynse Sendinggenootskap op Stellenbosch het gereeld eredienste vir die bandiete gehou.⁽⁴⁶⁾ (Vergelyk Hoofstuk 7.)

Gemiddeld was daar 98 bandiete op Kuilsrivier aan die werk, met 17 karre en 11 waens.⁽⁴⁷⁾

42 CRB 30 Letters Received: C.C. de Villiers - W. Tennant, 1.1.1845, p. 608.

43 CRB 27 Letters Received: C.C. de Villiers - W. Tennant, 4.4.1844, p. 267.

44 CRB 30 Letters Received: C.C. de Villiers - W. Tennant, 1.1.1845, p. 608.

45 CRB 30 Letters Received: C.C. de Villiers - W. Tennant, 17.12.1845, p. 721.

46 ZB 1/2 **Berichte der Rheinischen Missionsgesellschaft**: Verslag vir die jaar 1845, pp. 43-44.

47 CRB 31 Letters Received: C.C. Michell - W. Tennant, 17-22.12.1845, p. 1301. (Dit is van hierdie tronkstraf met dwangarbeid dat die uitdrukking ontstaan het, naamlik dat iemand twee jaar "hardepad" kry.)

Die Kuilsrivierse inwoners en die pad

'n Mens kan maar net raai watter omwenteling die voorbereidings en aankoms van die groot groep bandiete op die klein gemeenskappie gehad het. In hierdie tyd (16 Augustus 1844) het die volgende sewe persone op Kuilsrivier in die onmiddellike omgewing van Neethling's Halfway House eiendom besit.⁽⁴⁸⁾

Johannes Henoeh Neethling	:	Kuilen	100 morg
Charl Jacobus Joubert	:	Kuilsrivier	100 morg
Charl Jacobus Joubert	:	Kuilsrivier	175 morg
Charl Jacobus de Villiers	:	Kuilsrivier	50 morg
Daniel Francois de Villiers	:	Kuilsrivier	70 morg
Dirk de Jong	:	Kuilsrivier	50 morg
Daniël Johannes Bosman	:	Kuilsrivier	10 morg

Dit skyn asof een van die Jouberts se naam foutief opgeteken is. Een van hulle was Charl Gerhardus Joubert.

In die omgewing was ook:

Pieter de Waal op Langverwacht	(300 morg)
Charl Jacobus Joubert ook op Langverwacht	(100 morg)
Jan de Waal op Saxenburg	(500 morg)
Izaak Daniël Bosman op Hazendal	(300 morg)
Pieter Bosman (Janszn) Koopmanskloof	(250 morg)
Izaak Daniël Bosman (Pet.zn) Rozendal	(150 morg)
Jan Bosman & Co. Welgelegen	(200 morg)

Die teenwoordigheid van die bandiete en die gewerskaf aan die nuwe pad het die hele gemeenskap van Kuilsrivier in beroering gebring. Waarskynlik het sommige van die inwoners van Kuilsrivier gou besef dat hulle munt kon slaan uit die aanwesigheid van die bandietestasie of dat hulle ten minste moes sorg dat hulle nie uitgebuit word nie.

Charles Gerhardus Joubert was die eienaar van die plaas De Kuilen (voorheen in besit van

48 CRB 27 Letters Received: Return of all places, etc., in the Division of Stellenbosch, 20.6.1844, ongepagineer.

Jacobus Petrus Bosman) waar die bandiete die dekriet vir die barakke gaan sny het. Die heersende prys vir dekriet was £3 10 sjielings per 1 000 bosse, en die bandiete het 6 000 bosse riet op sy plaas afgesny. Nogtans het hy in Julie 1844 vergoeding van die regering gevra, teen slegs £1 10 sjielings per 1 000 bosse. Hy was ook die eerste van Kuilsrivier se inwoners wat besef het dat hy vergoeding kon vra, aangesien die hardepad oor sy eiendom sou gaan. Toe hy die nodige vergoeding, naamlik £6 vir die dekriet ontvang het, waaroor hy "zeer wel te vrede" was, het hy weer aan sir John Montagu, die Koloniale Sekretaris, geskryf met die vriendelike versoek dat sy broer, Daniël Hermanus Joubert, óók vergoed moes word vir die 6 000 bosse riet wat op sy plaas gesny is.⁽⁴⁹⁾

Dit was nie die einde van Charles Joubert se betrokkenheid by die padmakers nie. Op 15 Julie 1844 het die veewagter, Abraham, wat die osse van die regeringswaens moes oppas, sy plig versuim. Die osse het gevolglik op Joubert se land oortree en hy het hulle na die skut gestuur. Elf riksdalders, oftewel 16 s 10d, wat later van Abraham se loon afgetrek is, was nodig om hulle weer van die skutmeester, J.M. Beyers van Stikland, terug te kry.⁽⁵⁰⁾

Die superintendent van die bandietestasie, C.C. de Villiers, was nogtans gegrief oor die onwilligheid van die Kuilsrivierse inwoners om hom tegemoet te kom. Op 13 September 1845 het hy aan die Sekretaris van die Central Board of Commissioners of Public Road, William Tennant, geskryf:⁽⁵¹⁾

"I beg to state that the owners of farms in this neighbourhood are not accustomed, and are also unwilling to let their grazing fields - I have known Mr C. Joubert to refuse one shilling per month for an ox. Government only charges /6 p. head from those who obtain licences to graze their cattles in the Downs."

Toe J.H. Neethling, die eienaar van De Kuilen, verneem dat Charles Joubert van Kuilsrivier, asook Sebastiaan Valentyn van Reenen van Tygervallei, vergoed is vir die verskaf van

49 CRB 1 Minutes of the Central Road Board: 25.7.1844, p. 128; CRB 27 Letters Received: C.G. Joubert - W. Tennant, ongedateer; *Ibid.*, C.G. Joubert - W. Tennant, 11.7.1844, p. 465, en *Ibid.*, C.G. Joubert - W. Tennant, 19.6.1844, p. 464.

50 CRB 27 Letters Received: C.C. de Villiers - W. Tennant, 29.8.1844, p. 367.

51 CRB 30 Letters Received: C.C. de Villiers - W. Tennant, 13.9.1845, p. 69.

weiding aan regeringsosse, het hy onmiddellik 'n hele aantal briewe aan luitenant-kolonel Michell gestuur, die opgaaf van die vergoeding wat Van Reenen ontvang het as bewys by sy korrespondensie ingesluit, asook die volgende verklaring van C.G. Joubert:

Ik ondergetekende Eigenaar van de plaats, De Kuilen, & Buurman van de Heer J.H. Neethling erkenne mits dese dat my herhaalde maalen is aangepresenteerd een skelling voor een os per Maand en dat ik deselve het gerefuseerd, wyl ik veel schade by dezelve zou lyden.

Kuils Rivier den 10 Aug.
1845

C.G. Joubert

Neethling was baie ontsteld omdat hy nog geen vergoeding ontvang het nie, veral aangesien dit die superintendent van Kuilsrivier se bandietestase sêlf was wat verlof gevra het dat die osse op sy grond wei. Die superintendent het onderneem om te sorg dat Neethling daarvoor vergoed word. Hy het dus sy rekening van £16. 10 ingesluit en aangedring op betaling.⁽⁵²⁾

Uit hierdie briefwisseling is dit duidelik dat Neethling na Kuilsrivier in Hollands as "Mitchell's Dorp" en in Engels as "Mitchells Village" verwys. Joubert, 'n permanente inwoner, het egter konsekwent van "Kuils Rivier" gepraat.

De Zuid-Afrikaan en die pad

Op 1 Julie 1844 is die Montagu-brug oor die Liesbeekrivier, ongeveer 6.4 kilometer van Kaapstad af, op vreugdevolle wyse ingewy. Honderde mense het met baniere langs die pad gestaan, terwyl ander te perd of met voertuie na die nuwe brug gery het. In hierdie stadium was die pad tot by die Montagu-brug ook reeds voltooi. Die pad tot by Hardekraaltjie was toe al so ver voltooi dat net die "zandplaat" tussen die twee plekke nog gegruis moes word.⁽⁵³⁾

52 CRB 31 Letters Received: J.H. Neethling - C.C. Michell, 27.8.1845, p. 1047; *Ibid.*, J.H. Neethling - C.C. Michell, 9.10.1845, p. 1045; *Ibid.*, J.H. Neethling - C.C. Michell, 1.11.1845, p. 1047.

53 J.J. Smit: Die paaie, passe en rivieroorgange, pp. 251-252; *De Zuid-Afrikaan*, 6.7.1844 (Hoofartikel).

Aan die einde van 1844 was 12,8 van die eerste 16 kilometer reeds gegruis. Van die 14.4. kilometer oos van die Kuilsrivier bandietestase was net 6,4 kilometer met klei bedek, waarvan nog net 1,6 kilometer gegruis was. Bandiete is gebruik om die agt kilometer tussen die twee bandietestasies, naamlik by Tygervlei en Kuilsrivier, te bou, terwyl die orige 20,8 kilometer met vry-arbeiders gebou is.⁽⁵⁴⁾ Die twee houtbrûe oor die Kuilsrivier en die Bottelaryrivier is in September 1845 voltooi.⁽⁵⁵⁾

Aangesien die laaste 20,8 kilometer van die pad, van Kuilsrivier af tot by Eersterivier, met vry-arbeiders gebou is, het die boere sommer vroeg reeds swarigheid hiervoor gesien. So het 'n anonieme koringboer in **De Zuid-Afrikaan** gekla oor die feit dat daar reeds boere sonder enige werksmense op hul plase was. Volgens hom wou die werkers nie meer op die plase werk nie, want "op die hardepad" het hulle twee sjielings per dag gekry, asook kos, 'n loon wat die boere nie kon bekostig nie. Boonop kon die padwerkers soggens later slaap as op 'n plaas. Die pad sou eers, volgens hierdie korrespondent, oor tien jaar voltooi wees, en wat sou die pad dan baat as die landbou vir die hele tyd wat aan die pad gewerk is, heeltemal gestaak is?⁽⁵⁶⁾

Dit is duidelik dat die boere klaarblyklik gereken het dat, aangesien hulle belasting betaal het, dit hulle goeie reg was om die padmakery te kritiseer. So het 'n boer, onder die skuilnaam, "Een meer dan gemiddelde Bydrager tot de Weg Belasting" vertel hoe die 68 padwerkers naby Saxenburg rondgestaan het, sonder 'n opsiener, en dit terwyl hulle twee sjielings per dag betaal is.⁽⁵⁷⁾

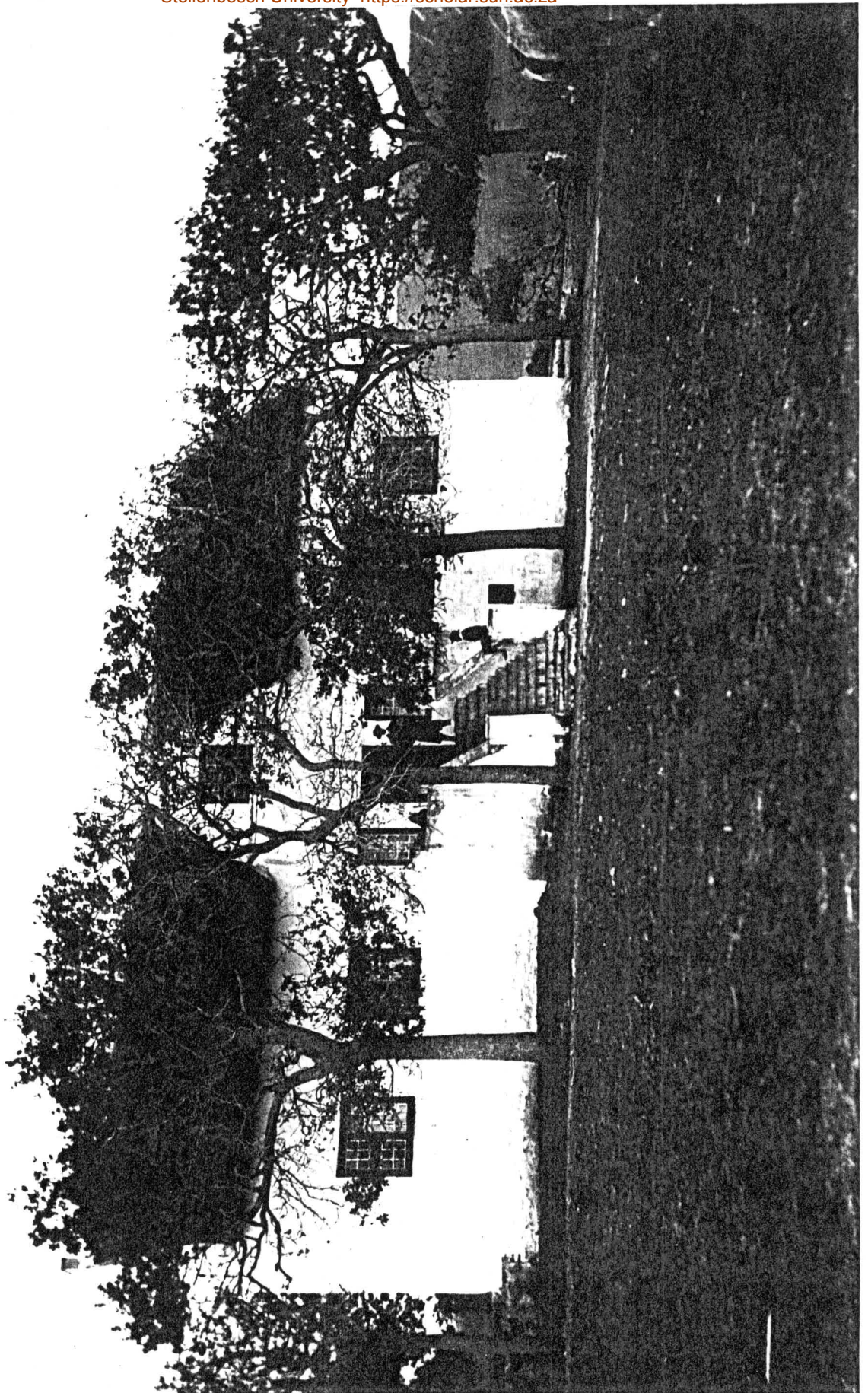
Die redakteur van **De Zuid-Afrikaan** het, soos gewoonlik, die boere se kant gekies en voorgestel dat die arbeiders twee of drie maande lank vrygegee moes word sodat hulle die boere op die plase kon gaan help. Hy het ook die staaltjie vertel van "De Heer L" wat in die Duine tussen Kuilsrivier en Eersterivier gaan kyk het hoe die pad vorder. Omtrent 70 mans

54 J.J. Smit: Die paaie, passe en rivieroorgange, p. 253.

55 **Government Gazette**, 31.1.1845 (Jaarverslag van Sentrale Weëraad vir 1844).

56 **De Zuid-Afrikaan**, 1.10.1844 (Origineel Correspondentie).

57 **De Zuid-Afrikaan**, 15.10.1844 (Origineel Correspondentie).

Saxenburg, die plaas van Jan de Waal. Hierdie foto, een van 'n reeks wat die bekende fotograaf, Arthur Elliot in 1913 van die huis geneem het, toon duidelik die huis met sy unieke boustyl, na raming reeds in 1750 gebou. Ongelukkig is die huis afgebreek en 'n moderner huis is in sy plek gebou.
(Kaapse Argiefbewaarplek: E 1128).

was op een plek byeen, het hy vertel, so naby mekaar dat hulle mekaar gehinder het as hulle hul grawe wou gebruik. Hulle het dikwels met mekaar getwis oor wie se werk dit was om 'n stomp of 'n klip uit die pad te rol. Die wadrywer van hierdie "heer L" wat met sommige van die padwerkers begin gesels het, het later tuis aan sy mede-plaaswerkers gaan vertel hoe min die padmakers werk, en dít vir twee sjielings per dag. Die volgende dag het die wadrywer die boer in kennis gestel dat hy ook op die pad wou gaan werk. Op die plaas het hierdie wadrywer een pond tien sjielings per maand verdien, met vrye inwoning.⁽⁵⁸⁾

Nog 'n ontevrede inwoner van Kuilsrivier was Jan de Waal van die plaas Saxenburg. "Is het tot voordeel," vra hy in sy brief aan **De Zuid-Afrikaan**, "een weg te maken door myn beste zaailand...?" Dit kon, volgens hom, vermy gewees het as die pad na Stellenbosch net 'n halfmyl verder van die hoofweg afgevurk het. Ook De Waal was diep verontrus oor die gebrek aan vlyt wat hy onder die padwerkers opgemerk het. Hy het bereken dat elke uur wat verspil is op meer as £1 verlies uitgewerk het. Volgens hom kon elkeen begryp hoe dit in die werkure daaraan toegaan, aangesien "de monden der arbeiders meer geraas maken dan hunne gereedschappen."⁽⁵⁹⁾

Die voltooiing van die pad

Die brûe was reeds teen 1 Julie 1845 gereed, terwyl die pad tot by Eersterivier aan die einde van 1845 voltooi is. Landdros Olof M. Bergh van Stellenbosch, die sekretaris van die Stellenbosse afdeling van die Weëraad, het die Sekretaris van die Central Board of Commissioners na 'n ontbyt uitgenooi op 24 Desember 1845 om elfuur by die Fox and Hound te Eersterivier om die opening van die hardepad oor die Duine te vier.⁽⁶⁰⁾

Die koste van die bou van die pad en die brûe het £37 104 beloop. Volgens die berekening van die Weëraad sou tussen 50 000 en 60 000 waens en ander voertuie jaarliks van die nuwe

58 **De Zuid-Afrikaan**, 18.10.1844 (Origineel Correspondentie).

59 **De Zuid-Afrikaan**, 6.8.1845 (Het Stellenbosch Weg-Collegie).

60 CRB 32 Letters Received: O.M. Bergh - W. Tennant, 25.11.1845, p. 1221; J.J. Breitenbach: The Development of the Secretaryship under John Montagu (**Argiefjaarboek II**, 1959, II, p. 240).

pad gebruik maak, en, bereken teen 'n besparing van tien sjielings op 'n ligte voertuig en £1 op 'n vragwa weens die gelyker en harder oppervlakte van die pad, het die Weëraad 'n jaarlikse besparing van £20 000 in die vooruitsig gestel.⁽⁶¹⁾

Om die instandhouding van die pad te vergemaklik, is besluit om op elke 6,4 kilometer afstand Road Stations (of padkampe) vir werkspanne op te rig, soos die een by die sestiende mylpaal aan die oorkant van die Kuilsrivierbrug. Oprybane is na die pad gebou vir die vervoer van gruis daarheen. Met hierdie voorsorgmaatreëls óók in berekening gebring, was die uiteindelijke koste aan die pad £43 022 7 sjielings en 4½ pennies.⁽⁶²⁾

Probleme met die instandhouding

Die bewaring van die karige plantegroei van die Kaapse Vlakte was, ná die bou van die hardepad, belangriker as ooit. Ordonnansie no. 5 van 1836 is herbekragtig: niemand mag bome, struike of bossies op regeringsgrond in die Kaapse Vlakte kap, uitroei, verbrand, breek, verniel of wegdra nie. Die straf hiervoor was £5 of een maand gevangenisstraf met dwangarbeid. Die persone wat deur die Duine of Vlakte gereis het, mag egter soveel bome, struike of bossies gekap het as wat nodig sou wees vir die aanlê van 'n vuur op enige van die openbare uitspanplekke, op voorwaarde dat geen onnodige skade aangerig is nie. Inwoners van eiendomsgrond aangrensende aan die regeringsgrond mag hul eie struike gekap het, op voorwaarde dat hulle kon bewys dat die brandhout van hul eie grond afkomstig was.⁽⁶³⁾

Een sodanige oortreder was Joseph, 'n werknemer van Sebastiaan Valentyn van Reenen van Tygervallei, wat gevonnissen en met £5 beboet is omdat hy 'n wawrag bossies op regeringsgrond by Kuilsrivier uitgekap het. **De Zuid-Afrikaan** het prominensie verleen aan hierdie oortreding deur dit onder die sub-opskrif, "Belangryk voor Karwyers", te plaas.⁽⁶⁴⁾

61 **Government Gazette**, 12.2.1846 en 9.4.1846 (Jaarverslag van die Sentrale Weëraad vir 1845).

62 **Government Gazette**, 4.3.1847 (Jaarverslag van die Sentrale Weëraad vir 1846).

63 **De Zuid-Afrikaan**, 21.9.1846 (Kaapsche Duinen).

64 **De Zuid-Afrikaan**, 27.8.1846 (Resident Magistraats hof).

Ordonnansie no. 8 van 1843 is ook op 16 Januarie 1846 herbekragtig, waarvolgens opsieners in diens van die Sentrale Weëraad oortreders onmiddellik in hegtenis kon neem as hulle die hardepad beskadig het deur byvoorbeeld oor die walle af te ry of op ongemagtigde plekke in die pad om te draai.⁽⁶⁵⁾

Waisand het egter 'n groter bedreiging vir die nuwe pad ingehou, veral tussen die vierde en sesde mylpale, dit wil sê ongeveer ses tot nege kilometers van die Kaap af. Die drie of vier vry-arbeiders wat by die vierde mylpaal gestasioneer was om die pad skoon te hou, kon net nie voorbly nie.⁽⁶⁶⁾ Die wind wat vanuit 'n groot gebied aangewaaie gekom het, het soms twee tot drie kilometers van die pad met diep sand bedek. Dit was belangrik dat hierdie sanddrif uitgeskakel moes word, want die boere het nooit vooraf geweet in watter toestand hulle hierdie gedeelte sou aantref nie. Hulle moes dus maar, net soos tevore, genoeg osse inspan om hul swaar waens aan die einde van die reis, deur die diep strook sand te trek.⁽⁶⁷⁾

Die adjunk-landmeter-generaal M.R. Robinson het voorgestel dat die sandprobleem opgelos word deur die oprigting van twee skerms of heinings ongeveer 3,67 meter hoog en 300 meter in lengte, parallel aan mekaar op die gedeelte tussen die vierde en sesde mylpale sodat die sand daarteen kon ophoop en sodoende van die pad weggekeer kon word. Toe die reënseisoen aanbreek, het John Montagu, die Koloniale Sekretaris, vir wie hierdie projek 'n persoonlike verantwoordelikheid was, die ruimte tussen die skerms met hottentotsvye (*Mesembryanthemum edule*) laat beplant om die sand te probeer bind.⁽⁶⁸⁾

Daar is gou besef dat die enigste metode om te verhoed dat sand weer die hele hardepad toewaaie, sou wees om die sandduine te beplant met gewasse wat die sand kon bind. Aanvanklik is proefnemings gedoen met die aanplant van hottentotsvye wat 'n vinnige groeier is en van baie son hou. Aan die einde van 1847 was 121 hektaar reeds beplant; teen die

65 **Government Gazette**, 16.1.1846.

66 **Government Gazette**, 31.1.1845 (Jaarverslag van Sentrale Weëraad vir 1844).

67 W.A. Newman: **Biographical Memoirs of John Montagu**, pp. 166-167.

68 J.S.H.: "The Cape Flats and how they may be improved" in **Cape Monthly Magazine**, May 1857, pp. 266-267; **Government Gazette**, 3.5.1849 (Jaarverslag van Sentrale Weëraad vir 1848); E.E. Mossop: **Old Cape Highways**, p. 39.

einde van 1849 reeds 364 hektaar.⁽⁶⁹⁾ Teen 1850 was almal vol lof oor hierdie bekamping van dryfsand wat 'n gebied van ongeveer 809 hektaar, wat voorheen 'n nuttelose sandwoestyn was, omskep het in 'n ware lushof.⁽⁷⁰⁾

Montagu, met sy kennis van Australië, het daarin geslaag om Port Jackson-wilgers (*Acacia saligna*) uit Australië in te voer. Die aanplant van dié bome is wyd gepropageer.⁽⁷¹⁾ So is in 1886, as 'n metode om die publiek aan te moedig om bome te plant, in die **Government Gazette** aangekondig dat sade van verskillende bome te koop aangebied is. In vergelyking met byvoorbeeld die sipres (teen £1 4s. per lb.), die silwerboom (teen 5s per lb.) en die bloekom (teen £2 per lb.), is die Port Jackson-sade aangebied teen die prys van 6 pennies per pond.⁽⁷²⁾

Hierdie "wonderboom" het die verbeelding gaande gemaak en loftuitinge is uit alle oorde gehoor. Elkeen het vertel wat die beste manier sou wees om klein Port Jackson boompies aan die groei te kry. Mev. Dale, die vrou van die Superintendent-Generaal van Onderwys dr. Langham Dale, het in haar dagboek aangeteken hoe sy 'n vriendin gehelp het om die saadjies sorgvuldig 'n paar uur lank te week voordat hulle 'n laning daarvan geplant het.⁽⁷³⁾ Daar is geglo dat die Port Jacksons sou veroorsaak dat groot gebiede wat byna sonder plante was, weer sou bloei met inheemse blomme, aangesien die bome nie net die sand sou bind nie, maar omdat die peule die grond vrugbaar sou maak.⁽⁷⁴⁾

Van die ander gewasse wat ook op die Vlakte beplant is, was verskeie soorte pyp- en rankgewasse, bessiedraende bosse, en dennebome. Van 1847 tot 1850 het Montagu gereeld

69 **Government Gazette**, 28.4.1848 (Jaarverslag van Sentrale Weëraad vir 1847); **Ibid.**, 30.8.1849 (Jaarverslag van Sentrale Weëraad vir 1848).

70 **Government Gazette**, 11.4.1850 (Jaarverslag van Sentrale Weëraad vir 1849).

71 CRB 6 Minutes of Central Road Board: 24.7.1850, p. 232; **Government Gazette**, 11.4.1850 (Jaarverslag van Sentrale Weëraad vir 1849).

72 **Government Gazette**, 25.5.1886.

73 L. Dale: **Mrs Dale's Diary, 1857-1872**, p. 5.

74 R. Noble: **The Cape and its People by South African Writers**, pp. 42-45.

op stormagtige en reëndae te perd van sy huis af na die verskillende plekke wat beplant is, uitgery om te sien watter uitwerking die weer op die plantasies gehad het.⁽⁷⁵⁾

Hoewel die Port Jackson, asook die rooikransbome (**Acacia cyclops**) wat teen 1876 ingevoer is, vandag nie meer as die "redder" van die Kaapse Vlakte beskou word nie, is daar tog onmiskenbare voordele daaraan verbonde. Dit verskaf brandhout aan die duisende inwoners van die Vlakte wat nie elektrisiteit het nie en wat afhanklik is van brandhout vir hul daaglikse gebruik. (Dit het die driehonderdjarige vraag na brandhout opgelos.) Ook vir die boere van die gebied is die teenwoordigheid van 'n bykans onuitputlike voorraad goedkoop brandhout 'n voordeel. Dit is ook steeds 'n doeltreffende middel teen sandskuiwings, terwyl die boomtakke gebruik word as windskerms by groentelande.

Hierteenoor is daar die groot probleem dat dit ontsettend duur en later feitlik onmoontlik geword het om hierdie aggressiewe uitheemse indringerplante uit te roei. Ten spyte van die lofprysing aan die begin, groei geen weigrasse of inheemse plante waar die Port Jacksons die grond ingeneem het nie. Dit verdring alles en versprei boonop ontstellend vinnig.⁽⁷⁶⁾

Johannes Henoch Neethling en die pad

De Kuilen se eienaar, J.H. Neethling, wou baie seker maak dat hy genoeg munt slaan uit die pad en brug wat oor sy plaas aangelê is.

Reeds in Augustus 1845 het hy vergoeding geëis vir die regeringsosse wat op sy grond gewei het. Hoewel sy eis van £16 10 s geredelik toegestaan is, was dit nie die einde van sy klagtes nie.⁽⁷⁷⁾ In 'n hele paar briewe aan die Weëraad het hy sy ontevredenheid te kenne gegee. Skynbaar het die probleem ontstaan omdat hy nie self op sy plaas, De Kuilen, gewoon het nie.

75 J.S.H.: "The Cape Flats and how they may be improved" in **Cape Monthly Magazine**, Mei 1857, pp. 266-267; W.A. Newman: **Biographical Memoirs of John Montagu**, p. 168.

76 E. Stander: Die geografiese grondslag van melk- en groentevoorsiening vir Kaapstad, pp. 204-205.

77 CRB 2 Minutes of Central Road Board: 4.9.1845, p. 185; **Ibid.**, 6.11.1845, p. 257.

Op 20 Maart 1846 het hy gekla dat al die "suiker hout" (d.w.s. suikerbos of suikerkan) op sy plaas sonder sy toestemming verbrand of gebruik is vir krale; dat die gruisgate sy plaas verniel het en dat dit nie herstel is nie. Hy het ook beweer dat sy landerye in 'n "Sand woestyn" verander is. Die daaglikse spanne osse wat op sy landerye oortree het, het hy, volgens hom, nooit na die skut gestuur nie, omdat hy nie die bou van die pad daardeur wou vertraag nie. Hy het sy skade as gevolg van die bou en die instandhouding van die pad op £200 beraam.⁽⁷⁸⁾

Toe daar nie op sy brief gereageer is nie, het Neethling op 16 September 1847 weer van hom laat hoor. Dit was omdat hy op 'n ander plaas woon dat hy nie die geleidelike toename in onheil ("evil") kon sien totdat dit te ver gevorder het nie. Volgens Neethling was hy van die begin af 'n voorstander van die pad, maar het nooit kon dink dat hy uiteindelik so erg daaronder sou moes ly nie.

Hy het ook die name van ander mense genoem wat wel vergoeding ontvang het: mnre. M.L. Neethling van Tygerberg en S. van Reenen van Tygervallei, wat albei "toekennings van grond" ontvang het. Dit was wat J.H. Neethling ook graag sou wou hê: 'n stuk "waste land" (of onbewerkte grond) naby Kuilsrivier wat, na sy mening, van geen nut vir die Weëraad was nie en ook tot geen voordeel vir die publiek nie. Die rede waarom hy gereken het dat die stuk grond waarop hy sy oog gehad het nutteloos was, was omdat die nuwe pad alle deurgang- en uitspangeriewe van die betrokke strook verwyder het. Volgens hom sou die grond nie meer as 'n tiende kon vergoed vir die skade wat hy met die bou van die pad gely het nie.

Hierna het 'n memorandum van al sy skades gevolg: die gruisgate; die verwydering van bosse en hout, die gate wat nie toegegooi is nie; die betreding van regeringsvee op sy landerye; die groot hoeveelhede suikerbosse wat op sy grondgebied gekap is sodat hy nie meer genoeg vir sy krale het nie; sy dekriet wat verniel is; die ontsaglike aantal populiere (meer as wat absoluut nodig was) wat afgekap en verniel is en as brandhout gebruik is.

Verder is 'n klipgebou van 100 voet (d.w.s. 30 ½ meter) tot op die fondament afgebreek.

(Die klippe alleen was £37 10 s werd, en die vergoeding wat hy daarvoor ontvang het, was maar £22.) Die geboue (of eintlik maar skure) wat op dieselfde plek opgerig is, was verlate en in 'n uiters swak toestand en is nooit deur die regering herstel nie. (Waarskynlik was hierdie klipgebou die perdestal wat nog op Olof Bergh se transport-akte aangedui is.)

Die openbare "doordrift" by Kuilsrivier was omtrent teenaan sy huis geleë, en omtrent 1 000 tree van Charles Joubert af, en tog is die helfte van die "doordrift" aan laasgenoemde toegeken en niks aan Neethling self nie. Sy totale skade as gevolg van die regering se padbouery, het hy herhaal, is bereken op £200.

Hy het ook beweer dat sy plaas nié, soos die ander plase, in waarde toegeneem het nie. Intendeel, die pad het hom verdere verliese besorg: sy eiendom was voorheen die enigste beskikbare halfweghuis tussen Stellenbosch en Kaapstad. Die natuurlike nadele van die omgewing by Kuilsrivier het verhoed dat enigiemand anders destyds daar 'n halfweghuis wou open om in kompetisie met hom te tree. Nou het die nuwe rigting wat die pad inslaan, daartoe gelei dat ander ook die geleentheid benut het: sy halfweghuis was dus nie meer die enigste op Kuilsrivier nie.⁽⁷⁹⁾

Op hierdie brief het Neethling dadelik reaksie ontvang: hy sou beslis nie verder vergoed word nie.⁽⁸⁰⁾ Die Sentrale Weëraad het trouens gereken dat juis hy, meer as enigiemand anders, voordeel uit die nuwe pad getrek het.

Dit sou Neethling nie sonder protes aanvaar nie. Hy het hierna die padwerkers verbied om gruis, wat nodig was vir herstelwerk, oor sy plaas na die pad te vervoer. Die Sentrale Weëraad het mnr. C. Farrel, die opsiener van die padkamp by Kuilsrivier, opdrag gegee om dit onder Neethling se aandag te bring dat hy die enigste grondeienaar was wat die werksaamhede van die Weëraad wou remskoen.⁽⁸¹⁾

79 CRB 38 Letters Received: J.H. Neethling - C.C. Michell, 16.9.1847, pp. 488-489.

80 CRB 3 Minutes of Central Road Board: 29.9.1847, p. 386.

81 CRB 3 Minutes of Central Road Board: 3.11.1847, p. 414.

Al was die pad tot by Eersterivier reeds in 1845 voltooi, het 'n span van ongeveer 77 bandiete steeds by Kuilsrivier aangebly om die paaie na Stellenbosch en na die Paarl te bou en om die bestaande hardepad in stand te hou.⁽⁸²⁾

Twee jaar later, in 1849, het James Fichat, die sub-inspekteur van die paaie, wat tweewekliks die pad moes inspekteer, opgemerk dat die rivier, "near Neethling's at Kuils River", die grond net voor die brug uitkalwe. Hy het voorgestel dat Neethling voldoende voorraad klippe moes voorsien sodat Fichat en die span bandiete die afvoersloot, wat op sy eiendom geleë was, kon voltooi.⁽⁸³⁾ Neethling se reaksie op hierdie versoek is ongelukkig onbekend; 'n mens kan net daaroor gis.

Die hardepad oor die Kaapse Vlakte het 'n tydperk van vooruitgang vir die gemeenskap van Kuilsrivier ingelui. Tot en met die bou van die spoorlyn in 1862 het die moontlikheid bestaan dat Kuilsrivier 'n nuwe groeipunt tussen Kaapstad en Stellenbosch sou word. Hierdie verwagtinge het ongelukkig nooit 'n werklikheid geword nie.

82 CRB 35 Letters Received: Report of work performed by the convict party, 13-18.7.1846, p. 69.

83 CRB 43 Letters Received: J. Fichat - A. de Smidt, 18.11.1849, p. 16; J.J. Breitenbach: The Development of the Secretaryship under John Montagu (**Argiefjaarboek**, 1959, II, p. 247).

HOOFSTUK 6

KUILSRIVIER EN DIE ANTI-BANDIETE-AGITASIE

In die jare 1849-50 het die Kaapkolonie 'n georganiseerde landwyse boikot-aksie beleef wat enersyds bewys het dat Hollandse en Engelse koloniste kón saamwerk. Andersyds was dit die eerste demonstrasie in Suid-Afrika van die onverdraagsaamheid van massa-optrede. Die rol wat George Holloway van Kuilsrivier, die eienaar van die herberg, die Michell Arms, in die Anti-bandiete-agitasie gespeel het, was 'n bewys van die magtelosheid van die individu wat soos 'n pion vasgevang kan word in 'n magspel wat hom nie werklik raak nie.

Om die arbeidskaarste in die Kaapkolonie te verlig, het die Britse regering herhaaldelik bandiete uit die oorvol Engelse tronke as oplossing aangebied. In 1841-2 het sir George Napier egter opnuut hierdie voorstel, waarvolgens langtermyngevangenes op Robbeneiland gevange gehou sou word, om dan later aan die Kaap vrygelaat te word, verwerp.⁽¹⁾

Op 7 Augustus 1848 het graaf Grey, die Minister van Kolonies in Londen, 'n omsendskrywe aan die kolonies gestuur om uit te vind of hulle sogenaamde "ticket-of-leave" of "verlofkaart"-mans sou ontvang. (Hulle was persone wat reeds 'n gedeelte van hul straf as dwangarbeiders uitgedien het en 'n "ticket-of-leave" ontvang het om op die gewone arbeidsmark in een van die kolonies te kompeteer.) Die gevangenes sou slegs gestuur word, indien die koloniste daartoe instem. Volgens Grey sou hierdie persone 'n aanwins vir die Kaapkolonie wees. Die kolonie was so uitgestrek en dun bevolk dat die "bannelinge", na sy mening, moeilik met mekaar in voeling sou kon bly nadat hulle eers onder die boerebevolking aan die Kaap versprei was. Boonop sou dit die arbeidstekort kon oplos as hierdie mans, deur eerlike arbeid, hulself in die samelewing kon rehabiliteer.

Die Kaap as 'n moontlike strafkolonie

Die probleem was dat Grey, in 'n naskrif tot sy brief aan goewerneur sir Harry Smith,

1 J.P. Putzel: William Porter and Constitutional issues at the Cape, 1839-1873, p. 20.

verduidelik het dat die Britse regering as gevolg van die politieke onrus in Ierland gekonfronteer was met die probleem van 'n aansienlike aantal Ierse politieke oortreders wat hulle nie óók nog na Bermuda of Australië kon stuur nie. Volgens Grey was die enigste oplossing om van die Kaap ook 'n strafkolonie te maak waarheen bandiete getranspoteer kon word. Dit was nou Smith se taak om die koloniste hiertoe oor te haal.⁽²⁾

Toe goewerneur Harry Smith op 8 November 1848 die Kaapse Wetgewende Vergadering van hierdie voorneme in kennis stel, was hulle baie ontsteld. Die hele kolonie was gou in rep en roer en gedurende die tweede helfte van November en vroeg-Desember 1848 is versoekskrifte deur die land gesirkuleer en onderteken. 'n Groter samehorigheidsgevoel was daar nog nooit tevore in die Kaapkolonie nie. Van Kaapstad tot by die kleinste gehuggie, van die wingerdplase in die Wes-Kaap tot by die skaapplase in die Oos-Kaap, het die Engels- en Hollandssprekendes so duidelik moontlik hul weersin in hierdie plan getoon. Dit is vanselfsprekend dat almal op Kuilsrivier, met die daaglikse verkeer van verbygaande reisigers, deeglik bewus moes gewees het van die woelinge in die land. Sir Harry Smith het sy eie teenkanting, tesame met die koloniste se versoekskrifte, aan Grey gestuur.⁽³⁾

Die koloniste het gereken dat die Kaapkolonie hoegenaamd nie as 'n strafkolonie sou deug nie. Die tronke en die polisie was reeds onvoldoende, terwyl die groot, uitgestrekte ruimtes en die verspreide, heterogene bevolking juis enige beheer oor die "verlofkaart"-mense onmoontlik sou maak. 'n Verdere argument was dat, as die Kaap eers 'n strafkolonie was, dit deur voornemende vrye koloniste aan wie daar juis so 'n behoefte was, vermy sou word.⁽⁴⁾

Op 8 Februarie 1849 het die **Neptune** van Engeland af geseil, met 300 bandiete aan boord. Hulle is na Bermuda geneem waar hulle op 5 April afgelaai is. Op 22 April is 286 ander,

2 A.L. Harington: **Sir Harry Smith - bungling hero**, p. 148.

3 J.F.G. Gobregts: Die Anti-Bandiete-Agitasie aan die Kaap, p. 31; A.L. Harington: **Sir Harry Smith - bungling hero**, p. 148; G.E. Cory: **The Rise of South Africa V**, p. 185.

4 J.P. Putzel: William Porter and Constitutional Issues at the Cape, p. 21; J.F.G. Gobregts: Die Anti-Bandiete-Agitasie aan die Kaap, p. 79; vergelyk ook **S.A. Commercial Advertiser**, 22.11.1848 (Correspondence).

"hervormde" bandiete, die sogenaamde "verlofkaart"-bandiete, aan boord geneem en het die **Neptune** na die Kaap geseil. Van die bandiete was 192 Ierse politieke gevangenes, onder wie ook John Mitchel, die redakteur van die Dublinse anti-Britse koerant, die **United Irishman**, en leier van die agrariese onluste van 1848. Daar was ook 97 gewone bandiete wat weens ernstiger misdade veroordeel is.

John Mitchel het in sy interessante en uiters lesenswaardige tronkjoernaal nie doekies omgedraai oor die gevolge wat hierdie groep voornemende "koloniste" vir die Kaapkolonie sou inhou nie: "Now then, worthy householders in Africa," het Mitchel gewaarsku, "look to your door-bolts and locks; hardware of that sort will rise in price hereabouts before six months are out. Gentlemen of Africa! take care of your pockets." Hy het ook bygevoeg dat dit beslis 'n verregaande skande was om so 'n vrag verderflikheid ("a cargo of iniquity") tussen 'n gemeenskap los te laat.⁽⁵⁾

Vandat die versoekskrifte in Desember 1848 aan graaf Grey weggestuur is, het die kolonie vier maande lank niks verder van die bandiete-transportering gehoor nie. Toe dit vroeg in April 1849 bekend geword het dat 'n bandieteskip op pad was na die Kaap het die Koloniale Sekretaris, John Montagu, die Kaapstadse munisipaliteit meegedeel dat die goewerneur nie-amptelik verneem het dat die Kaap bandiete moes ontvang. Byna onmiddellik het die weerstandsbeweging, wat bekend sou staan as die Anti Convict Agitation of Anti-bandiete-agitasie op die been gekom.⁽⁶⁾

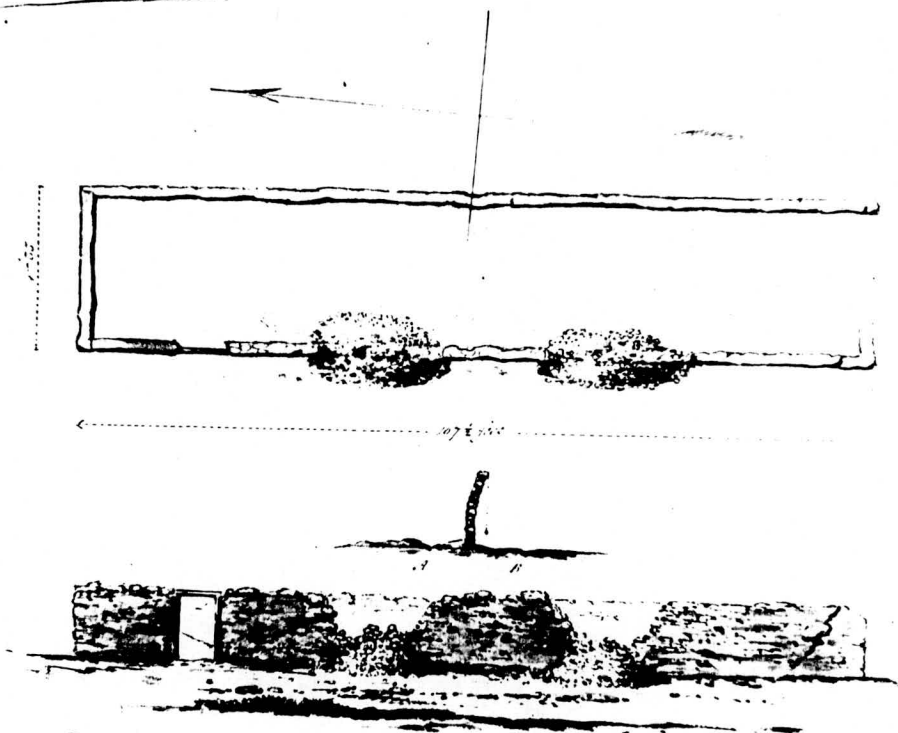
Die Anti-bandiete-agitasie

Reeds die volgende dag, op 5 April 1849, is 'n groot protesvergadering in Kaapstad gehou. Koorsagtige weerstand het deur die hele kolonie versprei en talryke peticies is na sir Harry Smith gestuur. Die koerante het as spreekbuis opgetree vir die ontevrede koloniste en het 'n

5 G.E. Cory: **The Rise of South Africa V**, p. 185; J.F. Gobregts: Die Anti-Bandiete-agitasie aan die Kaap, p. 36-37; J.P. Putzel: William Porter and Constitutional issues at the Cape, 1839-1873, p. 21; J. Mitchel: **Jail Journal**, pp. 173-174.

6 A.L. Harington: **Sir Harry Smith - a bungling hero**, pp. 150-151.

No. 667

Plan & Elevation

of the only
Available Accommodation

at the Kuils River

*for the Party of Convicts proposed to be
stationed there.
The Proprietors offer it free of rent
if put into their repair by Govt.*

*C.C. Michell
S. G. Van der Merwe*

Die skets deur luitenant-kolonel C.C. Michell, die landmeter-generaal, van die bouvallige skuur op Johannes Henoch Neethling se plaas, De Kuilen, wat hy aan die Sentrale Weëraad wou afstaan as huisvesting vir die bandiete wat aan die hardepad sou werk.
(CRB 28 Letters Received: C. Michell - J. Montagu, 6.2.1844, p. 667.)

baie groot rol gespeel in die opswep van die koloniste.⁽⁷⁾

Op 31 Mei 1849 is die Anti-bandietegenootskap deur 'n aantal toonaangewende figure, onder andere, John Fairbairn, die redakteur van die **S.A. Commercial Advertiser**, in die Kaap gestig. Deur die hele kolonie is mense aangemoedig om aan te sluit en 'n "pledge of allegiance" ('n pand of eed van getrouheid) te onderteken waarin onderneem is om die bandiete te weerstaan en ook te weier om enige sake met hulle te doen. Enige persoon wat enigiets te doen sou hê met die landing, ondersteuning en indiensneming van die bandiete sou onder 'n strenge sosiale en handelsverbond geplaas word.⁽⁸⁾

'n Skare van ongeveer 7 000 mense het 'n reuse-protosvergadering op 4 Julie 1849 in Kaapstad bygewoon. Ondanks die reën en die koue het die skare van die oggend tienuur af, sewe ure lank, na die bykans 30 sprekers geluister. Tien resolusies, wat hoofsaaklik bevestigings was van die talle petisies, is eenparig aanvaar.⁽⁹⁾

Op 4 September 1849 het die Genootskap verder besluit dat enige persoon wat 'n kontrak sou sluit om die militêre, vloot en burgerlike owerhede van goedere te voorsien ook onder die "ban" of banvloek geplaas sou word.⁽¹⁰⁾

Sir Harry Smith het die toestand waarin die Kolonie verval het, 'n "hysterical agitation" genoem en bygevoeg dat, hoewel die meeste van die betrokke bandiete nie groot oortredings begaan het nie, die woord, "bandiet" of "convict" genoem is en dit was die vonk in die kruitvat. Hoewel Smith die koloniste se houding gesteun het, was hy in 'n baie moeilike posisie: 44 jaar lank het hy die Britse koning gedien. Hy kon nie nou goedsmoeds opdragte

7 **De Zuid-Afrikaan**, 11.4.1849 (Overtuigde bannelingen); vgl. ook J.S. Nichol: **Lines written on occasion of the Cape Town Anti-Convict Association**, ongepagineer.

8 A.L. Harington: **Sir Harry Smith - a bungling hero**, p. 151.

9 H.C. Botha: Die rol van John Fairbairn in Suid-Afrika, p. 342.

10 A.L. Harington: **Sir Harry Smith - a bungling hero**, p. 151.

verontagsaam nie, want dit sou neerkom op openlike rebellie.⁽¹¹⁾

Die Anti-bandietegenootskap, met takke in bykans elke dorp, het geen teenstand geduld nie. Hulle het geëis dat elke persoon wat dit sou durf waag om op enige wyse voorrade of hulp aan die regering te verleen onder die "pledge" sou kom en dat niemand weer, op hul beurt, van hulle sou koop of verkoop nie. Kortom, sulke persone sou behandel word asof hulle self bandiete was. Dit was die suksesvolste en omvangrykste voorbeeld van boikot-aksie in die geskiedenis van Suid-Afrika - hoewel die woord, boikot, toe nog nie gemunt was nie. Hierdie intimidasie van die Anti-bandietegenootskap het sover gestrek dat selfs die goewerneur in 'n stadium bedreig is met hongersnood aangesien niemand dit gewaag het om sy huishouding van voorrade te voorsien nie.⁽¹²⁾

Die agitاسie het selfs die regering lamgelê. Die benoemde lede van die Wetgewende Raad moes noodgedwonge bedank, as gevolg van ongenadige, byna barbaarse ekonomiese, sowel as fisieke teistering. Onder die omstandighede het Smith besluit om nie die vakante setels te vul nie. Daarom kon hy geen belangrike maatreëls deurvoer nie. Die regering het in werklikheid tot 'n stilstand gekom en die Anti-bandietegenootskap het getriomfeer.⁽¹³⁾ (In 'n doodsberig, wat gedrup het van felle satire, is in **Het Volksblad** aangekondig: "Overleden, aan het Gouvernement Huis, op Vrydag, 13 deser, om één uur, na eene lange ziekte en die folterende benauwdheden, DE WETGEVENDE RAAD..."⁽¹⁴⁾)

Kuilsrivier inwoners betrokke by agitاسie

Tydens 'n massavergadering op die Braak op Stellenbosch in Julie 1849 waar ongeveer 1 500 persone teenwoordig was, het een van die sprekers, P.A.M. Brink van Kuilsrivier, sy

-
- 11 H.G.W. Smith: *The Autobiography of Lieutenant-General Sir Harry Smith*, p. 611; G.E. Cory: *The Rise of South Africa V*, p. 193.
 - 12 CO 596 Anti-Convict Association; Cape Town: J. Fairbairn - J. Montagu, 15.2.1850, no. 71; G.E. Cory: *The Rise of South Africa V*, pp. 198; R. Kilpin: *The Parliament of the Cape*, p. 7.
 - 13 G.E. Cory: *The Rise of South Africa V*, pp. 208-209.
 - 14 **Het Volksblad**, 20.7.1849 (De Wetgevende Raad).

kommer uitgespreek dat die bevolking se sedelike en godsdienstige welvaart deur die bandiete beïnvloed sou word. Onder luide toejuiging het hy gesê: "Wy sien dagelyks, hoe de kleurlinge in beschaving vorderen en hoe zy in sedelyke en godsdienstige kennis toenemen, hoe wel gekleed zy zich der Zondags naar kerk begeven." Volgens hom sou die koms van die bandiete dit alles verander. Tot in daardie stadium kon hy nog met 'n geruste hart alleen na die Kaap reis. Wanneer die gevangenes egter vrygelaat sou word, sou die boere, na sy mening, in groepe moes reis om hul opbrengste na die mark te neem.

Van die elf resolusies wat die vergadering aanvaar het, was een van J.H. Neethling, die eienaar van Neethlingshof en De Kuilen, dat die Britse regering versoek moes word om uitdruklik te bepaal dat die Kaap nooit 'n strafkolonie sou word nie. Ook Johannes de Villiers se resoluë, gesecondeer deur nog 'n boer van Kuilsrivier, Pieter Ulrich Fischer van Bottelary, is aanvaar, naamlik dat die versoekskrif aan die hooftak van die Anti-bandietegenootskap in Kaapstad versend moes word.⁽¹⁵⁾

Alle persone in die Kolonie moes bewus gewees het van die agitasie - asook van die straf wat op die persoon sou val indien hy as 'n "verraaier" uitgewys sou word. In al die koerante is die name van die verraaiers uitgebasuin.

Die agitasie verhewig

Op 18 Julie 1849 is 'n tweede byeenkoms in Hottentots-Holland gehou, voor die huis van Hendrik Johannes Morkel, met die doel om 'n versoekskrif op te stel en te onderteken. Voor die huis het die Britse en die Hollandse vlae halfstok gehang - die Britse vlag, onderstebo, as 'n "teken van nood".

Die eerste spreker was kaptein Robert Stanford, 'n boer van die plaas Gustrouw, in die omgewing van Gordonsbaai, wie se resoluë onder luide toejuiging aanvaar is, naamlik "Dat de invoer van Misdadigers onder vonnis van transportatie nadeelig en vernederend is voor

15 **Het Volksblad**, 17.7.1849 (Massavergadering); **De Zuid-Afrikaan**, 23.7.1849 (Groote byeenkomst te Stellenbosch).

deze Kolonie, en door alle constitutioneele middelen behoort tegengestaan te worden."⁽¹⁶⁾

Tog sou dit dieselfde kaptein Stanford wees wat hom, deur sy optrede, die argwaan van die koloniste op die hals sou haal - en daardeur ook vir Kuilsrivier sou betrek.

'n Leser van **Het Volksblad**, S. de Villiers van Stellenbosch, het geskryf dat 'n vriend van hom verneem het dat daar onder die bandiete 'n paar was wat die "hooge graden van BA, BD, MA, LLD, FRS en ASS" aan die "College te Bermuda" behaal het, en aangesien hierdie eretitels meestal in Latyn geskryf word, 'n taal wat die meeste koloniste nie verstaan nie, het De Villiers aan die koerant die letterlike vertaling van hierdie grade gestuur.⁽¹⁷⁾

BA	:	Bedreven Aartskanaille
BD	:	Brandstichter en Doodslager
MA	:	Meester Aartsspitsboef
MP	:	Meester Pickpocket of Zakkenroller
LLD	:	Listige Laaghartige Dief
FRS	:	Falsaris, Rover en Sluikmoordenaar.

Die persoon wat as sondebok uitgewys is, was graaf Grey. Sy optrede het die inwoners van die Kaapkolonie laat saamstaan soos nog nooit tevore nie. Die volgende epigram is 'n duidelike bewys hiervan:⁽¹⁸⁾

This point was long disputed at the Cape.
 What was the devil's colour and his shape.
 The Hottentots, of course, declared him white,
 The Englishmen pronounced him black as night;
 But now they split the difference and say
 Beyond all question that Old Nick is **Grey**.

Hierdie agitasie het bewys dat die Kolonie se blanke inwoners kon saamwerk in vraagstukke

16 De Zuid-Afrikaan, 30.7.1849 (Hottentots-Holland).

17 Het Volksblad, 13.7.1849 (Correspondentie).

18 H.G.W. Smith: **The Autobiography of Lieutenant-General Sir Harry Smith**, p. 614.

van landsbelang. Dit het beslis die kolonie se aanspraak op 'n verteenwoordigende regering bevorder.⁽¹⁹⁾

Die aankoms van die Neptune

Nadat die **Neptune** op 19 September 1849 in Simonsbaaihawee aangekom het, het almal aan boord 'n dringende behoefte aan vars vleis en groente gehad, aangesien skeurbuik, waaraan sewe bandiete reeds op see dood is, al groter afmetings aangeneem het. Die Genootskap het egter hul ysere greep op voorsieners van voorrade gehou. Teen die tweede week van Oktober het die militêre departement onder die spanning begin ly. Die voorsiening van vars vleis aan die regering het vir alle praktiese doeleindes tot stilstand gekom. 'n Oplossing sou gewees het om krygswet af te kondig en goedere "met die bajonet" op te eis, maar sir Harry Smith het die gevolge van so 'n stap gevrees.⁽²⁰⁾

Om middernag in die nag van 10 Oktober 1849 het twee regeringsagente, die prokureur-generaal, William Porter, en die doeanebeampte, William Field, na kaptein Robert Stanford se plaas Gustrouw, 64 km van Kaapstad, gegaan en hom gesmeek om die regering van lewensmiddele te voorsien. Hy is £5 per bees en 10s 6d per skaap aangebied. Hy het geredelik daartoe ingestem.⁽²¹⁾ Van 11 Oktober 1849 tot 15 April 1850 het Stanford die regering van beeste voorsien. Bostaande pryse was twee keer meer as die van die vorige regeringskontrak.⁽²²⁾

Byna onmiddellik is in byna alle koloniale koerante bekend gemaak dat Stanford 'n "Pledge-breaker" was en dit ten spyte van sy vroeëre openbare uitspraak op 18 Julie 1849 dat die

19 CO 586 Anti-Convict Association, Cape Town: J. Ebdon - J. Garrock, 29.9.1849, no. 133; P.J. Putzel: William Porter and Constitutional issues at the Cape, p.22.

20 G.E. Cory: **The Rise of South Africa V**, pp. 220-221.

21 R. Stanford: **Loyalty and its reward**, p. 6; G.J. Gobregts: Die Anti-Bandiete-Agitasie, p. 102.

22 GH 28/57 Papers Despatched: Secretary of State, London: J. Montagu - Grey, 14.2.1851; A. Tredgold: **Village of the Sea**, p. 17.

kolonie nie 'n geskikte verblyfplek vir die bandiete was nie.⁽²³⁾

Om aan die regering te kon voorsien, moes Stanford van ander mense aankoop, byvoorbeeld van die Morkels van Hottentots-Holland - hoewel hulle dit in die openbare pers ten sterkste ontken het. Na 'n uiters vernederende voorval op Stellenbosch waar Hendrik Morkel en sy twee seuns met vrot eiers en modder deur die omstanders toegetakel is, het Morkel op 8 Januarie 1850 by die Anti-bandietegenootskap gaan pleit dat hy die "smart van publieke verachting" nie langer kon verduur nie. Hy het beloof om voortaan sy steun aan die Genootskap te verleen ten einde hul "groote doel" te kon bereik.⁽²⁴⁾

Wat die Morkels moes deurmaak, was nog nie 'n aks van wat vir Stanford en sy gesin voorgelê het nie. Hulle is op maatskaplike en ekonomiese gebied totaal uitgesluit. Alle omgang met die Stanfords is verbreek. Die banke het ook geweier om met hom sake te doen. Sy arbeiders is so geïntimideer dat hulle sy diens verlaat het sodat sy hele koringoes verlore gegaan het.⁽²⁵⁾

Stanford se kinders is uit hul skool geskors en was daarna selfs nie in 'n regeringskool welkom nie. Hy was verplig om sy seuns na Engeland te stuur vir hul opleiding, wat natuurlik baie duurder gekos het: £60 teenoor £300; hul reiskoste na Engeland uitgesluit. Selfs die aptekers van Kaapstad het geweier om medisyne te voorsien toe hulle uitgevind het dat mev. Matilda Stanford die pasiënt was. Die enigste manier waarop hulle enigiets kon koop, was deur die goedhartigheid van hul ou bediende wat die Genootskap se spioene met moeite ontduik het.

Een van hul kinders het in Augustus 1849 baie ernstig siek geraak op hul plaas. Kaptein

23 **De Zuid-Afrikaan**, 11.10.1849 (Redaksioneel).

24 **De Zuid-Afrikaan**, 29.10.1849 (Stellenbosch - Plaatselyk Nieuws); **Ibid.**, 17.1.1850 (Anti-Bandiete Assosiasie - De heer H.J. Morkel, sen.).

25 J.F.G. Gobregts: Die Anti-Bandiete-Agitasie aan die Kaap, p. 103; GH 28/57 Papers Despatched: Secretary of State, London: R. Stanford - J. Montagu, 15.2.1851; 1/STB/19/154 Diverse Licence Papers: Register van Kleinhandellisensies vir 1849, ongepagineer; **Het Volksblad**, 28.12.1849 (Anti-Bandieten Genootschap: Gewoone Byeenkomst).

Stanford is baie vroeg die oggend Kaapstad toe om sy vrou en die nodige medisyne te gaan haal. Nêrens kon hulle vars perde kry om hulle na hul plaas terug te neem nie. Uiteindelik, na 'n lang gesukkel, het John Montagu, die Koloniale Sekretaris, vir hulle perde in die hande gekry. Te laat kom hulle op die plaas aan en hul kind sterf.

George Holloway van Kuilsrivier onder die "Pledge"

Die volgende oggend moes hulle met die lyk van hul dogtertjie na die Kaap terugkeer. Toe die ontstelde Stanford op Kuilsrivier aankom, het hy besef dat hy sy perde sou moes uitspan as hy die Kaap wou haal. Van die drie herberge op Kuilsrivier, die Old Halfway House van Thomas Dunn, die Royal Oak Inn van James Davenport en die Michell Arms van George Holloway, gaan klop hulle in hul wanhoop by laasgenoemde aan. Holloway het Stanford dadelik herken.

Hy het aanvanklik geweier om hom van hulp te wees, maar dr. James Abercrombie, wat die Stanfords vergesel het, het hom gesmeek om aan die perde voer te verskaf. Holloway, self 'n getroude man en vader van nege kinders, kon homself in Stanford se posisie indink. Hy het hulle, in dr. Abercrombie se woorde, uiteindelik "met die grootste vaardigheid" gehelp. Maar, daar was 'n reisiger in die Michell Arms wat óók vir Stanford herken het. Hy het opgestaan en voordat hy die herberg verlaat het, vir Holloway gewaarsku dat hy ook geruïneer sou word.⁽²⁶⁾

Volgens oorlewering in die Holloway familie het George Holloway Stanford versoek om troepe uit die Kaap te stuur om hom en sy gesin te beskerm. Hy het na bewering in die tussentyd sy gesin se lewens gered deur opsigtelik messe te slyp en stokke met lood te laai en voor te gee dat die troepe reeds daar was. Hiervan is egter geen bewyse gevind nie.⁽²⁷⁾

26 G.H. 28/57: Papers Despatched: Secretary of State, London: Enclosure to Despatches: Sir H.G.W. Smith - Colonial Office, no. 1; A.F. Hattersley: **The Convict Crisis and the growth of unity**, p. 78.

27 T. Tredgold: **Village of the sea: The story of Hermanus**, p. 21, waarin die mondelinge getuienis van George Holloway se kleinseun, dr. J.E. Holloway, voormalige Sekretaris van Finansies, oor hierdie beweerde voorval weergegee word.

George Holloway was tussen twee vure. As herbergier het hy geweet dat hy sy lisensie kon verbeur as hy sou weier om iemand in diens van die regering te bedien.⁽²⁸⁾ In hierdie onsekere tye kon niemand vertrou word nie. J.H. Neethling het spesiaal van Neethlingshof na Kuilsrivier gegaan om ondersoek in te stel. Hy het die Anti-bandietegenootskap in kennis gestel dat hy met sy eie oë gesien het dat kaptein Stanford, vergesel van 'n dragonder, aan die begin van Oktober 1849 weer by Holloway oornag het.⁽²⁹⁾ Soos een man het al Holloway se vroeëre klandisie sy herberg en kantien vermy.

Sy aansoek om die hernuwing van sy dranklisensie vir die volgende jaar is aan die einde van 1849 geweier. Of dit die invloed van die magtige Anti-bandietegenootskap was of, soos D.J. van Ryneveld, die resident-magistraat van Stellenbosch beweer het, die versoeke van sommige "respectable inhabitants" van Kuilsrivier téén die teenwoordigheid van kantien op hul dorp was, weet 'n mens nie. Van Ryneveld se argument was dat daar nie 'n kantien op 'n plek behoort te wees waar daar nie polisie was nie. Weliswaar is James Davenport se aansoek ook geweier, maar syne het die Koloniale Sekretaris toe later wel toegestaan. Holloway het by sy versoek aan die Koloniale Sekretaris 'n briefie, onderteken deur C.G. Joubert, J.F. Joubert, I.D. Bosman en L.R. Bierman van Kuilsrivier, ingesluit waarin hulle verklaar dat Holloway altyd sy kantien onderhou het "in the most orderly and respectable way that such Business can be conducted". Nogtans is sy aansoek geweier. Holloway het beklemtoon dat hy 'n arm man met 'n groot gesin was en dat hy, met sy Halfway House, 'n "House of Entertainment for Travellers" onderhou het.

Uit Holloway se brief lyk dit of die felste teenkanting nie gekom het van sy onmiddellike bure nie. Diegene wat teen sy onderneming getuig het, het nie één nader as 4 km van die kantien gewoon nie; die meeste was elf tot dertien kilometer ver.⁽³⁰⁾

28 A 535/2 Anti Convict Pledge Annexure, 1849: G. Holloway - M.T. van Nuldt Onkruidt, 30.10.1849, ongepagineer.

29 A535/2 Anti Convict Pledge Annexure, 1849: J.H. Neethling - C. Smuts, 8.10.1849, ongepagineer.

30 CO 4046 Index of Memorials: G. Holloway - D. van Ryneveld, 24.12.1849; CO 4021 Memorials Received: G. Holloway - P. Maitland, 24.12.1849; 1/STB 10/134 Miscellaneous Letters Received: J. Montagu - D. van Ryneveld, 26.12.1849.

Hy het ook by die prokureur-generaal, William Porter, om hulp gaan aanklop, maar is onverrigter sake daar weg. Ten einde raad het hy, net soos Hendrik Morkel van Somerset-Wes ook moes doen, sy toevlug tot die magtige Anti-bandietegenootskap geneem. Hy het gevra of hy op 13 November 1849 sy saak by hul vergadering kon stel.

Holloway het sy bittere spyt uitgespreek oor die "verkeerde stap", waardeur hy al sy klante verloor het. Aangesien sy inkomste van sy herberg afhang, en hy 'n groot gesin van tien kinders moes onderhou en sy vrou in 1848 oorlede is, het hy by die Genootskap gaan aanklop in 'n poging om weer die publiek se guns te bekom. Hy het, in sy eie woorde, "eene uitgebreide affaire" gehad en het groot onkoste aangegaan om sy huis so gerieflik moontlik vir reisigers in te rig, maar nou was die klandisie heeltemal weg. Hy het ook belowe dat hy nooit weer vir kapt. Stanford sou ontvang nie.

John Fairbairn se reaksie was dat almal wat die heer Holloway ken, kon glo dat hy geloofwaardig was en daarom was hy van mening dat die Genootskap moes doen wat hy kon. Volgens Fairbairn was die rede waarom die Prokureur-Generaal nie vir Holloway kon help nie, seker omdat Holloway hom nie vooruit vir sy advies betaal het nie. Die slotsom waartoe Fairbairn gekom het, en wat 'n toejuiging van die lede ontlok het, was: "wat my zelve betref, zou ik er niets uit maken om, als ik by den heer Holloway voorby kom, een onthyt by hem te gaan nemen." Net soos Holloway sonder 'n amptelike kennisgewing onder die "pledge" gekom het, het Fairbairn die hoop uitgespreek dat hy ook sonder kennisgewing daaruit sou kom.

Holloway is nou vry verklaar, maar is gewaarsku dat hy moes waak teen 'n tweede oortreding. Holloway was verheug en het die vergadering meegedeel dat hy kapt. Stanford reeds laat weet het onder watter onaangename omstandighede hy beland het om sy onthyt. Hy het hom ook versoek om nooit weer by die Michell Arms aan te kom nie, aangesien hy beslis nie daar ontvang sou word nie.

Fairbairn se laaste opmerking was dat Stanford daaraan moes gedink het watter onverantwoordelike daad dit was om, in die destydse toedrag van sake, iemand soos Holloway wat sy gesin moes onderhou bloot om sy eie "tydelike gemak" in sulke ongeleë

omstandighede te bring.⁽³¹⁾

Dit was ongelukkig vir Holloway nie die einde van sy probleme nie. Die inwoners van Kuilsrivier het vermoed dat hy bowendien in die geheim aartappels aan die regering verkoop het. Hy het onmiddellik aan **De Zuid-Afrikaan** geskryf om bekend te maak dat die gerug van alle waarheid ontbloot was en dat hy teweens in die openbaar bekend wou maak dat hy besluit het om niemand in te neem wat bekend is dat hy iets aan die bandiete van die **Neptune** voorsien het nie.⁽³²⁾ Tog is dit duidelik uit sy brief aan D.J. van Ryneveld, die resident-magistraat van Stellenbosch, dat hy wel nie net vir kapt. Stanford nie, maar ook ander amptenare in diens van die regering gehelp het.⁽³³⁾

Die Neptune verlaat die Kaap

Uiteindelik, op 30 November 1849, het graaf Grey 'n brief gestuur waarin opdrag gegee is dat die **Neptune** so gou moontlik na Australië moes vertrek waar aan die gevangenes onvoorwaardelike parool toegestaan sou word op grond van goeie gedrag.

Twee en 'n halfmaande later, op 13 Februarie 1850, het hierdie opdrag die Kaap bereik. Na nog agt dae, op 21 Februarie, nadat die gevangenes toe reeds byna tien maande op die noodlotskip was, het die **Neptune** die Kaap verlaat.⁽³⁴⁾

Die laaste byeenkoms van die Anti-bandietegenootskap was op Donderdag, 19 Februarie 1850, om reëlins te tref vir die viering van die vertrek van die **Neptune**.⁽³⁵⁾ Oral is fees gevier en Kaapstad is die nag feestelik verlig. Die lede van die Genootskap het besluit om die som van £100 in te samel. Die slagoffers op die **Neptune** kon die geld onder hulle

31 **Het Volksblad**, 16.11.1849 (Anti-Bandieten Genootschap); C. Pama: **Die groot Afrikaanse Familienaamboek**, p. 166.

32 **De Zuid-Afrikaan**, 12.11.1849 (Origineele Correspondentie).

33 CO 4046 Index of Memorials Received: G. Holloway - D. van Ryneveld, 24.12.1849.

34 H.C. Botha: Die rol van John Fairbairn in Suid-Afrika, p. 370.

35 J.F. Gobregts: Die Anti-Bandiete-Agitasie aan die Kaap, p. 186.

verdeel.⁽³⁶⁾

Gevolge van die agitasie

Die Anti-bandiete-agitasie het verreikende gevolge vir die Kaapkolonie ingehou waarop hier nie ingegaan sal word nie. Wat baie interessant is, was die profetiese woorde van John Mitchel toe hy van die koloniste se verset teen die Britse regering se outokratiese optrede in die koerante gelees het. Op 12 Oktober 1849 het hy in sy tronkjoernaal geskryf: "I drink tonight with enthusiasm, in red wine of Cape vines, the health of the future South African Republic."⁽³⁷⁾

Maar, soos in die meeste gevalle, was dit die gewone mense wat moes opoffer ter wille van ander se ideale. Kaptein Stanford en George Holloway het albei geboet vir hul dade. Hoewel Stanford persoonlik na Engeland gegaan het om sy saak te bepleit en hy tot die Britse adelstand verhef is, is hy nooit na sy mening voldoende finansiëel vergoed nie. Sy groot plaas is in sy afwesigheid totaal geruïneer. 'n Beroerteaanval in 1853 het hom gedeeltelik verlam gelaat en hy sou die res van sy lewe tot en met sy dood 24 jaar later vergeefs probeer om sy finansiële posisie te herwin.⁽³⁸⁾

Vir George Holloway van Kuilsrivier sou dit uiteindelik die einde van sy eienaarskap van die Michell Arms beteken. Hoewel 'n dranklisensie in Januarie 1850, na die aanvanklike weiering, wel toegestaan is, kon dit hom nie van finansiële ondergang red nie. In dieselfde jaar moes hy sy herberg ontruim en op 26 Augustus 1851 is hy insolvent verklaar. Hy sou nooit weer in die posisie wees om 'n herberg te open nie. Hy moes ook afstand doen van sy betrekking as posmeester van Kuilsrivier, 'n amp wat hy sedert 1 Maart 1846 beklee het. Hoewel die vergoeding wat hy as posmeester ontvang het maar minimaal was (£4 per jaar)

36 H.C. Botha: Die rol van John Fairbairn in Suid-Afrika, p. 371.

37 J. Mitchel: **Jail Journal**, p. 195.

38 GH 28/57 Papers Despatched: Secretary of State, London: Enclosure to Despatches: R. Stanford - J.H. Montagu, 17.2.1851; A. Tredgold: **Village of the Sea**, p. 22; R. Stanford: **Additional Correspondence in Connexion with Sir Robert Stanford's Case**, ongepagineer.

kan aanvaar word dat sy posmeesterskap vir hom aansien en ook waardevolle klandisie meegebring het. Ook dít moes hy opoffer.⁽³⁹⁾

39 MO IB 2/7/69: Insolvent Estates: George Holloway, no. 43; **Cape of Good Hope Almanac and Annual Register for 1849**, p. 172; **Government Gazette**, 10.1.1850; **Cape of Good Hope Blue Books, 1846**: Supplementary Civil Establishment, p. 176.

HOOFTUK 7

DIE ONDERWYS EN KERK IN SAREPTA

Die begin van sendingwerk in Suid-Afrika staan in nou verband met die godsdienstige herlewing in Europa teen die einde van die agtiende eeu.⁽¹⁾ Nadat die Londense, Wesleyaanse, Skotse, Morawiese en Zuid-Afrikaanse sendinggenootskappe reeds in Suid-Afrika gewerk het, het die Rynse Sendinggenootskap in 1829 sy eerste sendelinge uitgestuur.⁽²⁾ Hierdie genootskap was die uitvloeisel van 'n klein gebedsgroepie wat in 1799 deur twaalf gelowige lede in Elberfeld in die Duitse Rynland begin is.⁽³⁾

Op 7 Oktober 1829 het die 26-jarige Paulus Daniël Lückhoff as eerste Rynse sendeling in Kaapstad aangekom. Hy was die stamvader van die bekende predikantefamilie van Suid-Afrika. Die volgende jaar is hy, op 6 Januarie, deur ds. P.B. Borchers, oudste seun van ds. Meent Borchers van Stellenbosch, as sendeling op Stellenbosch bevestig.⁽⁴⁾ Lückhoff het gou seën op sy arbeid ondervind en veral na die vrystelling van die slawe op 1 Desember 1838 het sy gemeente snel aangegroei. Ook die skool het vinnig gegroei.⁽⁵⁾

Die invloed van 'n merkwaardige vrou

Die rede waarom die Rynse gemeente van Stellenbosch na Kuilsrivier uitgebrei het, hang ten nouste saam met die ervarings en geloof van 'n baie besondere vrou, Johanna (of Jana) van der Berg. In die jaarlikse verslae wat die Rynse sendelinge na hul hoofkantoor in Barmen, Duitsland, gestuur het, is sy Moeder Diana genoem, die wyse waarop die Duitsers die

1 N.J. Marais: Die voorsiening en administrasie van Kleurlingonderwys in Kaapland, veral sedert 1910, p. 20.

2 E. Strassberger: *The Rhenish Mission Society in South Africa*, p. 7.

3 J. du Plessis: *A History of Christian Mission in South Africa*, p. 200.

4 L. von Röhden: *Geschichte der Rheinischen Missions-Gesellschaft*, p. 107.

5 E. Strassberger: *The Rhenish Mission Society in South Africa*, p. 25; W.L. Nell: *Onderwys in Stellenbosch (1806-1866)*, pp. 174-178.

affrikatisering van die naam Johanna deur hul spelwyse wou uitdruk.

In 1809 het aardskuddings die Kaap oor 'n tydperk van 14 dae getref. Talle mense het vreesbevange uit Kaapstad gevlug en in tente of onder bosse gaan skuil. Jana was een van hulle. In haar angs het sy agter 'n bos gekniel en gebed: "Heere, ik zal bidden, en weet niet, wat ik bidden zal; maak mij doch zoo, als de Mosambikker!" Die "Mosambikker" was 'n bekeerde swart slaaf uit Mosambiek wat mense, onder wie ook Jana, gereeld gemaan het om te bid.⁽⁶⁾

Hierdie aardbewing om tienuur die aand van 4 Desember 1809 en die gepaardgaande gedruis wat 'n paar weke later, in Januarie 1810, weer ervaar is, het nie net op Jana van der Berg 'n invloed gehad nie. Die skudding is deur die hele westelike gedeelte van die Kolonie gevoel. Isaak en Susanna Bosman van die plaas Welgelegen in die Bottelary se dogter Susanna Johanna (gebore op 15 Julie 1770 en met Petrus Johannes Scabord getroud) het op 8 Desember 1809 'n gedig daaroor geskryf. Dit is duidelik dat sy, net soos Jana van der Berg, die aardbewing ervaar het as 'n teken van God se toorn; 'n aanmaning tot tydigse bekering.

Die eerste paar strofes van die gedig met die titel, **"Gedigt op de vreselyke Aardbeving den 4 Debr.'s avonds om tien uren in 't Jaar 1809"** lui soos volg:⁽⁷⁾

O Afrika mogt' wy ons Zond
Afbreken door geregtigheden
Dat God dog niet te eeniger Stond
In het gerigte met ons treden

Nu op het Einde van het Jaar
van agtien hondert ende negen
Wierd men met angst en Schrik gewaar
hoe God de aarde kon beweegen

6 J.C. Wallmann: **Leiden und Freuden Rheinischer Missionare**, p. 400. (Ter wille van eenvormigheid word voortaan na haar verwys as **Jana**. Janastraat in die woongebied Sarepta is na haar vernoem. In die volksmond word vandag nog gepraat van "Moeder Jana.")

7 Die Verseboek van die Bosmans, pp. 228-230. (Vergelyk ook die gedigte na aanleiding van die aardbewing wat op 29 Januarie 1810 en 4 Desember 1810 geskryf is, pp. 232-238.)

De Aarde beefde vreeselyk
 Om ons te toonen dat Gods tooren
 ons allen konde te gelyk
 In 't midden van de aarde smoren

Had dees verschrikkelyke Tyd
 Een wynig langer blyven duuren
 Wy waren onse leven kwyd
 En waar vergaan in wynig uuren

Ach mogten wy dog steeds hier aan
 Gedenken en ons dog bekeeren
 Dat wy niet zyn te grond gegaan
 mogten wy God nu daarvoor eeren.

Jana het tot 'n kragdadige bekering gekom en 'n paar jaar later, in 1813, het sy met haar man en vyf kinders Kaapstad verlaat en na die sandduine naby die walle van die Kuilsrivier getrek. Daar het hulle tussen die ander in hul armoedige riethutte gaan woon en met die verbouing van groente soos kool, aartappels, uie en mielies in die onvrugbare grond 'n karige bestaan gemaak.

Sondae het Jana en haar gesin vyf ure ver gestap om die kerkdienste van die Rynse kerk op Stellenbosch by te woon. Toe sy later te oud geword het om die lang afstand af te lê, was haar gebed dat die Here tog 'n leraar moes stuur om op Kuilsrivier te werk.⁽⁸⁾

Van 1831 tot 1835 het eerw. Lückhoff gereeld elke 14 dae van Stellenbosch af te perd gereis om vir die groot aantal "Christen und besonders auch Heiden" (d.w.s. blanke en bruin mense) by Kuilsrivier te gaan preek. Op Petrus Jacobus (Piet) Bosman se plaas De Kuilen, aan die Kuilsrivier, is die dienste in 'n kothuis gehou.⁽⁹⁾ Soms het dit met groot opoffering gepaard gegaan, soos op die Woensdagoggend 27 Februarie 1833 toe eerw. Lückhoff soveel las van 'n abses gehad het dat hy nie self op sy perd kon klim nie en iemand hom moes optel. Die sendeling se deursettingsvermoë en onvermoeide ywer is waardeer: op 26 Maart van daardie

8 L. von Röhden: **Geschichte der Rheinischen Missions-Gesellschaft**, p. 111; J.C. Wallmann: **Leiden und Freuden Rheinischer Missionare**, p. 401.

9 J.C. Wallmann: **Leiden und Freuden Rheinischer Missionare**, pp. 404-406; ZB 1/1 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1833, p. 8.

jaar het hy in sy dagboek aangeteken dat daar nêrens elders mense was wat só na die Woord van die Lewe verlang het as juis op Kuilsrivier nie.⁽¹⁰⁾

Jana het die taak van koster op haar geneem en haar beywer om onbekeerdes kerk toe te bring. In die tye tussen die sendeling se dienste het sy die prediking na eie oordeel aan ander herhaal. Sy het eendag ná die Sondagdiens op Bosman se plaas vir Lückhoff, asook talle ander "heidene" en etlike blankes, geneem na die huisie waar haar buurman, 'n swartman van Mosambiek, op sterwe gelê het. Daar het sy aan hom die hele preek wat die sendeling pas gelewer het, oorvertel. Eerw. Lückhoff het later gesê dat háár weergawe baie mooier as sy eie was.⁽¹¹⁾

Bosman se plaas is in 1835 op sy insolvente veiling verkoop. Albertus Johannes Myburgh, die nuwe eienaar van De Kuilen, het nie meer die byeenkomste op sy plaas toegelaat nie. Hulle moes daarna in Jana se huis bymekaarkom. Sy het 'n afskorting tussen twee kamers in haar huis laat afbreek: daarna was die ruimte net so groot soos dié op Bosman se plaas. Maar haar opofferings vir die gemeenskap het nie daar geëindig nie. Sy het 'n paar van haar dogters wat kon lees, aangespoor om bedags in haar huis vir die kinders skool te hou sodat hulle Die Bybel kon leer lees. Jare lank is haar huis gebruik as kerk- en skoolgebou.⁽¹²⁾

Na die vrystelling van die slawe, op 1 Desember 1838, toe baie van die vrygestelde slawe hulle in die Duine in die omgewing van Kuilsrivier gaan vestig het, het Jana se huisie Sondae te klein geword vir al die toehoorders.⁽¹³⁾

Elke veertien dae is op Saterdagdaande 'n diens vir die "heidene" gehou, en Sondagoggende vir die "heidene" en Christene (d.w.s. die blankes) saam. Elke Saterdagdaand was daar 'n sangdiens, terwyl die kerkisasie ook dan gehou is. Op elke tweede Dinsdag van die maand

10 ZB 1/1 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1833, p. 26.

11 J.C. Wallmann: **Leiden und Freuden Rheinischer Missionare**, p. 405; ZB 1/1 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1835, p. 31.

12 J.C. Wallmann: **Leiden und Freuden Rheinischer Missionare**, p. 406; **De Zuid-Afrikaan**, 8.3.1835.

13 E. Strassberger: **The Rhenish Mission Society in South Africa**, p. 25.

het eerw. Lückhoff ook 'n diens vir die plaasmense by Vlaeberg naby Kuilsrivier gaan hou.⁽¹⁴⁾

Jana het een nag gedroom dat drie predikante na haar huisie aangestap kom en haar vra waar hulle 'n kerk kon bou. Toe sy ouer word, het sy vuriglik gebid om die vervulling van hierdie droom. Teen 1840 het so baie mense die dienste in haar huis bygewoon dat die sendeling van waar hy gestaan en preek het die bene van die mans bo van die solderbalke kon sien afhang omdat daar onder nie meer plek was nie. Hy kon die huis voel dreun onder die lustige samesang. Dan was daar ook die vrees dat die balke kon meegee as al die mans, ook dié op die balke, soos die gebruik was, moes opstaan vir die gebed.⁽¹⁵⁾

Die vervulling van 'n droom

Aangesien die werk by Kuilsrivier as besonder belangrik geag is, en die sendelinge van Stellenbosch gereken het dat die werk van die Here daar baie wonderlik ("lieblich") gevorder het, is Kuilsrivier as eerw. Louis Francois Esselen se besondere arbeidsveld toegewys, toe hy in 1841 uitgestuur is as eerw. Lückhoff se assistent. Sy opdrag was om so gou moontlik 'n kerk by Kuilsrivier te bou.⁽¹⁶⁾

Op 27 Februarie 1842 het die sendelinge Lückhoff, J.G. Knab en Esselen van Stellenbosch Kuilsrivier besoek. Hulle was dit eens dat 'n kapel in die Duine gebou moes word: die "Capelle in den capschen Dünen", soos hulle dit genoem het. Eerw. Esselen het binne 'n kort tydjie onder vriende in Kaapstad £60 vir die bou van 'n kerk ingesamel. Toe die saak op Kuilsrivier bekend geword het, is uit baie oorde hulp ontvang: hout en stene is beskikbaar gestel, ook dekriet vir die dak; ander het geld of dienste en kundigheid aangebied.⁽¹⁷⁾

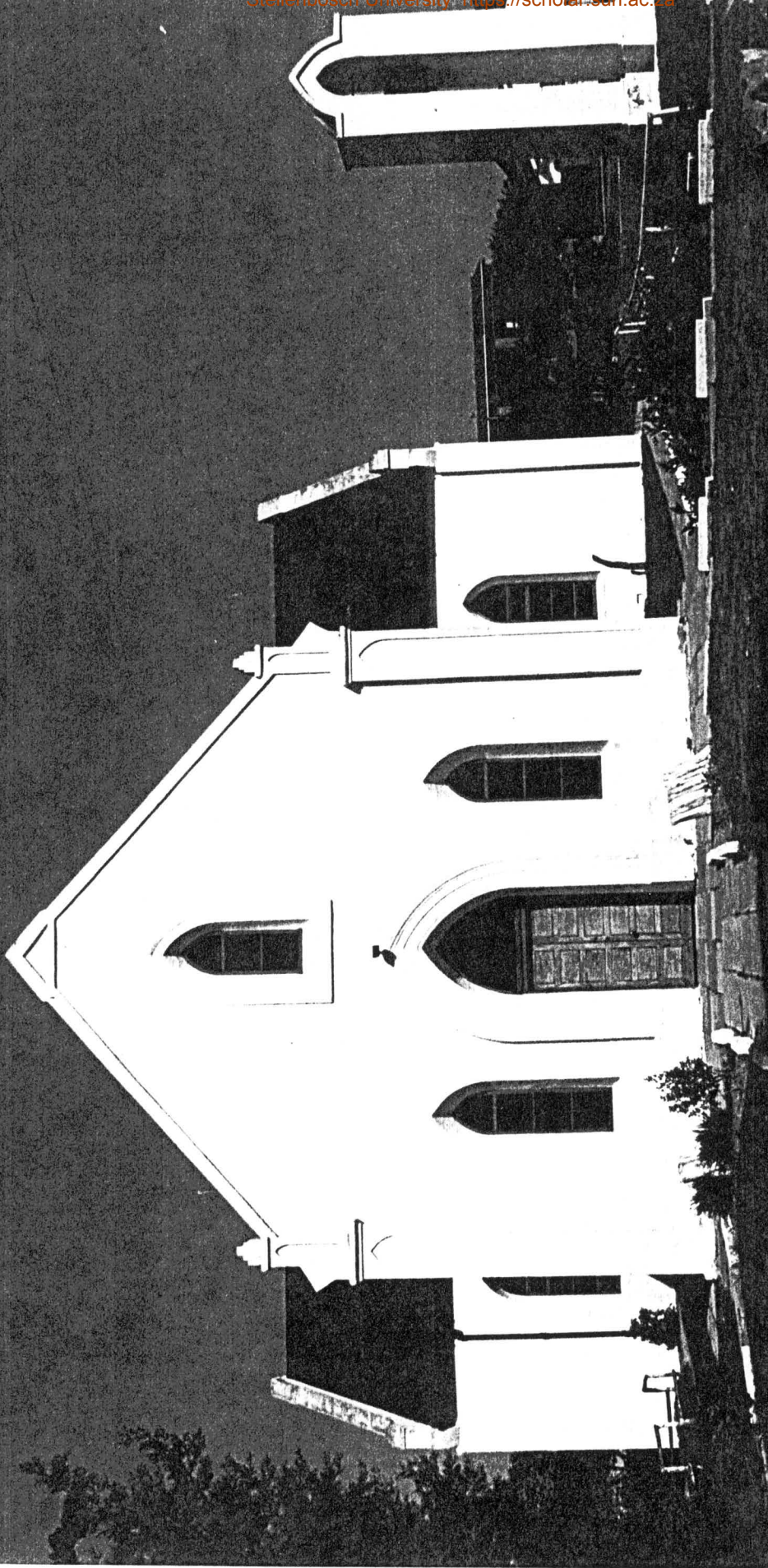
In die antwoord op eerw. Lückhoff se versoek het die Koloniale Sekretaris, John Montagu,

14 ZB 1/2 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1841, p. 48.

15 J.C. Wallmann: **Leiden und Freuden Rheinischer Missionare**, p. 408.

16 E. Strassberger: **The Rhenish Mission Society in South Africa**, p. 23.

17 J.C. Walmann: **Leiden und Freuden Rheinischer Missionare**, p. 409.

Die kerkgebou van die Rynse sendinggemeente te Sarepta.
(Die Burger, 4 September 1992).

op 2 Julie 1842 ingestem dat 'n toelaag aan die Genootskap toegeken sou word vir die oprigting van 'n kapel op 'n stuk grond naby die walle van die Kuilsrivier.

'n Stuk grond van 7 hektaar 460 vk. km, wat op 14 April 1814 aan Jan Bastard toegestaan is, is aan die Rynse Sendinggenootskap oorgedra teen die betaling van die verskuldigde bedrag, naamlik £22 10s. Dit was die plek waar Jana se oorspronklike hut gestaan het: die vervulling van haar droom.⁽¹⁸⁾

Op 20 April 1843 is die kerk, wat 300 mense kon huisves, ingewy.⁽¹⁹⁾ Die volgende jaar, toe Esselen een stormagtige nag, in Jana se huis oorgebly het nadat hy en sy gemeentelede dié dag hard gewerk het om ernstige krake in die kerkmure te herstel, het hy die boodskap ontvang dat die kerk dreig om ineen te stort in die reën. Die volgende oggend moes Esselen tot sy ontsteltenis sien dat die hele voorgewel inmeakaargeval het.⁽²⁰⁾ Met die hulp van vriende in Kaapstad se bydraes is die kerkgebou spoedig herstel en kon ook 'n skool gebou word.⁽²¹⁾

Die sendingstasie by Kuilsrivier het in 1845 die pragtige naam, Sarepta, gekry, 'n naam waarin die onvermoeide ywer en geloof van die weduwee, Jana van der Berg, asook van die smeltkroes waardeur sy moes gaan (want dit is wat die woord **Sarfat** beteken) herdenk word. (Die weduwee van Sarepta, of Sarfat, soos dit in die nuwe vertaling van Die Bybel bekend staan, was die vrou wat, volgens I Konings 17, vir die profeet Elia gesorg het in die groot droogte tydens die regeringstyd van koning Agab.)⁽²²⁾

-
- 18 CO 5102 Letter Book: Letters to Ecclesiastical and Schools: P. Lückhoff - J. Montagu, 2.7.1842, p. 383.
- 19 ZB 1/2 **Berichte der Rheinischen Missionsgesellschaft**: Verslag vir die jaar 1843, p. 1; J.C. Wallmann: **Leiden und Freuden Rheinischer Missionare**, p. 410.
- 20 ZB 1/2 **Berichte der Rheinischen Missionsgesellschaft**: Verslag vir die jaar 1844, p. 22; J.C. Wallmann: **Leiden und Freuden Rheinischer Missionare**, pp. 411-412; L. von Röhden: **Geschichte der Rheinischen Missionsgesellschaft**, p. 112.
- 21 J.C. Wallmann: **Leiden und Freuden Rheinischer Missionare**, p. 412.
- 22 J.D. Davis: **Davis Dictionary of the Bible**, p. 875; C.F. Mynhardt: **Afrikaanse Bybelkonkordansie**, p. 869.

'n Bewys van die seën wat op die werk by Sarepta gerus het, is die volgende statistiese gegewens van die jaar 1845.⁽²³⁾

Die inwonertal van die omgewing van Kuilsrivier:	400-500
Dienste is besoek deur	100-120
Die dagskool is besoek deur	30-40
Aantal persone wat kon lees	20
Dooplidmate	20
Nagmaalgangers	20
Pare in die eg verbind	13

Die sendelinge van Stellenbosch was elke jaar verheug oor die vooruitgang wat die gemeente by Sarepta gemaak het. Dit het, in hulle woorde, gedy soos 'n Tuin van God in die wildernis ("ein Garten Gottes in der Wüsten"). Ook dr. Friedrich Wilhelm Kolbe, die latere opsteller van die Herero-Engels-woordeboek, was beïndruk deur die eenvoudige, mooi en gesellige kerkgebou en die daarnaas geboude huise in die verlate omgewing.

Die vordering wat in die drie jaar (1842-1845) gemaak is, was bo alle verwagtinge. Die nuwe hardepad wat van Kaapstad af verby Sarepta na Stellenbosch gegaan het, het ook tot die vooruitgang bygedra. Eerw. Esselen het nou elke Sondag dienste kom hou, ook vir die gevangenes van die bandietestase op Kuilsrivier. Daar was gewoonlik 'n gemengde gehoor, bestaande uit "Weise, Kafferns, Hottentotten, Buschmänner", wat nou die geleentheid gehad het om elke Sondag die Woord van die Here te kon hoor.⁽²⁴⁾

Die begin van onderwys in Sarepta

In 1841 is, deur die Superintendent-generaal van Onderwys, James Rose Innes, se toedoen, staatsteun aan sendingskole toegeken op die volgende voorwaardes: die goewerneur moes

23 ZB 1/2 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1845, p. 40.

24 ZB 1/2 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1845, p. 40 en pp. 43-44.

tevrede wees met die ligging van die skool; die SGO moes die werk van die skool bevredigend vind, die skool moes toeganklik vir almal wees; godsdiensonderrig gedurende skoolure moes tot die Bybel beperk wees, voorsiening moes vir die onderrig van Engels gemaak word, asook vir die invoer van sekulêre vakke, en Engels moes geleidelik as voertaal ingevoer word.⁽²⁵⁾ Volgens die Watermeyer-kommissie se memorandum van 10 Junie 1841 kon 'n sendingskool wat aan bogenoemde vereistes voldoen, staatsondersteuning in die vorm van 'n toelaag verkry wat jaarliks hernu en uitsluitlik ter aanvulling van die onderwysers se salarisse aangewend moes word. Die regering het ook die reg gehad om die skole te inspekteer. Die gevolg van hierdie hulp was 'n vinnige toename in die aantal sendingskole. In 1841 was daar maar 21 staatsondersteunde sendingskole met 'n inskrywingstal van 3 322; in 1855 het die aantal sendingskole aangegroei tot 60 met 'n inskrywing van 6 498 leerlinge.⁽²⁶⁾

Die skool by Sarepta was onder die beheer van mnr. Hendrik January (soms Janary gespel), wat besonder klein van postuur was. Hy het sy opleiding onder eerw. Esselen op Stellenbosch gehad het en was skynbaar nog baie jonk toe Sarepta se jeug aan hom toevertrou is, want in die amptelike Blouboeke van die veertigerjare is hy beskryf as 'n jeugdige ("a youth"). Mnr. January het as onderwyser 'n regeringstoelaag van £15 per jaar ontvang. Saam met hom het 'n sekere Petronella die leerlinge, wat teen 1846-1848 reeds 50 in totaal was (22 seuns en 28 meisies) onderrig.⁽²⁷⁾

'n Leermeester by uitnemendheid

Ten September 1848 was daar reeds 150 gereelde kerkgangers, van wie 115 gedoop en 32 Nagmaalgangers was. Mnr. January kon ook die bevrediging smaak dat vier van sy leerlinge

25 **Report of the Education Commission of 1861**, par. 62.

26 N.J. Marais: Die voorsiening en administrasie van Kleurlingonderwys in Kaapland, veral sedert 1910, p. 45.

27 **Cape of Good Hope Blue Books**, 1846: Educational Returns, ongepagineer; ZB 1/2 **Berichte der Rheinischen Missionengesellschaft**: Verslag vir die jaar 1845, p. 35; persoonlike mededeling van mnr. J.A. Thomas (14.3.1992) wat mnr. January nog onthou uit sy kleinkinderjare.

in dié jaar gedoop is.⁽²⁸⁾ Teen 1851 was die amptelike getalle van die skool: 94 leerlinge (met 'n gemiddelde bywoningsyfer van 68), bestaande uit 32 seuns en 62 meisies. Mnr. January se regeringstoelaag was steeds £15 per jaar.⁽²⁹⁾

Hierdie deugsame baanbreker-onderwyser van Sarepta moes inderdaad 'n buitengewone persoon gewees het. In die amptelike Blouboek van 1854 word die volgende aanvullende inligting gegee: die leerlinge van Sarepta was feitlik almal die kinders van vrygestelde slawe en die onderrig het in Engels en Hollands geskied en, is bygevoeg: "This school is very efficiently taught". Meer as twee-derde van die leerlinge kon reeds gemaklik en akkuraat Die Bybel lees. Daardie jaar was die totaal 88 (met 'n gemiddelde bywoningsyfer van 75): 34 seuns en 54 meisies.⁽³⁰⁾

Volgens die statistiek van 1855 is die leerling-samestelling van 92 leerlinge soos volg uiteengesit: "8 of European descent, 54 children of emancipated slaves, 2 of apprenticed Negroes, and 28 of Hottentot and other persons of colour." Die aandskool is bygewoon deur 32 volwassenes en 15 kinders. Die gemeenskap van Sarepta het bestaan uit ongeveer 400 inwoners waarvan die meeste familie van vrygestelde slawe was.⁽³¹⁾

Die sendelinge, Lückhoff, Knab en Terlinden, het afwisselend op Sarepta gepreek. Iets wat telkens in die verslae gemeld word, is die invloed wat van mnr. January, wat sy tuiste op Sarepta gemaak het, uitgestraal het. Die sendelinge het nie geskroom om melding te maak van die talle versoekinge wat daar op Kuilsrivier vir die mense was nie; ook die lae ekonomiese peil van hul gemeentede, die gevaar van drankmisbruik, immoraliteit en oppervlakkigheid is betreur. Dit was volgens hulle net die genade van God dat dit met mnr. January so goed gegaan het op Sarepta. Met kwalik verborge vreugde het die sendelinge in 1854 hul verslag oor Sarepta afgesluit met die opmerking dat hulle verwag dat die gelowige

28 ZB 1/2 *Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft*: Verslag vir die jaar 1848, pp. 27-28.

29 CCP 9/15 *Cape of Good Hope Blue Books*, 1852: Educational Returns, p. 372.

30 CCP 9/17 *Cape of Good Hope Blue Books*, 1854: Educational Returns, ongepagineer.

31 CGP 9/18 *Cape of Good Hope Blue Books*, 1855: Educational Returns, ongepagineer.

Die amptelike leerlinggetalle van Kuilsrivier vir die jare 1849-1872, soos ingestuur vir die Cape of Good Hope Blue Books:

	Getal leerlinge op die rol			Gemiddelde bywoning
	Seuns	Meisies	Totaal	
1846 Sarepta (H. January)	22	28	50	43
1847 " "	22	28	50	43
1848 " "	22	28	50	43
1849 " "	22	28	50	43
1850 " "	21	31	52	42
1851 " "	21	31	52	42
1852 " "	32	62	94	68
1853 " "	34	54	88	75
1854 " "	36	59	95	88
1855 " "	32	60	92	82
1856 " "	31	55	86	70
1857 " "	40	63	103	65
1858 " "	48	69	117	65
1859 " "	50	64	114	57
1860 " "	42	60	103	60
1861 " "	37	60	97	69
Kuilsrivier Elementary School (J. Topp)	7	6	13	--
1862 Sarepta (H. January)	48	79	127	71
1863 " "	52	72	124	59
1864 " "	54	59	113	68
1865 " "	46	56	102	62
Kuilsrivier Elementary School (J. Topp)	19	10	29	13
1866 Sarepta (H. January)	45	54	99	58
1867 " "	44	47	91	48
1868 " "	36	38	74	49
1869 " "	38	45	84	47
Kuilsrivier Third Class Public School (C. Bryant)	12	16	28	23
1870 Sarepta (H. January)	31	35	66	36
Kuilsrivier (C. Heise)	27	22	49	30
1871 Sarepta (H. January)	35	52	87	32
Kuilsrivier (C. Heise)	25	20	45	23
1872 Sarepta (H. January)	34	44	78	50
Kuilsrivier (A.R.H. Bleksley)	23	13	36	20

Cape of Good Hope Blue Books, 1846-1872: Educational Returns. In die daaropvolgende jare is nie onderskei tussen die afsonderlike skole se getalle nie. (In die jaar 1855 word die totale aantal inwoners van Sarepta aangegee as 400, terwyl die amptelike getal vir 1855 as 750 aangegee word.)

kindertuinonderwyseres wat op Stellenbosch werksaam was, binnekort met mnr. January in die huwelik sou tree. Maar, het hulle afgesluit, wat die kindertuin van Stellenbosch se verlies sou wees, sou Sarepta by baat.⁽³²⁾

Vir die sendelinge van Stellenbosch was dit verblydend dat, afgesien van die gereelde oggenddiens deur een van die Stellenbosse sendelinge, mnr. January die verantwoordelikheid vir Bybelstudie op Sondagaande op hom geneem het. In die veertiger- en vyftigerjare het ds. Johannes Beck, die Nederduits-Gereformeerde predikant van die Durbanville-Kuilsrivier gemeente ook die kerkgebou van Sarepta vir dienste gebruik. Hierdie dienste is ook deur die Rynse lidmate bygewoon. Die Woord van die Here is dus gereeld gehoor. Hierbenewens skryf hulle aan hul hoofkantoor in Barmen, was daar, deur die Genade, 'n ernstige herlewing onder die blanke jeug van die omgewing. Hulle het óók hul byeenkomste in die huis van die bekende Jana gehou. Hoewel die "Farbigen" (d.w.s. Kleurlinge) hierdie beweging nog met voorbehoude beskou het, het die sendelinge vertrou dat ook hulle daardeur beïnvloed sou word.⁽³³⁾

Nadat die SGO, James Rose Innes, tydens sy besoek aan die skool op 21 Augustus 1857, hoogs tevrede was met die kinders se vordering, het hy aangebied om mnr. January se regeringstoelae van £15 tot £30 per jaar te verhoog. Die vrywillige bydraes was gemiddeld £46 uit die ouergemeenskap self.⁽³⁴⁾

Die gemiddelde bywoningsyfer van die Sarepta skool het ongelukkig swak gebly: van die 91 leerlinge in 1867 op die rol, was daar gemiddeld slegs 48 gereeld in die skool, en in 1869 het uit 'n totaal van 84 gemiddeld slegs 32 leerlinge die skool gereeld besoek.⁽³⁵⁾ Tog was

32 ZB 1/3 *Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft*: Verslag vir die jaar 1854, p. 291; ZB 1/4 *Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft*: Verslag vir die jaar 1854, p. 40; E. Strassberger: *The Rhenish Mission Society in South Africa*, p. 30.

33 ZB 1/3 *Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft*: Verslag vir die jaar 1855, p. 34.

34 ZB 1/5 *Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft*: Verslag vir die jaar 1858, p. 359; *Cape of Good Hope Blue Books*, 1859: Educational Returns, p. Y10; *Cape of Good Hope Blue Books*, 1861: Educational Returns en *Cape of Good Hope Blue Books*, 1864: Educational Returns, p. Y 10.

35 *Cape of Good Hope Blue Books*, 1867: Educational Returns, p. X12; *Cape of Good Hope Blue Books*, 1869: Educational Returns, p. X6.

die Rynse Sendingdirekteur, dr. T. Wangemann, in 1869 baie beïndruk deur die kinders se Bybelkennis en die redelike vlotheid waarmee hulle Hollands én Engels kon lees. Die hoofrekene het maar 'n bietjie gesukkel en die handskrifte was ook nie so netjies soos hy later in ander sendingskole gesien het nie. Ontroerend was vir dr. Wangemann die kinders se leergierigheid, byvoorbeeld die negejarige dogtertjie wat op haar een arm haar klein bababoetie, wat moes saamkom skool toe, vasgehou het en in die ander hand haar spelboek waaruit sy gelees het.⁽³⁶⁾

Die inwoners van Sarepta het 'n karige bestaan gevoer. Dr. Wangemann het die huise in 1869 as nederige hutte beskryf, ook dié van die sendeling. Die omgewing, afgesien van die sipresse om die huise, was dorre, steriele sandduine.⁽³⁷⁾

Moeder Jana is in 1860 oorlede. Na 'n beenbreuk in 1856 het sy in 1858 weens haar swak gesondheid by een van haar getroude dogters gaan woon en uit Kuilsrivier verhuis. Haar eiendom, bestaande uit ongeveer 20 morges, is op 6 Mei 1858 verkoop. Dit is in kleiner erwe verdeel en uitgegee teen 'n huur van 36 sjielings per jaar. Ongelukkig was slegs 'n klein gedeelte geskik vir tuinbou; die grootste deel was onvrugbare sandgrond waarop riete wat vir die dek van dakke gebruik is, gegroei het. Eerw. Gerhard Terlinden, Esselen se opvolger, het Jana se huisie, wat beskryf is as die geheiligde ("geheiligte") huisie, aangekoop en omskep in die sendelingswoning.⁽³⁸⁾

'n Aanduiding van die betrokkenheid van die blanke inwoners en veral die boere op wie se plase die sendelinge dienste kom hou het, is die volgende gedig wat Petrus Wilhelmus Jacobus Bosman (1.2.1814 - 5.9.1889) wat van 1838 tot 1869 op die plaas Rozendal (later bekend as Mooiplaas) geboer het, oor eerw. Terlinden ná sy dood op 5 Mei 1872 geskryf het.⁽³⁹⁾ (P.W.J. Bosman was 'n direkte afstammeling van die Bosmans van Welgelegen:

36 ZB 1/8 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1869, p. 26.

37 ZB 1/8 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1869, p. 24.

38 ZB 1/5 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1858, p. 358; ZB 1/8 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1869, p. 25; B. Shaw: **Memorials of South Africa**, pp. 237-241.

39 P.W. Bosman: **Nagelaten Gedichten van P.W. Bosman**, pp. 34-35. (Bundel in besit van dr. P.J. (Piet) Bosman van Stellenbosch.)

Susanna Bosman (geb. De Villiers) was sy oorgrootmoeder.)⁽⁴⁰⁾ (Vergelyk Bylae A.)

Onder het portret van wijlen Eerw. Terlinden

Kent kij dien man, geteekend voor uw oog?
 Hij's hier niet meer; hij woont bij God omhoog,
 Zijn leven was aan 's Heeren dienst gewijd:
 Gods dierbaar woord heeft hij alom verbreid,
 Het treurend hart van menigeen verheugd,
 Het weldoen was zijn lust, zijn zielevreugd.
 Gezegend zij zijn nagedachten;
 Gezegend zijne daden ook, gewis!
 Gij allen dan, die dit hebt ondervonden,
 Dankt God er voor, verlaat den weg der Zonden
 Opdat hij daar niet tegen u getuig,
 Maar eens met u de knie voor Jezus buigt!

Eerw. Johannes Rath as inwonende sendeling

In 1863 het eerw. Johannes Rath (31.1.1816 - 6.6.1903) as inwonende sendeling by Sarepta begin werk. Hy was aanvanklik 'n sendeling op Otjimbingue in Damaraland.

In Junie 1859 het hy en sy vrou en hul ses kinders na Stellenbosch gereis om die oudste twee, die tienjarige Emma Catharina en die agtjarige Anna, by die Rynse Instituut te los vir hul skoolopleiding.

Die verhaal van die tragedie wat hul te beurt geval het tydens hul terugreis op die **Flora** is nagelaat in 'n aangrypende brief wat eerw. Rath op 26 Junie 1859 aan hierdie twee dogtertjies geskryf het. Hierdie brief het gelukkig in die De Villiers familie bewaar gebly.

Op 25 Maart het die Rath gesin Kaapstad verlaat in die vragskip, die **Flora**, onderweg na Walvisbaai. Net nadat hulle Tafelbaai verlaat het, was hulle ontsteld oor die tekort aan bemanning, die swak gehalte van die kos en water, en veral oor die "jammerlike sturing" van die skip.

40 C.C. de Villiers: **Geslagsregisters van die ou Kaapse families I**, p. 76; Persoonlike mededeling deur dr. P.J. Bosman van Stellenbosch, 24.3.1992.

Toe hulle die aand van 1 April redelik na aan Walvisbaai was, het die kaptein gaan slaap. Op die dek was niemand behalwe "een oude een-oog matroos". Terwyl eerw. Rath saam met die enigste ander passasiers, 'n sekere mnr. Cameron en die skeepseienaar se dogter, gaan eet het, het iemand na die kaptein geroep. Kort daarna het hulle gevoel hoe die skip teen die bodem skuur. Eerw. Rath het dadelik sy vrou wat die dag siek en koorsig was en niks geëet het nie, gaan roep en hul vier klein kinders uit hul beddens gaan haal.

Toe hulle op die dek kom, kon hulle sien dat die branders reeds die een deel van die bolwerk stukkend geslaan het. Hy het verskeie van die bemanning gevra om hulle te help dat hulle ook in die takelwerk kon opklim, maar elkeen het net na homself omgesien. Die skeepseienaar het selfs sy eie dogter in die steek gelaat, oorboord gespring en na die land geswem.

Die Rath-gesin en hul diensmeisie, Katuti, moes noodgedwonge op die trap bly staan. Aan die bokant het eerw. Rath gestaan met die tweejarige Mariechen en die vierjarige Johannes in sy arms. Verder ondertoe, waar hy haar nie kon sien nie, maar wel kon hoor, was sy vrou Anna met die baba Leopold, en Katuti met die sesjarige Hermann, wat dapper probeer het om nie te huil nie.

Die branders het telkens oor hulle gespoel. Toe eerw. Rath besef dat Mariechen in sy arms gesterf het, het hy besluit om dit liewer nie vir sy vrou te sê nie. Hulle twee het hardop gebid en Bybeltekste vir mekaar opgesê. So het hulle hul gereed gemaak om te sterf.

Na ongeveer 'n uur het sy vrou gesê: "Vader, Leopold is gestorven." Hulle het besluit om nie meer te praat nie, maar om die dood stil in te wag. Net 'n rukkie later het Katuti gesê: "Hermann na koka, hy is dood." Van sy vrou het hy niks verder gehoor nie. Kort nadat sy aan haar man gesê het van die baba, Leopold, het die tou waaraan sy vasgehou het, uit haar hande geglip en het sy agteroor in die yskoue water, wat toe reeds tot bokant haar knieë was, gesink.

Eerw. Rath het die lewelose liggame van sy twee kinders aan die water, wat toe reeds tot onder sy arms was, oorgegee. Na 'n ruk het hy, self bedwelmd geslaan deur die branders, besef dat dit sy plig was om sy eie lewe te probeer red. Hy het Katuti, wat ook nog gelewe

het, aangespoor om boontoe te klim.

Behalwe die vyf lede van die Rath-gesin het drie van die bemanning ook omgekom. Nadat hulle uiteindelik Walvisbaai bereik het, het eerw. Rath desperaat begin soek na die liggame van sy vrou en kinders. Al wat uitgespoel het en wat hy uiteindelik kon opspoor, was 'n koffer van sy vrou. Die slot was oopgebreek en alles was weg, behalwe sy Damaraboeke. Ook in die koffer was 'n bladsy met 'n preek wat hy op 16 Mei die vorige jaar gelewer het, oor die woorde: "Uw wil geschiede op aarde gelyk in den hemel." Aan die einde van die preek was die volgende woorde: "De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen, de naam des Heeren zy geprezen."

In die laaste gedeelte van hierdie ontroerende brief het eerw. Rath probeer om sy twee dogtertjies op Stellenbosch te troos en moed in te praat. Hy het hul moeder se beproewing vergelyk met dié van Christus aan die kruis. As troos het hy hulle vertel dat sy 'n kort rukkie voor haar dood gesê het dat sy "geheel nie onrustig" gevoel het nie, terwyl Christus, op sy beurt, moes uitroep: "Myn God, myn God, waarom hebt gy my verlaten." Ook het sy net één uur lank die dood afgewag, terwyl Hy omtrent agtien ure lank in die hande van sy vyande was en ses ure lank aan die kruis moes hang.

Hy het probeer om sy smart in perspektief te stel: "Myne kinderen, ik wil wel dikwyls zeggen, als men myne droefheid en ellende op een schaal zou zetten, zou het zwaarder wegen dan het zand aan den oever der zee. Maar als ik my het lyden van den Heer Jezus vergelyk dan moet ik zeggen, daartegen is myn ellende niets."

Ten slotte het hy hulle gemaan om, na die voorbeeld van hul moeder en Christus, vlytig op skool te leer sodat hulle later bruikbaar vir God en mens kon wees. "Een domme mensch is ook een arme mensch, hy kan niet dienen, en is tot weinig nut." Hulle moes dus leer sodat God en hul medemens hulle kon gebruik.⁽⁴¹⁾

Eerw. Rath se gesondheid is in so 'n mate deur hierdie tragedie aangetas dat hy versoek het

41 Brief van eerw. J. Rath aan sy dogters, Anna en Catharina, 16.6.1859, 'n fotostatiese afskrif in die besit van mev. J.C.P. (Rina) Esterhuyse van Kuilsrivier.

om na die sendingstasie by Sarepta gestuur te word sodat hy nader aan sy twee dogters kon wees.⁽⁴²⁾

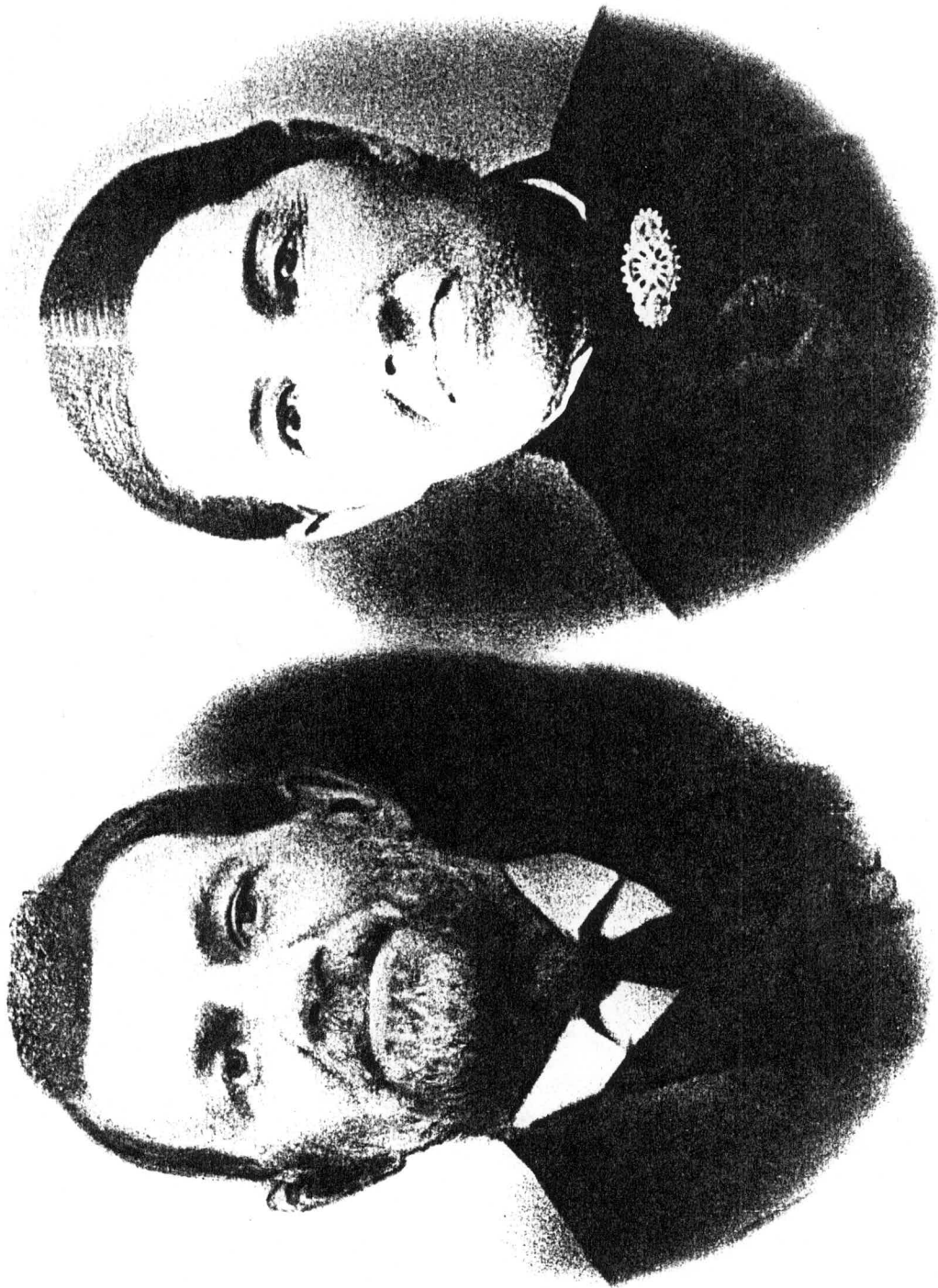
Eerw. Rath sou die volgende dertig jaar, tot 1893, by die "kapel in die Duine", soos dit genoem is, werk. Sy twee dogters het sy vermaning aan hulle ter harte geneem: Anna het van 1882 af by Sarepta skoolgehou totdat sy in 1898 met eerw. Jacobus Cornelis Pauw, dosent aan die sendinginstituut te Wellington, die stamvader van die bekende onderwys- en predikantefamilie, getroud is. Catharina is in 1878 met een van Kuilsrivier se boere, Daniël Francois de Villiers van Annandale, getroud. Sy was haar lewe lank betrokke by die sendingwerk by Sarepta en dit was ook grotendeels aan haar te danke dat die blanke inwoners van Kuilsrivier in hierdie tyd, voor hulle nog 'n eie gemeente gehad het, reeds sendingbewus was. Die De Villiers's se twee dogters het albei met sendelinge getrou: Anna Emma, op 8 April 1913, met Otto Siebörger, 'n Morawiese sendeling, en Frederica met H.J. Groenewald.⁽⁴³⁾

Toonaangewende figure in die gemeenskap

Eerw. Rath het ook omgesien na die behoeftes van die inwoners verder weg op die Kaapse Vlakte. Baie van die blanke boere en hul gesinne het ook sy dienste bygewoon. Hy is bygestaan deur die getroue mnr. January, asook ouderling Kupido W.D. Thomas en sy neef, mnr. Moses Thomas. Laasgenoemde was 50 jaar lank koster van die gemeente. Dit is gepas dat hierdie twee neefs rus in die skaduwee van die kerkgebou waar hulle albei soveel jare lank gewerk het. Die grafskrif van mnr. Kupido Thomas en sy vrou Christina (gebore

42 E. Strassberger: **The Rhenish Mission Society in South Africa, 1830-1950**, p. 31; ZB 1/8 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1869, p. 25; **Vergissmeinnicht der Rheinischen Mission-Gesellschaft auf Anlazz der Jubelfeier in Jahr 1878**, p. 22; D.W. Kruger en C.F. Beyers (reds.): **Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek II**, p. 585.

43 D.F. du Toit Malherbe: **Stamregister van die Suid-Afrikaanse volk**, p. 817 en p. 932; G 115 4/1: Kuilsrivier: Huwelike 1904-1956, 8.4.1913; Persoonlike mededeling van mev. A. de Villiers (geb. Gerrits) van Kuilsrivier, 16.3.1992; Grafskrifte van die De Villiers's en Siebörgers in die Sarepta begraafplaas.

Mnr. Kupido W.D. Thomas, een van die steunpilare van die Sarepta gemeente en sy vrou, Christina (gebore Bosman).
(Foto in die besit van mnr. J.A. Thomas, Blackheath).

Bosman) is: "Waar ik ben, aldaar zal ook mijn dienaar zyn."⁽⁴⁴⁾

Die Thomas familie se geskiedenis is onlosmaaklik verweef met dié van die Sarepta gemeente, asook met die latere ontwikkeling van die benede-Kuilsriviergebied. Kupido Thomas, 'n groenteboer en bouer, en sy seuns, Jephta Abraham en Cornelius Francois, het fisies gehelp om die kerkgebou, asook die latere vleuel te bou. Mnr. Jephta (Jaffie) Thomas het ook die pastorie gebou en het uiteindelik die laaste £640 wat die gemeente hom nog op die bouwerk geskuld het, vrygeskeld. Christine, Christina en Maria Thomas het jare lank in Sarepta onderwys gegee.

Die Thomas seuns het hulle deur sware handearbeid opgewerk tot groot grondbesitters. Hulle was die eienaars van die plaas Weltevrede, tans die woongebied Highbury, in Kuilsrivier. Jephta Abraham (Abraham) Thomas, Kupido se kleinseun, het later die plaas Bet-El van Jan de Villiers gekoop. Dit is waar die Bet-El sentrum vir Epileptici in 1985 begin is. Die Thomas familie was vooraanstaande inwoners van die gemeenskap en hulle het die hoë agting van die hele gemeenskap geniet.⁽⁴⁵⁾

Nog twee families wat in die tweede helfte van die negentiende eeu diep spore getrap het in die geskiedenis van die sendingstasie was die Du Plooy, Pieter en Wilhelmina, wat naby die kerk gewoon het, en die Van der Horsts (later Van der Ross gespel). 'n Afstammeling van die Van der Horsts is professor Richard van der Ross, kleinseun van die voormalige plaasarbeider in die Bottelary. Prof. Van der Ross het sy loopbaan as onderwyser begin, 'n doktorsgraad in die filosofie aan die Universiteit van Kaapstad behaal - die eerste sogenaamde "bruinman" wat hierdie prestasie verwerf het. Hy is ook 'n bekende opvoedkundige, stigter van die Arbeidersparty, skrywer van boeke soos **The Rise and Decline of Apartheid**, en

44 E. Strassberger: **The Rhenish Mission Society in South Africa, 1830-1950**, p. 31; ZB 1/8 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1869, p. 25; Grafskrifte van die Thomas familie in die Sarepta begraafplaas.

45 **Die Burger**, 21.9.1985 (Kuilsrivier: Nuwe skool vir epileptici gister geopen); **Voters' Lists of the Western Districts**, 1903: Field-cornetcy Eerste River; Persoonlike mededelings deur mnr. J.A. (Abraham) Thomas, 14.3.1992 en mev. A. de Villiers (geb. Gerrits), 16.3.1992.

voormalige rektor van die Universiteit van Wes-Kaapland (1975-1986).⁽⁴⁶⁾

Mej. Anna Rath as skoolhoof

Teen 1885 was daar 61 leerlinge in die skool. Hulle het so gewissel wat ouderdom en bevoegdhede betref dat dit baie moeilik was om hulle in klasse te verdeel, en bykans onmoontlik vir een persoon om toe te sien dat hulle die heeltyd besig gehou word. Dit was om hierdie rede dat mej. Anna Rath, eerw. Rath se dogter, toe sy drie jaar tevore (op 1 Julie 1882) beheer van die skool oorgeneem het, 'n meisie uit die gemeente, Maria Thomas, as assistent aangestel het. Mej. Rath het haar uit haar eie salaris betaal. Hierdie assistent het haar baie goed van haar taak gekwyt, maar aangesien sy in 1885 reeds 18 jaar oud was, was sy geregtig op 'n salaris wat mej. Rath nie meer kon bekostig nie. Dit was die rede waarom eerw. Rath die SGO, dr. Langham Dale, op 10 Oktober "very respectfully" om 'n regeringstoelae vir die permanente aanstelling van hierdie meisie gevra het. Op die brief het dr. Dale, op 19 November 1885 aangeteken dat 'n assistent goedgekeur is teen £45 per jaar.⁽⁴⁷⁾

Die skoolgebou - eintlik maar 'n skoolkamer - het 'n kleivloer gehad. Die SGO het eerw. Rath in 1882 in kennis gestel dat die regering wél die skool gratis met die standaard skoolmeubels sou kon toerus, maar die standaard skoolmeubels was nie geskik vir grondvloere nie.⁽⁴⁸⁾

Die skoolgeboutjie het mettertyd bouvalliger begin raak. Dr. Dale het mej. Rath in Oktober 1890 laat weet dat geen geld deur die regering gestem is vir die geboue van sendingskole

46 R.E. van der Ross, **The Rise and Decline of Apartheid**, flapteks; Stamregister van die Van der Horst familie, opgestel deur dr. H.F. Heese; Graftskrifte in die Sarepta begraafplaas; Persoonlike mededeling deur dr. R.E. van der Ross, 6.3.1992.

47 SGE 1/85 Letters Received: J. Rath - L. Dale, 10.10.1885, ongepagineer; SGE 5/30 Letter Book Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - J. Rath, 8.5.1882, ongepagineer.

48 SGE 5/30 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - J. Rath, 25.7.1882, p. 201.

nie.⁽⁴⁹⁾ Daarop het eerw. Rath self die inisiatief geneem: die ou houtkamertjie is afgebreek en in Desember 1890 is die fondamente van 'n nuwe skoolgebou gelê. Sommige boere in die omtrek en gemeentelede is versoek om elkeen 500 of meer stene te skenk. Op Paasmaandag, 30 Maart 1891, is die skool, bestaande uit twee klaskamers, plegtig ingewy. Met die regeringstoelaag van £20 kon tien nuwe skoolbanke van 2,3 meter lank aangekoop word.⁽⁵⁰⁾

In 1892 het eerw. Friederich Eich vir Rath opgevolg as superintendent van die sendingstasie op Sarepta; mej. Anna Rath het aangebly as onderwyser.⁽⁵¹⁾ Hoewel sy nie die gebruikelike openbare eksamen geslaag het nie was sy, volgens die getuigskrif van mnr. Arthur Lee, die adjunk-inspekteur, 'n konsensieuse, simpatieke en suksesvolle onderwyser, netjies en georden in haar werk, en boonop kon sy goeie dissipline handhaaf.⁽⁵²⁾ As skoolhoof was sy verantwoordelik vir st. III en hoër; en die assistente, Christine Thomas, vir die kleuters; Magdalena du Plooy vir st. 1 en 2, en Christina Thomas (sr.) vir die naaldwerk. Tydens die inspeksie van April 1893 het mnr. Lee melding gemaak van die nuwe tweevertrekgebou, van die bevredigende beligting en ventilasie en van die netheid van beide klaskamers. Hy was veral beïndruk deur die kleuterklasse: die kinders was sorgvuldig geklassifiseer, en die werk is baie deeglik gedoen. Die gedrag van die leerlinge was uiters voorbeeldig, was sy indruk.⁽⁵³⁾

Eerw. Eich het in 1894 die voorsitter van die Rynse Sendinggemeentes van Suid-Afrika geword en het Sarepta verlaat.⁽⁵⁴⁾

49 SGE 5/44 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - Miss A. Rath, 9.10.1890, ongepagineer; ZB 1/16 **Berichte der Rheinischen Missionsgesellschaft**: Verslag vir die jaar 1892, p. 361.

50 SGE 5/46 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - J. Rath, 29.10.1891, ongepagineer.

51 SGE 1/153: Letters Received: J. Rath - T. Muir, 28.7.1893, ongepagineer.

52 SGE 1/153 Letters Received: A. Rath - T. Muir, 19.12.1893, ongepagineer.

53 SGE 2/1 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Sarepta Rhenish Mission Schedule, 26.4.1893, ongepagineer.

54 SGE 1/166 Letters Received: F. Hahn - T. Muir, 14.2.1894, ongepagineer.

Carl Juffernbruch

In April 1895 het Carl Juffernbruch (met 16 jaar onderwysondervinding) die hoof van die skool op Sarepta met sy 76 leerlinge geword. Slegs mej. Maria Magdalena du Plooy word op die inspeksieverslag as sy assistent aangegee. Op die dag van die inspeksie was daar slegs 43 leerlinge teenwoordig, maar die inspekteur, mnr. J. Brady, het dit toegeskryf aan die gure weersomstandighede. Mnr. Juffernbruch is beskryf as 'n suksesvolle onderwyser, iemand wie se werk sy trots is.⁽⁵⁵⁾ Eerw. Johannes Rath se kleindogter, Frederica (Frieda) de Villiers van die plasie Annandale, het in hierdie tyd die Sendingwerkgeselskap van Sarepta op die been gebring, die kerkkoor gelei, die harmonium bespeel tydens eredienste en ook Sondagskool gehou.⁽⁵⁶⁾

Carl Juffernbruch het 'n baie swaar las gedra, aangesien hy ook die hoof van die sendingstasie was. Nogtans was die inspeksieverslag van 1896 weer eens besonder gunstig. Daar was 80 leerlinge op inspeksiedag teenwoordig en die inspekteur was beïndruk deur die akkommodasie en die goeie toestand van die meubels. Daar was na sy mening 'n algemene gevoel van orde en netheid dwarsdeur die skool. Tog het die inspekteur opgemerk dat die skoolwerk ly onder die feit dat Juffernbruch hoof van beide die skool en die sendingstasie was.⁽⁵⁷⁾ Die volgende jaar het hy die gebrek aan vordering in die hoër standerds toegeskryf aan die feit dat die skoolhoof, as gevolg van sy pastorale pligte, in sy woorde "overmatched" was. (Dr. Thomas Muir, die SGO, het hierdie taalfout, soos dikwels in die inspeksieverslae, netjies met sy rooi pen gekorrigeer tot "overburdened".)⁽⁵⁸⁾

Toe Carl Juffernbruch op 25 Julie 1898 aangestel is as die hoof van die Rynse Sendingstasie op Stellenbosch, het mnr. Abraham B. Wyngaard die skoolhoof van Sarepta geword en eerw. F.W. Weber die hoof van die sendingstasie. Die inspekteur was, soos gewoonlik, baie tevrede met die vordering van die 75 leerlinge. 'n Euwel wat hy wel opgemerk het, was die feit dat

55 SGE 2/16 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Sarepta, 7.5.1895, ongepagineer.

56 ZB 1/17: **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**, verslag vir die jaar 1895, p. 9.

57 SGE 2/26 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Sarepta, 24.4.1896, ongepagineer.

58 SGE 2/48 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Sarepta, 29.4.1897, ongepagineer.

sommige leerlinge tydens die rekenkundeles op hul vingers getel het.⁽⁵⁹⁾

Aan die begin van 1901 het mej. Frieda de Villiers, net soos haar tante, Anna Rath, voor haar, die hoof van Sarepta geword, steeds met Maria du Plooy as haar assistent. Hoewel daar minder leerlinge was (66 in totaal) was die bywoning goed. Die inspekteur was nie tevrede met die gehalte van die werk nie, maar het dit toegeskryf aan die feit dat die skoolhoof toe nog net ses maande in beheer was.⁽⁶⁰⁾

Die volgende jaar was die verslag, in teenstelling met dié van die vorige jare, nie juis gunstig nie. Hoewel die dissipline bevredigend was, was hy ontevrede oor die swak bywoning: van die 66 leerlinge het gemiddeld 30 gedurende die eerste kwartaal skool toe gekom en die werk het in die algemeen veel te wense oorgelaat. Daar was baie min vordering sedert die laaste inspeksie.⁽⁶¹⁾

Sendinginspekteur Spiecter se besoek

Sendinginspekteur J. Spiecter van Duitsland, wat tydens sy besoek in November 1902, uit 'n ander oogpunt na die werk by die skool gekyk het, was weer getref deur die groot liefde en getrouheid waarmee die onderwysers hul werk gedoen het.⁽⁶²⁾

Eerw. Spiecter was oorstelp deur die meelewende sang van die gemeente en die kinders. Na die erediens op Sondag 23 November het hy die netjiese huise van die gemeentelede in die omgewing van die kerk gaan besoek. Rondom die sendingterrein van ongeveer 35 hektaar met sy skilderagtige kerk, die sendelingswoning en die mooi, ruim skoolgebou het die land egter braak gelê en was daar talle mense wat nog bearbei moes word. Die gemeente het in daardie

59 SGE 2/60 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Sarepta, 3.5.1899, ongepagineer.

60 SGE 2/88 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Sarepta, 14.6.1901, ongepagineer; vgl. met SGE 2/73 *Ibid.*, Inspeksieverslag, Sarepta, 1.6.1900, ongepagineer.

61 SGE 2/102 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Sarepta, 17.4.1902, ongepagineer.

62 J. Spiecter: *Er führet mich auf rechter Strasse*, p. 18.

stadium uit 550 lidmate bestaan.⁽⁶³⁾

'n Unieke en gedenkwaardige gebeurtenis wat dié vername besoeker uit Duitsland bygewoon het, was die basaar van die Sarepta gemeente. Met gesang, gebed en sy toespraak is die basaar geopen. Toe het die lewendige en vrolike gewoel begin. Hy kon nie glo dat die magdom vrugte van alle soorte, in reuse mandjies, so vinnig verkoop kon word nie. Van die waatlemoene, wat teen buitensporige pryse verkoop is, is deur die kopers wéér aan die sendelinge geskenk - sodat hulle later raad-op was met al die geskenke. Die opbrengs van die basaar was £105.⁽⁶⁴⁾

Vanaf 1904 was die skoolinspekteur meer tevrede met die gehalte van die skoolwerk. Die bywoning van die 81 leerlinge was beter, die dissipline bevredigend, en dit was duidelik dat die goeie werk die gevolg van nougesette onderrig was. Ook tydens die onaangekondigde, "Informal Visit", was inspekteur Noakes beïndruk deur die gedissiplineerde gees wat in die skool geheers het. Die enigste fout wat hy gevind het (synde 'n inspekteur) was dat die register verkeerd ingevul was.⁽⁶⁵⁾

Op 11 Maart 1904 is die "oude vader van Sarepta", eerw. F.W. Weber, oorlede. 'n Paar weke tevore het hy nog by die oop graf van sy vrou gestaan. Toe het ds. J.H. Neethling van Stellenbosch hom vertroos. Nou was, in die woorde van **De Zuid-Afrikaan**, "én trooster én vertrooster" beide begrawe. Van al die sendelinge wat meer as 'n halfeeu tevore na Suid-Afrika gekom het om onder die heidene te werk, was hy, volgens **De Zuid-Afrikaan**, "de getrouwste, de nederigste, de minst aanmatigende, de meest werkzame, de ootmoedigste."⁽⁶⁶⁾

'n Veldbrand bedreig Sarepta

Eerw. Wilhelm Harry Holzapfel was die volgende sendeling (1903-1914). Sy jong vroultjie,

63 ZB 1/20 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1902, pp. 40-41; J. Spiecter: **Er führet mich auf rechter Strasse**, p. 13.

64 J. Spiecter: **Er führet mich auf rechter Strasse**, pp. 19-20.

65 SGE 2/153 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Sarepta, 18.5.1904, ongepagineer.

66 **De Zuid-Afrikaan**, 24.3.1904 (In Memoriam).

vars uit Duitsland, het met moeite in die, volgens haar mening, kultuurlose sandwoestyn aangepas. (Hul sesmaandeoue baba, Friedrich, moes hulle boonop, 'n paar jaar later, in 1913, tussen die molshope in die sand van die kerkhof begrawe.)⁽⁶⁷⁾

Op Sondag, 19 Maart 1905, het eerw. Holzapfel, ná die oggenddiens, die rookwolk van 'n veldbrand op die horison gesien. 'n Kwartier later het hy besef dat die veldbrand in die rigting van die sendingstasie beweeg. Die hele Sarepta was binne 'n paar minute in 'n digte rookwolk gehul. Die kerkklok het gelui as teken van nood.

Oral het mense solank hul meubels uit hul huise gedra en die rietdakke natgespuit, terwyl die mans met grawe en emmers na die heuwels gehardloop het om die brand te probeer wegkeer. Die sendeling het gevrees dat dit alles tevergeefs sou wees. Dit het maande tevore laas gereën en die bosse in Sarepta se omgewing was uitgedor.

Toe die mense agterkom dat die sendelinghuis self in 'n groot gevaar was, het hulle eerw. Holzapfel begin soek. Agter 'n bos het hulle hom gekry waar hy besig was om te bid. Die vonke het al op die rietdak van sy huis gespat toe hy ingehardloop het en soveel kerkboeke as wat hy kon, uitgedra het.

Skielik het hulle agtergekom dat die brand 'n ander rigting ingeslaan het. Eerw. Holzapfel het in sy verslag aan die Rynse Sendinggenootskap beklemtoon dat sy gemeentelede slegs op sekere plekke die brand kon geblus het; die res en die meeste het die Here self gedoen.

Toe hy besef dat die brand nou die plase van hul blanke bure bedreig het, is hy te perd soontoe, met sy gemeentelede agterna, om die vuur daar met sand verder te blus.

Halfvyf die middag het die kerkklok weer gelui, hierdie keer as oproep tot 'n dankdiens. 'n Preek was eintlik nie nodig nie, het eerw. Holzapfel gereken: die Here het self so duidelik

67 J.H.H. Visagie: Die geskiedenis van die onderwys in Kuilsrivier, p. 104; Persoonlike mededeling van mnr. Theo Holzapfel, 4.3.1992; Grafskrif van Friedrich Holzapfel in die Sarepta begraafplaas.

gepraat deur Sarepta opnuut aan die mense te gee.⁽⁶⁸⁾

In die geskiedenis van Sarepta staan die figure van enkele toegewyde mense voorop: die sendelinge van die Rynse Sendinggenootskap wat met onvermoeide ywer die Woord van God verkondig en die gemeenskap gedien het, onderwysers soos Hendrik January en Anna Rath en gemeenskapsleiers soos die Thomas familie. Dit is deur die toedoen van hierdie mense dat Sarepta, soos die sendelinge dit gestel het, 'n Tuin van God was wat in die wildernis kon gedy.

68 ZB 1/2 **Berichte der Rheinischen Missionsgesellschaft**: verslag vir die jaar 1905, pp. 158-159; Persoonlike mededeling van mnr. J.A. Thomas, 14.3.1992. (Van die waardevolle boeke wat eerw. Holzapfel op hierdie dag uit sy huis gered het, word tans in die Argiefbewaarplek van die Ned. Geref. Kerk in Koningin Victoriastraat as die Holzapfel versameling bewaar.)

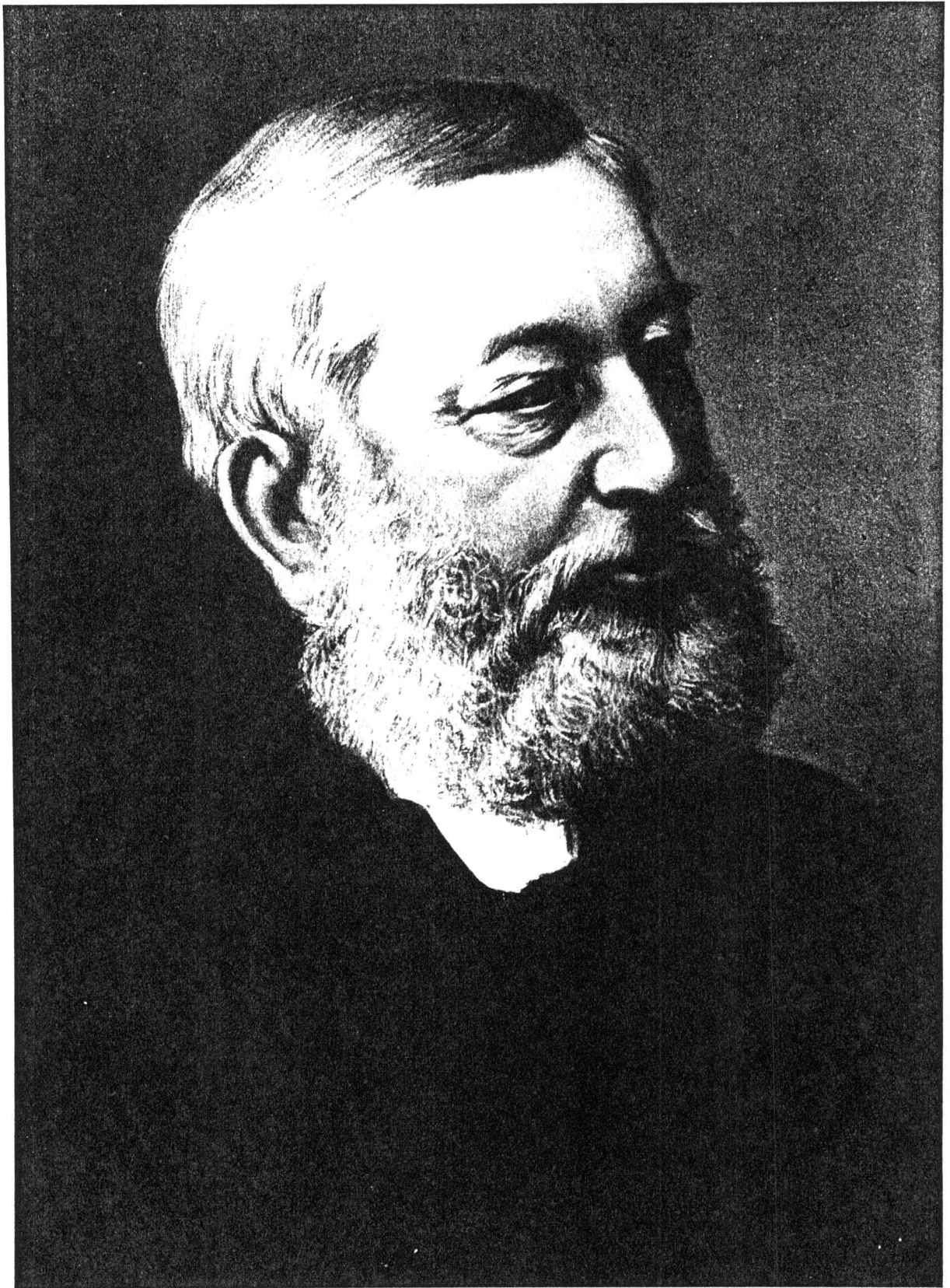
HOOFSTUK 8

DIE NEDERDUITS-GEREFORMEERDE KERK IN KUILSRIVIER

Na die oprigting van 'n kerkgebou op Stellenbosch in 1687 het die meeste van die blanke inwoners van die Kuilsrivier en Bottelary omgewing vir hul kerklike voorregte en behoeftes soontoe gegaan, hoewel gereelde Sondagse kerkgang nie algemeen was nie. Die opkoms was tot diep in die agtiende eeu baie swak.⁽¹⁾ Die Bosman gesinne wat op verskeie plase in die Bottelary geboer het, was lidmate van die Stellenbosse gemeente en het so gereeld as wat die soms onbegaanbare paaie dit toegelaat het, na die Stellenbosse kerk gegaan om na die preke van di. Philippus Kuys (predikant van 1777-1785) en Meent Borchers (1786-1798) te gaan luister. Almal het waarskynlik nie met dieselfde aandag en oorgawe geluister as Susanna Bosman (geb. De Villiers) van die plaas Welgelegen nie. (Sy het 33 gedigte geskryf na aanleiding van verskillende preke wat sy van 1780 tot 1812 op Stellenbosch gehoor het.)⁽²⁾ (Vergelyk Hoofstuk 10.) Van die Bosmans was gereeld lede van die kerkraad. In 1806 was P.J. Bosman, vervaardiger van die bekende Bosman stene, van die plaas Koopmanskloof, 'n diaken van die Stellenbosse kerkraad.⁽³⁾

Van gereelde huisbesoek deur 'n leraar was daar min sprake. Dit is dus verstaanbaar dat 'n behoefte aan 'n kerk in die Tygerberg al sterker geword het. Volgens die versoekskrif wat plaaseienaars in die Tygerberg in 1824 aan die goewerneur lord Charles Somerset gerig het om die stigting van 'n eie gemeente sou plase in die omgewing van De Kuilen in die gemeente Tygerberg val.⁽⁴⁾ Die setel van die gemeente sou die dorpie Pampoenkraal wees. In 1836 is Pampoenkraal na die goewerneur, sir Benjamin D'Urban vernoem, naamlik

-
- 1 A.P. Smit: **Meetsnoere in lieflike plekke: Ned. Geref. Gemeente, Durbanville, 1826-1976**, p. 14. Voortaan sal na hierdie bron verwys word as **Meetsnoere in lieflike plekke...**; A.M. Hugo en J. van der Bijl: **Die kerk van Stellenbosch, 1686-1963**, pp. 21, 30.
 - 2 A.M. Hugo en J. van der Bijl: **Die kerk van Stellenbosch 1686-1963**: p. 144; Die verseboek van die Bosmans, pp. 62-192.
 - 3 A.M. Hugo en J. van der Bijl: **Die kerk van Stellenbosch, 1686-1963**, p. 91.
 - 4 A.P. Smit: **Meetsnoere in lieflike plekke**, p. 1.

Ds. Johannes Jacobus Beck, leraar van die Nederduits-Gereformeerde gemeente Durbanville (1834-1886).
(Skildery in besit van NG Moedergemeente Durbanville).

D'Urban.⁽⁵⁾ Om dit van Durban in Natal te onderskei, is dit later D'Urbanville en uiteindelik Durbanville genoem.

Die Kuilsrivier sou die grens tussen die nuwe gemeente Durbanville en die Stellenbosse gemeente vorm.⁽⁶⁾

Uit die notules van die Durbanville gemeente is dit duidelik dat daar aanvanklik nie veel aandag geskenk is aan die lidmate van die uithoek van die gemeente verder af langs die Kuilsrivier nie, veral nie gedurende die ampstyd van ds. James Edgar, die eerste predikant van 1828-1830 nie. Sommige inwoners van Kuilsrivier het tot 1836 die dienste van die Rynse sendeling, Paulus Daniël Lückhoff, in die kothuis op Piet Bosman se plaas De Kuilen bygewoon. (Vergelyk Hoofstuk 7.)⁽⁷⁾

Ds. Johannes Jacobus Beck se bediening

Na die vertrek van ds. Edgar was die Durbanville gemeente ongeveer vier jaar lank vakant tot Februarie 1834. In daardie jaar is ds. Johannes Jacobus Beck as tweede leraar van die Durbanville gemeente bevestig.⁽⁸⁾

Johannes Jacobus Beck het op agtienjarige leeftyd na die Universiteit van Glasgow vertrek, die MA-graad aldaar behaal en daarna sy studie aan die Universiteit van St Andrews voltooi. Kort na sy terugkeer aan die Kaap het hy in die huwelik getree met een van sy niggies, Catherina Florentina Proctor. Op 6 November 1833 het hy hom beroepbaar gestel. Beck was bitter ontevrede omdat hy nie die eerste predikant van die nuwe gemeente van Wynberg geword het nie, 'n standplaas wat na sy mening hóm toegekom het. Wynberg is aan ds.

5 **Government Gazette**, 2.9.1836 (Ter wille van eenvormigheid word deurgaans na Durbanville verwys.)

6 A.M. Hugo en J. van der Bijl: **Die kerk van Stellenbosch, 1686-1963**, p. 125; W.B. van der Vyver: Die geskiedenis van die Stellenbosse gemeente, 1800-1830, (**Argiefjaarboek**, 1958, I, p. 234).

7 ZB 1/1 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1835, p. 31.

8 A.P. Smit: **Meetsnoere in lieflike plekke**, p. 36.

Phillip Faure toegeken. Op 9 Februarie 1834 is Beck in sy eie gemeente op die dorpie Pampoenkraal (Durbanville) bevestig. Drie en vyftig jaar lank, tot met sy dood in 1886, sou hy sy onmiskenbare stempel op die gemeente afdruk.⁽⁹⁾

Ds. Beck was iemand wat sy griewe kon vertroetel, dermate dat die bearbeiding van sy lidmate dikwels daaronder gely het. Reeds vanaf 1839 het hy dikwels, gewoonlik sonder verskoning, van die vergaderings van die Ring van Kaapstad weggebly. (In April 1839 was sy verskoning die siekte in hul huisgesin en die feit dat hul huisbediendes hulle in die steek gelaat het.) Telkens is hy oor sy afwesigheid aangespreek of is die saak, soos in 1842, by die Sinodesitting opgehaal; sonder veel sukses. Op 7 Oktober 1844 het ds. Beck skriftelik op die Ring se ontevredenheid gereageer. Hy wou hom verskoon as werkende lid van die Ringsvergaderings, veral omdat verbintenis met die Ring hom, soos hy dit uitgedruk het, in die uitvoering van sy herderlike pligte gestrem het, en dit ook 'n baie nadelige uitwerking op sy hart gehad ('n "aller schadelijkste, zoo niet verderflijke invloed"). Hy was ook bewus daarvan dat daar diegene sou wees wat hierdeur die vooroordele van die "onkundige" in sy gemeente teen hom sou verwek, maar dan sou hy nie verantwoordelik gehou kon word vir sulke bose werk nie. As hy getrou wou bly aan die inspraak van sy gewete, moes hy die Ringsvergaderings vermy.⁽¹⁰⁾

Ds. Beck se sielewroeging was, soos die ander predikante van die Ring kon aflei, deels die gevolg van 'n woordewisseling met die voorsitter van die Sinode, dr. J.M. Robertson van Swellendam.⁽¹¹⁾ Nadat ds. Beck in 1847 deur die Sinode geskors is, vanweë pligsversuim, het sy bywoning van Ringsvergaderings drasties verbeter.⁽¹²⁾

9 BB 1 Biografiese besonderhede van leraars: Ds. J.J. Beck, p. 1; A.P. Smit: **Meetsnoere in lieflike plekke**, p. 36.

10 R 1/5 Ring van Kaapstad: Notule van Ringsitting, 9.4.1839, p. 5; vergelyk ook *Ibid.*, 29.4.1840, pp. 244-245; *Ibid.*, 8-9.10.1844, p. 164; A.P. Smit: **Meetsnoere in lieflike plekke**, pp. 36-37.

11 R 1/6 Ring van Kaapstad: Korrespondensie, G.W. van der Lingen aan J. Spyker, p. 241; vergelyk ook *Ibid.*, 6.10.1845, p. 361.

12 A.P. Smit: **Meetsnoere in lieflike plekke**, p. 39.

Ds. Beck se uitlatings, mosies oor kontroversiële sake en persoonlike aanvalle op ander predikante, het gereeld die koerante gehaal, soms tot groot ontsteltenis van sy eie gemeentelede wat dit as "onwaardige gedrag" van 'n leraar beskou het. In teenstelling hiermee was daar tog van sy gemeentelede wat hom geloof het vir sy onpartydigheid en onafhanklike houding tydens die Sinodesittings.⁽¹³⁾

In die liberale stryd wat in die sestigerjare in die kerk gewoed het, het ds. Beck hom by die sogenaamde "liberale" predikante, soos di. T.F. Burgers en J.J. Kotze geskaar. Hierdie meningsverskille in die kerk het sy verset teen die Ring van Kaapstad en die Sinode versterk. Hy het opnuut geweier om die Ringsittings by te woon totdat die Sinode in 1870 weer bymekaargeroep is.⁽¹⁴⁾

Daar kan aanvaar word dat die behoudende inwoners van Kuilsrivier nie veel geduld sou hê met enige "liberale" sieninge van die vertolking van Die Bybel nie. Ds. J.H. Neethling, sedert 1858 predikant van Stellenbosch, was een van die vurige voorstanders van die ortodokse standpunt. Een van die diakens in die Stellenbosse kerkraad in 1862 was Petrus Wilhelmus Jacobus Bosman, van die plaas Rozendal in die Bottelary.⁽¹⁵⁾ Hy was een van die spreekbuisse van die gewone lidmate se siening van dié stryd wat die NG Kerk in twee geskeur het en het sy gedagtes in digvorm weergegee. In die versameling van sy gedigte, getiteld, **Nagelaten Gedichten**, het hy hom sterk uitgespreek téén diegene wat dit wou waag om Gods woord te "bestrijden". In een van die strofes het hy dit soos volg uitgedruk:⁽¹⁶⁾

Wat zal er van de Kerk toch worden,
Als ieder leeraar zich zou gorden
En leeren, wat hem slechts behaagt?
Er zou niet slechts geen duivel wezen;

13 **De Zuid-Afrikaan**, 22.10.1873 (Ds. Beck en ds. G.W. Stegmann); vergelyk ook **De Zuid-Afrikaan**, 1.1.1874 (D'Urban); **De Gereformeerde Kerkbode**, 22.2.1873, p. 58; **The Cape Times**, 13.10.1876 (Correspondence); vergelyk ook J.P. Duminy: **Twilight over the Tygerberg**, pp. 65 en 94.

14 A.P. Smit: **Meetsnoere in lieflike plekke**, p. 40-41.

15 A.M. Hugo en J. van der Bijl: **Die kerk van Stellenbosch, 1686-1963**, pp. 156, 166.

16 P.W. Bosman: **Nagelaten Gedichten**, pp. 11-16.

Hij zou ook zeggen niet te vreezen
Voor zondestraf en helsche plaag.

Hoewel ds. Beck nie gereeld die Ringsvergaderings bygewoon het nie, het hy gewoonlik die verslag oor die godsdienstaat van sy gemeente aan die Ring gestuur. Ongelukkig het hy daarin selde melding gemaak van die Kuilsrivier lidmate, al was toonaangewende persone van die gemeenskap, soos J.J.F. Joubert, Frederick C.L. Bosman en Jan Petrus Bosman gereeld lede van sy kerkraad. Ook in die notule van die kerkraadsvergadering is nooit enige besonderhede oor Kuilsrivier verstrek nie.⁽¹⁷⁾

Volgens die amptelike gegewens van die **Blouboeke** het die gemeente van Durbanville teen 1858, voor die afstigting van Philadelphia, uit 1 600 lidmate bestaan, met 'n gemiddelde bywoning van 600. Die samestelling is beskryf as, "Most White, several Coloured". Een keer per maand is dienste by Kuilsrivier en by Koeberg gehou.⁽¹⁸⁾

Voordat daar 'n skoolgebou op Kuilsrivier was waarin die NG-Kerklidmate hul dienste kon hou, het ds. Beck van die kerkgebou van die Rynse gemeente op Sarepta gebruik gemaak. In 1855 is in die jaarverslag van die Rynse Sendinggenootskap melding gemaak van die ernstige herlewing onder die blanke jongmense van Kuilsrivier. Hulle het hul byeenkomste in die huis van die vrome Jana van der Berg van Sarepta gehou.⁽¹⁹⁾

Van Oktober 1854 tot Oktober 1855 is niemand in die Durbanville gemeente tot lidmaat aangeneem nie. Die rede wat daarvoor aangegee is, was die gevoelige slag wat ds. Beck van sy gesin van ses kinders in November 1854 getref het: die dood van sy vrou. Hy het nie kans gesien om die katkisante die volgende maand aan te neem nie; hulle moes 'n jaar lank wag. Nog 'n teenspoed het ds. Beck in Junie 1855 getref. Op sy terugreis van Kuilsrivier waar hy die maandelikse diens gehou het, het sy kapkar omgeslaan en is sy arm gebreek. Die

17 R 1/12 Ring van Kaapstad: Verslag van Staat der Godsdienst in D'Urban, 11.10.1873, p. 167; G 17 1/1 NG Kerk Durbanville: Notule van kerkraadsvergadering, 22.10.1844, ongepagineer; vergelyk ook *Ibid.*, 15.10.1860, ongepagineer.

18 **Cape of Good Hope Blue Books**, 1858: Ecclesiastical Returns, p. X8.

19 ZB 1/2 **Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft**: Verslag vir die jaar 1855, p.34.

Pieter de Waal (Arendzoon), die eienaar van Langverwacht en vader van twaalf kinders.
(Oorspronklike skildery in besit van mnr. Danie de Waal, Uiterwyk, Stellenbosch).

gevolg was dat hy twee maande lank geen godsdiensoefening in sy gemeente kon hou nie.⁽²⁰⁾

Teen 1863 het ds. George Lawrence van die Anglikaanse Kerk twee Sondagskole in stand gehou: by Durbanville en by Kuilsrivier. In 1864 het die Anglikaanse gemeente van Kuilsrivier reeds uit "25 Whites and 30 Coloureds" bestaan.⁽²¹⁾

Die feit dat Kuilsrivier in hierdie jare nie opvallend in die notule van die Durbanville gemeente figureer nie, het nie beteken dat die inwoners onverskillig teenoor die godsdiensoefening gestaan het nie. Feitlik sonder uitsondering het die Hollandssprekende ouers op die platteland hulle dit ten doel gestel om hul kinders die sogenaamde "Boerenmatriek" te laat slaag sodat hulle lidmate van die kerk kon word.⁽²²⁾ Pieter de Waal van Langverwacht se kinders het op Stellenbosch by ds. J.H. Neethling gekatkiseer. Een van De Waal se twaalf kinders, Jan Christoffel, het in sy herinneringe vertel hoe hulle op Maandagoggende die katkisasieklas op Stellenbosch bygewoon het. Vir hom was die spanning nie so groot nie, want dit was sy vader se gewoonte om jaarliks, van 1 April tot 1 September, elke aand, die Bybel deur al sewe seuns te laat lees. Daarna het sy vader hulle 'n "uitleg" gegee van wat gelees is. Jan de Waal was dus, na sy eie mening, "geheel en al geen swak kandidaat by aanneming nie; intendeel het ek geweet as ek afgewys word dan sal die getal geslaagdes maar baie klein wees."⁽²³⁾

Dat daar dikwels onenigheid in die gemeente was, kan afgelei word van die aantal kere dat kerkraadslede soms, in die woorde van die scribe, om "de onverstaanbaarste reden", uit die kerkraad bedank het. Ongelukkig was ds. Beck vanaf 1860 self die scribe en het hy, in sy slordige handskrif, self die notules van die vergaderings opgeteken. Mettertyd is vergaderings slegs sporadies gehou. Vandat ds. Beck oorgeneem het, is ook nie meer van bladsynommers in die notuleboek gebruik gemaak nie, en was die notules (wat feitlik net oor verkiesings en

20 De Gereformeerde Kerkbode, 27.10.1855, p. 346.

21 Cape of Good Hope Blue Books, 1863: Ecclesiastical Returns, p. X12.

22 J.I. Janse van Rensburg: Die lewe van sir Langham Dale, 1858-1892, p. 36.

23 J.C. de Waal: Die herinneringe van J.C. de Waal, p. 16.

finansies gehandel het) so kort moontlik, met gedeeltes wat doodgekrap en oorgeskryf is.⁽²⁴⁾

Die opkoms na die eredienste op Durbanville was gewoonlik teleurstellend. In teenstelling hiermee is in Desember 1864 gemeld dat die opkoms na die eredienste op Kuilsrivier baie bemoedigend was wanneer ds. Beck een of soms twee keer per maand daar gaan preek het. Reeds 'n paar jaar tevore is hierdie dienste in die huis van Charl Joubert, die diaken, gehou. Die Joubert gesin het hul privaatheid opgeoffer ter wille van die geestelike behoeftes van hierdie deel van die gemeente vir wie dit meestal onmoontlik was om die twee en 'n halfuur lange reis na Durbanville aan te pak. Joubert se jongste seun het ook met 'n Sondagskool vir die kinders van Kuilsrivier begin wat aanvanklik veel belofte ingehou het, maar later opgehou bestaan het.⁽²⁵⁾

Tydens die Ringsitting van Oktober 1872 het ds. Beck, ná 'n bespreking oor die gebrekkige sendingaksie in sy eie gemeente, verduidelik waarom sy gemeente nie geld vir die sending ingesamel het nie. Die Durbanville gemeente was self arm en moes eers na hulself omsien, want, "Charity begins at home", het hy gesê. Dit was al klaar moeilik om in die plaaslike behoeftes te voorsien. Op Durbanville moes hulle noodgedwonge basaars hou, het hy aangevoer. Hy was gekant teen basaars; hy was oortuig dat sulke byeenkomste dikwels meer kwaad as goed gedoen het.⁽²⁶⁾ In teenstelling met hierdie gesindheid en die afwesigheid van enige bydrae vanuit Durbanville self, het die dames van Kuilsrivier nie op hulle laat wag nie: die "Kuilsrivier Werkgezelschap" het byvoorbeeld op 17 Januarie 1878 £5 inbetaal as hul bydrae tot buitelandse sending.⁽²⁷⁾

Dit is duidelik dat daar soms probleme was met die interpretasie van kerkraadsbesluite, soos ds. Beck dit in die notules opgeteken het. 'n Voorbeeld hiervan is die notule van die kerkraadsvergadering van 4 Oktober 1876 toe ds. Beck die kerkraad om 'n salarisverhoging

24 G 17 1/1 NG Kerk Durbanville: Notule van kerkraadsvergadering, 15.10.1860, ongepagineer; *Ibid.*, 14.11.1861, ongepagineer.

25 *De Gereformeerde Kerkbode*, 10.12.1864, p. 399.

26 *De Zuid-Afrikaan*, 19.10.1872 (Ringsvergaderingen, Kaapstad).

27 *De Gereformeerde Kerkbode*, 25.5.1878, p. 171.

gevra het. Hy het hulle daarop gewys dat ander gemeentes selfs hul predikante se lewensversekeringspremies betaal en dat die "middelen" by hulle op Durbanville duurder was as op enige ander dorp. Die kerkraad het, volgens die notule, besluit om sy salaris te verhoog. Toe hy hulle hierna wys op die voer wat sy perde nodig het, het hulle ingestem om ook dit te voorsien. Maar tydens die volgende vergadering, op 14 Oktober, het ouderlinge J.H. Blanckenberg en A. Louw beswaar aangeteken teen hierdie notulering. Dit was nooit hul bedoeling om die £50 'n "steeds blywende toelaag" te maak nie. Beck het hierop weer eens sy posisie verduidelik - en die ekstra £50 behou.⁽²⁸⁾

Tydens die kerkraadsvergadering op 30 Maart 1877 het Beck 'n mediese sertifikaat van dr. A.G.H. Bösenberg en A.L. Chiappini aan die kerkraad oorhandig, met die aanbeveling dat hy 'n "uitstap" na Europa moes onderneem. Ds. P. Roux, emeritus-leraar van Smithfield, sou in sy plek vir die ses maande van April tot September 1877 waarneem.⁽²⁹⁾

In 'n volledige en netjiese verslag wat ds. Roux aan die Ring van Kaapstad ingestuur het, word vir die eerste keer melding gemaak van die "staat der godsdienst", ook op Kuilsrivier. Ds. Roux het een keer per maand daar gaan preek. Dit was vir hom verblydend om te sien hoe dikwels, ongure weer ten spyte, die gemeentelede veral dié te Kuilsrivier, van die geleentheid gebruik gemaak het om die "geklank des Evangelie" te kan hoor.

Dit was ook, volgens sy oortuiging, dringend noodsaaklik dat die "verarmde" lidmate van die gemeente te Kuilsrivier opgesoek moes word en dat hulle, ten minste elke veertien dae, die geleentheid moes kry om die prediking te kon hoor.⁽³⁰⁾

Na nege maande is ds. Beck, op 24 Januarie 1878, deur 'n paar kerkraadslede by Durbanwegstasie (tans Bellville) ontmoet. In die 1878-verslag is ds. Beck dus weer aan die woord. Na 'n lang preek oor Elia wat as enigste aanbieder oorgebly het wat nie die knie voor

28 G 17/1/1 NG Kerk Durbanville: Notule van kerkraadsvergadering, 4.10.1876, ongepagineer; *Ibid.*, 14.10.1876, ongepagineer.

29 G 17 1/3 NG Kerk Durbanville: Notule van kerkraadsvergadering, 30.3.1877, ongepagineer.

30 R 1/13 Ring van Kaapstad: Verslag van Staat van godsdienst, Durbanville vir 1877, pp. 218-220.

Baäl wou buig nie, het hy vir die eerste keer self melding gemaak van Kuilsrivier. Die gemeente te Kuilsrivier, het hy geskryf, was in besit van 'n "heel belovende" skool. Hy het ook bygevoeg dat die inwoners van Kuilsrivier lof verdien het vir hul lofwaardige poging om in die opvoeding van die jeug te voorsien. Net hierna verklaar hy, daarenteen, met leedwese, dat die maandelikse godsdiensoefening op Kuilsrivier, weens 'n gebrek aan vervoermiddele, nie meer gehou kon word nie.⁽³¹⁾ Aan die einde van 1884 het hy weer gekla dat die in- en uitklim in "ongemakkelijke" rytuie veroorsaak het dat huisbesoek vir hom 'n al moeiliker taak geword het.⁽³²⁾

Dr. Andreas G.H. Bösenberg, Durbanville se geneesheer, was waarskynlik ds. Beck se huisarts, want dit was hy wat aanbeveel het dat die predikant in 1877 in Europa gaan uitrus. In 1881 het dr. Bösenberg teenoor Charl Joubert en Tom Cooke van Kuilsrivier, geïnsinueer dat dit jammer was dat 'n sekere "slechte predikant" nie twintig jaar tevore reeds sy "loon naar werken" ontvang het nie. Hierdie woorde moes ds. Beck ter ore gekom het.

Dit was die begin van 'n lang en bittere stryd tussen ds. Beck en dr. Bösenberg. Ds. Beck het daarna sy bes gedoen om dr. Bösenberg uit Durbanville te verdryf. Dit het tot gevolg gehad dat dr. Bösenberg se ondersteuners, onder andere ds. George Lawrence van die Anglikaanse Kerk, 'n adres as blyke van hul ondersteuning aan hom oorhandig het. Ds. Beck het dit vertolk as teenkanting teen hom as persoon.⁽³³⁾

Op 15 Augustus het ds. Beck tydens 'n kerkraadsvergadering gedreig om te bedank, nie as gevolg van die afname in sy liggaamskragte of sy ouderdom nie, soos hy dit in sy eie bewerige handskrif stel, maar omdat daar ander redes bestaan het, naamlik 'n gebrek aan die nodige hulp en ondersteuning in sy aanbevelings en ondernemings. Dit was, volgens hom, die oorsaak van die stilstand of bykans algehele agteruitgang van die gemeente.⁽³⁴⁾

31 R 1/13 Ring van Kaapstad: Verslag van Staat der godsdienst vir 1878, pp. 303-304; **De Gereformeerde Kerkbode**, 16.2.1878, p. 63.

32 G 17 1/3 NG Kerk Durbanville: Notule van kerkraadsvergadering, 5.10.1881, ongepagineer.

33 **De Zuid-Afrikaan**, 3.8.1881 (Durban).

34 G 17 1/3 NG Kerk Durbanville: Notule van kerkraadsvergadering, 15.8.1881, ongepagineer.

Hierna het 'n bittere polemieë in **De Zuid-Afrikaan** gevolg. In antwoord op ds. Beck se brief onder die skuilnaam, "Een Belanghebbende" het dr. Bösenberg gereageer deur iemand wat agter 'n naamlose brief skuil te vergelyk met 'n "slechte predikant" wat sy kansel soos 'n "lafaards kasteel" gebruik om op sy vyande te skimp, want hy het geweet dat niemand hom kon terugantwoord nie.⁽³⁵⁾

Ds. Beck wou dr. Bösenberg se brief met die verwysing na 'n "slechte predikant" nie sonder reaksie laat verbygaan nie. Op 20 September het sy brief in **De Zuid-Afrikaan** verskyn waarin hy wou weet of dr. Bösenberg in sy aanval ook na ds. Lawrence van die Anglikaanse Kerk verwys het. Dr. Bösenberg se humor was vir hom die soort geestigheid van iemand sonder harsings. Hy sou geen verdere notisie van enige toekomstige "prulstuk" in die koerant neem nie.⁽³⁶⁾

Dr. Bösenberg kon die versoeking nie weerstaan om vir oulaas op die brief van "Een belanghebbende" te reageer nie. Dié brief, het hy beweer, skep die indruk dat dit die "stem van Jacob is, maar de hand is ongetwyfeld van Esau." Dr. Bösenberg wou die brieffskrywer herinner aan die toestand van die kerk en die skole in die Durbanville omgewing gedurende die voorafgaande tydperk van meer as veertig jaar. Volgens hom was daar 'n bepaalde rede vir die "ellendigen" toestand.

Die daaropvolgende sarkastiese paragraaf het klaarblyklik gesinspeel op ds. Beck en sy behoefte aan 'n geneesheer wat hy vir sy eie oogmerke kon gebruik:

Dit alleen kan ik nu zeggen, dat wij veel te keurig zijn, om alleen in de behoefte van het ligchaam te voorzien. Wy leven goed, dat wil zeggen, wij eten en drinken ongezond lekker, en dan moeten wij bovendien nog een getemden geneesheer hebben, die alle door de vingers ziet en 'aap wat ben je een mooie jongen speelt'.

Op Durbanville was daar egter 'n groter behoefte, het hy sy brief afgesluit. Daar is te min

35 **De Zuid-Afrikaan**, 30.8.1881 (Durban); **De Zuid-Afrikaan**, 3.9.1881 (Dr. Bösenberg en Durban).

36 **De Zuid-Afrikaan**, 20.9.1881 (Durban en dr. Bösenberg).

gedoen vir die "hooger bestaan" van die mens. En hy het maar net die moed van sy oortuiging gehad om dit rugbaar te maak.⁽³⁷⁾

Hoewel ds. Beck in die openbaar gesê het dat hy hom nie verder aan nog 'n "prulschrift" oor hierdie saak sou steur nie, was hy tydens die kerkraadsvergadering van 5 Oktober hewig ontsteld oor hierdie laaste brief in **De Zuid-Afrikaan**. Hy het gereken almal sou nou beseef dat dr. Bösenberg na hóm verwys het, al is die gemeente nie by name genoem nie: hy was immers die enigste predikant in die Kaapkolonie wat al 49 jaar lank in een gemeente was. Volgens hom is almal wat in daardie 49 jaar in Durbanville se kerkraad gedien het deur dr. Bösenberg verneder. Hy het 'n beroep op die kerkraad gedoen om te dink aan wat hulle aan hul leraar op sy "gevorderde leeftyd" verskuldig was.⁽³⁸⁾ (Ds. Beck was toe 74 jaar oud.)

Ouderlinge A.L. van der Spuy en D. Joubert, wat hy afgevaardig het om ds. Bösenberg te gaan spreek, het tydens die volgende kerkraadsvergadering, op 8 Februarie 1882, berig dat laasgenoemde geweier het om te sê op wie hy in sy briewe gesinspeel het.⁽³⁹⁾

Dit is baie jammer dat uit ds. Beck se gereelde (feitlik identiese) verslae oor die godsdienstand in sy gemeente nie veel oor Kuilsrivier afgelei kan word nie. Hy was in elk geval - soos hy ook in die verslag van 1884 geskryf het - meer begaan oor die ontaarding van die Kerk en het maar net die verslag ingestuur omdat dit verpligtend was; daar was vir hom beter dinge om te doen.⁽⁴⁰⁾ Die ander predikante van die Kaapse Ring het later nie meer genoeg geneem met hierdie soort verslae nie. Tydens die Ringsvergadering van 14 Oktober 1885 het ds. J.A. Beyers en dr. J.J. Kotze voorgestel dat die verslae van Durbanville voortaan nie soseer "beskouwinge" moes weergee nie, maar na die werklike godsdienstige toestand van die gemeente moes verwys. Net hierna het ds. Beck gevra om verder van die

37 **De Zuid-Afrikaan**, 24.9.1881 (Dr. Bösenberg en D'Urban).

38 G 17 1/3 NG Kerk Durbanville: Notule van kerkraadsvergadering, 5.10.1881, ongepagineer.

39 G 17 1/3 NG Kerk Durbanville: Notule van kerkraadsvergadering, 8.2.1882, ongepagineer.

40 R 9/8 Ring van Kaapstad: Verslag van Staat der godsdienst, Durbanville, 13.10.1884, p. 18.

vergadering verskoon te word.⁽⁴¹⁾ Dalk was dit tydens hierdie vergadering dat ds. P. Faure, toe hulle by die Ringseetmaal moes aansit, opgemerk het: "Nu, Broeders, vanmiddag zullen we dus sonder Be(c)k moeten eten."⁽⁴²⁾

Gelukkig vir Kuilsrivier het mnr. Charles Villet in Mei 1881 die hoof van die skool geword. (Vergelyk Hoofstuk 9.) Villet was 'n diep gelowige man, 'n voormalige "Stadzendeling" van Kaapstad waar hy sendingwerk onder die onbekeerdes gedoen het. Hy en sy vrou het elf jaar lank, ten spyte van ernstige gesondheidsprobleme, op Kuilsrivier gearbei en 'n navolgenswaardige voorbeeld gestel.

Reeds in die maand waarin hy op Kuilsrivier aangeland het, het hy op 'n Sondagmiddag toe, in die woorde van **De Zuid-Afrikaan**, 'n groot skare vergeefs op ds. Beck gewag het, self 'n preek gelewer, na aanleiding van Handeling 8: 26-40.⁽⁴³⁾

Afgesien van sy werk as hoof van die steeds groeiende skool (teen Oktober 1885 was daar reeds 57 leerlinge) was mnr. Villet 'n toegewyde Sondagskoolonderwyser: 76 kinders van Kuilsrivier het aan die Sondagskool behoort, met 'n gemiddelde opkoms van 64. Daar was tien Sondagskoolonderwysers en -onderwyseresse. Volgens mnr. Villet was die Sondagskool in 'n bloeiende toestand, hoewel daar tog nog baie kinders in die omgewing was wat dit nie bygewoon het nie.

Mnr. Villet het ook 'n Sondagaanddiens op Kuilsrivier begin wat redelik goed bygewoon is. Afgesien hiervan het die onvermoeide mnr. Villet ook een Sondag per maand 'n "kinder toespraak" of -preek gehou, maar tot sy spyt het die ouers nie veel belanggestel in hierdie "nuttige werk" nie.⁽⁴⁴⁾ Ds. Beck het mnr. Villet by meer as een geleentheid lof toegeswaai en opgemerk dat Kuilsrivier, wat "degelijke godsdienstkennis" betref selfs Durbanville oortref

41 R 9/8 Ring van Kaapstad: Tulbagh, e.a.: Verslag van die Ring van Kaapstad, 14.10.1885, p. 97.

42 BB1 Biografiese besonderhede van leraars: Ds. J.J. Beck, p. 3.

43 **De Zuid-Afrikaan**, 26.5.1881 (Kuilsrivier).

44 R 9/5 Ring van Kaapstad, Tulbagh, e.a.: Rapport der dag en Sondagsscholen te Kuilsrivier, 12.10.1885, ongepagineer.

het.⁽⁴⁵⁾

Tydens die sitting van die Ring van Kaapstad in 1884 het ds. Beck voorgestel dat die Sondagskoollesse in **De Kerkbode** ook in Engels moes verskyn. Een van sy gemeentelede met die skuilnaam, Jan Regtuit, het in **De Zuid-Afrikaan** sy verwondering oor hierdie voorstel uitgespreek, aangesien ds. Beck nog nooit 'n voorstander van Sondagskool in sy eie gemeente was nie. Van waar dan die ywer om die lesse in albei tale te hê? het die briefskrywer gevra. Al waarvan hy bewus was, was dat ds. Beck gedurende sy lang verblyf op Durbanville op Sondae meer as een preek lewer, maar met die preke het dit gegaan, soos 'n ou spreekwoord lui: "Wie older, wie dolder."⁽⁴⁶⁾ Ds. Beck het, in navolging van 'n Skotse gebruik, selfs Die Bybel en psalms en gesange op 'n deklamerende manier geles, asof hy 'n vurige preek voordra. Tot aan die einde van sy lewe het hy boonop Nederlands met 'n Skotse aksent gepraat.⁽⁴⁷⁾

Hoewel die inwoners van Kuilsrivier dankbaar was oor die belangstelling van die bejaarde ds. Beck in hulle deel van die gemeente, kon Kuilsrivier se korrespondent in Maart 1883 nie nalaat nie om in **De Zuid-Afrikaan** by te voeg dat 'n mens van 'n ou dienskneg van die Heer ook nie meer kon verwag as wat sy kragte hom toelaat nie. Ook **Het Volksblad** se korrespondent van Kuilsrivier was in hierdie tyd ontevrede. Predikante, het hy beweer, werk nie so hard nie, raak nooit bankrot nie, en as hulle oud word... "wel, wie heeft al ooit een armen onder Afrikaner leeraars gezien?"⁽⁴⁸⁾

Tog was dit juis op Kuilsrivier waar die gemeentelede van Sondag 10 Februarie 1884, 'n week voor ds. Beck se jubileumviering in die gemeente, 'n "ware feest" gemaak het. Toe ds. Beck die skoolgebou niksvermoedend binnestap, is hy begroet deur 'n koor van die skoolkinders. Hy het die gemeente in sy preek gewys op die krag van liefde en eendragtigheid

45 **De Zuid-Afrikaan**, 10.4.1883 (Kuilsrivier).

46 **De Zuid-Afrikaan**, 11.10.1884 (Correspondentie); **Ibid.**, 18.10.1884 (De Ring van Kaapstad).

47 A.P. Smit: **Meetsnoere in lieflike plekke**, p. 44.

48 **De Zuid-Afrikaan**, 24.3.1883 (Kuilsrivier); **Het Volksblad**, 15.1.1884 (Kuilsrivier).

soos wat hy altyd op Kuilsrivier ervaar het, 'n plek wat hy altyd "met liefde" besoek het.

Mnr. Villet het, namens die Sondagskoolkinders, 'n adres aan hom voorgelees; ds. Beck het dit aangedaan aanvaar. Hy het gevra dat die skoolkoor die volgende Sondag, tydens die eintlike jubileumviering, in die Durbanvillese kerk moes sing. Die korrespondent van **Het Volksblad** het afgesluit met 'n betekenisvolle opmerking: "Alle eer aan die Villets".⁽⁴⁹⁾ Die besielende invloed wat hierdie onderwyserpaar op 'n hele gemeenskap uitgeoefen het, kan nie genoeg beklemtoon word nie.

Intussen het die onenigheid in die Durbanville gedeelte van die gemeente voortgeduur. 'n Oorspronklike brief van kerkraadslid A.L. van der Spuy, gedateer Julie 1885, het behoue gebly waarin hy kla dat Johannis (sic) Louw van die plaas Fisantekraal beweer het dat net die skuim van die gemeente tot die kerkraad verkies is.⁽⁵⁰⁾

In Maart 1886 het ds. Beck, volgens sy geneesheer, dr. Lawrence Herman, onder andere aan senu-depressie en slaaploosheid gely. Dr. Herman het aanbeveel dat ds. Beck vir 'n aansienlike tyd rus en verandering kry. Op 4 Mei is, as 'n naskrif by die notule, die "berusting" van die kerkraad in die besluit van hul leraar om weer "een uitstapje" na Europa te onderneem, opgeteken.⁽⁵¹⁾

Op 10 Julie 1886, terwyl hy in Londen by sy twee dogters gekuier het, is ds. Johannes Jacobus Beck in die ouderdom van 79 jaar oorlede. Hy was 53 jaar lank leraar van die Durbanville gemeente. Ongelukkig het hy, voor sy vertrek uit Suid-Afrika, 'n familielid laat belowe dat al sy preke en geskrifte verbrand moes word indien hy nie sou terugkeer nie.⁽⁵²⁾

49 **Het Volksblad**, 12.2.1884 (Kuilsrivier).

50 G 17 1/3 NG Kerk Durbanville: A.L. van der Spuy aan J.J. Beck, Julie 1885, ongepagineer; vergelyk ook **Ibid.**, NG Kerk Durbanville, Notule van kerkraadsvergadering, 3.2.1886, ongepagineer.

51 G 17 1/3 NG Kerk Durbanville: Notule van kerkraadsvergadering, 3.2.1886, ongepagineer; **Ibid.**, 4.5.1886, ongepagineer.

52 R 9/8 Ring van Kaapstad, Tulbagh, e.a.: Verslag van die Ring van Kaapstad, 11.10.1887, p. 1 en p. 349; BB 1 Biografiese besonderhede van leraars: ds. J.J. Beck, p. 3.

Ds. Anton Daniël Lückhoff

Op 20 September 1886 is die vyftigjarige ds. Anton Daniël Lückhoff, predikant van die Nieuwe Kerk in Breëstraat, Kaapstad, tot nuwe predikant van die Durbanville gemeente beroep.⁽⁵³⁾ Hy het op grond van swak gesondheid gereken dat hy nie meer al sy verpligtinge in die gemeente van die Nieuwe Kerk kon nakom nie.

Hoewel hy nie as redenaar en prediker uitblink het nie, was hy een van die grondleggers van die kerklike barmhartigheidsdienste in Suid-Afrika. In Kaapstad het hy inrigtings soos die Dorkashuis vir bejaarde vroue gestig, asook die Kindersendinghuis vir sorgbehoewende kinders. In Durbanville is die "Tehuis De Rust" vir herstellende en "afgewerkte" persone onder sy leiding begin. Hierdie goedkoop gesondheidsoord is later aanbeveel, veral vir predikante en sendelinge wat 'n stil, rustige vakansieplek verlang het, asook vir "onderwysers(esse) wat afgewerk" was.⁽⁵⁴⁾

Uiteindelik was daar, ná die koms van ds. Lückhoff, vir die jare 1886-1887 in elk geval, werklik verslag gedoen oor die godsdienstaat van die hele gemeente, ook van Kuilsrivier.

Op Kuilsrivier is gereeld, op die eerste Sondag van die maand, in die namiddag om vieruur deur die predikant 'n diens gehou. Dit is goed bygewoon. Die kollekte is gestort in die gemeentefonds, terwyl die kerkraad gesorg het vir die vervoer van die leraar na Kuilsrivier. Ds. Lückhoff het ook melding gemaak van die Sondagskool onder leiding van mnr. Villet, bygestaan deur broers en susters van die gemeente. Saam met die Sondagskool op enkele plase is altesaam 60-70 kinders bereik. (Eers in 1886 is vir die eerste keer Sondagskool op Durbanville gehou.)

'n Aanduiding van die geestelike meelewing op Kuilsrivier in hierdie tyd - of dalk van die

53 G 17 1/3 NG Kerk Durbanville: Notule van kerkraadsvergadering, 10.9.1886.

54 D.W. Kruger en C.J. Beyers (reds.): **Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek II**, pp. 559-560; A.P. Smit: **Meetsnoere in lieflike plekke**, p. 173. (Ds. A.D. Lückhoff sou, net soos sy vader, eerw. P.D. Lückhoff van die Rynse Sendinggenootskap, gereeld na sy gemeentelede op Kuilsrivier ry om die Woord van God te gaan verkondig.)

toewyding van mnr. Villet - is die feit dat ds. Lückhoff in sy verslag spesifiek verwys na 'n deel van die gemeente, naamlik te Kuilsrivier, waar daar reeds 'n geruime tyd gereeld bidure op Sondag in die skoolgebou gehou is, asook vier keer per maand op Woensdae in private wonings. Die opkoms was "bemoedigend". Hy het ook Kuilsrivier se "Werkgezelschap" wat veral ten bate van Kuilsrivier se skool gewerk het, geloof.⁽⁵⁵⁾ In 1888 het die Sendinginspekteur van die Ring van Kaapstad weer melding gemaak van die hartlike belangstelling op Kuilsrivier in die sending. Alhoewel hulle van die armste in die Ring was, het hulle getrou tot die sending bygedra deur middel van hul "Zusters Werkgeselschap" en deur hul basaar. Die afdeling oor Kuilsrivier sluit af met die mooi woorde: "Waren er maar veel meer zulke wijken in onse gemeenten."⁽⁵⁶⁾

Dat die inwoners van Kuilsrivier egter steeds verplig was om soms, soos vir Nagmaal en doop, na die kerkgebou op Durbanville te gaan, blyk uit die voorstel van F.C.L. Bosman in die kerkraad dat geen kinders voortaan te Kuilsrivier gedoop sou word nie, behalwe in gevalle van siekte en bepaalde behoefte.⁽⁵⁷⁾

Na mnr. Villet se bedanking en vertrek aan die einde van Maart 1892 is die dienste op Kuilsrivier om die beurt deur ds. Lückhoff en kweekskoolstudente van Stellenbosch gehou. Ds. Lückhoff was ongelukkig omdat die inwoners van Kuilsrivier nie die Nagmaaldienste op Durbanville getrou bygewoon het nie. Hy het dit toegeskryf aan sommige mense se "vrees" dat hulle nie "goed genoeg" daarvoor was nie. Dalk was die swak bywoning eerder die gevolg van "bepaalde behoefte", soos F.C.L. Bosman, wat die mense goed geken het, dit gestel het. Die Sondagskool was steeds in 'n bloeiende toestand. Aandag is ook gegee aan sendingwerk.⁽⁵⁸⁾

Na die koms van ds. Lückhoff het die gemeente vinnig uitgebrei, dermate dat die kerkgebou

55 R 9/8 Ring van Kaapstad, Tulbagh, e.a.: Verslag van Staat der Godsdienst, Durbanville, 1886-1887, pp. 349-351; G 17 1/4 NG Kerk Durbanville: Notule van kerkraadsvergadering, 17.1.1887, p. 4.

56 **De Kerkbode**, 23.11.1888, p. 370.

57 G 17 1/4 NG Kerk Durbanville: Notule van kerkraadsvergadering, 20.4.1896, ongepagineer.

58 **De Zuid-Afrikaan**, 14.10.1893 (Kaapsche Ring).

op Durbanville te klein geword het. Die King broers van Durbanville en Charl Joubert van Kuilsrivier was die bouers wat in Januarie 1891 begin het met die vervanging van die strooidak met 'n leidak, asook die bou van twee vleuels, sodat die gebou uiteindelik meer as 800 mense kon huisves. Op Woensdag, 19 Augustus 1891, het sowat 2 000 mense die inwyding van die vergrote kerkgebou bygewoon. 'n Plegtige prosesie, bestaande uit, onder andere, tien predikante, die leierouderling met die Bybel, en met die koster heel vooraan, het na die gebou beweeg om die deur seremonieel oop te sluit.⁽⁵⁹⁾

Casparus Bosman en die "Engelsche preekery"

In die laaste twee dekades van die negentiende eeu is die kwessie van Hollands teenoor Engels druk bespreek. Veral in **De Zuid-Afrikaan**, wat sedert sy stigting op 9 April 1830, die groot kampvegter vir Hollands was en **Di Patriot** wat Hollands-Afrikaans voorgestaan het, is die saak gereeld aangeroe. Een van Kuilsrivier se boere, Casparus Bosman van Rozendal (tans Mooiplaas) in die Bottelary, sou 'n belangrike rol in hierdie stryd speel.

Sommige van die lidmate van die NG Kerk het reeds in 1850 begin agiteer ten gunste van Engelse dienste in die Groote Kerk in Kaapstad. In 1859 het die kerkraad met 'n meerderheid van 10 teen 5 'n ooreenkomstige voorstel aangeneem. As gevolg van toenemende verset van Hollandsgesindes het die Sinode egter eers op 16 Oktober 1862 ten gunste van Engelse dienste in die Groote Kerk besluit. Vanaf 29 Januarie 1865 het ds. Andrew Murray elke Sondagoggend om half-twaalf 'n Engelse diens in die Groote Kerk gehou. Hierdie dienste is egter gewoonlik swak bygewoon.⁽⁶⁰⁾

Die inwoners van die Kuilsrivier omgewing wat aan die Stellenbosch kant van die dorpie gewoon het, het by die Stellenbosch gemeente onder ds. J.H. Neethling ingeskakel. Hoewel ds. Neethling aanvanklik nie self ten gunste van Engels was nie (maar eerder Afrikaansgesind) was daar op Stellenbosch, in die populêre benaming van destyds, 'n paar

59 **De Zuid-Afrikaan**, 25.8.1891 (Durbanville).

60 A.H. du P. van Wyk: Die invloed van die Engelse skoolwese op die Kaapse skoolwese, 1806-1915, p. 92.

invloedryke "jingo"-professore, wat ten gunste van aanvullende Engelse dienste geagiteer het.⁽⁶¹⁾

In sy preek oor Bybelverspreiding op Sondagoggend 24 November 1889 het ds. Neethling byvoorbeeld uitgevaar teen die jongmense wat na die "Hollandse Kerk" met Engelse Bybels in die hand gekom het. Wat hom betref het, was hy trots daarop dat hy in "Hollandsch Afrikaansch" gepreek het, want selfs mense in Nederland het vir hom gesê dat Afrikaans 'n mooi ("schoone") taal was.⁽⁶²⁾ Trouens, hy kón nie in Engels preek nie. Toe hy eenkeer in Simonstad in Engels moes preek, het dit hom, in sy eie woorde aan die Kaapse Ring, "bijna zijn leven gekost!"⁽⁶³⁾

(Soos oor feitlik elke kontroversiële saak, het ds. Beck reeds jare tevore, in 1872, sy mening oor die taalstryd tydens die Kaapse Ringsvergadering uitgespreek. Tydens 'n bespreking oor Engels versus Hollands wou ds. Beck weet van watter Hollands gepraat word, want as 'n mens van die onmiddellike nabyheid van Kaapstad wegbeweeg het, het die inwoners gewoonlik 'n taal, bestaande uit, in sy eie woorde, "een mengelmoes van Maleisch, Hottentotsch en wat nog als" gepraat. Volgens hom was dit ook geen wonder dat mense hul neuse daarvoor opgetrek het nie. Ds. Beck het ook by hierdie geleentheid vertel van die voorleser van die Kerk wat met 'n binnelander suiwer Hollands gepraat het. Die antwoord wat hy gekry het, was: "Ik versta geen Engelsch.".)⁽⁶⁴⁾

Tog het ds. Neethling tydens die Sondagoggenddiens op 21 Mei 1893 aangekondig dat daar die volgende dag 'n gemeentevergadering gehou sou word om oor moontlike Engelse dienste in die Stellenbosse kerk te besluit. Ongelukkig was dit die Sondag reënerig sodat daar maar min van die talle boere of "buitenmensen" van die plase in die kerk was. Bowendien was dit ploegtyd. Die gevolg was dat daar, van die ruim 1 000 lidmate van die gemeente, dié Maandag slegs 'n klompie was wat bewus was van die gemeentevergadering. Tydens die

61 De Zuid-Afrikaan, 6.1.1894 (Mijn Notitie-boek (door 'Wachter')).

62 De Zuid-Afrikaan, 28.11.1889 (Stellenbosch).

63 De Zuid-Afrikaan, 12.10.1889 (Zitting van den Kaapstadschen Ring).

64 De Zuid-Afrikaan, 19.10.1872 (Ringsvergaderingen).

vergadering was die Engelsgesindes van die dorp dus beter verteenwoordig.

Mnr. M.L. Neethling het voorgestel dat die namiddagdiens in Engels gehou word. Jan Bosman, Casparus se broer, ook van Rozendal naby Kuilsrivier, het opgestaan en voorgestel dat die **status quo** gehandhaaf moes word om dieselfde onmin wat destyds op Wellington geheers het, te voorkom: op Wellington was daar "rusie van Maandag tot Saterdag."

Ds. Neethling het gereken dat die minderheid voor die meerderheid moes buig. (Van die 74 persone by die vergadering het slegs agt teen Engels gestem.) Casparus Bosman was vasbeslote dat hy aan ds. Neethling sou bewys dat diegene wat teen Engelse dienste gekant was, in die meerderheid was.⁽⁶⁵⁾

Die kerkraad het besluit om die Hollandse namiddagdiens na die Lutherse kerkgebou te verskuif, en dat die Engelse diens in die saal van die Christelike Jongelingsvereniging gehou sou word. Die aanddiens sou steeds in Hollands in die kerkgebou plaasvind.⁽⁶⁶⁾

'n Groot gedeelte van die Stellenbosse gemeente het, net soos Casparus, gevoel dat hulle nou in 'n "vreemde kerk" moes aanbid, terwyl hulle hul eie kerkgebou aan "vreemde Engelsche indringers" moes afstaan. In teenstelling hiermee was daar diegene wat in Desember 1893, waarskynlik in reaksie op hierdie kommentaar in **De Zuid-Afrikaan**, 'n adres aan ds. Neethling oorhandig het as teken van hul blydschap dat daar nou, as gevolg van die verskuiwing van die Engelse diens na die kerkgebou, elke Sondag 'n aanvullende Hollandse diens gehou kon word.⁽⁶⁷⁾ Casparus sou egter nie hierin berus nie; vir hom het dit nou gegaan oor die beginsel van die saak: 'n taalstryd in eie reg.

Casparus Bosman was bedrewe met die pen en het die verloop van hierdie Hollands-Engels-

65 S 1/20 Acta Synodi: Provisionele uitspraak van die Ring i.s. beswaar van J. Bosman, J.C. de Waal en C. Bosman teen die kerkraad van Stellenbosch, p. 458.

66 S 1/20 Acta Synodi: Briefwisseling van Casparus Bosman met Ringscriba en scriba van Sinode, pp. 447-452.

67 **De Zuid-Afrikaan**, 2.12.1893 (Mijn Notitie-boek (door 'Wachter')): **De Kerkbode**, 15.12.1893.

stryd in sy korrespondensie aan die kerklike liggame volledig, soms selfs in dialoogvorm opgeteken.

Toe hy ná die vergadering terug was op Kuilsrivier het Casparus en sy vriende, onder andere, Jan de Waal van Saxenburg, 'n versoekskrif opgestel waarin 'n tweede vergadering, ná 'n billike kennisgewing, aangevra is. Hulle het self 'n deel van die gemeente besoek om name en handtekeninge op hul versoekskrif te kry. Net in die Vlaeberg wyk alleen was daar 80 lidmate wat die versoekskrif onderteken het; onder hulle was daar twaalf sogenaamde Engelsgesindes.

Voordat hy verder met die versoekskrif kon gaan, het hy siek geword en het die predikant op 'n Sondag aangekondig dat die Engelse dienste 'n aanvang sou neem. Hulle moes toe noodgedwonge, in sy eie woorde, "halsoverkop" die versoekskrifte inlewer.

Casparus is ook te perd na die vooraanstaande boer en rustende ouderling, Pieter de Waal van die plaas Uiterwyk in Stellenboschkloof (ook 'n seun van die bekende Pieter de Waal van Langverwacht van Kuilsrivier) om hom die lyste te wys. De Waal het na die lyste gekyk, sy hande gevryf en gesê: "Ky, ik heb niet gedacht dat daar zoveel ontevredene waren. Wist ik het te voren, dan heb ik zeker nooit voor Engelsch gestemd."

Toe Casparus by hom aandrang om ook te teken, wou hy nogtans nie. Hy was van plan om hom vir die parlement verkiesbaar te stel en hy was bang van sy vriende sou hom in die steek laat as hy die versoekskrif onderteken. (De Waal se politiek het vrugte afgewerp: die volgende jaar, in 1894, is hy tot Lid van die Wetgewende Vergadering vir Stellenbosch verkies.)⁽⁶⁸⁾ (Vergelyk Hoofstuk 10.)

Met die lyste is Casparus na ds. Neethling. Toe hy daar kom, moes hy hoor dat die predikant eers die Woensdag tuis sou wees. Hy het dus weer op 9 Augustus Stellenbosch toe gery. Hy kon dadelik bemerk dat die predikant "gestoord" was. Nogtans het hy hom die naamlyste gewys.

Nadat ds. Neethling die lyste deurgekyk het, was sy reaksie: "Wat kom jii met zulke lyste by my maak? Want dit is deur die achterste van die gemeente geteken."

Casparus het hom bloedig vererg oor ds. Neethling se verwysing na die petitionarisse as die "achterste" van die gemeente. Hy het die lyste geneem en die name op die ry af gelees. Ds. Neethling moes erken dat hulle, in Casparus Bosman se woorde, "opregte Afrikaners, fatzoenlyke en grondeerlyke" mense was en bowendien van "goede famielie".

Casparus Bosman het in sy gesprek met die predikant sy vrees vir Engels soos volg uitgedruk: "Ik kyk de toekoms van verre aan; als wy eerst het Engelsch toelaten in achtermiddag diens, dan is onze kerk over 10 jaar geheel Engelsch." Ds. Neethling sou, volgens hom, die gevolge moes dra as daar nie aan die ondertekenaars se versoek voldoen word nie.

Tot Bosman se ontsteltenis het ds. Neethling gedreig dat hy 'n paar konstabels by die magistraat sou laat haal om die ontevredenes van die kerk te verwyder. Bosman het die pastorie woedend verlaat.

Aan die scriba van die Sinode het hy beskryf hoe hy hom daarna bedink het: ds. Neethling was tog sy predikant, en boonop 'n bejaarde man (hy was toe 67 jaar oud) en ook maar 'n mens. Dieselfde middag nog is hy terug na ds. Neethling. Op drie punte het ds. Neethling hom "grievende" woorde toegevoeg: hy het die ondertekenaars van die versoekskrif beledig deur hulle die "achterste" van die gemeente te noem; hy het ook gesê dat die Kerk al lankal Engels moes gewees het en, derdens, het hy Bosman met die konstabels gedreig. Hy het geëis dat ds. Neethling die kwetsende woorde moes terugtrek. Dan kon die saak tussen hulle bly en sou hy nie verder daaroor praat nie. Ds. Neethling het botweg geweier.

'n Paar weke later is aangekondig dat die ontevredenes hul besware aan die kerkraad moes gaan voorlê. Sowat 60 lidmate het die vergadering bygewoon. Volgens ds. Neethling was die invoer van Engels nodig omdat die "jonge Afrikaners" liever Engels as Hollands wou hoor.

Op 'n vraag van Jan Bosman of dit waar was dat ds. Neethling gesê het die lys is geteken deur die "achterste" van die gemeente, het laasgenoemde dit ontken. Daardeur, het Casparus

Bosman gereken, het die predikant hom dus in die openbaar tot leuenaar gemaak en hy het God tot sy getuie geroep en hom sterk daarvoor uitgespreek.

Op 16 Oktober 1893 is die saak by die Ring van Kaapstad geopper. Die eis is herhaal: 'n gemeentevergadering moes na billiker kennisgewing gehou word. Die Ringskommissie het hierdie saak op 29 Desember 1893 opgeneem.⁽⁶⁹⁾

Die pro-Hollandse spreekbuis, **De Zuid-Afrikaan**, het die mening uitgespreek dat die Ringskommissie probeer om die saak te laat doodbloei. Na Casparus en sy broer Jan, wat genoem is "Bosman's (de echte soort!)", en Jan de Waal van Saxenburg is verwys as "opregte Afrikaners" wat hul beywer het dat die egte, ou vrome namiddagkerkgangers hul wettige kerkeiendom weer kon terugkry.⁽⁷⁰⁾

Die Hollandse namiddagdiens is baie swak bygewoon. Volgens die Kaapse Ring was dit 'n bewys van die holheid van Bosman en die ander beswaardes se argumente. Aan die ander kant het **De Zuid-Afrikaan** die swak bywoning, ook van die Nagmaal van Sondag 24 Desember 1893 toe slegs één nagmaaltafel en 'n paar banke beset is, voor die deur van die predikant en die kerkraad gelê, want dit was swaar vir 'n opregte Afrikaner om Engelse preke in sy eie Hollandse kerk te hoor.⁽⁷¹⁾

Uiteindelik, op 15 Desember 1895, is 'n afskrif van die besluit van die Ring aan Bosman gestuur; ongelukkig was hy toe afwesig weens 'n besoek aan die Vrystaat. Toe hy in Februarie 1896 teruggekeer het, het hy self die ringscriba gaan spreek om uit te vind watter kanale hy moes volg. Na twee onbeantwoorde briewe het hy, op 25 Mei 1896, aan die scriba van die Sinode geskryf en hom gevra wat hom te doen staan. Op 15 Junie 1896 het hy gehoor dat hy hom direk tot die Sinodale kommissie moes wend. En dis wat hy gedoen het. Hy het weer eens sy versoek herhaal, naamlik dat 'n gemeentevergadering nie op so 'n kort

69 S 1/20 Acta Synodien: 4.10.1897, p. 103.

70 **De Zuid-Afrikaan**, 6.1.1894 (Mijn Notitie-boek (door 'Wachter')).

71 **De Zuid-Afrikaan**, 14.10.1893 (Kaapsche Ring); **Ibid.**, 6.1.1894 (Mijn Notitie-boek (door 'Wachter')).

kennisgewing gehou mag word nie.⁽⁷²⁾

Die Regskommissie van die Sinode het uiteindelik, in 1897, vyf jaar nadat Casparus Bosman die strydbyl teen Engels in die NG Kerk opgeneem het, besluit dat die uitspraak van die Ring bekragtig moes word, omdat Bosman nie kon bewys dat die kerkraad enige reglement van die kerklike wette en verordeninge oortree het nie.⁽⁷³⁾

Die stigting van 'n eie gemeente, 1903

Die gemeenskap op Kuilsrivier het gaandeweg al meer die behoefte aan 'n eie gemeente gevoel. Volgens die kieserslys van 1899 was daar reeds meer as 100 blanke stemgeregtigdes in die onmiddellike omgewing van die dorpie.⁽⁷⁴⁾

Veral die Christelike Strevers Vereeniging (soms ook genoem die Werkers Vereeniging) van Kuilsrivier wat in Januarie 1898 gestig is met die skoolhoof, mnr. Pieter de Wet, as president, het hulle, tydens hul gereelde debatsbyeenkomste en konserte, beywer vir die stigting van 'n eie gemeente. Ongelukkig het die notules van hierdie vereniging nie behoue gebly nie.⁽⁷⁵⁾

In November 1898 het die Strevers Vereeniging reeds 50 lede gehad.⁽⁷⁶⁾ Tydens 'n vergadering ('n "thee-meeting" genoem) in Maart 1899 is 'n verslag gelewer van die ontstaan en werking van die vereniging. Talle inwoners het die byeenkoms in die versierde skoolsaal bygewoon. Die tafels was belaaï met versnaperinge. Die opbrengs van die byeenkoms is gebruik om 'n paar groot ligte aan te koop sodat die saal voortaan saans helder verlig kon

72 S 1/20 Acta Synodien: 4.10.1897, p. 103; vergelyk ook die briefwisseling van Casparus Bosman met verskeie kerkampstenoë, pp. 447-452.

73 S 1/20 Acta Synodien: 4.10.1897, p. 103; S. de Kock (red.): **Die Bosmans van Suid-Afrika, 1707-1965**, pp. 59-60.

74 **Voters' Lists of the Western Districts**, 1899: pp. 32-34; pp. 51-58.

75 A. Dreyer: **Kwarteeuw-feestviering van die gemeente Kuilsrivier**, p. 1. (Hierin word verkeerdelik na hierdie vereniging verwys as die Christelike **Jongeliede** Vereeniging.)

76 **De Zuid-Afrikaan**, 24.11.1898 (Kuilsrivier).

word vir die aanddienste wat elke vierde Sondag van die maand deur 'n predikant of teologiese student gehou is.

Ds. Lückhoff het die byeenkoms met Skriflesing en gebed geopen en ook 'n toespraak gehou; so ook eerw. F.W. Weber van Sarepta. Dit is afgewissel met sang-, voordrag- en kooritems. Veral is melding gemaak van die "onvermoeide ijver" van die wakkere president, mnr. De Wet.⁽⁷⁷⁾ Hierdie Strevers was beslis aktief. Tydens hul "tea-meeting" van September 1902, waar hulle bekend gemaak het dat hulle £50 ingesamel het vir die Kerk se Weduwee- en Wesefonds, was vyf lede van die Kaapse Wetgewende Vergadering ook teenwoordig. Tussendeur die musiek- en sangnommers, is tyd ingeruim vir toesprake: deur ds. Lückhoff, ds. Bekker van Bethulie, eerw. Weber van Sarepta, asook deur mnr. De Wet, die skoolhoof, en natuurlik deur die plaaslike LWV, mnr. Gideon Krige.⁽⁷⁸⁾

Tydens 'n kerkraadsvergadering van die Durbanville gemeente op 9 September 1902 is 'n afvaardiging van lidmate van Kuilsrivier, bestaande uit Daniël de Villiers van die plaas Annandale, Marthinus A. van Blerk en Abraham B. Joubert, aangehoor. Hulle het 'n skriftelike versoek ingelewer om die toestemming van die kerkraad te verkry tot die stigting van 'n nuwe gemeente met Kuilsrivier as middelpunt. Nadat die lede van die afvaardiging aangehoor is, het die vergadering eenparig besluit om toestemming daartoe te verleen.⁽⁷⁹⁾

Tydens die Ringsitting van 17 Oktober 1902 is die versoek van die Kuilsrivier lidmate om 'n selfstandige gemeente te vorm, aangehoor en goedgekeur.⁽⁸⁰⁾

Op Donderdag, 20 Januarie 1903, het die Ringskommissie 'n selfstandige gemeente te Kuilsrivier gestig. Die grense is soos volg bepaal.⁽⁸¹⁾

77 **De Zuid-Afrikaan**, 14.3.1899 (Thee-meeting te Kuilsrivier); **Ibid.**, 24.4.1899 (Kuilsrivier).

78 **De Zuid-Afrikaan**, 16.9.1902 (Kuilsrivier).

79 G 17 1/4 NG Kerk Durbanville: Notule van kerkraadsvergadering, 9.9.1902.

80 R 9/20 Ring van Kaapstad: Notule van ringsitting, 17.10.1902.

81 S 1/23 Acta Synodi: Notule van sinodesitting, 18.10.1906, p. 609; **De Kerkbode**, 22.1.1903, p. 37.

1. Tussen Kuilsrivier en Durbanville:

Van Kruispad na die suidelike grens van Stellenberg langs die noordelike lyn van Stikland tot aan die suidelike baken van Bloemhof; van daar na die aansluiting van die Kaapstadse en Paarlse hoofweë; dan met die "nuwe weg", oor die Kaapstadse spoorlyn in die Duine, oor Klipfontein tot aan die suidelike grens van Vergenoegd.

2. Tussen Kuilsrivier en Stellenbosch:

Van Vergenoegd na die Faure-spoorweghalte; van daar na Vergenoegd (H.A. de Villiers), Klein Onrust (Daniël J. Carinus sr.), Bluegum Grove (Daniël J. Carinus, jnr.), Polkadraai, Veelverjaagd, Koopmanskloof na Kraaifontein tot aan Kruispad.

Die lidmate op grensplase kon binne drie maande besluit tot watter gemeente hulle wou behoort.⁽⁸²⁾ Reeds op 23 Maart 1903 is die eerste vier kinders op Kuilsrivier gedoop.⁽⁸³⁾

Op 7 Julie 1903 het die boukommissie van die Durbanville gemeente opdrag gekry om die pilare van die ou kerkklok af te breek, omdat dit aan die nuwe dogtergemeente van Kuilsrivier geskenk is.⁽⁸⁴⁾

Tydens die eerste kerkraadsvergadering wat op Kuilsrivier gehou is, het ds. B.P.J. Marchand, as konsulent, die voorsitterstoel ingeneem. As ouderlinge was F.C.L. Bosman, Adriaan Jacobus de Waal en Phillipus Albertus Myburgh Brink teenwoordig, terwyl Pierre F. Rousseau de Villiers, Daniël Francois de Villiers, Jan Petrus Bosman en Pieter de Waal die diakens was.⁽⁸⁵⁾

82 **De Kerkbode**, 22.1.1903, p. 37; **De Zuid-Afrikaan**, 22.2.1903 (Nieuwe gemeente, Kuilsrivier).

83 **Ned. Geref. Gemeente Kuilsrivier herdenk vyftigjarige bestaan, 1903-1953**, p. 20.

84 G 17 1/4 NG Kerk, Durbanville: Notule van kerkraadsvergadering, 7.7.1903. (Hierdie klok is ná die ingebruikneming van die nuwe kerkgebou op Kuilsrivier weer aan die gemeente Oranje geskenk.)

85 G 115 1/1 NG Kerk, Kuilsrivier: Notule van kerkraadsvergadering, 20.9.1903, p. 43.

Voorlopig sou die konsulent elke vierde Sondag van die maand die dienste en die doop waarneem, en dr. Haarhoff elke tweede Sondag van die maand.

'n Volledige lys is gemaak van alle moontlike gemeentede sodat die attestate van lidmate van Durbanville en Stellenbosch verkry kon word. Daarna sou die gemeente in wyke verdeel word. Volgens die voorlopige lyste het geblyk dat omstreeks 280 lidmate en 630 siele tot die gemeente sou behoort.⁽⁸⁶⁾

Die ouderlinge, wat opdrag gekry het om dadelik uit te kyk vir 'n geskikte erf vir 'n kerk en 'n pastorie, het 'n maand later verslag gelewer dat hulle 'n uiters geskikte eiendom vir kerkdoeleindes van mnr. Jacob Meisenheimer vir die som van £600 gekoop het. Aangesien die eiendom in daardie stadium nog nie op die naam van die verkoper geregistreer was nie, was daar oordragkoste aan die koop verbonde. Hierdie uitgawe moes die kerkraad dra.⁽⁸⁷⁾

Op 14 September 1903 het ouderling Adriaan J. de Waal van Langverwacht, Pieter se seun, aangebied om die aangekoopte kerkgrond as 'n geskenk aan die kerkraad aan te bied, op voorwaarde dat "geen duim grond" van die eiendom vir enige ander doeleinde verkoop mag word nie. (Dit was nadat tin op Langverwacht ontdek is en Adriaan de Waal sy plaas vir die destyds ongehoorde som van £30 000 verkoop het.)⁽⁸⁸⁾

Met die geld wat deur die "Jonge zusters" gekollekteer is, sou ouderling P.A.M. Brink, in oorleg met die voorsitter, 'n Nagmaalservies vir die gemeente aankoop.⁽⁸⁹⁾

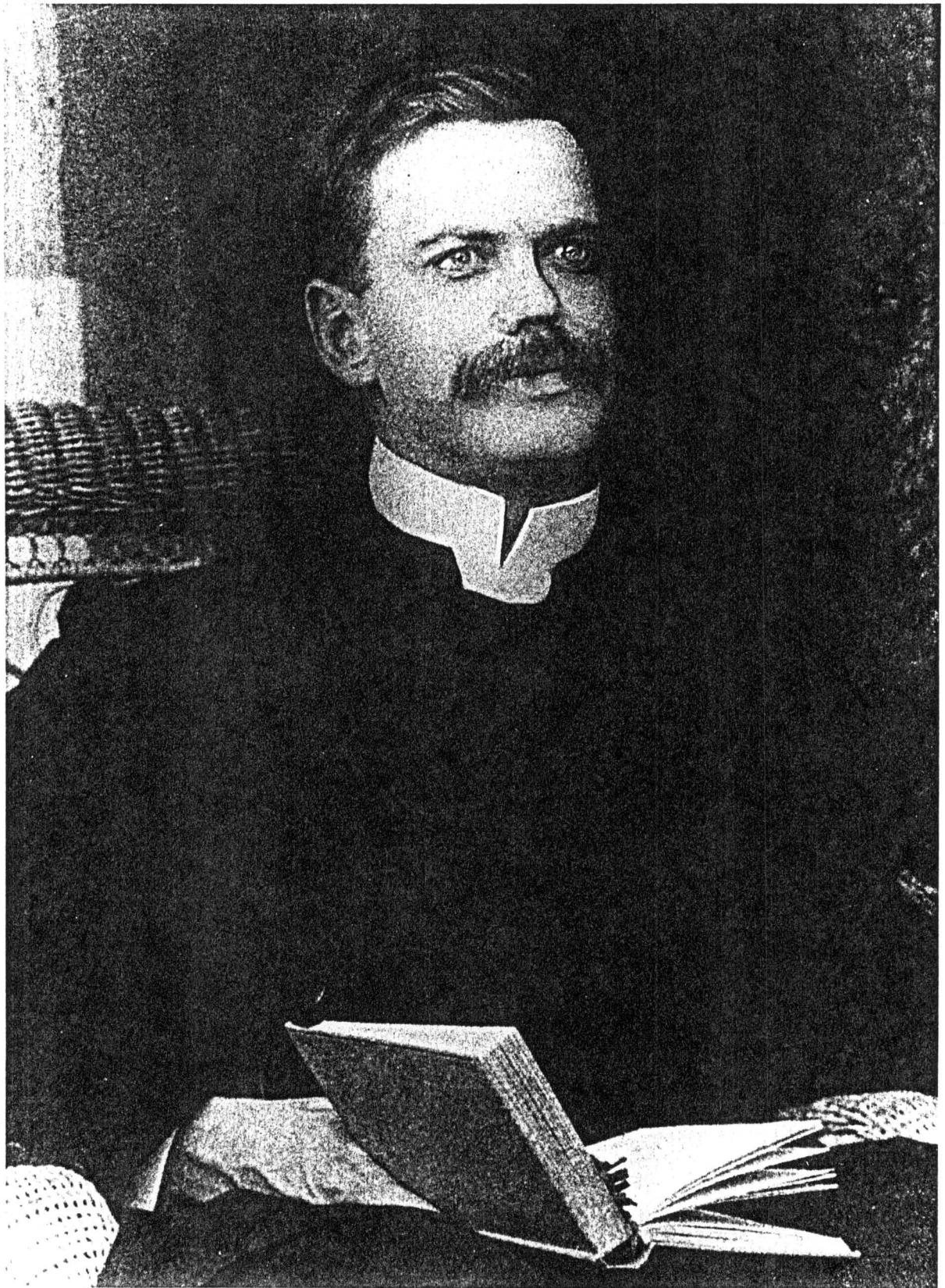
Tydens 'n gekombineerde kerkraadsvergadering op 27 April 1903 is ds. J.P. van Heerden tot eerste leraar beroep. Die predikant se salaris is vasgestel op £300 per jaar, plus vry inwoning.

86 G 115 1/1 NG Kerk, Kuilsrivier: Notule van kerkraadsvergadering, 23.2.1903, pp. 1-7.

87 G 115 1/1: NG Kerk, Kuilsrivier: Notule van kerkraadsvergadering, 23.3.1903, pp. 7-11.

88 G 115 1/1 NG Kerk, Kuilsrivier: Notule van kerkraadsvergadering, 14.9.1903, p. 31. J. van Lingen (*pseud.* vir J.H.H. de Waal): **De Waal geslag**, p. 36.

89 G 115 1/1 NG Kerk, Kuilsrivier: Notule van kerkraadsvergadering, 23.3.1903, pp. 7-11. (Jare later, in 1921, het Casparus Bosman die geld geskenk wat nog op die Nagmaalservies verskuldig was, vgl. *Ibid.*, 11.1.1921, p. 242.)

Ds. Herman Dirk van Broekhuizen, eerste leraar van die Nederduits-Gereformeerde gemeente Kuilsrivier (Augustus 1903 - Desember 1906).
(Foto in besit van NG Moedergemeente Kuilsrivier).

Daar sou onderhandel word met die sindikaat wat Blue Gum Park besit het, ten einde daardie eiendom as tydelike woning vir die leraar te bekom.⁽⁹⁰⁾

Ds. Herman Dirk van Broekhuizen

Nadat ds. Van Heerden vir die beroep bedank het, is ds. Herman Dirk van Broekhuizen op 1 Junie 1903 beroep. Hy het dit aanvaar.⁽⁹¹⁾

Ds. Van Broekhuizen was 'n kleurrike figuur. As student aan die Victoria College op Stellenbosch het hy aan verskeie sportsoorte deelgeneem. Hy was een van Suid-Afrika se eerste nasionale rugbyspelers: in 1896 is hy, net voor die vierde rugbytoets teen Brittanje, as plaasvervanger gekies. Hy het dus in die eerste internasionale wedstryd gespeel wat Suid-Afrika gewen het. Die bekende rugbykenner A.F. Markotter (Oubaas Mark) het beweer dat Van Broekhuizen een van die twee beste voorspelers was wat tot in daardie stadium vir Suid-Afrika gespeel het.

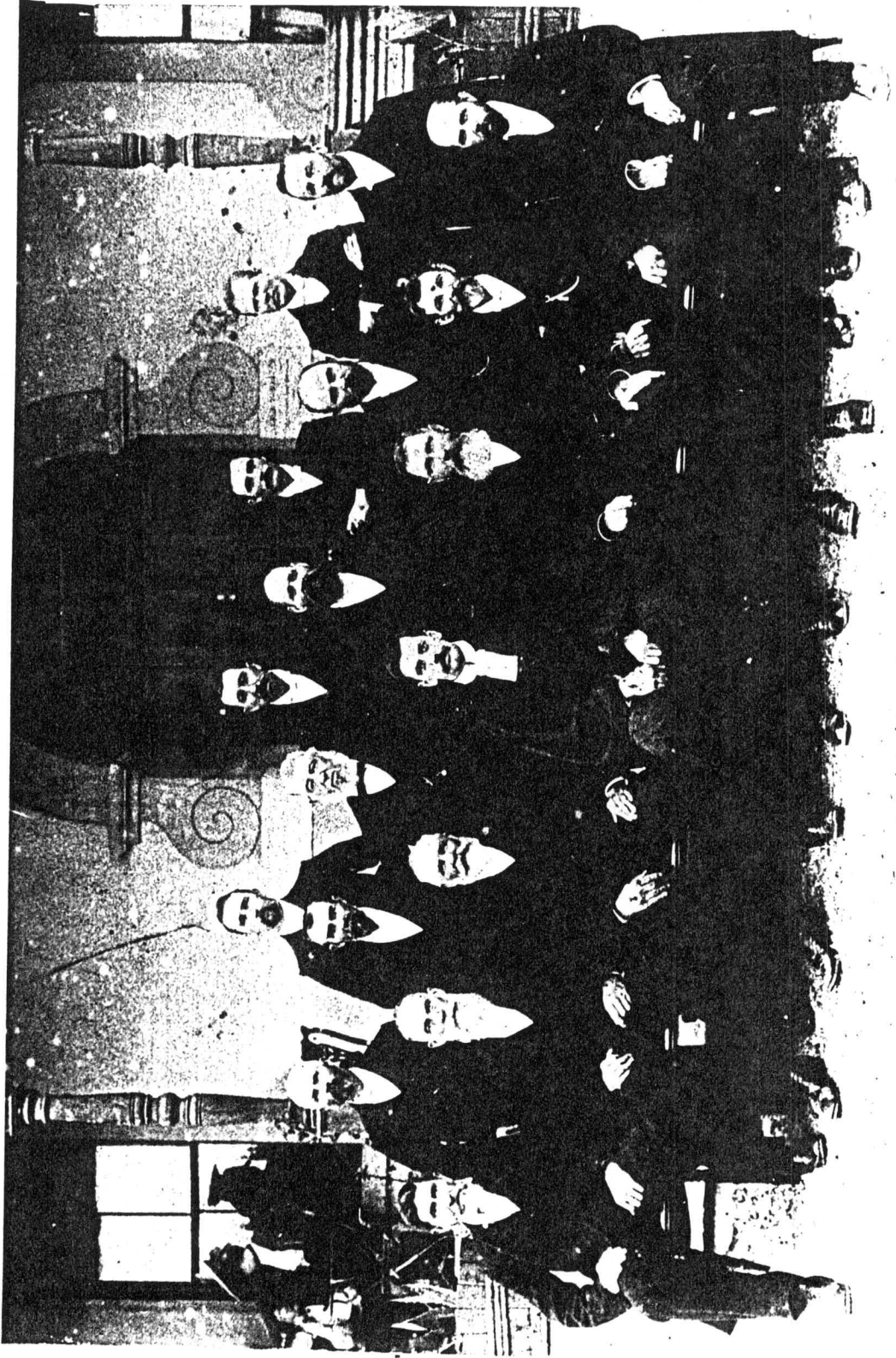
Hy was sy lewe lank 'n man van sterk oortuigings. Hoewel hy in Nederland gebore is, het hy as predikantseun op Ficksburg in die Vrystaat grootgeword. Toe die Tweede Vryheidsoorlog in 1899 uitbreek, was hy hulpprediker van die NG gemeente in Pretoria. In hierdie tyd het hy by die Verkenningsskorps van Danie Theron aangesluit. Hy is gevang en na Nederland verban omdat hy nie die eed van getrouheid aan die Britse regering wou aflê nie. Daar het hy, deur lesings en briewe in koerante, geld ingesamel vir die vroue en kinders in die konsentrasiekampe. Na afloop van die oorlog wou die nuwe Transvaalse owerhede nie toelaat dat hy hom weer in sy gemeente in Pretoria vestig nie.⁽⁹²⁾

Voordat hy na Kuilsrivier beroep is, het hy op 15 Februarie 1903, tydens 'n erediens op Robertson, ná sy preek gebid vir die "verlossing" van pres. Paul Kruger uit ballingskap. Hy

90 G 115 1/1: NG Kerk, Kuilsrivier: Notule van kerkraadsvergadering, 27.4.1903, pp. 13-17.

91 G 115 1/1 NG Kerk, Kuilsrivier: Notule van kerkraadsvergadering, 1.6.1903, p. 21.

92 C. Greyvenstein: **Springbok Saga**, p. 26; D.W. Kruger en C.J. Beyers (reds.): **Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV**, pp. 712-713; vergelyk ook D. Craven: **Oubaas Mark**, p. 188.

Die kerkraad van Kuilsrivier in 1904:

voor (v.l.n.r.): mnre. M.B. Brink, P.J. Neethling, J. Joubert, ds. H.D. van Broekhuizen, mnre. P.A.M. Brink, D.J. de Villiers, D.H. Carinus.

middel (v.l.n.r.): mnre. D.J. de Villiers, P.H. de Villiers, F.C.L. Bosman, H.F. Bosman, J.P. Bosman, D. Krige.

agter (v.l.n.r.): mnre. M. du Toit, J. de Villiers, F.S. de Villiers, W. de Swardt.

(Foto in besit van mev. Johanna Bosman, Kuilsrivier).

het ook gebid vir die "verdrukte, vertrapte en verjaagd volk". Asof dit nie genoeg was nie, het hy nagelaat om vir die Britse koning te bid. Hy het hom dus skuldig gemaak aan "Majesteitschennis". Dit was die getuienis van die assistent resident-magistraat van Robertson, Frederik Rossouw, toe die saak in Oktober 1903 in die Rondgaande Hof op Worcester teen ds. Van Broekhuizen verhoor is. Ook die burgemeester van Robertson, mnr. D.N. During, het gereken: "Dit was niet een preek van een loyaal mensch."

Ds. Van Broekhuizen het die aanklagte ontken. Hy het beweer dat hy nie 'n opruiende preek gelewer het nie, maar slegs op sy gewone manier, dit wil sê, "met vuur", gepreek het. Hy het erken dat hy 'n gevoel van verbittering jeens die Britse regering het omdat hulle nie wou toelaat dat hy na sy land kon terugkeer nie.

Die jurie het onmiddellik ná die aanhoor van die getuienis, onder luide toejuiging van die toehoorders in die stampvol hofsaal, uitspraak gelewer: "Niet schuldig."⁽⁹³⁾

Op 13 Augustus 1903 is ds. Van Broekhuizen deur 'n groot aantal belangstellendes met ongeveer 50 rytuie, by Kuilsrivier se spoorwegstasie ontmoet en adresse namens die kerkraad en gemeente, asook namens die onderwysers en leerlinge is aan hom oorhandig. Aan die hartlike wyse waarop hy, en al die besoekers onthaal is, lyk dit nie asof die hangende hofsaak op Worcester in daardie stadium die leraar of enige van sy nuwe gemeentelide gehinder het nie.⁽⁹⁴⁾

Ds. Van Broekhuizen se lojaliteit jeens pres. Kruger was beslis ook die gevolg van die feit dat hy in Nederland die ou president se predikant in ballingskap was. Dit was ook daar dat hy verlief geraak het op Paul Kruger se kleindogter, Elsie Francina (Ellie) Eloff. Op 15 Januarie 1904 is die 33-jarige predikant van Kuilsrivier en Ellie Eloff in die Groote Kerk in Kaapstad in die huwelik bevestig.⁽⁹⁵⁾

93 **De Zuid-Afrikaan**, 10.3.1903 (Ds. Van Broekhuizen voor den Resident-Magistraat op aanklacht van opruiing); **Ibid.**, 15.10.1903 (Ds. Van Broekhuizen onschuldig bevonden).

94 **De Kerkbode**, 20.8.1903, pp. 406-407.

95 D.W. Krüger: **Paul Kruger II**, pp. 290-291.

In 'n prominente tweekolomberig in **De Zuid-Afrikaan** is die huwelikseremonie en die onthaal uitvoerig beskryf. In die berig is gemeld dat die Transvaalse owerhede twee keer geweier het dat ds. Van Broekhuizen in Pretoria, die geboorteplek van sy bruid, kon trou. Saam met feitlik al die lidmate van sy "geliefde kerk" te Kuilsrivier was daar onder die huweliksgaste vooraanstaande persone, soos hoofregter lord Henry de Villiers, mev. Marie Koopmans-de Wet en 'n hele paar lede van die Wetgewende Vergadering, drie professore van Stellenbosch, en agt predikante van naburige gemeentes. 'n Indrukwekkende lys van sommige trougeskenke is ook gegee: byvoorbeeld die tafel en ses stoele van okkerneuthout, geskenk deur pres. Kruger en die pragtige Bechstein klavier van die bruid se vader, Frikkie Eloff. Onder die ander geskenke, talle van oorsese vriende, was die merkwaardigste seker die "historische Vereenigings document". Dan is ook melding gemaak van 'n "prachtig - en wat zeker wel als 't nuttigst geskenk beschouwd kan worden", naamlik die vurke, lepels, messe en ander kombuisartikels geskenk deur die Strevers Vereeniging van Kuilsrivier.

In sy toespraak het ds. Van Broekhuizen gesê dat dit sy strewe was om te doen wat hy kon vir die welsyn van Suid-Afrika en sy kerk. Daar is tereg opgemerk dat hy gely en gestry het, maar "voor land, volk en taal zal ik - indien noodig - nog meer lijden."⁽⁹⁶⁾

Donderdag, 3 Maart 1904, was 'n heuglike dag vir die Kuilsrivier gemeenskap. Die oggend is 'n groot basaar ten bate van die skool gehou en die middag is die hoeksteen van die nuwe kerkgebou gelê. Na 'n plegtige opening met skriflesing en gebed het 'n dameskoor, onder leiding van die skoolhoof, mnr. Pieter de Wet, gesorg vir "dieptreffend en meesterlijke" koorsang. Nadat 'n paar dokumente in 'n verseelde blik onder die hoeksteen geplaas is, het die bejaarde prof. N.J. Hofmeyr van Stellenbosch met 'n slag van die silwer troffel verklaar dat die steen behoorlik gelê is. Met verwysing na die opskrif van die steen, "Ziet deze steen zal ons een getuigenis zijn" (Josua 24 vers 27), het prof. Hofmeyr die groot skare daaraan herinner dat 'n gebou slegs goed en sterk kan staan as die fondament kragtig en sterk gebou

96 **De Zuid-Afrikaan**, 20.1.1904 (Ds. Van Broekhuizens huwelijk); **De Kerkbode**, 21.1.1904, p. 26. (Hierdie woorde was profeties: op grond van 'n preek wat hy op 13 September 1914 in Pretoria gelewer het waarin hy die inval van die Unietroepe in Duits-Suidwes-Afrika veroordeel het, is hy in hegtenis geneem en tot agtien jaar gevangenisstraf gevonnis. Van Broekhuizen was later LV (1925-1933) en buitengewone gesant van die Unie in Nederland (1933-1941). Vergelyk D.W. Krüger en C. Beyers (reds.): **Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV**, p. 713.)

Ds. Herman Dirk van Broekhuizen en sy vrou (links van hom) met die Sondagskoolonderwysers van Kuilsrivier in 1904.
(Foto in besit van mev. Johanna Bosman, Kuilsrivier).

is. Hoewel die gemeente van Kuilsrivier reeds veel gedoen en gegee het, het hy die hoop uitgespreek dat daar van die voltooië kerkgebou gesê sou kon word dat dit nie 'n gebou van mense nie, maar van God was. Verder het hy gewaarsku teen skeuring in die gemeente. Met die leuse, "Eendracht maakt Macht", sou die gemeenskap kon werk, ook ten behoeve van die skool.⁽⁹⁷⁾

Die groot, imposante dubbelverdiepingpastorie is op Dinsdag 4 Oktober 1904 ingewy, weer met die hulp van sprekers soos proff. De Vos en Marais van Stellenbosch en ds. A.I. Steytler van Kaapstad.⁽⁹⁸⁾

Twee dae later, op 6 Oktober, het mev. Van Broekhuizen 'n noue ontkoming gehad. Die perd voor haar rytuig het skielik op loop gegaan en deur die dorpie gehardloop, maar volgens **De Zuid-Afrikaan** se korrespondent het sy geweet hoe om op te tree, soos 'n mens van 'n afstammeling van wyle Paul Kruger kon verwag. Ongeveer twee kilometers buite die dorp het sy die perd in 'n sandpad tot stilstand gedwing en het gelukkig ongedeerd daarvan afgekom. Intussen het ds. Van Broekhuizen sy vrou dadelik per fiets agternagesit, terwyl ander inwoners van Kuilsrivier gevolg het, "per kar, fiets, te paard en te voet".⁽⁹⁹⁾

Die argitek van die kerkgebou was F.W. Hesse van Kaapstad, met Kuilsrivier se bekende bouer, Charl Joubert, as die "bouwmeester".⁽¹⁰⁰⁾

97 **De Zuid-Afrikaan**, 5.3.1904 (Kuils-rivier: Bazaar, Hoeksteenlegging der Ned. Geref. Kerk).

98 (Hierdie pastorie is later, in 1937, deur ds. J.P. Kriel van die gemeente gekoop as die "Jan Kriel Tehuis en Skool", ter herinnering aan hul seun, Jan, wat as gevolg van epileptiese toevale oorlede is. Dit was die begin van die bekende Jan Kriel Skool in Kuilsrivier. Vergelyk L.J. Raubenheimer: Die ontwikkeling van onderwys aan kinders met epilepsie in die Republiek van Suid-Afrika I, p. 322.)

99 **De Zuid-Afrikaan**, 6.10.1904 (Kuilsrivier). (Mev. Van Broekhuizen het later op talle gebiede die voortou geneem: as lid van die komitee wat vroueoptogte gereël het om teen die 1914-rebelle se gevangenisstraf te protesteer, as een van die stigterslede van die Nasionale Vroueparty, as Transvaalse president van die Federale Vroueraad, as ondervoorsitter van die Nasionale Party in Transvaal, as stigterslid van die Bond van Afrikaanse Moeders. Vergelyk D.W. Krüger en C. Beyers (reds.): **Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek III**, pp. 817-818.)

100 **De Zuid-Afrikaan**, 5.3.1904 (Kuils-rivier: Bazaar, Hoeksteenlegging der Ned. Geref. Kerk).

Die sierlike kerkgebou van die Nederduits-Gereformeerde gemeente wat op 29 November 1904 ingewy is.
(De Goede Hoop, November 1907, p. 101.)

Op 29 November 1904 is die nuwe kerkgebou, wat uiteindelik £5 164 6s 3d, die meubels uitgesluit, gekos het, ingewy. Onder die groot skare wat die verrigtinge bygewoon het, was, benewens die gemeentelede, ook mnr. en mev. Frikkie Eloff, ds. Van Broekhuizen se skoonouers. Ook H.C. Bredell, die voormalige privaatsekretaris van pres. Paul Kruger, die argitek, 'n paar Lede van die Wetgewende Vergadering, en veertien predikante was teenwoordig.

Na 'n kort byeenkoms in die ou skoolgebou, 'n afskeidsgebed deur ds. A.D. Lückhoff en die sing van Psalm 146 vers 3, is 'n plegtige optog na die nuwe kerkgebou oorkant die straat begin. Heel voor het die oudste ouderling, F.C.L. Bosman, gestap, met die geopende Bybel in sy hande. Na hom het die lede van die boukommissie, Adriaan J. de Waal, P.A.M. Brink en J.P. Bosman, en die argitek F.W. Hesse, en meesterbouer Charl Joubert, gevolg. Die volgende in die lang ry was dienende en oud-kerkraadslede, ds. Van Broekhuizen en ander predikante, die lidmate van die gemeente en, uiteindelik, lidmate van ander gemeentes en vriende.

Op die trappe van die nuwe gebou is die sleutels van die kerkdeure aan prof. N.J. Hofmeyr oorhandig wat dit daarna amptelik geopen het. Terwyl die kerk binnegetree is, het die koor, onder leiding van mnr. De Wet, gesing. Na die lees van Psalm 132 deur ds. B.P.J. Marchand en 'n gebed deur prof. Hofmeyr, het mej. Nancy de Villiers van Stellenbosch 'n solo gelewer wat "onder groot stilte" aangehoor is.

In die wydingsrede deur ds. A. Moorrees, aan die hand van Genesis 28:17, het hy onder andere daarop gewys dat God nie aan 'n plek gebonde is nie. Dit is dan ook nie die gebou wat wyding aan die verrigtinge gee nie, maar wel die egtheid van die godsdienstige gevoelens van die gemeentelede. Na 'n slotgebed deur ds. A.I. Steytler, koorsang en gemeentesang uit Gesang 184 vers 1 is die verrigtinge afgesluit.⁽¹⁰¹⁾

101 **De Zuid-Afrikaan**, 1.12.1904 (Kuilsvier: Inwijding van het Nieuwe kerkgebouw); G 115 1/1 NG Kerk, Kuilsvier: Notule van kerkraadsvergadering, 3.1.1905, D.P. de Villiers: **A History of the De Villiers Family**, p. 103. (J.H.H. Visagie: Die geskiedenis van die onderwys in Kuilsvier, p. 6, begaan 'n leesfout wanneer hy beweer dat **Psalm** 184 gesing is - iets wat kennelik onmoontlik was.)

In die kerkgebou was 'n skare van ongeveer 1 000 mense byeen. Hoewel almal nie sitplek kon vind nie, was die korrespondent van **De Kerkbode** beïndruk deur die feit dat die predikant tot in die verste hoek van die gebou gehoor kon word. Verder was al die aanwesiges weer, soos gewoonlik, onder die indruk van Kuilsrivier se "bekende gastvrijheid".⁽¹⁰²⁾

Ds. Van Broekhuizen was tot 27 Desember 1906 predikant op Kuilsrivier waarna hy weer na sy ou gemeente in Pretoria terug is.⁽¹⁰³⁾

Soos in enige plattelandse gemeenskap was die stigting van 'n eie gemeente 'n belangrike samebindende faktor. Dit was veral waar in die geval van die boere wat aanvanklik maar baie ongereeld die twee tot drie uur lange reis op Sondaie na die Durbanville of Stellenbosse kerkgeboue aangepak het. Ds. Van Broekhuizen met sy uitgesproke Afrikanergesindheid en sy gekultiveerde en sjarmante eggenote, die indrukwekkende kerkgebou en pastorie het status aan die boeregemeenskap verleen en hulle tot 'n eenheid saamgesnoer.

102 **De Kerkbode**, 8.12.1904, p. 588.

103 J.H.H. Visagie: **Die NG gemeente Kuilsrivier-Suid**, p. 25.

HOOFSTUK 9

BLANKE ONDERWYS IN KUILSRIVIER

In teenstelling met die gemeenskap van Sarepta waar 'n skool reeds teen 1843 bestaan het, sou die blanke inwoners se kinders tot die sestigerjare moes wag voordat die ouergemeenskap deur privaat-inisiatief 'n suksesvolle poging kon aanwend om 'n skool by Kuilsrivier te begin. In die meeste plattelandse gemeenskappe het die onderwyser in die negentiende eeu 'n toonaangewende rol gespeel en Kuilsrivier was geen uitsondering nie. Veral twee onderwysers, Charles Villet (1881-1892) en Pieter de Wet (1892-1905), se invloed sou verder strek as die kinders in die skoolbanke voor hulle.

In 1843 het die Superintendent-Generaal van Onderwys, James Rose Innes, die volgende twee soorte skole in die Kaapkolonie ingestel: die eersteklasskole ("principal schools") en die tweedeklasskole ("secondary schools"). Afgesien hiervan is ook die sogenaamde ondersteunde skole in die lewe geroep. Laasgenoemde skole, wat later onder die boerebevolking bekend sou staan as derdeklasskole, moes deur plaaslike inisiatief opgerig word. Die ouergemeenskap was ook verantwoordelik vir die oprigting van 'n geskikte skoollokaal, vir 'n deel van die onderwyser se salaris, asook vir die voorsiening van 'n onderwyserswoning. Uit die gemeenskap moes ook 'n skoolkomitee gekies word wat die onderwyser moes aanstel, onderhewig aan die goedkeuring van die SGO. Hierdie skole was geregtig op 'n geldelike toelae van die regering, mits hulle aan sekere voorwaardes voldoen het. Hulle moes, onder andere, instem tot die bevordering van Engels. In die Onderwyswet van 1865 is hierdie derdeklasskole ingedeel as A-3-skole.⁽¹⁾

Tot omstreeks 1860 het die inwoners van Kuilsrivier 'n oënskynlik apatiese houding jeens die onderwys van hul kinders ingeneem. Dit kan deels gewyt word aan die feit dat dié boeregemeenskappie nie 'n afsonderlike gemeente gevorm het nie. Die afstand na hul naaste kerkgebou op Durbanville (of D'Urban soos dit nog bekend gestaan het) of Stellenbosch het veroorsaak dat hulle allermens meelewende lidmate kon wees. Op 9 September 1855 is 'n

1 P.S. du Toit: **Onderwys in Kaapland**, p. 58 en p. 64; J.H.H. Visagie: Die geskiedenis van die onderwys in Kuilsrivier, p. 11.

skool op Durbanville op die been gebring met mnr. J.W.F. Roth as onderwyser, maar dit het 'n sukkelbestaan gevoer, hoofsaaklik as gevolg van die algehele gebrek aan belangstelling van ds. Johannes Beck en sy kerkraad. Die skool op Durbanville was in elk geval te ver om vir die kinders van hierdie uithoek van die gemeente van nut te wees.⁽²⁾

Privaatonderrig op Kuilsrivier

Natuurlik was daar op Kuilsrivier, soos in die res van die land, vroeg reeds skoolmeesters wat privaatonderrig by huise gegee het.

In 1809 was Henricus Wilhelmus Borgwedel die "schoolmeester" van die kinders van Tobias de Waal van Saxenburg.⁽³⁾ Daar kan ook aanvaar word dat die egpaar Janssens van De Kuilen se kneg, Jacobus Kluijt, wat sy beroep in die Opgaafrolle van 1814 - 1815 as "schoolmeester" aangegee het, waarskynlik die kinders van die kleinboere van die omgewing onderrig het.⁽⁴⁾

Hierdie onderrig was egter dikwels nie bo verdenking nie. Diegene wat die onderwys as 'n roeping gesien het, was maar dun gesaai. Die oorgrote meerderheid het daarop teruggeval by gebrek aan 'n meer lonende beroep. Volgens W.A. Newman kon hulle eerder beskryf word as: "Young men of no character, runaways from shipboard, disgraced clerks". In baie gevalle het hulle, na sy mening, nie alleen minderwaardige onderrig meegebring, maar ook bedenklike morele waardes voorgestaan.⁽⁵⁾ Of, soos Jan Christoffel de Waal in sy herinneringe die onderwys van die eerste helfte van die negentiende eeu beskryf: "Die oueres het toe almal hiér en dáár onderwys ontvang, die een by 'n Hollander wat geen Engels verstaan en die ander by 'n Engelsman wat geen Hollands ken nie." As 'n seun in daardie tyd, toe grond volop en kompetisie gering was, die Bybel en die Psalm- en Gesangboek kon

2 SGE 1/8 Letters Received: E.B. Auret - L. Dale 3.1.1861 ongepagineer; *Ibid.*, E.B. Auret - L. Dale 17.1.1861 ongepagineer; *De Gereformeerde Kerkbode*, 29.9.1855; vergelyk *Ibid.*, 27.10.1855, pp. 346-347.

3 J. 240 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jaar 1809, ongepagineer.

4 J. 250 Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jare 1814-1815, ongepagineer.

5 W.A. Newman: *Biographical Memoirs of John Montagu*, pp. 310-311.

lees, was dit genoeg.⁽⁶⁾

Teen hierdie tyd wás daar reeds pogings om 'n skooltjie vir blanke kinders by Kuilsrivier op die been te bring, maar skynbaar het dit telkens doodgeloop.⁽⁷⁾ In teenstelling hiermee was daar reeds in 1846 'n skool vir 50 leerlinge by Sarepta, die Rynse sendingstasie by Kuilsrivier. (Vergelyk Hoofstuk 7.)⁽⁸⁾

Onderwys in die beginjare (1860 - 1865)

Op 30 April 1860, het dr. Langham Dale, die nuwe SGO, by een van die inwoners van Kuilsrivier, mnr. Thomas Sinclair, aangedring om uit te vind of 'n skoolkomitee, bestaande uit Sinclair en een of twee ander inwoners, gevorm kon word, met die oog op die oprigting van 'n skool, 'n behoefte wat, na hy verneem het, dringend was.⁽⁹⁾ Dalk was Sinclair nie die aangewese persoon om so 'n projek te loods nie. Afgesien daarvan dat die gemeenskap van Kuilsrivier oorwegend Hollandssprekend was, het Sinclair 'n paar jaar tevore in 1857, groot finansiële skade gely toe sy nuwe huis op Kuilsrivier, 'n week nadat die gesin dit betrek het, heeltemal afgebrand het. Die huis was nie verseker nie en die skade het £400 beloop - 'n reusebedrag in daardie tyd. Daar kan aanvaar word dat hy waarskynlik nie die bykomende finansiële las wat hy, as voorsiener van 'n skoolkamer en as een van die waarborglede van 'n nuwe skool, sou kon bybring nie.⁽¹⁰⁾

Toe Langham Dale, die SGO, Kuilsrivier op 19 Maart 1861 tydens sy jaarliks inspeksietoer

-
- 6 J.C. de Waal: **Die herinneringe van J.C. de Waal**, p. 15; J. van Lingen (pseud. vir J.H.H. de Waal): **De Waal geslag**, p. 40.
 - 7 SGE 5/5 Letter Book: Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - Koloniale Sekretaris, 3.2.1862, p. 251.
 - 8 **Cape of Good Hope Blue Books**, 1846: Educational Returns, p. 310.
 - 9 SGE 5/5 Letter Book: Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - T. Sinclair, 30.4.1860, p. 402.
 - 10 **Cape Argus**, 28.2.1857 (Local and District News). (Thomas Sinclair het op 12 April 1862 weer 'n finansiële terugslag beleef toe sy perdestal afgebrand het. Hoewel hy beweer het dat die brand deur een van die spoorwegmaatskappy se lokomotiewe veroorsaak was, is hy nie vir sy skade vergoed nie. Vergelyk A 2324/1 Minutes of Cape Town Railway and Dock Company: Minutes of Meeting, 14.6.1862, pp. 199-200.)

besoek het, was hy ontsteld omdat daar, ten spyte van die teenwoordigheid van sowat 25 kinders van skoolgaande ouderdom in die omgewing, nog geen skool was nie. Hy het dit toegeskryf aan die gebrek aan eensgesindheid onder die inwoners.⁽¹¹⁾ Eers op 3 Februarie 1862 kon hy aan die Koloniale Sekretaris laat weet dat 'n Derdeklas- Publieke skool op Kuilsrivier begin gaan word. Hy het weer melding gemaak van die onverskillige houding van die inwoners wat, volgens hom, van 'n "low character" was. Die plan was dat die onderwyser van Kuilsrivier, mnr. J.B. Topp, smiddae by Bellville, die "12th Milestone" of Twaalf Mylpaal, soos dit toe beter bekend was, sou gaan onderwys gee, waar die vorige skool óók opgehou bestaan het.⁽¹²⁾

Tydens sy besoek aan Kuilsrivier se skooltjie later in 1862 moes hy ontdek dat van die vyftien ingeskrewe leerlinge dié dag net vier by die skool opgedaag het. Bowendien was daar in daardie stadium ongeveer 35 kinders op Kuilsrivier wat glad geen onderrig ontvang het nie.⁽¹³⁾

'n Paar kinders van Kuilsrivier en van Twaalf Mylpaal het dus in hierdie vroeë sestigerjare by mnr. Topp skoolgegaan. In hierdie skooltjie, wat deur bemiddeling van ds. George Lawrence van die Anglikaanse Kerk van Durbanville aan die gang gehou is, was in 1864 sewe seuns en ses meisies ingeskryf. Die Anglikaanse Kerk het ook gesorg vir Sondagskool elke veertien dae. (Vergelykenderwys het in hierdie jaar reeds 113 leerlinge in die skool by Sarepta onder mnr. Hendrik January skoolgegaan.)⁽¹⁴⁾

Toe die Anglikaanse biskop vir mnr. Johannes Moses as 'n "Coloured Teacher" aanstel om by Bellville die Sendingskool te bedryf, was mnr. Topp vry om voortaan die volle tyd, in die

11 G 15-'61 **Papers Relating to Education**: Detailed Reports of Inspection of Schools in 1861, p. 77.

12 SGE 5/7 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - Colonial Secretary, 3.2.1862, p. 251.

13 G 42-'62 **Papers Relating to Education**: Detailed Reports of Inspection of Schools in March 1862, p. 6; **Cape of Good Hope Blue Books**, 1861; Educational Returns 1861, p. Y12.

14 **Cape of Good Hope Blue Books**, 1864: Educational Returns, p. Y12; vergelyk ook *Ibid.*, 1865: Educational Returns, p. X12.

oggend én middag, aan die skool op Kuilsrivier te wy. Skynbaar was die skoolkamer klein en eenvoudig, want ds. Lawrence het gereken dat die gemeenskap van Kuilsrivier nie enigiets pretensieus geregverdig het nie. Mnr. Topp het sy verwagtinge gestel op nie meer nie as 20 tot 25 kinders van armblanke ouers wat bereid sou wees om die skoolfonds van drie pennies per kind per week te betaal.⁽¹⁵⁾ In 1865 was 29 kinders reeds amptelik ingeskryf by Kuilsrivier se "elementary school". Ongelukkig was die gemiddelde skoolbesoek vir daardie jaar slegs dertien.⁽¹⁶⁾ Teen 1866 het hierdie skool blykbaar opgehou bestaan.⁽¹⁷⁾

Al die ouers van Kuilsrivier het nie apaties gestaan jeens die onderrig van hul kinders nie. Pieter de Waal van die plaas Langverwacht, net buite Kuilsrivier, het sy seuns, Jan, Adriaan en David, na Moddergat naby Somerset-Wes gestuur om daar by die onredelik streng, latswaaiende mnr. D.J. de Kock op 'n plaas skool te gaan. Omstreeks 1859 het Pieter de Waal, met die hulp van sy bure, 'n skool begin op Uiterwyk, die plaas van Johannes Krige in Stellenboschkloof, op die pad tussen Kuilsrivier en Stellenbosch. Die eerste onderwyser was mnr. Johannes L. Pretorius. Volgens een van sy leerlinge, Jan de Waal, was hy 'n "baie deeglike jong man en allersins werd om gerespekteer te word". In één jaar het Jan by hierdie onderwyser meer geleer as in al die jare tevore en het hy, na die eindeksamen, drie boekpryse verower.⁽¹⁸⁾

Die Onderwyswet no. 13 van 1865 het bepaal dat plaaslike besture vir die volgende moes sorg: die verkryging van 'n onderwyser en die ondersoek van sy getuigskrifte; asook vir die nodige skoolgebou en regulasies. Op die pond-vir-pond-beginsel is 'n bedrag van £30 vir derdeklasskole vasgestel. Plaaslike inisiatief is dus aangemoedig. Daar was gevolglik deur die hele kolonie 'n aansienlike toename in die aantal staatsondersteunde skole. Een van die voorwaardes vir staatsondersteuning wat redelik onwelkom was, was die vereiste dat Engels

15 SGE 1/13 Letters Received: G.W. Lawrence - L. Dale, 8.8.1865, ongepagineer.

16 **Cape of Good Hope Blue Books**, 1865: Educational Returns, p. Y8; vergelyk SGE 5/10 Letter Book: Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - G. Lawrence, 12.8.1865, p. 259.

17 **Cape of Good Hope Blue Books**, 1866: Educational Returns, p. X12.

18 J.C. de Waal: **Die herinneringe van J.C. de Waal**, p. 16; J.W. (pseud. van J.H.H. de Waal): **Die lewe van David Christiaan de Waal**, pp. 18-19.

as onderrigmedium ingevoer moes word, ná die verloop van twaalf maande.⁽¹⁹⁾

F.H. Truter se poging in 1867

Die volgende aanduiding van plaaslike inisiatief by Kuilsrivier was Frederik H. Truter wat op 8 April 1867 aan die SGO geskryf het dat hy voornemens was om op sy plaas by Kuilsrivier te gaan woon en daar 'n skool wou begin. Daar sou dus geen uitgawe wees vir 'n skoolkamer of onderwyserswoning nie. Hy het beklemtoon dat die inwoners van Kuilsrivier 'n dringende behoefte aan onderwys vir hul kinders het en het die aantal moontlike leerlinge, afgesien van die vryswartes in die omgewing, op meer as 60 geskat.⁽²⁰⁾

Op 30 September 1868 is 'n waarborgvorm, die sogenaamde "Form of Guarantee", vir die voornemende onderwyser F.H. Truter deur W.A. Dreyer, C.G. Joubert, F.C.L. Bosman, H.A.J. Bosman, P.A. de Villiers, A.B. du Toit en F. Wiehahn geteken. Aangeheg aan die waarborgvorm was 'n lys name van al die ouers wat onderneem het om hul kinders vanaf 1 November 1868 na Truter se skool te stuur - altesaam 76 kinders. Boonop was daar ook tien tot twaalf leerlinge wat reeds hul Hollandse opleiding ontvang het en graag Engels wou leer. Daar is bereken dat daar meer as 80 kinders in Kuilsrivier was wat onderrig wou ontvang - buiten dié van die Bottelary.⁽²¹⁾

"Boerematriek" of katkisasie het die jongmense aangespoor om te lees en skryf. By die De Waal seuns van Langverwacht het ná hul katkisasie die "begeerte begin bestaan om meer verstandelike kennis op te doen." Jan de Waal en sy broer David het "boeke, leie, oefeningboeke, en selfs kerse aangekoop en begin om, soos ons dit noem, te studeer, en dit saans nadat ons die hele dag hard op Vader se plaas gewerk het, in 'n buitekamer. Ek het 'n *Dictionary* beetgeneem en van A tot Z al die woorde afgeskryf en hulle uit my kop geleer. Ons het gekorrespondeer met studente en ander wat meer ken as ons, en ons vordering was

19 P.S. du Toit: **Onderwys in Kaapland**, pp. 65-66; J.J.H. Visagie: Die geskiedenis van die onderwys in Kuilsrivier, pp. 12-13.

20 SGE 1/17 Letters Received: F. Truter - L. Dale, 8.4.1867, ongepagineer.

21 SGE 1/19 Letter Received: J.C. de Villiers - L. Dale, 30.9.1868, ongepagineer.

verbasend, wat ons van onberekenbare nut was op verdere leeftyd."⁽²²⁾(Vergelyk Hoofstuk 10.)

Truter het net 'n kwartaal lank onderwys gegee, waarskynlik as gevolg van die karige salaris wat hy ontvang het. Daar het klaarblyklik 'n misverstand tussen die komitee en die SGO oor Truter se salaris bestaan: Truter sou nie 'n jaarlikse salaris van £120 van die regering ontvang, soos hy gedink het nie, maar slegs £30 per jaar.⁽²³⁾

Charles Cole Bryant se probleme

Die volgende onderwyser was Charles Cole Bryant, voorheen die privaatonderwyser van Tielman Roos van Moddergat, Somerset-Wes se kinders. Hy was, volgens sy getuigskrif, 'n goed onderlegde onderwyser en wat sy gedrag betref, in alle opsigte 'n ware heer ("a gentleman of the highest order").⁽²⁴⁾ Twee weke na sy aankoms, op 24 April 1868, het Bryant vol optimisme aan die SGO geskryf dat daar reeds 34 leerlinge in die skool was en dat hy nóg verwag. Hy het reeds gehoor dat die skool voorheen twee keer sonder veel welslae begin is, maar hiêrde derde keer, was hy seker, sou dit meer suksesvol wees.⁽²⁵⁾

Slegs vier dae later, op 28 April, was hy egter baie moedeloos en vra dr. Dale se raad. Al die leerlinge was baie agterlik, veral omdat hul ouers hulle maklik uit die skool hou om te ploeg of op die plaas te werk. Dit was eintlik die ouers wat die probleem veroorsaak het: hulle het geen poging aangewend om sy onderrig tuis te ondersteun deur die kinders aan te moedig om hul lesse tuis te leer nie, hoewel hulle nogtans verwag dat hul kinders dadelik sukses moes behaal. Oor die lyfstraf en die detensie ná skool was daar eweneens klagtes. As

22 J.C. de Waal: **Die herinneringe van J.C. de Waal**, p. 17; J.I. Janse van Rensburg: *Die lewe van sir Langham Dale, 1859 - 1892* p. 36.

23 SGE 1/19 Letters Received: J.C. de Villiers - L. Dale, 30.9.1868 ongepagineer; vergelyk ook SGE 5/13 Letter Book: *Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - J.C. de Villiers*, 19.10.1868, p. 430.

24 SGE 1/21 Letters Received: W.A. Dreyer - L. Dale, 5.4.1869, ongepagineer.

25 SGE 1/21 Letters Received: C.C. Bryant - A.J. Kuys, sekretaris van SGO, 24.4.1869, ongepagineer.

die kinders wél hul tuiswerk gedoen het, was dit op so 'n slordige wyse dat hy hulle soms moes terugstuur huis toe om hul werk behoorlik te gaan doen.

Hy het soggens drie ure onderrig gegee en twee ure in die middag, hoewel die werk selde teen vieruur klaar was. Daaroor het die ouers óók gekla; hulle kon nie insien dat dit om die kinders se ontwil was dat hy hulle soms na skool gehou het nie. Mnr. Bryant het darem bygevoeg dat daar wel ouers van die "better class" was wat sy werk waardeer en wat tevrede was. Daar was ook sewe volwassenes wat hy saans onderrig het - in sy woorde, die hoër stand van die omgewing (die "gentry of this place"). Maar dit was die behoeftige ouers wat hulle, in hul onkunde, met die skool bemoei het - juis dié, het hy beklemtoon, wat die minste skoolgeld betaal het.⁽²⁶⁾

Bryant se groot vrees was dat Dale hóm sou blameer as die skool weer moes sluit. Die tagtig belofde kinders het toe nooit 'n werklikheid geword nie. Volgens die amptelike getalle wat in 1869 vir die Public School van Kuilsrivier opgegee is, was daar twaalf seuns en sestion meisies, met 'n gemiddelde skoolbesoek van 23.⁽²⁷⁾ Tog was dit duidelik dat dr. Dale 'n hoë dunk van mnr. Bryant se bevoegdhede gehad het: hy was oortuig dat Bryant, ondanks die dwarsboming van die ouers, alles in sy vermoë ter bevordering van die kinders gedoen het.⁽²⁸⁾

Bryant se probleme met die ouers van Kuilsrivier het voortgeduur. Op 8 Oktober 1869 het hy weer aan die SGO geskryf om te kla dat die lastigheid ("inconvenience" het hy dit genoem) van die eerste paar weke steeds ondervind is. Hy het ondertussen verneem dat hierdie selfde optrede kenmerkend van die inisieerders van die skool was: dít was die oorsaak waarom 'n skool nog nie voorheen permanent by Kuilsrivier gevestig kon word nie. Die ouers was aanvanklik vuur en vlam, maar die geesdrif het gou getaan. Om alles te kroon

26 SGE 1/21 Letters Received: C.C. Bryant - L. Dale, 28.4.1869, ongepagineer. (Vergelyk *Ibid.*, "Form of Guarantee", 5.4.1869, ongepagineer. Daarvolgens is die skoolgeld vasgestel op 1s 6d per kind per maand vir die derdeklasskoliere; 2s vir koliere in die tweede klas, en 2s 6d vir die eerste klasskoliere.)

27 **Cape of Good Hope Blue Books**, 1869: Educational Returns, p. Y8.

28 SGE 5/13 Letter Book: Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - C.C. Bryant, 5.5.1869, p. 219.

is Bryant se salaris nie, soos ooreengekom, stiptelik aan die einde van elke kwartaal deur die komitee betaal nie. Uiteraard moes dit hom in 'n moeilike posisie geplaas het. Dit was die rede waarom hy aan die einde van die jaar wou bedank.⁽²⁹⁾ Tog het Dale in sy reaksie vir Bryant daarop gewys dat die komitee, volgens Bryant se eie kwitansie, tóg sy salaris tot op 30 September betaal het.⁽³⁰⁾ Charles Bryant het aan die einde van 1869 bedank en het hierna die Krige kinders van Bottelary se privaatonderwyser geword totdat hy, van November 1871 af, die onderwyser van die skooltjie van 24 kinders in Stellenboschkloof geword het. Hier was die ouers volkome tevrede met sy getuigskrifte; ook met sy onderrigmetodes. Jaar na jaar was die adjunk-inspekteur, A.N. Rowan, ook baie geesdriftig oor die gehalte van Bryant se onderrig.⁽³¹⁾

C.J. Heise en A.R.H. Bleksley (1870-1874)

In die plek van die ontgogelde Bryant is, aan die begin van 1870, 'n Duitser van Phillipi, Carl Johann Heise en sy vrou, as die onderwysers van Kuilsrivier se skooltjie aangestel.⁽³²⁾

Hoe tevrede mnr. Heise met die kinders en ouers was, is onbekend. Aanvanklik, in 1870, was daar darem 'n mooi toename in die leerlingtal: 27 seuns en 22 meisies, dit wil sê, 49 leerlinge, maar met 'n gemiddelde bywoningsyfer van slegs 30. In 1871 was daar amptelik 45 leerlinge op die rol (25 seuns en 20 meisies), maar met 'n gemiddelde bywoningsyfer van 23.⁽³³⁾ Aan die einde van 1871 het die Heises Kuilsrivier verlaat; hy wou sy fortuin op die diamantvelde gaan soek. Die komitee het mnr. Alfred Robert Herbert Bleksley in sy plek

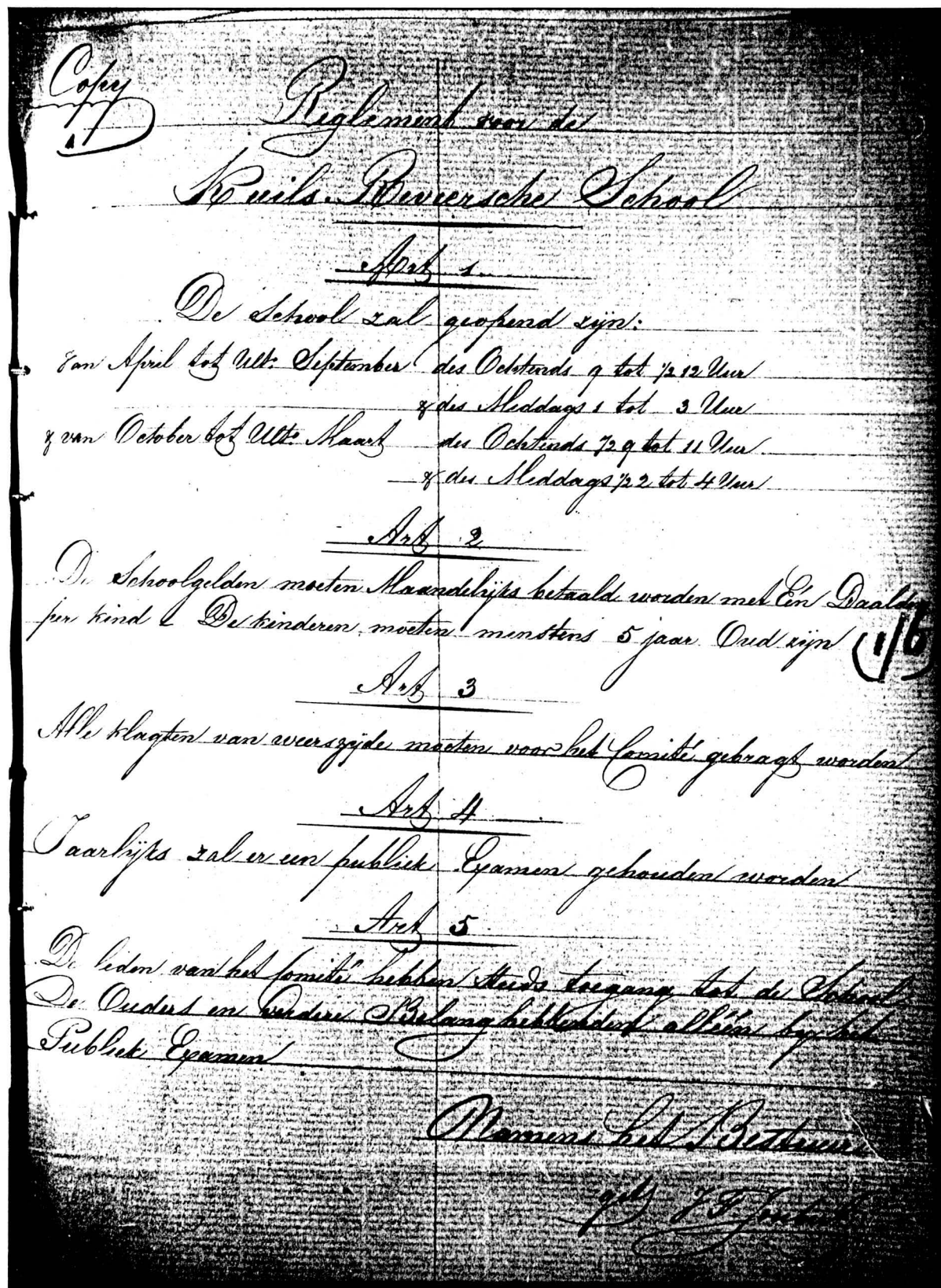
29 SGE 1/12 Letters Received: C.C. Bryant - L. Dale, 8.10.1869, ongepagineer.

30 SGE 5/14 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - C.C. Bryant, 21.10.1869, p. 409.

31 SGE 1/25 Letters Received: G.J. Joubert - L. Dale, 18.11.1871, ongepagineer; G 2-'74 **Papers Relating to Education**: Report on Schools inspected during Quarter ended 31 December 1873, p. cx1i.

32 SGE 1/21 Letters Received: W.A. Dreyer - L. Dale, 27.11.1869.

33 **Cape of Good Hope Blue Books**, 1870: Educational Returns, p. Y 6; **Ibid.**, 1871: Educational Returns for 1871, p. Y 14.

Afskrif van die Reglement van die Kuilsrivier Skool met die name van die ouers wat onderneem het om hul 34 kinders van skoolgaande ouderdom aan mnr. Jan Cornelis van Veersen toe te vertrou. (Kaapse Argiefbewaarplek: SGE 1/31 Letters Received: "Reglement voor de Kuilsriviersche School", 10.8.1874, ongepagineer.)

Wij, Ondergetekenden, Belanghebbende in de instandhouding der Kerkelijke kweekschool, verplegen ons bij dezen voorzigtig van Vrij-januari 1881 kinderen, waarvoor ons bij deelen hebben getekend behoort, naar de School te zenden, en maandelijks Een Duizend kind te betalen, onder voorwaarde, Dat er geen gegronde klagen in klagten tegen den Onderwijzer kunnen worden ingebracht, de Schoolroom geregeld worden gehouden op de Voorwaarden, en den Heer J. C. van Vierssen aangeboden.

Voordra er meer 30 kinderen zullen zijn getekend, zal een Comitee van Dingeratoren worden gesteld om de belangen van de Ouders en den Onderwijzer te behartigen, en aan wien alle klagen van beiden zijde moeten worden gebracht ter beoordeeling.

Namen der Ouders:

Namen der Ouders:		Bijdragen voor School behoeften
W. A. Druier	3	
J. J. Toubert	3	
J. G. Wulf	3	
J. J. L. Bosman	2	
A. P. de Villiers	3	
J. N. Bonthuis	2	
J. D. Bosman	2	
H. J. Bosman	2	£ 10
E. Holloway, jent	2	
G. F. Toubert	1	
J. J. F. Toubert	1	
A. van Blerk	1	
H. A. J. Bosman	2	
P. Ryan	2	
P. F. de Villiers	2	
J. J. de Villiers	2	
Mrs J. C. v. Feersen	1	
E. Holloway (Blacksmith)	2	

34 kinderen Bijdragen £ 10

Voorsp. J. J. J. J.

W. J. J. J.

J. J. J. J.

J. J. J. J.

aangestel.⁽³⁴⁾

Dalk was die rede vir mnr. Bleksley se kortstondige verblyf op Kuilsrivier die feit dat hy - 'n gebore Brit en aldaar opgelei, met vorige ondervinding in Anglikaanse kerkskole - en die kinders van dié plattelandse gemeenskappe mekaar nie kon vind nie. Van die totale getal van 36 kinders in 1872 op die rol, was daar 20 wat gereeld skool toe gekom het.⁽³⁵⁾

Bleksley se vertrek het weer eens die einde van die skool op Kuilsrivier beteken. Alhoewel die waarborgvorm wat op 10 Mei 1872 onderteken is vir 'n tydperk van drie jaar geldig was, is die skool op 1 Oktober 1873 gesluit en sou dit eers byna 'n jaar later heropen. Tydens Rowan se inspeksietoer in 1873 in die Stellenbosch distrik is die skole by Eersterivier en Stellenboschkloof besoek, maar geen melding is van Kuilsrivier gemaak nie.⁽³⁶⁾

Die heropening van die skool, Augustus 1874

Op 1 Augustus 1874 is die Kuilsrivierse skool heropen. In pragtige sierskrif het vyftien ouers in 'n dokument onderneem om vyf jaar lank hul kinders na die skool te stuur en om maandeliks 'n "daalder" (dit wil sê, 1s 6d) per kind te betaal. Hulle het egter 'n paar voorwaardes gestel: daar mag geen gegronde algemene klagtes teen die onderwyser ingebring word nie en daar moes by die skoolure gehou word. 'n Bestuur van drie lede is saamgestel: mnre. H.F. Bosman (president), J.F. Joubert (sekretaris) en F.C.L. Bosman (tesourier). Hierdie bestuur sou die belange van die ouers en die onderwysers behartig en ook alle klagtes aanhoor.⁽³⁷⁾

34 SGE 1/25 Letters Received: J.J.F. Joubert - L. Dale, 6.11.1871, ongepagineer. (Mnr. Bleksley was die grootvader van prof. Arthur Bleksley.)

35 SGE 1/27 Letters Received: J.J.F. Joubert - L. Dale, 1.4.1872, ongepagineer; vergelyk SGE 5/18 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - C. Clucle, 31.7.1873, pp. 319-320; **Cape of Good Hope Blue Books**, 1872: Educational Returns, p. Y14; SGE 13/2 Register and Lists of Schools: "Guarantee Form", 5.4.1869, pp. 166-169.

36 SGE 1/31 Letters Received: J.F. Joubert - L. Dale, 10.8.1874; G 2-'74 **Papers relating to Education**: Report on inspection of schools visited in March 1873, pp. cxxxvii - cxlii.

37 SGE 1/31 Letters Received: J.F. Joubert - L. Dale, 10.8.1874, ongepagineer.

Hulle het aan die SGO die waarborgvorm vir mnr. Jan Cornelis van Veersen gestuur, waarvolgens hulle onderneem het om hom vir 'n tydperk van vyf jaar £20 per jaar te betaal. Hulle het die SGO ook meegedeel dat hulle hul kinders met vrymoedigheid toevertrou aan mnr. Van Veersen as opvoeder sowel as mens, dit wil sê, op grond van sy "bekwaamheden als wegen goed Maatschappelijken zedelijk gedrag". Mnr. Van Veersen het van 1870 tot 1873 'n winkel op Kuilsrivier bedryf. Hy het ds. Beck van Durbanville gevra om hom aan te beveel, wat laasgenoemde toe ook, in sy bykans onleesbare skriffie gedoen het, slegs gedateer, "Friday: I have of late had but little personal intercourse with him. On the whole I believe him likely to prove a fit person to fill the vacancy."⁽³⁸⁾

Hulle het ook 'n afskrif van die "Reglement voor de Kuils Riviersche School" saamgestuur. Hiervolgens sou die skool van April tot September soggens van negeuur tot halftwaalf en dan weer in die middae van eenuur tot drieuur duur, terwyl die skoolure in die somerkwartale van negeuur soggens tot elfuur en dan weer van halftwee tot vieruur sou wees.

Skoolgeld van 'n daalder per kind moes maandeliks betaal word. Alle klagtes van óf die onderwyser óf die ouers moes aan die komitee voorgelê word. 'n Openbare eksamen, wat deur die ouers en belanghebbendes bygewoon kon word, sou jaarliks afgeneem word.⁽³⁹⁾

Kuilsrivier se skool het tot aan die einde van 1876 onder die beheer van mnr. Van Veersen gebly. Die Van Veersens het ná sy aftrede op Kuilsrivier bly woon. Dit kan afgelei word uit 'n beriggie in **De Zuid-Afrikaan** van 2 Augustus 1881 onder die opskrif, "Een aardige verrassing". Daarin word vertel van die weekoue vondeling wat mnr. Van Veersen in 'n mandjie op sy voorstoep gevind het. Die baba is met liefde deur die kinderlose egpaar aangeneem: "de oude heer", het die berig gelui, het hom met die gedagte getroos, "dat daar waar gedekt is voor twee, er ook wel drie kunnen aanzitten."⁽⁴⁰⁾

38 SGE 1/31: Letters Received: Korrespondensie met L. Dale, 10.8.1874, ongepagineer; 1/STB 19/154 Register vir kleinhandellisensies vir 1870, no. 74; vir 1871 no. 20, vir 1873, no. 54, ongepagineer.

39 SGE 1/31 Letters Received: "Reglement voor de Kuilsriviersche School" 10.8.1874, ongepagineer.

40 **De Zuid-Afrikaan**, 2.8.1881 (Een aardige verrassing). (Op 15 Junie 1896 het die skoolkomitee mev. Van Veersen se versoek toegestaan dat haar aangenome kind die skool gratis kan bywoon, op voorwaarde dat sy haar nie met die skoolsake bemoei nie en haar

Aan die begin van 1877 het die vyf bestuurslede, A.P. de Villiers, C.G. Joubert, F.C.L. Bosman, J.F. Joubert en J.J.F. Joubert, die waarborgvorm onderteken van Van Veersen se opvolger, Carl Johann Heise wat nou weer terug op Kuilsrivier was. Hy het 'n tydelike plaasvervanger in sy plek by Vlaeberg gekry, 'n mede-Duitser, Carl Juffernbruch. Juffernbruch sou later, in April 1895, die hoof van die skool by Sarepta word. (Vgl. Hoofstuk 7.) Die bestuur het voorgestel dat Heise die verhoogde salaris van £42 van die plaaslike gemeenskap, plus £42 as regeringstoekenning per jaar sou ontvang - onderhewig aan die goedkeuring van die SGO.⁽⁴¹⁾ Vanaf Januarie 1879 is die skool opgegradeer tot 'n Tweedeklasskool en is Heise se salaris verhoog tot 'n totaal van £100 per jaar.⁽⁴²⁾

Die Heises het ook, soos die Van Veersens, ná sy uittrede in 1880 uit die onderwys op Kuilsrivier bly woon. Hul kinders was steeds in die skool. Mnr. Heise het die onderwys vir 'n lonender beroep verruil: hy het een van Kuilsrivier se drankwinkeleienaars geword.⁽⁴³⁾

Die era van Charles Villet (1881-1892)

Aan die begin van die tweede kwartaal van 1881 het nie net die skool nie, maar die hele gemeenskap van Kuilsrivier, 'n nuwe era binnegegaan met die aankoms van mnr. Charles Mathurin Villet as die nuwe hoofonderwyser. Sy vrou sou as sy assistent optree teen 'n vergoeding van £30 per jaar.

Die agt en dertigjarige Charles Villet se eerste vrou, Annie Elizabeth du Plessis, is drie jaar tevore, in 1879, oorlede. Teen die tyd dat hy na Kuilsrivier gekom het, was hy met Susanna Dorothea Frederika Wilters getroud. Uit sy eerste huwelik is drie kinders gebore: Johannes

kind voortaan die skoolreëls gehoorsaam. Vergelyk A 1419 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergadering, 15.6.1896, p. 53.)

41 SGE 1/42 Letters Received: "Form of Guarantee", 1.2.1877, ongepagineer; SGE 5/24 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - J.J. de Villiers van Vlaeberg, 18.01.1877; vergelyk ook *Ibid.*: L. Dale - J.F. Joubert, 30.01.1877, ongepagineer.

42 SGE 1/50 Letters Received: "Form of Guarantee" 05.02.1879, ongepagineer.

43 1/STB 2/50 Criminal Cases: Records of Proceedings: Saak teen Edward Holloway en John Nagel, no. 257 van 1882; **Government Gazette**, 24.2.1882.

Carolus (vernoem na Villet se vader), Margaretha Aletta (Maggy) en Daniël du Plessis Gouret; met Annie Elizabeth uit sy tweede huwelik.⁽⁴⁴⁾

Charles Villet was werklik 'n heel besondere mens. Van jongs af het hy die begeerte gehad om in die diens van die Here te werk, maar die geld vir sodanige studie het ontbreek. In 1861 het hy begin onderwys gee op Humansdorp. Daar het hy onder leiding van ds. W.F. Heugh privaat gestudeer in die teologie. 'n Paar jaar later het hy die eksamen van "godsdienst-onderwyser en oefenaar" afgelê, met die klem op die verkondiging van die Evangelie aan heidene. Op 16 April 1875 is hy in die Kaapstadse Nederduits-Gereformeerde gemeente aangestel, in die nuwe betrekking van "Stadzendeling". Hierdie betrekking het hy bekleed tot hy weer die onderwys betree en op Klipdrif (die huidige Barkly-Wes) gaan skoolhou het. Die gemeenskap van Klipdrif het in 1881 met "leedwese" van hom afskeid geneem, veral ook omdat hy daar as hulpprediker opgetree het.⁽⁴⁵⁾

Skynbaar het die kinders van Kuilsrivier 'n ekstra lang Aprilvakansie gehad, want dit was, volgens mnr. Villet, onmoontlik om voor 2 Mei 1881 weer te begin skoolhou, aangesien daar aan die onderwyserswoning gewerk is. Die heropening van die skool was 'n heuglike dag. Kuilsrivier se korrespondent van **De Zuid-Afrikaan** het dit so beskryf: "Men kon op ieders gelaat belangstelling lezen, en ik geloof nie dat één der aanwezigen huiswaarts gekeerd is, dan alleen met de gedachte: 'Het was mij goed daar tegenwoordig geweest te zijn'."

Nadat mnr Jan F. Joubert, die voorsitter van die komitee, die nuwe onderwyserspaar en hul gesin verwelkom het, het mnr. Villet die ouers, eers in Engels en toe in Hollands, toegesprek oor gereelde skoolbywoning, die verhouding tussen ouers en onderwysers, die ouers se plig tuis, asook oor godsdiensoonderrig in Hollands.⁽⁴⁶⁾

Volgens **Di Afrikaanse Patriot** was dit iets om te hoor hoe "'n Afrikaner - nie alleen

44 MOOC 6/9/304 Death Notices: Death Notice of Charles Mathurin Villet, 27.4.1892, no. 955.

45 SGE 1/63 Letters Received: F.C.L. Bosman - L. Dale, 30.3.1881; **Ibid.**, C. Villet - L. Dale, 2.5.1881; **Het Volksblad**, 13.1.1881 (De heer C.M. Villet); **De Gereformeerde Kerkbode**, 1.5.1875, p. 141.

46 **De Zuid-Afrikaan**, 24.5.1881 (Kuilsrivier).

Engels, maar Hollands" suiwer kon praat, en voeg dan ook by dat mnr. Villet reeds die eerste Sondag na sy aankoms namens ds. J.J. Beck van Durbanville gepreek het, voor 'n "mooie boel mense".⁽⁴⁷⁾

Ten spyte van mnr. Villet se vermanings was die skoolbywoning nie altyd gereeld nie. Augustusmaand was planttyd en dan moes die boere soms, by gebrek aan betroubare arbeiders, dikwels hul kinders uit die skool hou om hul werk klaar te kry. Die korrespondent van **Di Afrikaanse Patriot** het sy beriggie oor Kuilsrivier in Augustus 1881 in toentertydse Afrikaans afgesluit met: "Die veld is mooi, mar die vlys ag oulap die pond."⁽⁴⁸⁾

"Kan uit Nazareth iets goeds zijn?" Dit was die inleidingsin van 'n berig oor 'n "Instrumentaal en Vokaal Concert" wat op Maandagaand 7 November 1881, onder die Villets se leiding, in die skoolgebou gehou is. Baie mense, reken die korrespondent, het dalk voorheen met minagting op die inwoners van Kuilsrivier neergesien en gedink hulle is "slechts aardappelboeren, maar dat is het geval niet!"

Die skoolgebou was smaakvol versier deur die voorsitter Jan Joubert, sy broer Dirk, en die vorige skoolhoof, mnr. Carl Heise. Die aand was die saal gepak, onder andere, deur 38 inwoners van die Vlaeberg wyk. Jan Joubert en die sekretaris van die komitee, Hermanus Bosman, het hulle hande vol gehad om al die plekke aan te wys.

Van die Villets se vriende van Kaapstad het gehelp om die program van klavier-, viool-, harmonika- en kitaarmusiek, asook sang en voordrag te vul. Die Villets, asook hul seun en dogter Maggy, wat baie musikaal was, het elkeen self 'n paar keer opgetree.

Nadat die uitgawes in berekening gebring is, is £18 ingesamel en 'n pragtige harmonium met vyf registers vir skool- en kerkdoeleindes aangekoop.⁽⁴⁹⁾

47 **Di Afrikaanse Patriot**, 10.6.1881 (Kuilsrivier).

48 **Di Afrikaanse Patriot**, 19.8.1881 (Kuilsrivier).

49 **De Zuid-Afrikaan**, 19.11.1881 (Kuilsrivier: Instrumentaal en Vokaal Concert); **Die Burger**, 27.9.1940 (Doodsberig van Maria Margaretha Bosman, gebore Villet).

Musiek en toneel was baie belangrik vir Charles Villet. Sy grootvader na wie hy vernoem was, was die bekende toneelimpresario van die Kaap in die eerste helfte van die negentiende eeu. Hierdie Fransman van geboorte was die grondlegger van die Franse toneel in Suid-Afrika.⁽⁵⁰⁾

Op 27 Desember 1881 was daar weer 'n bruisend geesdriftige berig in **De Zuid-Afrikaan** oor die publieke eksamen van Kuilsrivier se skool. Hierdie keer begin die berig met die woorde: "Alweer iets van dat Nazareth, spreek gij bij uzelfen!"

Die ses verskillende klasse is deeglik ondervra, na afloop van die skriftelike eksamens. Die korrespondent het gereken dat die voordrag van die drie hoogste klasse "uitmuntend" was en so ook die kleintjies se sang en voordrag onder leiding van mev. Villet. Wat veral treffend was, was dat mnr. Villet die verrigtinge met gebed en met 'n "doeltreffende" toespraak geopen het.

Die voorsitter het, na 'n gepaste toespraak, 'n adres namens die skoolkinders, asook 'n "beurs", dit wil sê, 'n bedrag geld, aan mnr. en mev. Villet oorhandig. Die redes vir die ouers se dankbaarheid is soos volg omskryf: "In de eerste plaats zijn wij trotsch op onses vooruitgang; ten tweede op onze zondagschool, ten derde op ons harmonium, dat voor ons staat, waarvan gij de leider zijt geweest, en eindelijk op het fraaie kled en den prachtigen Bijbel."

Daar was volop gemmerbier en eetgoed en almal was tevrede met die kinders se vordering en trots op die 26 kinders wat pryse ontvang het.⁽⁵¹⁾

In al hierdie jare, tot die laaste dekade van die eeu, verskyn daar nie 'n enkele berig van dié

50 F.C.L. Bosman: **Drama en toneel in Suid-Afrika I**, pp. 86-87; D.W. Krüger en C. Beyers (reds.): **Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek III**, p. 842; Stamregister van die Villet familie, opgestel deur F.C.L. Bosman en in besit van sy dogter, mev. G. Giannelos-Bosman. (Dit is interessant dat dit Charles Mathurin Villet (sen.) se agter-agter-kleinkind van Kuilsrivier, dr. F.C.L. Bosman, sou wees wat in sy doktorsale studie oor die drama en toneel in Suid-Afrika die kollig op die Villet stamvader sou laat val. F.C.L. Bosman se vader, Isak Daniël, het met Maria Margaretha (Maggy) Villet, die dogter van sy onderwyser, getrou.)

51 **De Zuid-Afrikaan**, 29.12.1881 (Kuilsrivier).

aard oor Durbanville nie, hetsy oor die skool, die dorp of die gemeente (waarvan Kuilsrivier 'n deel uitgemaak het tot met die afstigting in 1903). Dit is dalk geen wonder nie dat Durbanville se plaaslike geneesheer, dr. Andreas Bösenberg, hom in hierdie tyd, uit desperaatheid, uitgespreek het oor die "ellendigen toestand" van die kerk en skool in die Durbanville omgewing.⁽⁵²⁾ (Vergelyk Hoofstuk 8.)

In September 1882 het die komitee besluit om mnr. Villet se salaris met £25 per jaar te verhoog - 'n totale bedrag, saam met die regeringstoelae, van £150 per jaar.⁽⁵³⁾

"Floreert" Kuilsrivier - of nie?

Die korrespondent van Kuilsrivier het aan **De Zuid-Afrikaan** berig dat die ouergemeenskap met die heropening van die skool in 1883 weer eens 'n beurs aan mnr. Villet oorhandig het - na 'n "degelijke en weldoordachte" toespraak deur die voorsitter, Jan Joubert.

In 'n tydperk waarin die berigte oor die skole van Stellenbosch en van Kuilsrivier feitlik die enigste van dié aard in **De Zuid-Afrikaan** was, het Kuilsrivier se korrespondent verder geskryf: "De school - wij wagen het te zeggen - floreert, ook op kerkelijk gebied." Die basaar ter stywing van die skoolfonds is gehou op 'n "allerliefste" dag. "De schoone natuur te beschrijven, dat kan uw correspondent niet. Uit het planterijk had men alles dat het oog bekoort en het hart van vreugde doet opspringen; maar het schoonste van alles, het sierlijkste, waren de dames." Volgens die berig is die bedrag van £140 ingesamel. (Dit is egter waarskynlik 'n drukfout as in aanmerking geneem word dat die gemiddelde bedrag wat in daardie jare met die skoolbasaars ingesamel is, selde £39 oorskry het nie.) Die berig is afgesluit met, "Wanneer men eendrachtig zij schouders aan den ploeg slaat kan men ook verwachten een gunstig gevolg. Immers zoo was het ook; want alwaar onse vriend Jan Charl aan het hoofd van zaken staat, kan het niet anders. Bravo, Jan!"⁽⁵⁴⁾

52 **De Zuid-Afrikaan**, 20.9.1881 (Durban en dr. Bösenberg).

53 SGO 1/68 Letters Received: "Form of Guarantee", 25.9.1882, ongepagineer.

54 **De Zuid-Afrikaan**, 24.3.1883 (Kuilsrivier). (Hoewel Jan Joubert se voorletters J.J.F. was, was sy vader Charl Joubert en is hy waarskynlik, om hom van nóg 'n Jan Joubert te onderskei, Jan Charl genoem.)

'n Week later verskyn daar egter in **De Zuid-Afrikaan** 'n brief waarin te velde getrek is teen die sentimente wat in bostaande berig uitgespreek is. Volgens dié briefskrywer, met die skuilnaam, "Onpartijdig", kon die uitdrukking dat die skool op kerklike gebied "floreert", maar liever gelaat gewees het. Hy het die vraag gevra wat Jan Charl dan méér tot die vooruitgang van die skool gedoen het as die ander lede van die komitee. Hy het gereken die korrespondent kon dit liever só gestel het: "waar zulk een **commissie** bestaat, met zoo eendrachtig en gewillig een publiek, moet het goed gaan, dan was het misschien beter; maar wat doet het geleerdheid al niet!"⁽⁵⁵⁾

P.J. de Villiers, wat homself onderskei het deur die byvoeging van, "(Lid der School Commissie en zondagschoolonderwijzer)", het in **De Zuid-Afrikaan** van 10 April op "Onpartijdig" se brief gereageer. Dit was waar dat die hele kommissie alles in hul vermoë gedoen het ter bevordering van Kuilsrivier, maar Jan Joubert was die "Voorman". Uit hierdie brief is dit duidelik dat De Villiers presies geweet het wie "Onpartijdig" was. Iemand wat sulke leuens oor Kuilsrivier versprei, was, volgens De Villiers, "geen **ware** Afrikaander, want een ware Afrikaander liegt niet".

Hoe kon "Onpartijdig" te kenne gee dat die skool op godsdienstige gebied nié floreer nie, wou hy verontwaardig weet. Sedert mnr. Villet se aankoms is die Sondagskool opgerig, bestaande uit 71 kinders met agt onderwysers en onderwyseresse. Een keer per maand is 'n kinderpreek gehou. Ook hul "waardigen Leraar", ds. Beck, het al by meer as een geleentheid mnr. Villet lof toegeswaai. Sonder dat "Onpartijdig" persoonlik ooit lastig geval is, is tydens 57 Sondagskoolmiddae £21 11s 5d ingesamel en is £17 3s 4d aan pryse, ensovoorts uitbetaal. "Hebben wij dan niet het regt te zeggen wij 'floreeren', " wou De Villiers weet.

Terwyl "Onpartijdig" met sy geboë hoof, "ach zoo zwaar met geestelijke gedachten vervuld!!!" tydens die laaste godsdiensgeleentheid gesit het, het ds. Beck juis gesê dat hy hom verplig voel om te getuig van die grondige Bybelkennis van Kuilsrivier, wat selfs Durbanville oortref het.

Ook Charles Villet en Jan Joubert het in hul gesamentlike brief hul verontwaardiging uitgespreek oor die "venijnig, leugenachtig en verkeerd voorstellend produkt" in die vorige uitgawe van die koerant.⁽⁵⁶⁾

Die volgende jaar, 1884, het die ouers weer eens die jaarlikse eksamen gevier. In die Afrikaans van **Di Afrikaanse Patriot**, was dit 'n groot, "buitengewone 'holiday'". Toe die tesourier van die skoolkommissie, Hermanus Bosman, verskoning gemaak het vir die "karige" bedrag wat die beurs van die kinders bedra het, was mnr. Villet se antwoord dat hy nie die som in ag neem nie - hoewel dit óók baie welkom was. Vir hom was die beurs 'n tasbare bewys van die liefde en toegeneentheid teenoor hom en sy vrou.⁽⁵⁷⁾

Van die jaarlikse publieke eksamen van Kuilsrivier se skool is, sedert die Villets se koms, telkens 'n groot okkasie gemaak. Die skoollokaal, wat saans helder verlig is deur nuwe ligte, is gewoonlik versier deur mev. Villet en haar dogter, met die hulp van ander skoolmeisies, en ook die voorsitter, Jan Joubert, bygestaan deur sy broer Dirk, en Hermanus Bosman. Na die oorhandiging van 'n beurs en 'n adres aan die Villets het die prysuitdeling gevolg. Die dag is gewoonlik met versnaperinge, gemmerbier en vrugte afgesluit.⁽⁵⁸⁾

Tot aan die einde van 1890 het Kuilsrivier se korrespondent die skool geesdriftig gereklameer. In 1890 het hy vir oulaas, tesame met die lys van prysweners (waarin die Bosmans, Jouberts, De Villiers's, Ketse en ook die Villets se kinders, Charl en Annie, jaar na jaar voorkom) melding gemaak van die "uitmuntende" toespraak deur die voorsitter van die skoolkommissie, dié keer mnr. P.A.M. Brink, asook van die gemmerbier en koek wat deur die winkelier mnr. Thomas Brown geskenk is. Daardie jaar was daar ook 'n groot mandjie appeltjies van mnr. De Villiers se plaas.⁽⁵⁹⁾

56 **De Zuid-Afrikaan**, 10.4.1883 (Kuilsrivier I en II).

57 **Di Afrikaanse Patriot**, 23.12.1884 (Kuilsrivier).

58 **De Zuid-Afrikaan**, 29.12.1883 (Kuilsrivier); R 9/5 Ring van Kaapstad, Tulbagh, e.a.: Rapport der dag en Sondagscholen te Kuilsrivier, 12.10.1885, ongepagineer.

59 **De Zuid-Afrikaan**, 1.1.1891 (Kuilsrivier).

In 1889 het die korrespondent homself "Klein Frekie" genoem. Klaarblyklik was dit F.C.L. Bosman. In 1890 was dit "Oom Willem van Langverwacht" wat, op dieselfde trant as voorheen, oor Kuilsrivier berig het. "Oom Willem" was waarskynlik Willem Petrus, die ongetroude seun van Jan Christoffel de Waal van Saxenburg.⁽⁶⁰⁾

Beroeringe tydens skoolkomiteeverkiesings

Op Kuilsrivier het die gemoedere soms hoog geloop tydens die skoolkomiteeverkiesings, en algemene tevredenheid met die lede was daar gewis nie altyd nie. Toe Marthinus Brink in 1885 tot die komitee verkies is, was mnr. Villet bekommerd dat die hele verkiesing nie geldig was nie. Brink het naamlik voorheen bankrot gespeel en die Onderwyshandleiding of "Education Manual" van 1882 het bepaal dat die borge van 'n skool byeen moes kom om 'n nuwe borg te kies indien 'n vakature sou ontstaan as gevolg van insolvensie of die dood van een van die lede. Mnr. Brink het egter lid gebly en was tewens voorsitter, met F.C.L. Bosman as sekretaris. Die ander lede was H.F. Bosman, A.P. de Villiers, D.F. de Villiers, J.J.F. Joubert en H.A.J. Bosman. Brink het aan die komitee 'n groot notuleboek present gegee.⁽⁶¹⁾

Tydens die verkiesing van Januarie 1888 het F.C.L. Bosman uitgeval, iets waaroor hy baie ontsteld was. Hy het vermoed dat dit deur die invloed van slegs één spesifieke persoon was, en wou by die SGO uitvind of so 'n verkiesing voldoen het aan die skoolregulasies. Iets wat hom verder dwars in die krop gestee het, was die feit dat sommige ouers, wie se skoolgeld tot twee jaar lank agterstallig was, die geld op die dag van die verkiesing gaan inbetaal het net sodat hulle kon stem. Dr. Dale kon nie sy mening uitspreek oor die metode van verkiesing nie; dit het by die openbare vergadering berus. Die nuwe komitee vir 1888 het bestaan uit: P.A.M. Brink (voorsitter), D.F. de Villiers (sekretaris), H.A.J. Bosman

60 **De Zuid-Afrikaan**, 31.12.1889 (Kuilsrivier). (F.C.L. Bosman was die grootvader van die latere skrywer en kritikus, dr. F.C.L. Bosman wat lektor in die departement Afrikaans en Nederlands aan die Universiteit van Kaapstad was (1928-1947) en daarna (1948-1958) sekretaris van die Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns. Vgl. D.W. Krüger en C. Beyers (reds.): **Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek V**, pp. 71-72.)

61 A 1419 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergadering, 8.1.1885, p. 14; SGE 1/85 Letters Received: C. Villet - L. Dale, 10.1.1885, ongepagineer.

(tesourier), H.F. Bosman, J.J.F. Joubert, A.P. de Villiers en P.J. de Villiers.⁽⁶²⁾

Finansiële probleme

Vir fondse was die skool afhanklik van die verpligte skoolgeld, wat soms eers ná die uitreik van dagvaardings deur sommige ouers betaal is. In die verslag wat in Oktober 1885 oor Kuilsrivier aan die Ring van Kaapstad voorgelê is, is gemeld dat die skoolbywoning van die 57 kinders baie ongereeld was, maar dat nie uit die oog verloor moes word dat hierdie deel van die Durbanville gemeente behoeftig was en dat die inwoners, op 'n paar uitsonderings na, boere was. Wanneer hulle dus baie werk op hul plase gehad het, moes hulle noodgedwonge hul kinders uit die skool hou om hand te kom bysit.⁽⁶³⁾

In 1885 is besluit dat die skoolgeld vasgestel sou word op 2s per kind per maand. Indien 'n "Intekenaar" of Waarborglid nie self kinders op skool gehad het nie, sou die komitee besluit vir watter kind hy kon betaal om te laat leer. Daar was 'n toewyding: as vyf kinders uit dieselfde gesin saam op skool was, is een van hulle van skoolgeld kwytgeskeld.⁽⁶⁴⁾

Toe inspekteur C.E.Z. Watermeyer die skool op 30 Maart 1898 besoek het, het hy die komitee ontmoet en aanbeveel dat die skoolgeld verhoog moes word tot die volgende: substanderds en sts. I en II: twee sjielings per kind per maand; sts. III en IV: drie sjielings, en st. V en hoër: vier sjielings. Die komitee het ingestem tot hierdie verhoging, wat 'n toename van £20 per jaar sou beteken het. Hulle sou egter eers 'n algemene vergadering van al die ouers moes belê waar die saak bespreek kon word. Watermeyer het in sy verslag aan die SGO bygevoeg dat die meerderheid van die ouers kleinboere was wat nie in staat was om

62 SGE 1/102 Letters Received: F.C.L. Bosman - L. Dale, 19.1.1888, ongepagineer; SGE 5/39 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - F.C.L. Bosman, 1888, p. 313.

63 A 1419 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergadering, 2.2.1891, p. 41 en 26.3.1891, p. 42; R 9/5 Ring van Kaapstad, Tulbagh e.a.: Notule van ring van Kaapstad, 14.10.1885, pp. 1173-1174.

64 A 1419 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergaderings, 11.3.1885, p. 18 en 11.12.1885, p. 23.

'n hoë tarief te betaal nie.⁽⁶⁵⁾

Die vergadering is toe nooit gehou nie, want die ouers het gevoel dat hulle by hul aanvanklike borgskap wou bly en nie bereid was tot 'n verhoging van die skoolgeld nie. Eers vanaf Januarie 1905 is die skoolgeld vir alle leerlinge tot 3s 1d per maand verhoog.⁽⁶⁶⁾

Deur gereelde basaars en die Villet se konserte is die fondse aangevul. Die Werkgezelschap van die susters van Kuilsrivier het ook gereeld byeengekom om ten bate van die skoolfonds te werk.⁽⁶⁷⁾ Uit die notule van die skoolkomitee blyk dit dat die basaars vanaf 1879 tot 1883 gewoonlik ongeveer £37 opgelewer het.

Die basaar van 1886 het die bedrag van £39 2s 1d opgelewer. Die geld was egter nie genoeg om al die verpligtinge na te kom nie. Die komitee het daarom besluit om mnr. Villet te versoek om £15 van sy salaris af te teken as gevolg van die "moeijelijkheid der tyd, tot tyd en wyl dat er betere tyde komt."⁽⁶⁸⁾

Maar die "betere tyde" sou nie gou aanbreek nie. In Augustus 1896 het die destydse hoof, mnr. Pieter de Wet, die SGO versoek dat die onderwysamptenare of "Educational Officers" ook die onderwysbehoefte van die Kuilsrivier omgewing moes ondersoek, aangesien meer hulp van die regering dringend nodig was. Hy het beklemtoon dat die meeste ouers behoeftige boere was.⁽⁶⁹⁾

Villet se gesondheidsprobleme en bedanking

Reeds teen die einde van 1882 het mnr. Villet ongelukkig gesondheidsprobleme begin

65 SGE 2/42: Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 30.3.1898, ongepagineer.

66 SGE 2/54 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 10.5.1898 ongepagineer; A 1419 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergadering, 22.9.1904, p. 71.

67 R 9/8 Ring van Kaapstad: Verslag vir die jaar 1886 - 1887, p. 351.

68 A 1419 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergadering, 22.3.1886, p. 26.

69 SGE 1/3 Letters Received: P.F. de Wet - T. Muir, 14.8.1896, ongepagineer.

ondervind. Aan die begin van die derde kwartaal van 1884 was hy so siek dat die sekretaris van die skoolkomitee, Jan Joubert, aan die SGO 'n telegram gestuur het om te vra of die vakansie met agt dae verleng kon word. Dr. Dale het sy toestemming gegee - op die voorwaarde dat die Septembervakansie van daardie jaar heeltemal verval. Gelukkig het hy, ná ontvangs van Villet se mediese sertifikaat, sy vorige besluit oor die vakansie herroep.⁽⁷⁰⁾

In die berig oor die publieke eksamen van 1889 is ook melding gemaak van "veel siekte" wat mnr. Villet en sy vrou in die jaar geteister het - gelukkig nie ten koste van die leerlinge se vordering nie.⁽⁷¹⁾

Met die nodige motivering is 'n plaaslike aanpassing van die skoolkalender destyds geredelik toegestaan. Dit is daarom nie vreemd dat die SGO Villet se versoek om die Septembervakansie van 1886 met twee of drie dae te verleng, goedgekeur het nie. Mnr. Villet wou sy vrou, wat aan rumatiek gely het, vir 'n paar dae na die swawelbronne neem. Bowendien moes hulle in die Junievakansie van daardie jaar, in die ongewone koue en gure weer, tuisgebly het omdat hul seun 'n kwaai aanval van tifuskoors gehad het. So ook het die SGO in daardie jaar die verskuiwing van die begin van die Kersvakansie na 24 Desember goedgekeur sodat die inwoners van Kuilsrivier die bevestiging van hul nuwe leraar, ds. A.D. Lückhoff, op Durbanville kon bywoon.⁽⁷²⁾

Mnr. Villet se gesondheid het algaande verswak. In 1890 moes hy weer aansoek doen om 'n week langer vakansie in September, op advies van sy geneesheer, dr. W.H.O. Mills, wat vir hom 'n verandering van omgewing ("a change of air") aanbeveel het - nie slegs vir hom nie, maar ook vir sy gesin. Die week vakansie sou die volgende kwartaal ingewerk word. Ook die volgende jaar het hy, op die dokter se aanbeveling, gereken dat 'n verandering van

70 **De Zuid-Afrikaan**, 9.1.1883 (Kuilsrivier); SGE 1/80 Letters Received: J.F. Joubert - L. Dale, 21.7.1884, ongepagineer; **Ibid.**, C. Villet - L. Dale, 27.8.1884, ongepagineer.

71 **De Zuid-Afrikaan**, 31.12.1889 (Kuilsrivier).

72 SGE 1/90 Letters Received: C. Villet - L. Dale, 16.9.1886, ongepagineer; **Ibid.**, 24.11.1886, ongepagineer; SGE 5/37 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - C. Villet, 26.11.1886, p. 323.

omgewing binne die skoolkwartaal noodsaaklik was.⁽⁷³⁾

Op 14 Desember 1891 moes die komitee 'n versoekskrif, onderteken deur vyftien ouers, bespreek. Die ouers het daarop aangedring dat mnr. Villet vervang moes word en het gedreig dat as daar nie aan hul versoek voldoen word nie, hulle sou weier om die skool verder te ondersteun. F.C.L. Bosman het voorgestel dat die komitee vir die inspeksieverslag moes wag voor op die versoekskrif gereageer word. Aan die begin van Januarie 1892, toe die inspeksieverslag nog nie opgedaag het nie, het mnr. Villet bedank. Die rede wat in die notuleboek aangeteken is, was omdat hy te "swak en sieklyk" was om langer skool te hou. Die komitee het besluit dat hy nog die eerste kwartaal kon aanbly en as hy te swak was, kon sy eggenoot, wat steeds sy assistent was, met die hulp van sy seun die skool aan die gang hou.

Mnr. Villet wat, soos die gebruik was, nooit die skoolkomiteevergaderings bygewoon het nie, het die komitee gevra of hy 'n afskrif van die versoekskrif kon kry, asook 'n brief van een van die ouers, Thomas Brown, die winkelier. Dit is onbekend of Villet wel insae in bostaande gekry het. Tydens hierdie selfde vergadering het die komitee ook besluit dat Thomas Brown in kennis gestel sou word dat sy kinders aan die skoolregulasies en die sisteem gehoorsaam moes wees.⁽⁷⁴⁾

Volgens Villet se geneesheer, dr. Mills, was hy reeds meer as 'n jaar lank 'n invalide en het hy hom voorheen aangeraai om die onderwys te verlaat. Mnr. Villet was nie, soos hy gehoop het, volgens die Teachers' Pension and Fund Act van 1887 en ondanks 22 jaar ondervinding, geregtig op pensioen nie omdat hy slegs 48 jaar oud was. Ongelukkig het die inwoners van Kuilsrivier nie nou aan die Villets 'n beurs oorhandig nie.⁽⁷⁵⁾ Mnr. Villet is op 27 April

73 SGE 1/118 Letters Received: M. Brink - L. Dale 15.9.1890, onpagineer; vergelyk *Ibid.*, P.A. Brink - L. Dale, 24.6.1891, onpagineer.

74 A 1419 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergadering, 14.12.1891, p. 43 en 4.1.1892, pp. 43-45.

75 SGE 1/39 Letters Received: C. Villet - L. Dale, 4.4.1892, onpagineer; SGE 5/48 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched, L. Dale - C. Villet, 8.4.1892, p 436.

1892, skaars 'n maand nadat hy die onderwys verlaat het, oorlede.⁽⁷⁶⁾ In sy plek is mnr. Pieter de Wet van Riebeeck-Oos, uit 22 aansoeke, tot hoof benoem met mev. De Wet as sy assistente.⁽⁷⁷⁾

Pieter Francois de Wet (1892-1905)

In die persoon van Pieter Francois de Wet het Kuilsrivier van 1 April 1892 af, vir die volgende dertien jaar, 'n uiters knap, meelewende en hardwerkende onderwyser gevind, iemand wat die belange van die leerlinge en die hele gemeenskap op die hart gedra het.⁽⁷⁸⁾

Mev. De Wet het, net soos mev. Villet voor haar, haar man as assistent-onderwyser bygestaan. Die inspekteur het op 25 Februarie 1895 gereken dat hierdie assistent wat ook nog die verantwoordelikheid van haar eie huishoudelike verpligtinge gehad het, beter sou kon vaar onder gunstiger omstandighede ("more favourable circumstances").⁽⁷⁹⁾

Die volgende jaar het mev. De Wet se omstandighede as onderwyser nog meer ongunstig word. Haar man het die SGO op 5 Maart 1896 laat weet dat sy vrou op daardie tydstip nie kon skoolhou nie, as gevolg van "familie-omstandighede" ("family circumstances"), maar dat die skool soos gewoonlik voortgaan, met die hulp van mej. Helena de Villiers wat pas haar onderwyserseksamen geslaag het, asook die twee leerling-onderwysers se hulp. Ook die sekretaris van die skoolkomitee het die SGO in kennis gestel dat mev. De Wet net een maand afwesig sou wees, van 2 Maart tot 2 April. Hy het kans gesien om haar omstandighede duideliker te omskryf, naamlik, "family circumstances (confinement)".⁽⁸⁰⁾

76 MOOC 6/9/304 Death Notice of Charles Mathurin Villet, 27.4.1892, no. 955.

77 A 1419 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergadering, 4.1.1892, p. 44.

78 SGE 2/11 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 26.2.1894, ongepagineer; vergelyk ook *Ibid.* 2/21: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 25.2.1895 ongepagineer. (Dit is interessant dat die stamvader van die De Wets, Jacobus de Wet, op 13 April 1698 met Christina Bergh, die oudste kind van Olof Bergh, eerste eienaar van De Kuilen getrou het. Vergelyk C.C. de Villiers: *Geslagsregisters van die ou Kaapse families III*, p. 1124.)

79 SGE 2/21 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 25.2.1895, ongepagineer.

80 SGE 1/193 Letters Received: P.F. de Wet - T. Muir, 5.3.1896, ongepagineer; *Ibid.*, J.J.F. Joubert - T. Muir, 27.3.1896, ongepagineer.

Mev. De Wet het egter tog nie langer kans gesien om skool te hou na die geboorte van die baba nie en het aan die einde van Junie 1896 bedank. Die komitee het besluit om die assistent-onderwyser se salaris van £36 tot £50 per jaar te verhoog. Mej. Anna Bosman is in mev. De Wet se plek aangestel.⁽⁸¹⁾

Tydens 'n openbare skoolvergadering in Januarie 1894 is besluit om die SGO, dr. Thomas Muir, te versoek om die skool tot 'n tweedeklasskool op te gradeer, aangesien die standaard van die werk reeds hoër was as dié van 'n gewone derdeklasskool en veral op grond van inspekteur A.B. Bartmann se sterk aanbeveling. Die SGO het dié versoek op 2 April 1894 goedgekeur.⁽⁸²⁾

Personeeluitbreiding

Op 3 Februarie 1896 het De Wet aansoek gedoen om twee "pupil-teachers" of leerling-onderwysers by die Kuilsrivierse Skool op te lei. Volgens die "Indenture" of kontrak wat hul ouers onderteken het, moes hulle drie jaar lank, teen 'n salaris van £12 vir die eerste jaar, £16 vir die tweede jaar en £20 vir die derde jaar, as 'n soort hulponderwyser diens doen. Mnr. De Wet sou hulle elke dag drie uur lank onderrig, asook vyf ure na skool gedurende die week. Hy het hulle, die sewentienjarige Violet Hamman wat standerd 4 geslaag en die sestienjarige Maria Bosman wat standerd 6 geslaag het, bestempel as voorbeeldige meisies.⁽⁸³⁾

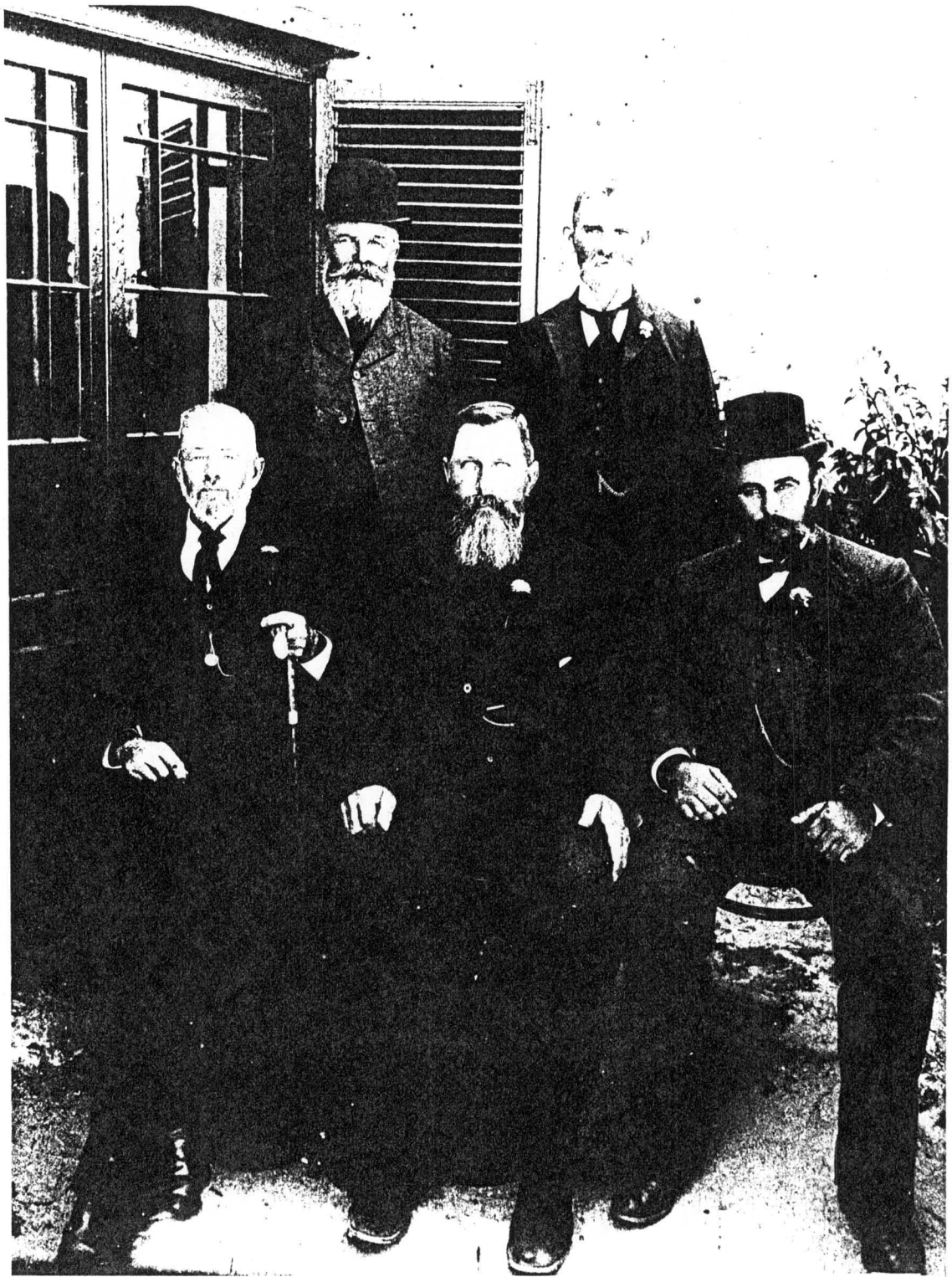
Op 15 Februarie 1898 is 'n tweede assistent aangestel teen £45 per jaar. Mnr. De Wet was steeds verantwoordelik vir die hoër standerds, dit wil sê standerds IV tot VI, terwyl mej. Maria Hester Bosman standerds II en III onderrig het, en mej. J. Joubert verantwoordelik was vir die kleiner kinders in die substanderds en st. I.⁽⁸⁴⁾ In 1898 was daar ook twee leerling-

81 SGE 1/193 Letters Received: J.J.F. Joubert - T. Muir, 27.4.1896, onpagineer; *Ibid.*, "Appoint of Teacher", geteken deur J.J.F. Joubert, 23.7.1896, onpagineer.

82 SGE 1/166 Letters Received: J.J. Joubert - T. Muir, 5.3.1894, onpagineer; SGE 5/61 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: T. Muir - J.J.F. Joubert, 2.4.1894.

83 SGE 1/193 Letters Received: P.F. de Wet - T. Muir, 3.2.1896, onpagineer.

84 A 1419 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergadering, 15.2.1898, p. 57.

Kuilsrivier se skoolkomitee in 1903: v.l.n.r. mnre. F.C.L. Bosman, Jan Joubert, P.A.M. Brink, Gawie van der Berg en Jan P. (Slagter) Bosman.
(Foto in besit van mev. Johanna Bosman, Kuilsrivier).

onderwysers, wat veral in die "Lower Department" moes help waar daar 43 leerlinge vir een onderwyser was. Hulle was Ferdinand Wilhelm Juffernbruch, die seun van eerw. Carl Juffernbruch van Sarepta, asook Jacobus Petrus Bosman, die seun van F.C.L. Bosman. Hierdie twee seuns is deur mnr. De Wet beskryf as belowende seuns, van goeie inbors en liggaamlik sterk.⁽⁸⁵⁾ Vir 1900 is ook Mary Frances Holloway, dogter van F.J. Holloway, en Hester Susanna Neethling, dogter van P.J. Neethling, as leerlingonderwysers aanvaar.⁽⁸⁶⁾ Van 1903 af is 'n derde assistent teen £30 per jaar aangestel. In dieselfde jaar is mnr. B. Breekhoven as eerste skoolopsigter aangestel teen 'n salaris van £1 10s per maand.⁽⁸⁷⁾

In 1896 het mnr. De Wet aansoek gedoen om 'n maand siekteverlof; mnr. Albert Ritter het as tydelike plaasvervanger in sy plek waargeneem. Volgens die mediese sertifikaat van dr. F. Murray van Durbanville het De Wet aan slegte spysvertering en slaaploosheid, wat veroorsaak is deur werk en werkspanning ("work and pressure of work") gely.⁽⁸⁸⁾ In Oktober 1897 het die skoolkomitee besluit om hul bydrae tot sy salaris te verhoog tot £60 per jaar - 'n totale salaris van £180.⁽⁸⁹⁾ Hierdie salarisverhoging moet waarskynlik toegeskryf word aan die gunstige inspeksieverslag van inspekteur Watermeyer wat mnr. De Wet beskryf het as 'n nougesette en suksesvolle ("painstaking and successful") onderwyser.⁽⁹⁰⁾

Akkommodasie

Onder Pieter de Wet se leiding het die leerlinggetalle toegeneem. Van 1895 af het akkommodasie 'n al groter probleem geword. In 1896 het die skool reeds 69 leerlinge gehad

-
- 85 SGE 1/222 Letters Received: P.F. de Wet - B. Low, 31.1.1897 (foutiewe datering: dit moet 1898 wees), ongepagineer.
- 86 SGE 1/137 Letters Received: P.F. de Wet - T. Muir, 14.12.1899, ongepagineer.
- 87 A 1419 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergaderings, 2.3.1903, p. 64 en 2.4.1903, p. 64.
- 88 SGE 1/207 Letters Received: "Teacher's Application for Leave of Absence", 14.6.1897, ongepagineer.
- 89 SGE 1/207 Letters Received: J.J.F. Joubert - T. Muir, 25.10.1897, ongepagineer.
- 90 SGE 2/42 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 3.6.1897, ongepagineer.

en het die twee leerling-onderwysers se hulp goed te pas gekom.⁽⁹¹⁾

Toe mnr. De Wet skoolhoof geword het, het die skool uit twee redelike groot klaskamers bestaan (geleë op die perseel van die huidige openbare biblioteek van Kuilsrivier in Carinusstraat). Dit was 'n rietdakgebou, sonder plafon. Hoewel die meubels oud was, was dit gerieflik. Mettertyd het die skoolbanke, wat gereeld uitgedra moes word ter wille van die kerkdienste wat in dieselfde lokaal gehou is, egter al meer lendelam geword.⁽⁹²⁾

Op 29 September 1896 het die skoolkomitee besluit om op 14 Oktober 'n openbare vergadering te hou om die ouers se gevoelens te verneem aangaande die oprigting van 'n nuwe skoolgebou. Met 'n oorgrote meerderheid het die 22 ouers wat teenwoordig was ten gunste daarvan gestem. Kort hierna is begin met die oprig van die skoolgebou op 'n perseel wat van Antonio Pereira gekoop is. In Desember 1896 was die fondament reeds gelê. Kuilsrivier se "beroemde bouwmeester", Charl Joubert, het as bouer opgetree. Tydens die konsert wat mnr. De Wet en 'n paar dames vir die einde van die jaar gereël het, is die behoefte aan 'n groter skoolgebou juis skerp gevoel, aangesien die saaltjie stampvol was.⁽⁹³⁾ Die nuwe skoolgebou kon ruim huisvesting bied aan die 81 leerlinge.⁽⁹⁴⁾ (Hierdie skoolgebou was geleë naastenby op die hoek van die huidige Van Riebeeck- en Nooiensfonteinweg waar die Shoprite winkelsentrum tans is.)

Die nuwe skoolgebou was vol belangstellendes tydens die amptelike opening in Oktober 1897. Ds. A.D. Lückhoff, die plaaslike leraar van die Durbanville-Kuilsrivier gemeente, het die openingsrede gehou: "een zeer gepast en ernstig woord". Daarna het mnr. De Wet verslag gelewer oor sy werk van die afgelope vyf jaar. Getrou aan die tradisie is nog 'n hele paar toesprake afgesteek: die plaaslike LWV's, Pieter de Waal en William Faure, het elk die

91 SGE 2/21 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 25.2.1895, onpagineer; vergelyk ook *Ibid.* 2/31: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 30.3.1896, onpagineer.

92 SGE 2/4 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 18.8.1893, onpagineer; vergelyk ook *Ibid.* 2/21: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 25.2.1895, onpagineer.

93 **De Zuid-Afrikaan**, 22.12.1896 (Kuilsrivier): A 1419 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergadering, 29.9.1896, p. 54 en 14.10.1896, p. 56.

94 SGE 2/54 Inspectors' Report: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 10.5.1898, onpagineer.

woord gevoer; die tesourier van die skoolkomitee het die finansiële verslag voorgedra en die voorsitter het die bedankings gedoen. Daarna is almal na die ou skoolgebou waar allerlei verversings te kry was. Die kollekte wat tydens die openingseremonie opgeneem is, die basaar, asook die konsert van die aand, het £80 opgelewer, sodat die skuld op die nuwe skoolgebou binne een dag afgebring is tot £100. Die beriggie in **De Zuid-Afrikaan** is trots afgesluit met die woorde: "Wij hebben zoover alles betaald en het gouvernement om geen toelage gevraagd."⁽⁹⁵⁾

Aan die einde van die jaar is 'n aangrensende stuk grond van Jacob Meisenheimer aangekoop as speelgrond vir die kinders.⁽⁹⁶⁾ In 1898 is ook, in die woorde van **De Zuid-Afrikaan**, 'n "prachtig" klavier aangekoop, veral met die oog op die skoolkonserte wat gereeld aangebied is.⁽⁹⁷⁾

Teen 1903 het die skool reeds só uitgebrei dat twee verdere klaskamers, van 45 vk meter elk, aangebou moes word. Tenders daarvoor is aangevra. Twee bekende bouers van Kuilsrivier het getender: C.G. (Charl) Joubert (£530) en J.A. (Jaffie) Thomas (£480). Tydens die vergadering van 3 September 1903 het die komitee besluit dat die voorsitter met Joubert sou onderhandel om sy tender 'n bietjie goedkoper te kry. Twee weke later het die komitee besluit om Joubert se tender van £500 te aanvaar. Hy het onderneem om die kamers voor 15 Januarie 1904 te voltooi.⁽⁹⁸⁾ Hierdie akkommodasie wat die Kuilsrivierse gemeenskap vir die onderwys van hul kinders beskikbaar gestel het, was vir die inspekteur, G.P. Theron, des te lofwaardiger aangesien die gemeenskap hoegenaamd nie welgesteld was nie. Hy het hulle geprys omdat hulle aan hul kinders skoolgeriewe kon verskaf het sonder om enige regeringshulp aan te vra.⁽⁹⁹⁾

95 **De Zuid-Afrikaan**, 14.10.1897 (Kuilsrivier).

96 A 1419 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergadering, 9.12.1898, p. 60.

97 **De Zuid-Afrikaan**, 25.6.1898 (Stellenbosch: Nieuws uit Kuilsrivier).

98 A 1419 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergaderings, 3.9.1903, p. 65 en 18.9.1903, p. 65.

99 SGE 2/144 Inspectors' Reports: Nota agterop Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 11-12.8.1904, ongepagineer.

Inspeksieverslae

Reeds die eerste jaar na die De Wets se aankoms het die standaard van die werk van die 53 leerlinge aansienlik gestyg. Hoewel die somme (Arithmetic) jaar na jaar nie na die bevrediging van die inspekteurs was nie, was inspekteur Bartmann reeds in 1894 van mening dat die onderrig, veral van die hoër klasse, baie bevredigend was - 'n bewys van die knap ("skillful") onderrig.⁽¹⁰⁰⁾ Selfs toe inspekteur G.P. Theron onaangekondig, tydens die sogenaamde "Informal Visit", by die skool opgedaag het, het hy alles in orde gevind, met die werk wat bevredigend voortgaan.⁽¹⁰¹⁾

Die skool het, volgens inspekteur Bartmann, gefloreer. Veral in die twee hoogste standers, onder die beheer van mnr. De Wet, is baie goeie werk gedoen. Natuurlik was daar, soos in enige inspeksieverslag, die melding van leemtes, soos byvoorbeeld die netheid en spelling van die st. 4's wat in 1896 nie na wense was nie.⁽¹⁰²⁾

Tydens die inspeksie van 1899 was inspekteur Watermeyer weer eens beïndruk deur die toewyding van die onderwysers en die vordering wat die leerlinge in die voorafgaande jaar gemaak het. Volgens hom was Kuilsrivier se skool onder die voorste skole in sy omgang wat die gehalte skoolwerk aanbetref het. (Die omgang van die inspekteur het al die skole van die Stellenbosse, Somerset-Wes en Strand omgewing ingesluit.)⁽¹⁰³⁾

Sanitêre probleme

Toe die Sanitêre Inspekteur in 1901 die skool besoek het, was hy ontsteld omdat daar net een toilet vir die 97 leerlinge van die skool was - slegs gereserveer vir die gebruik van die meisies. Ook oor die algemene netheid van die gebou was hy ontevrede. Die vloere van die

100 SGE 2/4 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 18.8.1893, ongepagineer; *Ibid.* 2/27: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 26.2.1894, ongepagineer.

101 SGE 2/27 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 14-15.8.1903, ongepagineer.

102 SGE 2/21 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 25.2.1895, ongepagineer; vergelyk ook *Ibid.* 2/31: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 30.3.1896, ongepagineer.

103 SGE 2/66 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 30.5.1899, ongepagineer.

klaskamers is net vier keer per jaar gewas. Die skoolkomitee moes dadelik aandag aan hierdie sake gee. Die SGO het opdrag gegee dat hulle moes sorg dat die vloere een keer per week met 'n ontsmettingsmiddel geskrop word.⁽¹⁰⁴⁾

Reeds vanaf 1884 was die skool vir water afhanklik van 'n put, gemaak van klip, kalk en sement op Charl Joubert se grond. Destyds het die komitee gereken dat dit 'n konstante watervoorraad aan die skool sou beteken.⁽¹⁰⁵⁾ In Oktober 1898 het Joubert, die bekende bouer van, onder andere, die skool- en later die kerkgebou, 'n reservoir of "waterhuis" aan die bopunt van die dorp gebou (naby die Kuilsrivier), 'n pyp aangelê tot by sy huis en beoog om dit te verleng sodat ander gesinne ook daardeur bevoordeel kon word.⁽¹⁰⁶⁾

Teen 1901 was daar 'n klein varswatertenkie op die skoolterrein, maar die leerlinge se vernaamste bron van drinkwater was 'n tenk waarvan die water met 'n pyp ván die oop put op mnr. Joubert se grond na die skoolterrein aangelê is. Hierdie water was, soos mnr. De Wet self erken het, redelik brak. Hoewel die Sanitêre Inspekteur beweer het dat die helfte van die leerlinge aan disenterie en 'n paar aan tifuskoors gely het, en hy dit toegeskryf het aan die onsuiver water van hierdie tenk, is hierdie bewering deur die inspekteur van onderwys, Watermeyer, weerspreek. Die hoë bywoningsyfer van die skool, ten spyte van die lang afstande wat sommige leerlinge moes aflê, het dit weerlê. Nadat Watermeyer egter self by die oop put gaan ondersoek ingestel het, was hy darem van mening dat hy nie self uit vrye wil van dié water sou drink nie.⁽¹⁰⁷⁾

De Wet kondig sy uittrede aan

Van 1902 tot 1905 het Kuilsrivier se skool opvallend vooruitgegaan en was die nuwe

104 SGE 1/295 Letters Received: Verslag van Sanitêre Inspekteur Visser, 1.5.1901, ongepagineer; SGE 5/130 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: T. Muir - J.P. Bosman, 2.5.1901.

105 A 1419 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergadering, 18.8.1884, p. 10.

106 *De Zuid-Afrikaan*, 11.1.1898 (Kuilsrivier).

107 SGE 2/94 Inspectors' Reports" Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 8-9.5.1901, ongepagineer; SGE 1/295 Verslag van Sanitêre Inspekteur Visser, 1.5.1901.

inspekteur, mnr. G.P. Theron, jaar na jaar byna sonder uitsondering, tevrede met die vordering van die leerlinge, met 'n gemiddelde slaagpersentasie van 88%.⁽¹⁰⁸⁾

Die leerlingtal het ook dramaties gestyg:⁽¹⁰⁹⁾

-	GETAL INSKRYWINGS		GEMIDDELDE SKOOLBESOEK	
	Maart	Desember	Maart	Desember
1901	92,7	93	84,4	85,7
1902	88	85,7	81,4	78,5
1903	103	105	92,5	92
1904	120,2	133	111	121
1905	135	121,6	125	108,6

Mnr. De Wet het so 'n gunstige indruk op inspekteur Theron gemaak dat laasgenoemde in 1903 aanbeveel het dat hy, op grond van sy lang en bevredigende diensrekord, 'n verhoging van £15 regeringstoelae moes ontvang, plus die plaaslike ekwivalent deur die ouergemeenskap. 'n Verdere getuigskrif is die inspekteur se laaste sin wat hy by die Inspeksieverslag bygevoeg het. Daarin het hy aan die SGO verduidelik dat, hoewel mnr. De Wet 'n groot gesin moes onderhou en dit waarskynlik moeilik gevind het om kop bo water te hou, hy nie gekla het nie en dít was dalk die rede waarom die komitee blykbaar gereken het dat sy salaris voldoende was.⁽¹¹⁰⁾

Die stigting van 'n eie gemeente op Kuilsrivier in 1904 het ook die skool tot voordeel gestrek. Die oggend voor die hoeksteenlegging van die nuwe kerkgebou is 'n groot skoolbasaar gehou. Ds. H.D. van Broekhuizen, die plaaslike predikant, het die basaar geopen en het die Kuilsrivier gemeenskap wat soveel belangstelling en gewilligheid in die skool getoon het, geloof. Die toekoms van die volk, het hy gesê, hang van die skool en die kinders

108 SGE 2/127 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 14-15.8.1903, ongepagineer; *Ibid.* 2/144: Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 11-12.8.1904, ongepagineer.

109 SGE 15/1 - 15/12 Education Department Quarterly Statistics: Register no. III, 1901 tot 1905.

110 SGE 2/127 Inspectors' Reports: Nota agterop Inspeksieverslag, Kuilsrivier, 14-15.8.1903, ongepagineer.

af en hulle kon God dank dat Kuilsrivier "Afrikaander" onderwysers en onderwyseresse gehad het wat God vrees en die Bybel en kinders liefhet. By die basaar, die grootste tot in daardie stadium op Kuilsrivier, het dit gewemel van kykers en kopers. Uit alles het die eendragtige samewerking van die "jonge dames" van die dorp geblyk.⁽¹¹¹⁾

Toe mnr. De Wet tydens die skoolkomiteevergadering van 15 Mei 1905 sy bedanking aangekondig het, het die komitee eenparig besluit om hom te versoek om sy bedanking terug te trek. Selfs die komitee se aanbod om sy salaris tot £200 per jaar te verhoog, kon hom nie daarvan laat afsien om Kuilsrivier aan die einde van Junie daardie jaar te verlaat nie. Hy het 'n betrekking aan die Hoërskool Robertson aanvaar. Jacobus Daniël Meyer van die Boys' High School in George is aangestel in die plek van hierdie man wat op Kuilsrivier diep spore op onderwys- en kerkgebied getrap het.⁽¹¹²⁾

Die plaasskole in die Kuilsrivier omgewing

Die boere wat nie in die onmiddellike omgewing van Kuilsrivier gewoon het nie, het van die finansiële toegewings van die Onderwyswet no. 13 van 1865 gebruik gemaak om skole op te rig vir hul kinders wat nie elke dag die afstand na die skool in Kuilsrivier kon aflê nie.

Vlaeberg

In 1875 het die boeregemeenskap van die Vlaeberg omgewing tussen Kuilsrivier en Stellenbosch besluit om 'n eie skool op te rig. By monde van ds. J.H. Neethling van Stellenbosch is regeringshulp gevra vir die stigting van 'n eie skool. Hierdie skool, ongeveer nege kilometer van die naaste skool, naamlik dié in Stellenboschkloof, kon reken op 21 potensiële leerlinge. Die eerste onderwyser, vanaf 1 September 1875, was Carl Johann Heise,

111 De Zuid-Afrikaan, 4.3.1904 (Kuils-Rivier: Bazaar, Hoeksteenlegging).

112 Notule van Kuilsrivier School Committee: Vergadering, 15.5.1905, p. 74; SGE 1/495 Letters Received: H.D. van Broekhuizen - T. Muir, 7.5.1905, ongepagineer; J.D.F. van Zyl: Onderwysontwikkeling op Robertson (1845-1950), pp. 135-136.

die onderwyser van Kuilsrivier wat van die Diamantvelde teruggekeer het.⁽¹¹³⁾

Na die stigting van 'n eie skooltjie by Vlaeberg het die komitee se probleme begin om 'n onderwyser te kry wat kans gesien het om 'n hele ruk aan te bly, ten spyte van die jaarlikse salaris van £75 wat hulle gewaarborg het. Soms moes die komitee selfs 'n onderwyser vra om te gaan, soos in die geval van mnr. P.J. du Toit, sodat hulle die dienste van 'n "superior" onderwyser kon bekom.⁽¹¹⁴⁾

Die jong Andrew Nelson was waarskynlik só 'n onderwyser, hoewel hy toe nog nie matriek geslaag het nie. Hy het selfs in 1883 'n gedrukte boekie ('n soort prospektus) uitgegee as deel van sy jaarverslag, met die name van al die prysweners van die Vlaeberg skooltjie daarin. Op 31 Maart 1883 is die skooleksamen afgeneem, skynbaar 'n vrolike byeenkoms - behalwe aanvanklik vir die kinders wat eers geëksamineer moes word. Die hele gemeenskap, asook ds. J.H. Neethling van Stellenbosch, het dit bygewoon. Die lede van die "Vlaggebergsche Gewijden Zangvereeniging" het, saam met die kinders, 'n paar koorstukke uitgevoer. 'n Adres aan mnr. Nelson, wat toe nog net nege maande daar skoolgehou het, waarin die ouers hul innige hoop uitspreek dat hy nog lank onder hulle sou bly woon, is voorgelees.⁽¹¹⁵⁾

Ook op 19 Desember 1883 het Andrew Nelson die skooleksamen "verlevendigd en vervrolijk" deur die hou van 'n skoolkonsert waaraan Johannes Paulus (Jan) de Waal (wat ook 'n hele aantal pryse ontvang het) en Pieter de Waal, Annie Neethling en Jan en A.A. de Villiers deelgeneem het. Afgesien hiervan het die teenwoordigheid van twee predikante, naamlik ds. J.H. Neethling van Stellenbosch en ds. J.H. van Wijk van Boshof (wat onverwags daar opgedaag het) gesorg vir 'n hele aantal toesprake: ds. Van Wijk om die onderwyser en kinders te bemoedig, ds. Neethling wat ds. Van Wijk bedank vir die oorhandiging van die pryse, mnr. Daniël de Waal van die plaas Veelverjaagd (tans La

113 SGE 1/31 Letters Received: J.H. Neethling - L. Dale, 16.2.1874, ongepagineer; *Ibid.*, 1/34: "Form of Guarantee", 1.9.1875, ongepagineer.

114 SGE 1/31 Letters Received: J.H. Neethling - L. Dale, 16.2.1874, ongepagineer; *Ibid.* 1/68 I.I. de Villiers - L. Dale, 27.1.1882, ongepagineer.

115 SGE 1/68 Letters Received: I.I. de Villiers - L. Dale, 27.1.1882, ongepagineer; *Ibid.* 1/75: "Report and Course of Study in the Vlaggeberg Third Class Public School for 1883", ongepagineer; *De Zuid-Afrikaan*, 13.3.1883 (Vlaggeberg).

Provence) wat, as voorsitter, die onderwyser bedank en, uiteindelik, "een krachtig" gebed deur ds. Van Wijk.⁽¹¹⁶⁾

Na die vertrek van Andrew Nelson het die komitee van Vlaeberg weer probleme gehad om bevoegde onderwysers aan te stel. In Augustus 1887 is die onderwyseres, mej. Maria Joubert, deur die SGO in kennis gestel dat sy die onderwyserseksamen op Stellenbosch kon gaan aflê om haar te kwalifiseer, maar, het hy bygevoeg, sy moes spesiale aandag aan haar handskrif en spelling gee. Drie weke later, ná die ontvangs van die inspeksieverslag van die Vlaebergse skool, het die SGO se sekretaris haar pront laat weet dat sy nie die moeite moes doen om die eksamen te gaan aflê nie, aangesien die inspekteur van mening was dat haar werk totaal onbevredigend was. Aan die einde van die kwartaal het sy bedank en die skoolkomitee moes 'n nuwe onderwyser soek.⁽¹¹⁷⁾

Hierna het gevolg: mnr. A. du Toit (1889 - April 1892), mej. A. Neethling (April tot Mei 1892) en mnr. L. Corbitt (waarskynlik Corbett) van Julie tot Desember 1892. Die komitee het laasgenoemde aan die einde van die jaar gevra om te bedank aangesien daar na hul mening geen orde en dissipline in die skool was nie. Mnr. W. van Velden het aan die begin van 1893, in die woorde van die komitee, "commenced school very good", maar het net 'n kwartaal gebly tot mnr. C. Neethling by hom oorgeneem het. Hierdie vinnige verwisseling was, volgens die skoolkomitee, die rede vir die swak inspeksieverslag wat die skool in daardie tyd gekry het.⁽¹¹⁸⁾

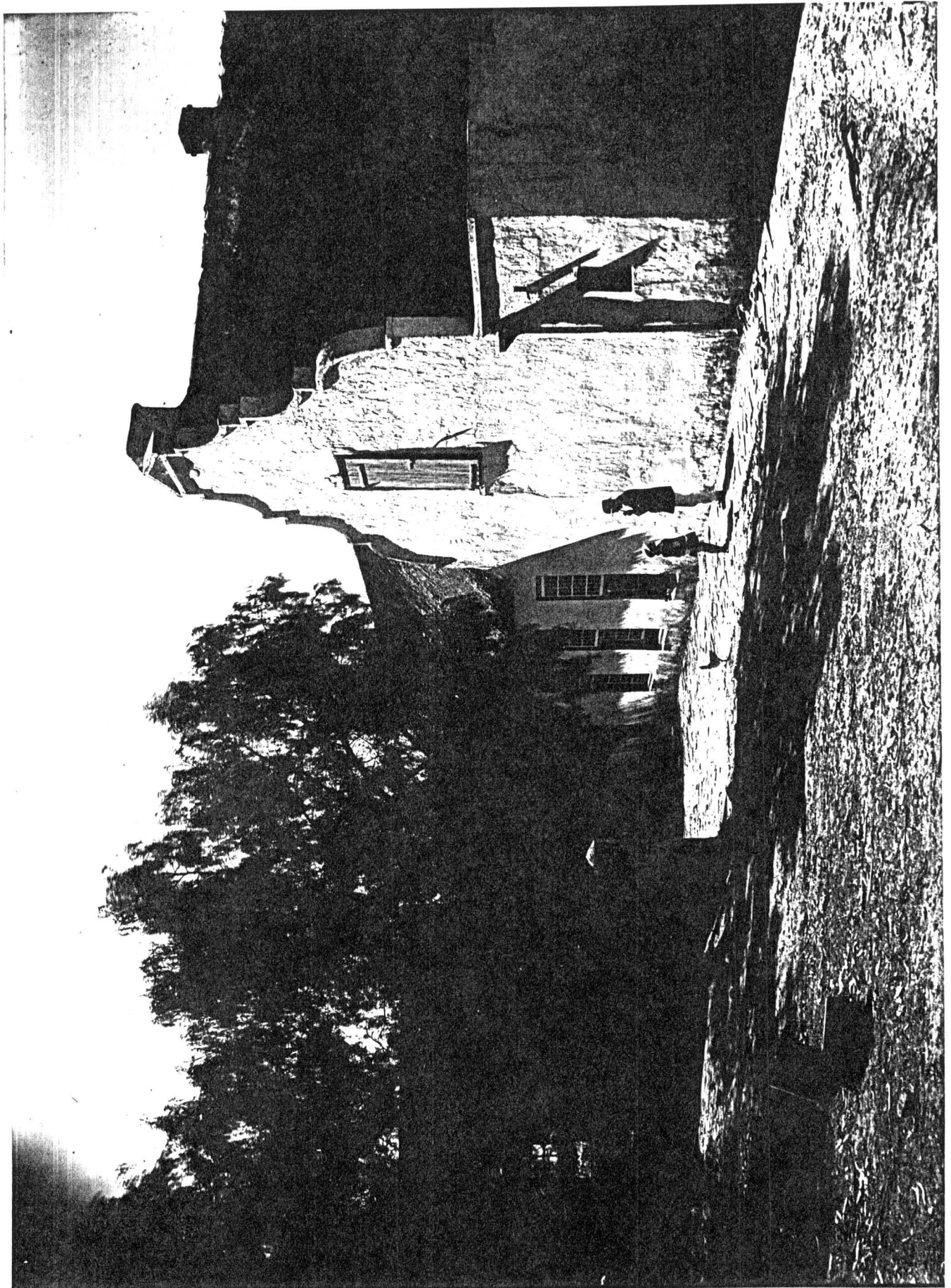
Toe die inspekteur die skool met sy 21 leerlinge op 28 Julie 1893 besoek het, was hy ontsteld

-
- 116 **De Zuid-Afrikaan**, 22.12.1883 (Vlaggeberg). (Johannes Paulus de Waal, die skrande seun van Daniël de Waal van Veelverjaagd, is in 1890 aangestel as bestuurder van Groot Constantia, 'n betrekking wat hy met groot onderskeiding bekleed het. Hy is tydens 'n besoek aan Argentinië, in diens van die regering, in 'n fratsongeluk oorlede. Vergelyk J. Burman: **Wine of Constantia**, p. 85; J. van Lingen (pseud. vir J.H.H. de Waal): **De Waal geslag**, pp. 26-27.)
- 117 SGE 5/38 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - M. Joubert, 11.8.1887, p. 383; **Ibid.**, 5/38: L. Dale - D.H. Carinus, 5.9.1887, p. 26.
- 118 SGE 5/139 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: D.H. Carinus - L. Dale, 15.3.1892; vergelyk korrespondensie op 5.5.1892; 20.7.1892 en 23.11.1892; SGE Letters Received 1/153: D.H. Carinus - L. Dale, 20.1.1893, ongepagineer en **Ibid.**, 10.4.1892, ongepagineer; **Ibid.**, D.H. Carinus - T. Muir, 4.8.1893, ongepagineer.

oor die lae standaard van die skoolwerk, die swak orde en dissipline en die feit dat die klaskamer so lank laas uitgewit is. Hy kon egter nie die onderwyser, Stephen de Klerk, die skuld gee nie; dié was maar slegs twee weke in beheer. Tydens die volgende inspeksie was hy, hierteenoor, baie beïndruk: Stephen de Klerk het, in sy woorde, die skool, wat nou vrolik, lugtig en netjies daar uitgesien het, van 'n ineenstorting gered. Die inspekteur was ook tevrede met die gehalte van die onderrig.⁽¹¹⁹⁾ Ongelukkig het De Klerk net 'n jaar aangebly. Sy opvolger, Albertus Jacob Pepler, kon, as gevolg van sy senuweeepyne en rumatiek, net een kwartaal uithou, en so ook Margaret Susan Kirsten. Ook vir Maria Malan wat in 1895 aangestel is, was die las te veel. Haar geneesheer, dr. J.H. Neethling, het in April 1895 aanbeveel dat sy ten minste ses maande siekteverlof moes neem en het bygevoeg dat die betrekking wat sy beklee het te veel vir enige onderwyser sonder 'n assistent was.⁽¹²⁰⁾ Dit was jammer dat mej. Malan bedank het, want sy was 'n aanwinst vir die skool: die inspekteur se indruk tydens die inspeksie van 5 April was dat sy knap, energiek en ambisieus was - dalk juis die rede waarom haar gesondheid geknak het.⁽¹²¹⁾

Met die skool by Vlaeberg wat in 1898 'n maksimum van 31 leerlinge, met twee onderwyseresse, mej. Malan en Wium, gehad het, het dit daarna heel voorspoedig gegaan, te oordeel aan die inspeksieverslae wat, sonder uitsondering, melding gemaak het van die ruim klaskamer en van die goeie vordering wat die akademiese werk betref.⁽¹²²⁾ Ook die konsert van 19 Desember 1900 by Vlaeberg, onder leiding van mnr. Louw, die skoolhoof en mej. T. Wium, die assistent, het getuig van die hele gemeenskap se meelewing.⁽¹²³⁾

-
- 119 SGE 2/4 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Vlaeberg, 28.7.1893, onpagineer; *Ibid.* 2/11: Inspeksieverslag, Vlaeberg, 27.2.1894, onpagineer. (Hierdie geboutjie bestaan nog en is jare lank sedert 1930 gebruik as saal vir die Vlaebergse Debatsvereniging se byeenkomste op Saterdagdaande. Tans is dit die klubhuis van die Vlaebergse tennisklub.)
- 120 SGE 1/166 Letters Received: D.H. Carinus - T. Muir, 7.1.1894, onpagineer; *Ibid.*, A.J. Pepler - T. Muir, 9.10.1894, onpagineer; *Ibid.* 1/179: M. Malan - T. Muir, 28.11.1895, onpagineer.
- 121 SGE 2/21 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Vlaeberg, 5.4.1895, onpagineer.
- 122 SGE 2/54 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Vlaeberg, 28.4.1898, onpagineer; vergelyk ook *Ibid.* 2/60: Inspeksieverslag, Vlaeberg, 19.5.1899, onpagineer; *Ibid.*, 2/109: Inspeksieverslag, Vlaeberg, 23.7.1902, onpagineer en *Ibid.* 2/144: Inspeksieverslag, Vlaeberg, 8.8.1904, onpagineer.
- 123 *De Zuid-Afrikaan*, 25.12.1902 (Vlaggeberg).

Op die plaas Klein Bottelary van die Fischers was 'n plaasskooltjie in die laaste dekade van die negentiende eeu.
(Kaapse Argiefbewaarplek, E 2643).

Bottelary

In die Bottelary wyk is aan die begin van 1892 'n plaasskooltjie begin. Hoewel die negentienjarige Elizabeth Neethling nie oor die nodige onderwysertifikaat beskik het nie, het sy, ná haar opleiding aan die Bloemhof Seminary, haarself bevoeg genoeg geag om die twaalf kinders van die skool te onderrig.⁽¹²⁴⁾ Dat dit aanvanklik nie so voorspoedig gegaan het nie, blyk uit die brief van die SGO, dr. Thomas Muir, op 16 September aan die voorsitter van die komitee, J. Bosman. Daarvolgens het die inspekteur gereken dat die skoolkamer bouvallig was, die meubels totaal ontoereikend en dat die onderwyseres boonop op die dag van die inspekteur se besoek afwesig was. As die komitee wou aanspraak maak op 'n regeringstoelaag sou hulle die eerste twee sake onmiddellik moes regstel en ook toesien dat die onderwyseres haar werk gereeld doen.⁽¹²⁵⁾ Elizabeth Neethling het aan die einde van die jaar bedank en het 'n gekwalifiseerde onderwyseres met ondervinding, 'n mej. H. Neethling, gekry om haar plek in te neem. Sy self het hierna op die plaas Goede Hoop van Andries Krige, ook in die Bottelary, gaan onderwys gee. In dié skooltjie was ook twaalf kinders, maar die oudste was slegs twaalf jaar oud.⁽¹²⁶⁾

Ook op die plaas Steenveld van mnr. Johannes J. Bosman in die Bottelary was 'n skooltjie. Daar het mej. Sarah Bosman gaan skoolhou vir elf kinders, waarvan die oudste 13 jaar was.⁽¹²⁷⁾ In 1893 was daar reeds sewentien leerlinge in hierdie skool, wat na die inspekteur se mening, netjies versorg was. Ongelukkig het mej. Bosman nie tydens haar les voor die inspekteur die swartbord gebruik nie, want daar was geen bordkryt in die skool nie.⁽¹²⁸⁾ (Toe die inspekteur 'n paar maande later, op 23 Februarie 1894, weer die skool besoek, was

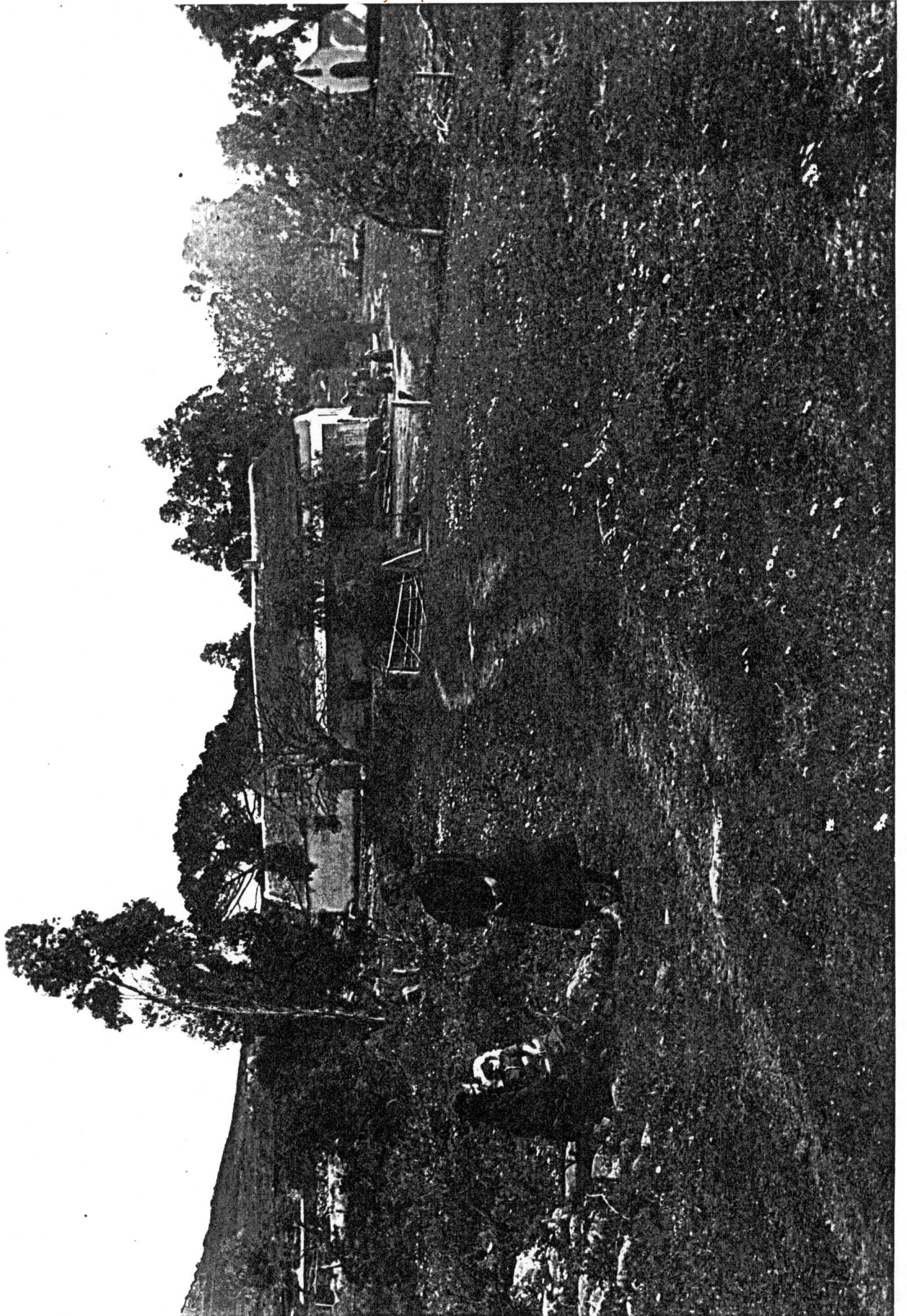
124 SGE 1/139 Letters Received: E. Neethling - T. Muir, 26.2.1892, ongepagineer; vergelyk H.M. Daleboudt: Sir Thomas Muir en die onderwys in Kaapland tydens sy bestuur as superintendent-generaal van onderwys, 1892-1915, p.30.

125 SGE 5/50 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: T. Muir - J.J. Bosman, 16.9.1892.

126 SGE 1/39 Letters Received: E. Neethling - T. Muir, 17.11.1892, ongepagineer.

127 SGE 1/139 Letters Received: S. Bosman - T. Muir, 23.11.1892, ongepagineer.

128 SGE 2/4 Inspectors' Report: Inspeksieverslag, Steenveld, 17.8.1893, ongepagineer.

Die plaas Steenveld in die Bottelary waar 'n plaasskooltjie in die laaste dekade van die negentiende eeu was.
(Kaapse Argiefbewaarplek: E 2467).

hy verbaas om te sien dat die swartbord toe óók uit die klaskamer geneem is.)⁽¹²⁹⁾

Die plaasskooltjies op die plase Steenveld en Goede Hoop in die Bottelary het in die laaste paar jare van die negentiende eeu 'n bestaanstryd gevoer. Die plaasskool op Steenveld het aan die einde van die tweede kwartaal van 1898 finaal gesluit toe mej. Helena de Villiers, oor wie se onderrig van die dertien leerlinge die inspekteur baie tevrede was, bedank het.⁽¹³⁰⁾ Sommige leerlinge is daarna na die skool op Goede Hoop, 'n plaasskooltjie wat ook maar gesukkel het om hul finansies te laat klop. Slegs tien van die leerlinge het die volle skoolgeld, naamlik 5s per kind per maand, betaal. Die res het net 2s 6d betaal.⁽¹³¹⁾

Op Koopmanskloof, die plaas wat voorheen ook een van die Bosman-plase was, maar nou aan mnr. Wynand A. Smit behoort het, is na die Septembervakansie van 1901 'n nuwe plaasskooltjie vir tien leerlinge begin, met mej. Anna J. Delpont as die onderwyseres.⁽¹³²⁾ Reeds die volgende jaar het die inspekteur aanbeveel dat 'n groter klaskamer met 'n goeie vloer en 'n plafon 'n noodsaaklikheid was. Mej. Delpont het in Augustus 1905 bedank omdat sy haarself as onbevoeg beskou het om die sewentien leerlinge, waarvan die meerderheid seuns van ses tot vyftien jaar oud was, te beheer.⁽¹³³⁾

Dat haar omstandighede, soos sekerlik dié van talle plaasskoolonderwysers, veel te wense oorgelaat het, kan afgelei word uit die brief wat haar opvolger, die twintigjarige Anna Catherina Smuts (wat net een kwartaal op Koopmanskloof kon uithou), aan die SGO geskryf het. Sy het verduidelik waarom sy so gou bedank het: "... because the home arrangement on Mr Smit's place are such that no respectable lady teacher could remain there, and when I complained, I was greatly insulted, and told that they are accustomed to treat the teachers

129 SGE 2/11 Inspectors' Report: Inspeksieverslag, Steenveld, 23.2.1894, onpagineer.

130 SGE 1/222 Letters Received: C.H. Morkel - T. Muir, 30.4.1898, onpagineer; SGE 5/99 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: T. Muir - J.J. Bosman, 10.5.1898.

131 SGE 1/237 Letters Received: S.A. Krige - T. Muir, 10.10.1899, onpagineer.

132 SGE 1/337 Letters Received: "Private Farm School: Application for Aid", onpagineer.

133 SGE 1/445 Letters Received: A.J. Delpont - T. Muir, 2.8.1905, onpagineer; SGE 2/109 Inspectors' Reports: Inspeksieverslag, Koopmanskloof, 31.7.1902, onpagineer; **Government Gazette**, 9.9.1904.

in that way."⁽¹³⁴⁾

Die invloed van die onderwysers in die gemeenskap - van die privaat-skoolmeester op 'n plaas tot die skoolhoof - kan nie onderskat word nie. Kuilsrivier was bevoorreg om mense van die kaliber van Charles Villet en Pieter de Wet te hê wat die hele gemeenskap, ook op geestelike gebied, beïnvloed het.

HOOFSTUK 10

EKONOMIESE ONTWIKKELING EN GEMEENSKAPSLEWE NA 1840

Die bou van die hardepad het die gemeenskap van Kuilsrivier ingrypend geraak. Maar die uitbreidings as gevolg van die toenemende aantal reisigers, die omnibusse wat daagliks daar uitgespan het en die permanente padkamp het ook euwels meegebring. Die rustigheid is versteur weens die gevolge van drankmisbruik, terwyl misdade soos diefstal toegeneem het. Toe die spoorlyn in 1862 tot by Kuilsrivier gebou is, het dit, teen alle verwagting in, die einde van die snelle ontwikkeling beteken. 'n Stasie is by Twaalf Mylpaal (Bellville) gebou wat die Durbanville omgewing bedien het. By Kuilsrivier was slegs 'n halte. Dit sou verreikende gevolge vir die sakeondernemings op Kuilsrivier hê.

Neethling's Halfway House herleef

Toe Johannes Henoch Neethling van die plaas Neethlingshof De Kuilen gekoop het, het hy op 5 Oktober 1822 in die **Government Gazette** uitdruklik verklaar dat daar by hom "volstrekt geen Logies, enz." te kry was nie. (Vergelyk Hoofstuk 5.)⁽¹⁾

Dit was skynbaar in hierdie tyd dat die halfweghuis by Stikland gewilder geword het. (Die **Outspan Hotel**, soos dit later bekend geword het, was nog tot in die tagtigerjare van hierdie eeu 'n gewilde "uitspanplek".) Samuel Parlby, 'n leser van die **South African Commercial Advertiser**, was een van die talle reisigers wat in Februarie 1840 die reis van Kaapstad na Stellenbosch onderneem het. Die Stikland halfweghuis se eenvoudige kothuis, bestaande uit drie of vier kamers, het hom aan die "better order of Irish cabin" herinner. Hy was nie juis beïndruk deur die ete, teen 'n riksdalder per persoon, wat hom aangebied is nie. Tog was die talle groentesoorte wat binne die omheining van welige granaatheinings gegroei het vir hom 'n bewys van dit wat selfs gedurende die droë somermaande in die sandgrond gekweek kon word.

1 **Government Gazette**, 5.10.1822.

Nadat hulle 'n paar uur daar oorgebly het, is die tien perde weer ingespan. Hulle het deur 'n strook diep sand gesukkel en toe op 'n toneel van verwaarloosing afgekom: die ou Halfweghuis van De Kuilen. Hierdie gebou, skryf Parlby, was eens 'n ruim en gerieflike plaashuis, omring van tuine en boorde, maar was toe verlate en vinnig besig om in 'n ruïne te verval. 'n Groot eikeboom, omring deur 'n bos kleinerige populierbome, het oor die pad geleun, "peering in all its verdant beauty over the singular scene of desolation in which it stands".⁽²⁾ Die eens trotse en bekende De Kuilen woonhuis was 'n bewys van die gevolge van nie-bewoning. Neethling het verkies om op sy plaas Neethlingshof nader aan Stellenbosch te woon en het self erken dat hy baie min op De Kuilen gekom het.⁽³⁾

Tog kan aanvaar word dat daar beslis op Kuilsrivier steeds 'n "uitspanplek" was; nie net vir die moeë osse en perde nie. Waarskynlik het die halfweghuis in die vroeë veertigerjare herleef, want teen 1843 het Kuilsrivier in die omgang bekend gestaan as "Neethling's Halfway House".⁽⁴⁾ Een van Neethling se besware teen die hardepad was juis die feit dat sy halfweghuis vóór die bou van die pad die enigste een in die omgewing van Kuilsrivier was. Volgens hom het niemand anders voorheen kans gesien om daar 'n halfweghuis te begin nie.⁽⁵⁾

Die hardepad sou alles verander. Reeds in 1840 is 'n kleinhandellisensie vir die verkoop van sterk drank aan George Holloway toegestaan by sy herberg, die Michell Arms; 'n hotel met 'n "tap on the premises" dus.⁽⁶⁾

Teen 1845 het die volgende veertien persone by Kuilsrivier eiendom besit:⁽⁷⁾

-
- 2 **The S.A. Commercial Advertiser**, 19.2.1840 (Correspondence).
 - 3 CRB 38 Letters Received: J.H. Neethling - C.C. Michell, 16.9.1847, pp. 488-489.
 - 4 **The S.A. Commercial Advertiser**, 28.10.1843 (Correspondence).
 - 5 CRB 38 Letters Received: J.H. Neethling - C.C. Michell, 16.9.1847, pp. 488-489.
 - 6 **Government Gazette**, 28.1.1847.
 - 7 J 315: Opgaafrol, Stellenbosch, vir die jaar 1845. (Die voornaam van die eienaar van Onrust is onleesbaar.)

Pieter de Waal (Arendzoon) :	Langverwagt
Charl Gerhardus Joubert :	Langverwagt
Jan Christoffel de Waal :	Saxenburg
Pieter Jacobus Joubert :	Veelverjaagt
.....k Tobias de Villiers :	Onrust, alias De Hoop
Johan Carel Wiehahn :	Rotterdam
George David Wiehahn :	Kuilsrivier
Daniël Hermanus Joubert :	Ronde Valey
Daniël Francois de Villiers :	Kuilsrivier
Dirk de Jong :	Kuilsrivier
Daniël Johannes Bosman :	Kuilsrivier
Joseph Cosgrove :	Kuilsrivier
George Holloway :	Kuile

George Holloway van Kuilsrivier, in 1807 in Sussex in Engeland gebore, het waarskynlik in 1829 na die Kaap gekom. Op 3 Oktober 1831 het hy met die vermoënde Susanna Johanna Engelbrecht, die dogter van Johann Bernhard Engelbrecht, 'n algemene handelaar, getrou. As gevolg van hierdie huwelik het hy 'n aansienlike grondbesitter van, onder andere, "The Three Cups" in Rondebosch geword. Tog het dit finansiële nie goed gegaan met hom nie. Op 2 Desember 1840 het die balju sekere goed uit die Holloways se huis gaan opeis: drie tafels, sewe stoele, twee kaste, twee beddens en 'n lessenaar. Waarskynlik het hy hierna na die Tygerberg en Kuilsrivier vertrek. Uit die dokumente wat met sy insolvent-verklaring in Mei 1843 gepaard gegaan het, is dit duidelik dat hy voorheen 'n deel van Welgelegen by Rondebosch, asook 'n deel van Valkenburg en Liesbeek besit het. Hy kon egter nie sy verbandhouer, Sybrand Mostert, asook 'n groot aantal skuldeisers betaal nie.⁽⁸⁾

Tot aan die begin van 1847 was Holloway se Michell Arms die enigste "Inn with a Tap on Premises" op Kuilsrivier, soos afgelei kan word uit die publikasie van die lys lisensies vir die jaar 1847 in die **Government Gazette** van 28 Januarie 1847. (Holloway se adres is in die **Government Gazette** aangegee as "Michell Arms, Michell Vile (sic !), Kuil's River".⁽⁹⁾

8 C. Pama: **Die groot Afrikaanse familienaamboek**, p. 166; MOIB 2/570 Insolvent Estate of George Holloway, 31.5.1843, no. 36; C.C. de Villiers: **Geslagsregisters van die ou Kaapse families I**, p. 200.

9 1 /STB 19/54 Diverse Licence Papers: Register van Kleinhandellisensies vir 1840, ongepagineer.

In die spreektaal was Holloway se herberg blykbaar bekend as "Holloway's Halfway House". Dit was waar die poswa drie keer per week aangedoen het op pad na Stellenbosch.⁽¹⁰⁾ Ook uit 'n kriminele hofsaak teen Daniel Edwards, 'n arbeider van George Holloway, wat van sodomie (met een van Holloway se bokke!) aangekla was, is dit duidelik dat die Michell Arms tog meer algemeen bekend was as die "Halfway House".⁽¹¹⁾

Dit was dus waarskynlik by die Michell Arms van George Holloway dat 'n onbekende reisiger in 1845 of 1846 afgeklim het. Holloway was in hierdie tyd die enigste persoon op Kuilsrivier wat, afgesien van die dranklisensie, ook 'n bakkerslisensie gehad het. Die reisiger noem dit 'n "negotie winkel or a store kept by an Englishman". Teen 3s 6d is hulle koue beesvleis, brood en wyn aangebied en kon hulle die perde 'n paar ure laat uitrus.⁽¹²⁾

Wat Neethling gevrees het, het gebeur. Kuilsrivier het, as gevolg van die hardepad, baie meer besoekers gekry. Boonop was daar 'n permanente span padwerkers by die "Road Station" of padkamp - klandisie met kontant in die hand.

In 1847 het Neethling sy halfweghuis aan James Davenport verkoop. Op 30 Desember van daardie jaar is 'n lisensie aan Davenport van die "Old Halfway House" toegeken. Op 28 Maart 1848 is hy toegelaat om sy kantien ván die Old Halfway House te verskuif na die oorkant van die hardepad, wat meer geleë sou wees vir reisigers uit Stellenbosch se rigting.⁽¹³⁾ Hy het sy herberg nou die Oak Inn genoem. Twee jaar later het dit bekend geword as die Royal Oak Inn. Dit is moontlik dat hierdie herberg vernoem is na die ou kenmerkende groot eikeboom wat Samuel Parlby in 1840 opgeval het.⁽¹⁴⁾

10 CRB 26 Letters Received: C.C. de Villiers - W. Tennant, 17.5.1844, p. 340.

11 1 /STB 2/38 vol I Criminal Cases: Records of Proceedings: Saak teen D. Edwards, November 1845, ongepagineer.

12 W. and R. Chambers: **Four Months in Cape Colony**, pp. 7-8.

13 1/STB 19/154 Diverse Licence Papers: Lisensie aan J. Davenport vir die jaar 1848, ongepagineer.

14 1/STB, 19/154 Diverse Licence Papers: Lisensies aan H. Holloway, T. Dunn en J. Davenport vir die jaar 1848, ongepagineer; **The S.A. Commercial Advertiser**, 19.2.1840 (Correspondence).

Reeds in 1848 was daar by Kuilsrivier, wat toe nog nie eens 'n dorpie genoem kon word nie, drie herbergiers, elkeen met 'n eie kantien: George Holloway van die Michell Arms, James Davenport met die Oak Inn en Thomas Dunn, wat op sy beurt die Old Halfway House oorgeneem het. Teen 1850 het die verkeer op die hardepad aansienlik toegeneem. Omnibusse het daaglik passasiers tussen Kaapstad, Stellenbosch en Somerset-Wes vervoer.⁽¹⁵⁾

In Desember 1848 het dertig persone (onder wie Isaac Bosman van Hazendal, 'n hele paar De Villiers's van Kuilsrivier, asook J.H. Neethling), soos die wet vereis het, in 'n versoekskrif verklaar dat hulle Thomas Dunn geken het as iemand met 'n goeie en eerlike karakter. Ter ondersteuning van sy aansoek om 'n herberg te open, is gemeld dat hy die terrein aangrensend aan sy herberg in 'n uitspanplek omskep het, aangesien daar geen ander plek van dié aard in die omgewing was waar "gentlemen could run their horses for miles upon a grassy plane". Waarskynlik in dieselfde jaar het tien persone, hoofsaaklik uit die Overberg, asook J.F. en C.G. Joubert van Kuilsrivier, 'n petisie om George Holloway se heraansoek om 'n dranklisensie vir die volgende jaar vir die Michell Arms onderteken.⁽¹⁶⁾

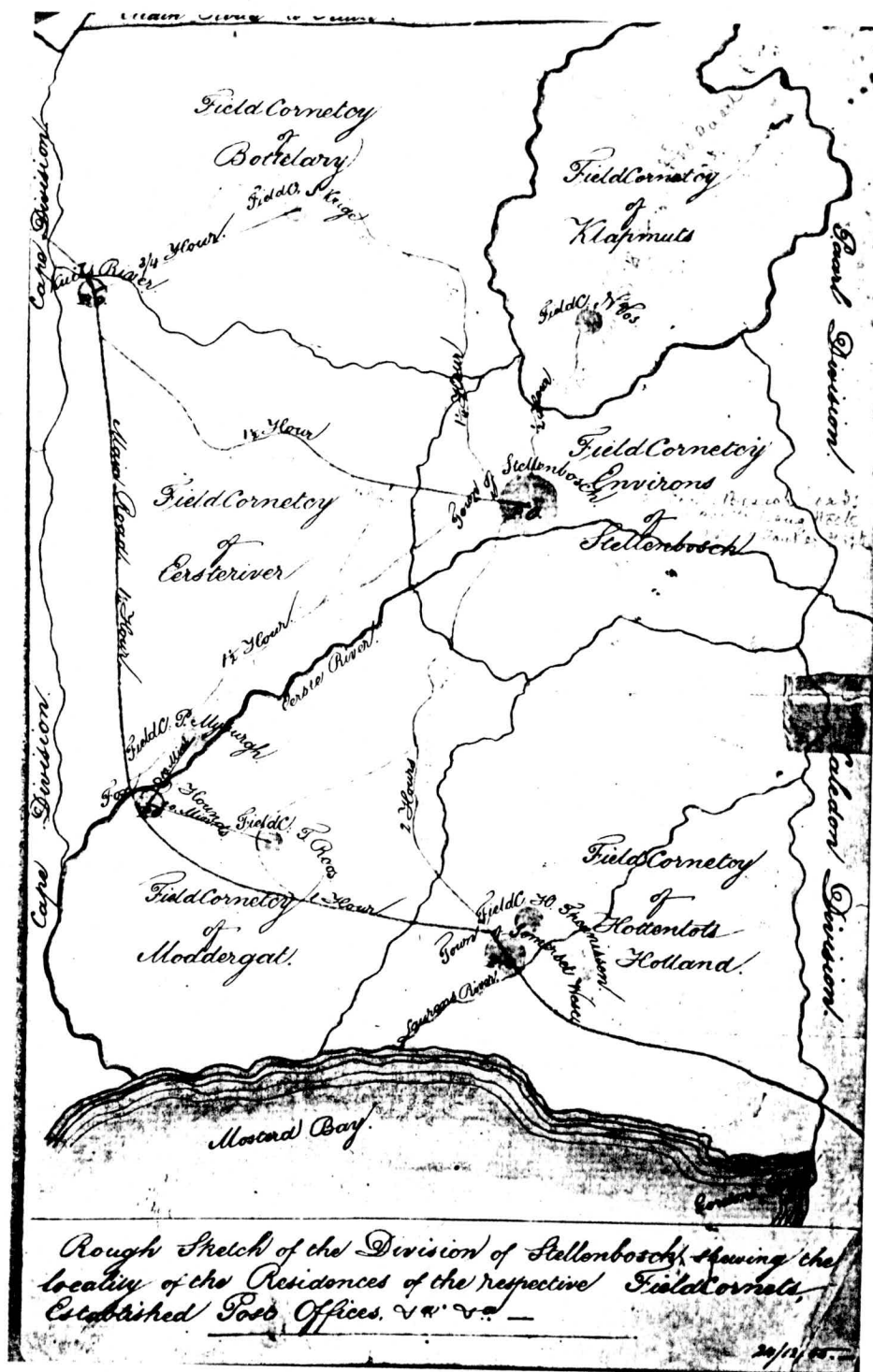
Die volgende jaar, 1849, het Thomas Dunn en Jacobus Augustus Bierman, asook Edward Holloway bakkerslisensies uitgeneem. Waarskynlik het die talle reisigers wat elke jaar aangegroei het, hul negosiewinkels ondersteun, maar beslis ook die padwerkers wat op Kuilsrivier gestasioneer was.⁽¹⁷⁾ Kuilsrivier was in daardie jare 'n vooruitstrewende plek, met alle moontlikhede om nog baie en vinnig uit te brei. J.C.P. Froneman het byvoorbeeld in 1849 sy plaas, "Kuilsrivier" (27 hektaar) geadverteer as "byzonder vruchtbaar", met drie standhoudende fonteine, en veral geskik vir die kweek van groente. Op 'n gedeelte van die plaas was huurhuise, met tuine, baie geskik om die "Winkelnering" te beoefen.⁽¹⁸⁾

15 1/STB 19/154 Diverse Licence Papers: Register van Kleinhandellisensies vir 1848, ongepagineer; H.A. Tilley: *Japan, the Amoor, and the Pacific with Notices of other Places comprised in a Voyage of Circum-navigation*, p. 20; *Government Gazette*, 12.6.1851; L. Dale: *Mrs Dale's Diary, 1857-1872*, p. 4.

16 1/STB 19/155 Diverse Licence Papers: Los aanbevelings ten gunste van T. Dunn en G. Holloway, 21.12.1848, ongedateerd en ongepagineer.

17 1/STB 19/154 Diverse Licence Papers: Lisensies aan T. Dunn, J. Bierman, e.a. vir die jaar 1849, ongepagineer.

18 *De Zuid-Afrikaan*, 22.2.1849 (Advertensie).

Die ligging van die veldkornette in die Stellenbosse afdeling. Die naaste veldkornet aan Kuilsrivier, J. Krige, van die Bottelary wyk, was 'n driekwartier te perd ver; P. Myburgh, veldkornet van die Eersterivier wyk, 1 1/4 uur ver.
(Kaapse Argiefbewaarplek: M 1/618: "Rough Sketch of the Division of Stellenbosch, shewing the locality of the Residences of the Respective Fieldcornets", 24.12.1855.

Die invloed van die kantiens

Dat die teenwoordigheid van die drie kantiens noodwendig 'n invloed op die algemene atmosfeer en toon van die hele gemeenskap sou hê, kon voorspel word. In desperaatheid het Jan de Waal van Saxenburg in 1845 aan **De Zuid-Afrikaan** oor hierdie "Kantien Overlast" geskryf. 'n Paar weke tevore, skryf hy, het hy, ouder gewoonte, op 'n Saterdagdaand sy arbeiders betaal. Een van hulle is toe weg na Kuilsrivier, waarskynlik na 'n kantien, want "aldaar zyn op een afstand van omtrent vyf minuten te voet drie open kantienen". Die arbeider het besope teruggekeer, met 'n ander bejaarde werker stry gekry en hom aangerand. De Waal se broer moes uit die bed opstaan en die beseerde na die dokter neem waar gediagnoseer is dat een van sy ribbes gebreek was.

"En wat moet er van ons worden?" wou De Waal weet, want op Kuilsrivier, met sy drie kantiens, was daar "geen gezag of orde, geen Tronk, geen Polici, niet van geen orde, en drie kantienen..." Die naaste veldkornet kon beswaarlik binne 'n uur te perd bereik word.⁽¹⁹⁾ ('n Gedeelte van Kuilsrivier het onder die Bottelary veldkornetwyk met sy 13 plase geressorteer, terwyl die dorpserwe aangrensend aan die hoofweg en verder ooswaarts, deel was van die Eersterivier wyk, met sy 26 plase.)⁽²⁰⁾

Ook J.F. Joubert, Dirk de Jongh, F.A. Bosman en Alexander Wilson was ontsteld oor die uitwerking van die drie kantiens op hul arbeiders. In gebroke Engels het hulle aan die resident-magistraat van Stellenbosch, D.J. van Ryneveld, verduidelik dat hulle werkers dikwels besope raak en hul werk verwaarloos deur in die kantiens te gaan sit. Hulle het Van Ryneveld versoek dat die bese gewoonte van "allowing Boys and Girls of all descriptions to sit in a canteen, singing, drinking, and all other evil practices" beëindig moes word. Hulle het gereken dat een kantien op Kuilsrivier genoeg was. Dan sou hulle weet waar om te gaan kla indien hul werkers dronk was. Die verkeer op die hardepad was baie druk, en aangesien 'n aantal "boy's (sic) are constantly passing, from which cause the temptations are so great to our Servants, that we are scarcely able to carry on the work of our place". Hulle het

19 **De Zuid-Afrikaan**, 24.4.1848 (Origineele Correspondentie).

20 F. Smuts (red.): **Stellenbosch Drie eeue**, p. 79.

gepleit dat geen verdere lisensies toegestaan moes word nie, tensy Kuilsrivier konstabels of 'n veldkornet kon kry om die inwoners te beskerm.⁽²¹⁾

Stellenbosch se resident-magistraat het hom beslis aan hierdie versoeke gesteur, want in 1849 is al die aansoeke van Kuilsrivier inwoners om die hernuwing van dranklisensies afgekeur. James Davenport se vrou, Bridget, het daarna persoonlik na die Koloniale Sekretaris, John Montagu, in Kaapstad gegaan om beswaar aan te teken. Sy het 'n brief met dertien name aan hom getoon (onder wie J.F. Joubert en D.J. en J.A. de Villiers van Kuilsrivier) wat almal ingestem het dat Davenport kon voortgaan met sy kantien. Montagu het daarop ingestem dat die lisensie hernu kon word.⁽²²⁾ Thomas Dunn se heraanzoek, daarenteen, is in 1851 afgekeur. In antwoord op sy navraag het Montagu Dunn daaraan herinner dat hy eenkeer deur die landdros aangepraat moes word omdat hy nie die vrede op sy perseel kon handhaaf nie.⁽²³⁾ Ook George Holloway, die man wat reeds byna tien jaar lank 'n "Hotel with Tap" op Kuilsrivier aangehou het, se aansoek om die hernuwing van sy dranklisensie vir die volgende jaar is eers later, in 1850, goedgekeur.⁽²⁴⁾

Teen 1851 is George Holloway, nadat hy insolvent verklaar is, se plek as herbergier ingeneem deur Thomas Burke. (Vergelyk Hoofstuk 6.) Die naam van sy hotel is verander na Burke's Hotel. (Die naam Michell Arms het, net soos Michell Ville, vir altyd verdwyn, veral nadat die stasie in 1862 Kuilsrivier genoem is. Die enigste tasbare herinnering wat in Kuilsrivier oorgebly het aan luit.-kol. C.C. Michell, die man wat met sy hardepad letterlik die dorpie op die "kaart geplaas het", is 'n kort straatjie - boonop verkeerdelik **Mitchell Straat** gespel.)⁽²⁵⁾

-
- 21 1/STB 19/155 Diverse Licence Papers: J.F. Joubert, e.a. - D.J. van Ryneveld, ongedateerd en ongepagineer.
 - 22 1/STB 10/134 Miscellaneous Letters Received: J. Montagu - D.J. van Ryneveld, 26.12.1849, ongepagineer.
 - 23 CO 4338 Register of Memorials Received: J. Montagu - T. Dunn, 21.1.1851, ongepagineer.
 - 24 **Government Gazette**, 10.1.1850.
 - 25 **Government Gazette**, 3.4.1851.

COLONIAL
ORPHAN CHAMBER & TRUST COMPANY.

SALE OF

Landed Property,

AT KUIL'S RIVER,
MITCHELL'S VILLE.

In the Insolvent Estate of JOHN STRATFORD
STEPHENSON.

ON THURSDAY,

The 16th September next,

WILL BE SOLD on the Spot, peremptorily to the highest Bidder, the LANDED PROPERTY belonging to the above Estate, situated in MITCHELL'S VILLE, near the 15th Mile-stone, formerly

Davenport's Hotel,

comprising a commodious Dwelling House, Stables, and Out-houses. Also, Three small Cottages, extensive Garden Ground, partly planted with Vines, Fruit Trees, &c., &c.

The above Property is well worthy the attention of parties wishing to carry on an Hotel Business, the House having been erected with every convenience for that purpose, as also, for carrying on a Retail Trade.

At the same time will be sold,

Household Furniture,

consisting of Chairs, Tables, Bedsteads, Bedding, Glass and Crockeryware, Racks, Glass Cases, and Remnants of Groceries. Also,

A Spring Cart and Two Horses, and
Set of Plated Harness, &c.

Bonus will be given.

Sale to commence at 10 o'clock.

J. N. RUSSOUW, Jr., Sole Trustee.
L. P. CAUVIN, Auctioneer.

Daar was steeds drie hotelle. Afgesien van Burke's Hotel was daar James Davenport wat sy hotel nou die Commercial Inn genoem het, asook Johan Ulrich Kibourg Neethling wat die Old Halfway House beman het. Thomas Burke het ook 'n negosiewinkel gehad, terwyl een van George Holloway se seuns, Edward, om 'n bakkerslisensie aansoek gedoen het, hoewel dit waarskynlik ook 'n negosiewinkel beteken het. (Teenoor hierdie twee kleinhandellisensies is twintig lisensies in 1851 op Stellenbosch uitgereik.)⁽²⁶⁾

In die kantiens het dit gewoonlik vrolik gegaan. Piet Lottering, 'n arbeider van Kuilsrivier, het Saterdagdaande in James Davenport se kantien viool gespeel. Ongelukkig het die drank wat so vrylik gevloei het, gelei tot 'n toename in misdade. Hierdie selfde musikant se hand is byvoorbeeld op so 'n Saterdagdaand deur Noach, 'n vryswarte, met 'n mes gesny tydens 'n bakleiery langs die Main Road.⁽²⁷⁾

Op die lang duur was James Davenport se Commercial Inn, later Davenport's Hotel genoem, nie 'n lonende onderneming nie. Op 16 September 1858 is die hotel as deel van John Stephenson se insolvente boedel te koop aangebied. Die kompleks het bestaan uit 'n ruim woonhuis, stalle, en buitegeboue. Op die perseel was ook drie klein kothuise en ruim tuingrond, deels beplant met vrugtebome. Al die toebehore vir die bedryf van 'n hotelsaak is ook te koop aangebied.⁽²⁸⁾

George Holloway het weliswaar nie weer 'n hoteleienaar geword ná die boikot van die Anti-bandieteagitasie nie, maar Edward Holloway het 'n kantien of kroeg geopen, bekend as Holloway's. Ook die amp van posmeester wat sy vader moes afstaan aan Thomas Burke, het Edward Holloway in 1864 toegeval. (Hierná sou die Holloways tot in die volgende eeu jare

26 1/STB 19/154 Diverse Licence Papers: Lisensies aan Burke, Neethling en Davenport vir die jaar 1851, ongepagineer; vgl. ook *Ibid.*, Lisensie aan A.B. du Toit vir die jaar 1855, ongepagineer; **Government Gazette**, 3.4.1851.

27 1/STB 2/39, vol. 1 Criminal Cases: Records of Proceedings: Saak van Piet Lottering teen Noach, 29.3.1855, ongepagineer.

28 **Cape Argus**, 7.9.1858 (Sale of Landed Property).

Die skilder, Thomas Bowler, se siening van 'n tipiese kantientoneel in die vyftigerjare van die negentiende eeu.
(Kaapse Argiefbewaarplek: E 4275).

lank, met enkele onderbrekings, die posmeesters of posmeesteresse van Kuilsrivier wees.)⁽²⁹⁾

Weer klagtes oor 'n Holloway

In teenstelling met die vier negosiewinkels in 1853 (waarvan drie buitendien deel van die hotelle se kanties was) was daar in 1859 vyf negosiewinkels. Hierbenewens was daar steeds drie kanties: dié van Thomas Dunn, Abraham du Toit en Edward Holloway. Hierdie winkels, aan weerskante van die Main Road, se vernaamste klandisie was die werkers wat die spoorlyn van Kaapstad na Eersterivier gebou het en wat by Twaalf Mylpaal (Bellville) gestasioneer was waar daar in daardie stadium geen kantien was nie.

Op 29 Desember 1859 het John Stephenson wat nou een van die winkelleienaars van Kuilsrivier was, 'n baie lang brief aan die resident-magistraat van Stellenbosch, D.J. van Ryneveld, geskryf oor 'n baie ernstige beswaar gemik teen Edward Holloway.

Op 1 Desember, Emansipasiedag, het Holloway se klante die herdenking van die vrystelling van slawe vrolik in sy kantien gevier (met "violin playing, dancing and beating of drums") tot die ontsteltenis van die meer konserwatiewe inwoners van Kuilsrivier; die "quiet and respectable portion" van die gemeenskap, soos Stephenson hulle genoem het.

Stephenson het vertel dat 'n aantal swartmense reeds die vorige aand by Holloway's, hul gunsteling-bymekaarkomplek, byeengekom het, met die uitsluitlike doel om drank in die hande te kry. Binne minder as 'n halfuur was hulle ("the unfortunate wretches", het hy hulle genoem) smoordronk. Holloway se kantien, skryf Stephenson verder, was die gunstelingplek van die laagste klas blankes en swartmense. Hierdie klandisie was van elders afkomstig, veral van Bellville waar daar geen hotel was nie. Hulle het na Holloway's gekom, nie net om daar te drink nie, maar om drank weg te dra in enige moontlike houer, soos flesse, bottels en vaattjies. Dit was juis wanneer hulle van Holloway's af na hul tuistes begin terugkeer het dat

29 CCP 9/17 **Cape of Good Hope Blue Books**: Supplementary Civil Establishment: Kleinhandellisensies vir die jaar 1853, p. 212; *Ibid.*, 9/21 vir die jaar 1858, p. Q80; *Ibid.*, 9/27 vir die jaar 1864, p. Q88; MOOC 6/9/281 Death Notices: Edward Holloway, 12.5.1890, no. 1145; persoonlike mededeling van mev. F.R. van Eck (gebore Holloway), 14.3.1992.

die inwoners van Kuilsrivier hul losbandige gedrag moes verduur.

Volgens Stephenson was die algemene mening op Kuilsrivier dat Holloway sy lisensie moes verbeur, want hoe dit op Nuwejaarsdag sou gaan, dááaraan wou hy liewer nie dink nie.⁽³⁰⁾

Hierdie saak het egter meer as een kant gehad. In 'n brief, gedateer 10 Maart 1859, het J.J. Bosman, C.G. Joubert, D.H. Joubert, J.F. Joubert en P.J. Bosman hul "groote verwondering" uitgespreek oor die gerug dat Edward Holloway sy dranklisensie gaan verloor. Hulle was nie soseer ten gunste van 'n kantien nie, maar het gereken dat dit onregverdig sou wees dat net een lisensie aan Kuilsrivier toegeken word, en Holloway dan nie op 'n tweede geregtig sou wees nie.

Aan die name onderaan hul brief sou Van Ryneveld kon aflei dat hulle almal "onafhanklik en onpartijdig" was. Hulle het dit nie eens nodig gevind om verder uit te wei oor Holloway se karakter nie; dit was onbesproke. Eintlik sou hulle graag wou weet of dit werklik die publiek van Kuilsrivier was wat teen die toekenning van 'n lisensie was en of dit nie eerder alles die gevolg was van "afgunst of wraakzucht" van Holloway se konkurrente nie.⁽³¹⁾

Dranksmokkelary het indertyd op 'n groot skaal op Kuilsrivier plaasgevind. Volgens die getuienis van Henry Morrison, oor 'n bakleiery op 13 Januarie 1862 was Holloway se klandisie redelik aggressiewe persone, veral as hulle hul lone ontvang het, wat hulle dan gewoonlik in die kantien gaan uitgee het.⁽³²⁾

Kuilsrivier se eie assistent-veldkornet

Die probleem van die ontoereikende handhawing van wet en orde het voortgeduur. Namate

30 1/STB 19/155 Diverse Licence Papers: J. Stephenson - D.J. van Ryneveld, 29.12.1858, ongepagineer.

31 1/STB 19/155 Diverse Licence Papers: J.J. Bosman - D.J. van Ryneveld, 10.3.1859, ongepagineer.

32 1/STB 2/39 vol. 2 Criminal Cases: Records of Proceedings: Saak teen Christian en Charles, 13.1.1862, ongepagineer.

die gemeenskap uitgebrei het, het die aantal kantiens weer tot drie vermeerder. Gelukkig het mnr. Charles Villet in 1882 die hoofskap van die skooltjie oorgeneem en kon hy op vele gebiede die leiding neem.

Op 21 Julie 1882 het die Kuilsrivierse inwoners 'n belangrike vergadering gehou waarop eenparig besluit is om 'n versoekskrif tot die regering te rig oor die verkryging van 'n eie veldkornet. Op daardie tydstip was die naaste veldkornet twee ure te perd van Kuilsrivier af. Daar was talle gevalle van dronkenskap en die gepaardgaande onwelvoeglike taal en rusies in die hoofstraat. Sonder een teenstem het hul keuse op Frederick C.L. Bosman geval.

Die Siviele Kommissaris, H.E.M. Bright, het hierdie versoekskrif met sy 38 handtekeninge ondersteun. Die Koloniale Sekretaris het hulle egter daarop gewys dat daar reeds 'n veldkornet in hul veldkornetskap was. Hulle kon wel 'n assistent-veldkornet aanwys. F.C.L. Bosman was dus die eerste assistent-veldkornet van Kuilsrivier. Hy moes ingeroep word as iemand aan onnatuurlike oorsake dood is en moes mense arresteer as hulle hul op 'n openbare plek wangedra het.⁽³³⁾

Bosman se eerste saak was redelik netelig. Op 22 November 1882 het hy Edward Holloway en Johan Nagel in hegtenis geneem weens rusverstoring en die gebruik van "threatening, abusive or insulting words and behaviour". Dit was die nadraai van hul besoek aan Thomas Brown se kantien.

Pierre F. de Villiers het Edward Holloway se vrou se noodkrete gehoor. Toe hy daar aankom, het Nagel bo-op Holloway gesit en het hulle mekaar beledigings toegesnou. Holloway het, volgens getuienis, uitgeroep: "I shall give Nagel thunder! Thunder and lightning!" Mnr. Carl Heise, die afgetrede skoolhoof van Kuilsrivier, het gehoor hoe Nagel, sonder om doekies om te draai, hierop gereageer het met: "Die moerskind moet al lank op zijn donderd gehad het!" Die rede waarom Bosman die twee aangekeer het, was omdat die onderonsie op 'n openbare plek, naamlik in die enigste straat van Kuilsrivier, die

33 CO 1185 Letters Received: Municipalities and Sundry Committees: C. Villet - Colonial Secretary, 4.8.1882, no. 28.

sogenaamde Main Road, plaasgevind het.⁽³⁴⁾

Op 7 Julie 1884 het Bosman teenoor die Siviele Kommissaris sy ontevredenheid uitgespreek dat hy nog nie sy betaling as assistent-veldkornet ontvang het nie. Skynbaar het hy kort daarna bedank, want in 'n brief van 4 Augustus 1884 het Daniël de Villiers van Kuilsrivier teenoor die Siviele Kommissaris die vrees uitgespreek dat, indien 'n veldkornet nie binnekort aangestel sou word nie, "some serious things" op Kuilsrivier sou gebeur. C.J.G. Joubert is daarna in Bosman se plek aangestel.⁽³⁵⁾ Vandat Gideon de Swardt in 1896 as berede konstabel aangestel is, is mense wat hulle aan oproerige gedrag in die Main Road skuldig gemaak het, terstond in hegtenis geneem om in die magistraatshof op Stellenbosch te verskyn.⁽³⁶⁾

Dit was duidelik dat die kantiens of drankwinkels van Kuilsrivier gekom het om te bly, en dat die pleidooie van mense soos Jan Christoffel de Waal van Saxenburg vrugteloos was.

Ook die seuns van Pieter de Waal van Langverwacht het soms 'n draai by een van Kuilsrivier se kantiens gemaak. Kort na die opening van die spoorlyn in 1862 is Pieter se jongste seun David, die latere burgemeester van Kaapstad, en sy broer Jan eendag vir die eerste keer per trein Kaapstad toe. Na hul terugkeer het hulle op pad van Kuilsrivier se stasie af by 'n "drinkplek" ingegaan.

"Forsell you beer?" wou David van die hotelman weet.

"Yes, four pence a bottle," was die antwoord.

David was bang die man het nie mooi verstaan wat hy presies bedoel het nie. "Yes," het hy homself duidelik gemaak, "but I wants not the bottle, I wants the beer."

34 1/STB 2/50 Criminal Cases: Records of Proceedings: Saak teen E. Holloway en J. Nagel, no. 257 van 1882.

35 1/STB 10/160 Letters Received from Field Cornets: F.C.L. Bosman - H.W.M. Bright, 4.8.1884, ongepagineer.

36 1/STB 2/65, vol. I Criminal Cases: Records of Proceedings: Saak teen Saartje Marthinus, no. 224 van 1896.

David se broers het hom hierdie Engelse woorde sy lewe lank laat onthou.⁽³⁷⁾

Ten spyte van hul teenkanting teen Kuilsrivier se kantens en die uitwerking daarvan op die gemeenskap het die wynboere van die Boerenbeschermingsvereniging van Stellenbosch, en by name die De Waals, sterk standpunt ingeneem oor prof. N.J. Hofmeyr van die Kweekskool se veldtog teen drankmisbruik en beroep op algehele afskaffing.

Tydens 'n vergadering van die Boerenbeschermingsvereniging op 25 September 1882 op Stellenbosch het Adriaan de Waal, die eienaar van Langverwacht, toegegee dat dronkenskap toegeneem het, maar die bevolking het ook toegeneem. Volgens hom was dronkenskap nie te wyte aan die drink van wyn nie, maar aan die drink van brandewyn. "Onder die wijnboeren is er geene dronkenschap," het hy beweer. Hy het gesê dat hy nie kon sien waarom hy, ter wille van die dronkaard, sy kelkie of sy wynstok moes prysgee nie. Ook sy broer Pieter de Waal van Uiterwyk het 'n spreekbeurt geneem. Volgens hom is die meeste skole en kerke deur wynboere opgerig. "Door de wijndistrikten word Gods Koninkrijk dus het meest uitgebreid," was sy gevolgtrekking.

Hul ander broer, Daniël de Waal van die plaas Veelverjaagd (tans La Provence) in die Vlaebergwyk, het vertel hoe hy vroeër alles probeer het om 'n bestaan te maak, byvoorbeeld uie, aartappels en graan, totdat hy tot die wynbou oorgegaan het. Jan de Waal van Saxenburg (die De Waal broers van Langverwacht se oom) het fatalisties verklaar dat daar volgens Die Bybel niks nuuts onder die son is nie. Daar was nog altyd dronkaards gewees, op daardie oomblik was daar, en daar sál altyd dronkaards wees, al probeer die voorstanders van geheelonthouding ook wát.⁽³⁸⁾

Na die ontdekking van tin in 1903 op Langverwacht, Hazendal en Rozendal is swartmense, hoofsaaklik Fingo's, ingevoer om by die myne te gaan werk. Die swart werkers kon nie openlik by 'n drankwinkel gaan drank koop nie. Op die myne het ook, in die woorde van die

37 J.W. (pseud. vir J.H.H. de Waal): **Die lewe van David Christiaan**, 24. 968.704.5092 DEW

38 **De Zuid-Afrikaan**, 26.9.1882 (Boerenbeschermingsvereniging: Vergadering te Stellenbosch).

bestuurder van die Good Hope Tin Mines van Hazendal, "Cape boys" gewerk wat wél drank kon gaan koop. Toe die mynwerkers van Langverwacht aangekom het, het een van Kuilsrivier se kantieneienaars inderdaad die mynbestuurder gaan besoek met die versoek dat hy op Saterdag aan die mynwerkers drank op die perseel wou kom verkoop. Mnr. Burgess het dit summier van die hand gewys.

Maar om drank in die hande te kry, was geen probleem nie. Die "Cape boys" kon dit, namens die swart mynwerkers, op Kuilsrivier gaan koop waar die kanties tot drieuur op Saterdag oopgebly het. Of hulle kon net ses pennies betaal vir die treinreis na Bellville waar die kanties tot sesuur op 'n Saterdag oop was. Afgesien daarvan het die swart mynwerkers onwettig bier gestook. Die probleme waarmee die mynbestuurder te doen gehad het, veral op Saterdag en ook op Maandag, was die gevolg van hierdie drankverbruik.⁽³⁹⁾

Die kanties of kroeë van Kuilsrivier kon nie weggewens word nie. In 1905 was die skoolinspekteur, mnr. G.P. Theron, baie ontsteld oor die teenwoordigheid van die twee hotelle se kroeë so na aan die skool, ongeveer 150 - 200 meter van die skoolgebou. (Die een hotel was reg langs die skool, en die ander een oorkant die straat.)⁽⁴⁰⁾ Ds. Herman van Broekhuizen, Kuilsrivier se eerste plaaslike NG-leraar, het as voorsitter van die skoolkomitee, hom beywer vir die verwydering van ten minste een van die twee hotelle. Op die terrein van die Nil Desperandum, langs die skool, het hy aangevoer, is dronkenskap toegelaat. Die Kuilsrivier gemeenskap en veral die 103 ondertekenaars van die versoekskrif wat hy aan die magistraat van Stellenbosch voorgelê het, was van mening dat die hotel oorbodig was. (Ongelukkig was die twee hotelle, die Nil Desperandum en die Old Standard Hotel in daardie stadium in vennootskap, met D.F. Bosman van Stellenbosch as eienaar.) Ds. Van Broekhuizen het veral gewys op die effek wat die hotel se klandisie op die leerlinge van die skool gehad het. Die inspekteur van skole, mnr. Theron, het beweer dat hy skaars in die skool kon bly as gevolg van die skandalige gedrag van die hotel se klandisie net buite die gebou.

39 AG 1634 Correspondence Files: Papers Received: H.J. Burgess - H.F. Hewett, 19.10.1905, ongepagineer; H.F. Hewett - J.J. Graham, 21.11.1905, ongepagineer; E.M. Crafford - J.J. Graham, 14.12.1905, ongepagineer.

40 SGE 1/495 Letters Received: G.P. Theron - T. Muir, 20.2.1905, ongepagineer.

Die magistraat se reaksie was dat bogenoemde argumente nog geen rede was waarom die hotelle se lisensies nie weer hernu kon word nie. 'n Versoekskrif moes deur die meerderheid van ál die kiesers in die hele distrik onderteken wees voordat dit geldig was. Daar was, volgens hom, in elk geval gedurende die voorafgaande ses maande slegs drie tot vier gevalle van dronkenskap op Kuilsrivier aangemeld. Hy het dus die hotelle se lisensies hernu.⁽⁴¹⁾

Kuilsrivier agiteer vir 'n eie spoorwegstasie

Reeds in 1857 het die Kaapse Parlement besluit op die bou van spoorlyne in die kolonie. Die Cape Town Railway and Dock Company is in Londen gestig en het op 5 Oktober 1858 'n kontrak geteken om die spoorlyn van Kaapstad na Wellington te bou.⁽⁴²⁾

Op 16 Julie 1861 was die spoorlyn reeds voltooi tot by Twaalf Mylpaal, wat nou Durban Station genoem is. Die lede van die Parlement is genooi om 'n reis soontoe en terug te onderneem.⁽⁴³⁾

Daar was groot ontsteltenis toe bekend gemaak is dat daar net 'n spoorweghalte by Kuilsrivier gebou sou word en nie 'n volwaardige stasie nie. Op 6 Maart 1862 is 'n vergadering deur die inwoners van Kuilsrivier en Bottelary gehou om die stappe wat gedoen kon word om die regering oor te haal om 'n spoorwegstasie by Kuilsrivier te bou, te bespreek.⁽⁴⁴⁾ Dit sou die gemeenskap ingrypend beïnvloed as daar nie voorsiening gemaak sou word vir voldoende geriewe vir die passasiers van die vier daaglikse treine op weeksdag, asook van die twee treine op Sondag van Kaapstad na Stellenbosch en terug nie. Die inwoners was ook ontsteld

41 1/STB 22/279 Liquor Licensing Court Minutes: Korrespondensie i.v.m. hernuwing van lisensie te Kuilsrivier, Januarie 1905, ongepagineer; (Volgens oorlewing het ds. Van Broekhuizen persoonlik by D.F. Bosman gaan kla oor sy ander hotel, wat weer langs die beoogde nuwe kerkgebou geleë was. Bosman het gereken dit was die kerkraad se skuld, want dit was hulle wat die kerk langs sy hotel wou oprig. Hy het aangebied om die uurwerk vir die kerktoer te skenk, op voorwaarde dat daar sou staan: "Kom kry julle drankies by Bosman's": 'n persoonlike mededeling van mev. Lucy de Villiers, 23.3.1992.)

42 G.M. Theal: **History of South Africa VII**, pp. 163-164.

43 A 2324/1 Cape Town Railway and Dock Company: Minutes of Meeting, 27.6.1861, p. 136; *Ibid.*, 31.7.1861, p. 139.

44 **Cape Argus**, 4.3.1862 (Railway Station at Kuils River).

omdat al die passasierstreine nie by Kuilsrivier sou stilhou nie. Die inwoners van Kuilsrivier sou nog tot aan die einde van die negentiende eeu agiteer vir 'n spoorwegstasie en ook dat al die treine by Kuilsrivier stilhou.⁽⁴⁵⁾

Tydens 'n treinreis op 6 Mei 1862, kort na die opening van die spoorlyn tot op Stellenbosch, het 'n verslaggewer van die **Cape Argus** sy waarnemings neergeskryf. Vir hom was die omgewing maar 'n eentonige woesteny ("a dull, drear, scrubby waste") en die uitsig deur die treinvenster op die Kaapse Vlakte was vir hom ellendig eentonig. By Durban Station was daar darem reeds 'n aanduiding dat sake begin verander het. Daar is reeds twee hotelle gebou, die fondament van 'n kerkgebou is gelê en erwe is uitgemeet vir die aanbou van huise.

Toe die trein by Kuilsrivier verbyry, het hy met mooi herinneringe teruggedink aan die talle gelukkige dae wat hy daar deurgebring het. Hy het gereken dat die drukte en gejaagdheid by Dunn's Hotel as die omnibusse daar aangedoen het nie vergeet moes word nie. Hy wou graag in die koerant die vriendelikheid en aandag van die goeie ou paartjie van Dunn's Hotel vermeld.

Aanvanklik, so het hy in sy berig geredeneer, het 'n mens gewonder waarom die trein nie by Kuilsrivier stilgehou het nie. Maar volgens hom was die rede voor die hand liggend: "Kuils River is no-where. It was but a mere stopping-place, itself called into existence by the conveyances of the times; when these were superseded, Kuils River's work was done. It would be folly to stop trains there, for there is nothing to stop for".⁽⁴⁶⁾

Skaars twee maande later is Kuilsrivier getref deur swaar reën en groot skade is aangerig. Talle huise is oorstroom en die treinbrug is ook beskadig. Dit sou weke duur om dit te herstel. Die spoorwegingenieurs se plan was om 'n tydelike brug oor die Kuilsrivier te bou wat gebruik kon word om passasiers en ligte goedere te dra. Die lokomotief van Stellenbosch sou dan tot by die Kuilsrivier ry waar die passasiers en goedere oorgeplaas sou word op die

45 A 2324/1 Cape Town Railway and Dock Company: Minutes of Meeting, 1.5.1862, ongepagineer; CGR 2/1/414 Correspondence Files: General Manager - Chief Traffic Manager, 9.2.1899 en 16.2.1899, ongepagineer.

46 **Cape Argus**, 6.5.1862 (Opening the Railway to Stellenbosch).

trein van Kaapstad se kant af aan die oorkant van die tydelike brug.⁽⁴⁷⁾ Die Kaapse trein sou nou noodgedwonge op Kuilsrivier moes stilhou, maar dít was nie wat die mense van Kuilsrivier in gedagte gehad het nie.

Die beëindiging van die spoorbouery en die ontwikkeling van Bellville het 'n negatiewe invloed op Kuilsrivier uitgeoefen. Toe die bedrywigheid aan die gang was, was daar drie hotelle op Kuilsrivier, asook drie bakkers en vyf negosiewinkels. Teen 1863 het net Abraham du Toit, voorheen van Burke's Hotel, aansoek gedoen om 'n kleinhandellisensie. Edward Holloway was indertyd die enigste kantienereienaar. Hy het ook 'n bakkerij en negosiewinkel bedryf.⁽⁴⁸⁾

Die ontevredenheid met die ontoereikendheid van die spoorweggeriewe het jare lank 'n belangrike bron van ontevredenheid gebly en was ook een van die sake wat gereeld by politieke vergaderings onder die aandag gebring is van die Lede van die Wetgewende Vergadering van die Stellenbosse kiesafdeling waaronder Kuilsrivier geval het.

In 1891 is 'n goederepakhuis op Kuilsrivier se stasie gebou. Ongelukkig was die nuwe perron voor die pakhuis so "beroerd" klein dat, toe die hyskraan eers daar staan gemaak is, daar nie plek vir enigiets anders was nie. 'n Nuwe perron moes toe gebou word. Die korrespondent van **De Zuid-Afrikaan** het vertel dat toe die eerste trein verbygery het, het die kondukteurswa aan die nuwe houtperron vasgehaak, "lat dit zo bars". Die perron was byna 'n meter te na aan die spoorlyn gebou. Die hele perron moes van vooraf gebou word. Die berig is afgesluit met die woorde: "Zoo wordt er roekeloos met geldelijke zaken gehandeld, en daarom zal ons land nooit uit de schuld kunnen komen."⁽⁴⁹⁾

Tydens die politieke vergadering van 16 Augustus 1897 het Pieter de Waal, die plaaslike Lid van die Wetgewende Vergadering, die gehoor verseker dat hy die saak reeds onder die

47 **Cape Argus**, 31.7.1862. (Damage to the roads and the Railway).

48 **Government Gazette**, 4.2.1859; 1/STB 19/154 Diverse Licence Papers: Lisensie toegeken vir die jaar 1861, ongepagineer; vergelyk ook **Ibid.**, Lisensies vir die jaar 1863, ongepagineer.

49 **De Zuid-Afrikaan**, 8.12.1891 ('That's the way the money goes').

Kommissaris van Publieke Werke, sir James Sivewright, se aandag gebring het en dat laasgenoemde belooft het om veranderinge aan te bring. Dirk Joubert van Kuilsrivier se siniese kommentaar hierop was om die vergadering daarop te wys dat as sir James Sivewright die dag met die trein na Kaapstad toe ry, daar hoegenaamd nie by Kuilsrivier stilgehou word nie.⁽⁵⁰⁾

Die stasie-kwessie was ook in die verkiesing van 1898 'n belangrike twispunt vir die stemgeregtigdes van Kuilsrivier.⁽⁵¹⁾ Op Woensdagaand 25 Junie 1898 is 'n spesiale vergadering in die skoolgebou gehou om die probleem te bespreek. Verskeie mense het vertel watter ongerief hulle moes verduur. F.C.L. Bosman het vertel hoe hy twee weke tevore byna verongeluk het toe die trein nie by die perron stilgehou het nie. Sommige stasies wat glad nie so 'n groot opbrengs soos Kuilsrivier gehanteer het nie, het dubbele perronne gehad. (In daardie jaar, teen November 1898, was die oeste, veral die aartappels, juis baie belowend. Die versending per trein was toe reeds meer as 2 000 muddens en die meeste boere was in daardie stadium nog nie eens halfpad met die uithaal van hul aartappels nie.) Isaak Bosman van Hazendal het galant genoem dat dit "alles behalwe" mooi was om die dames wat van die stad af kom en by Kuilsrivier moes afklim, te sien. Omdat die perron so ontoereikend was, moes hulle behoorlik van die trein afhang om te kon afklim.

Jan Bosman, die slagter, het vertel dat hy gemiddeld £500 se vee per maand op Durban Stasie op- en aflaai en het gevra waarom hy dit nie by Kuilsrivier kon doen nie.

Mnr. Pieter de Wet, die skoolhoof, het voorgestel dat 'n afvaardiging bestaande uit P.A.M. Brink, Frederick (F.C.L.) Bosman, Adriaan de Waal van Langverwacht, Piet Fischer van Klein Bottelary en Pierre de Villiers die Minister van Publieke Werke oor die ontoereikende geriewe moes gaan spreek.⁽⁵²⁾

50 **De Zuid-Afrikaan**, 19.8.1897 (De Waal en Krige).

51 **De Zuid-Afrikaan**, 5.3.1898 (Twee twifelaars.)

52 **De Zuid-Afrikaan**, 25.6.1898 (Stellenbosch: Nieuws uit Kuilsrivier); **Ibid.**, 24.11.1898 (Kuilsrivier).

TE KOOP.

EEN KOSTBAAR ERF, TE KUILS RIVIER.

DE heer H. F. JOUBERT naar zijn Plaats vertrekkende, biedt aan voor private verkoop:—Zijn vrij Eigendom in de Hoofd-straat te Kuilsrivier en in het midden van het dorp, bekend als het beste kleinood. Het Gebouw bevat: het Woonhuis met Stal voor 8 paarden. Groot ongeveer 4 Morgen, grootendeels bewerkt; passende voor zware markt produkten, beplant met 200 uitgezochte Vruchtboomen, de meesten in dracht. Twee nooit-ophoudende fonteynen, en volop water. Dicht bij het Spoorweg Station. Doe aanzoek bij den eigenaar.

Toe sir James Sivewright, die kandidaat vir die Stellenbossse kiesafdeling in die Wetgewende vergadering, op 11 Augustus 1898 die ontevrede inwoners van Kuilsrivier gaan toespreek het, het hy hulle belowe dat, as hulle hom sou instem, hy sou sorg dat Kuilsrivier 'n beter stasie (met 'n tweede perron, asook 'n veekraal) sou kry. Hy het voorts belooft dat die passasierstrein ook daar sou stilhou. Verder sou hy selfs toesien dat die spoorwegtarief vanaf Kaapstad van 4s tot 2s 6d verminder sou word. Die korrespondent van Kuilsrivier het sy bedenkinge hieroor in **De Zuid-Afrikaan** uitgespreek. Toe sir James Sivewright voorheen Kommissaris van Spoorweë was, het hy hom nie aan Pieter de Waal se versoeke oor spoorweggeriewe by Kuilsrivier gesteur nie.⁽⁵³⁾

Dat Sivewright hom later inderdaad aan die klagtes van Kuilsrivier se inwoners gesteur het, blyk uit 'n brief van die Hoofverkeersbestuurder (Chief Traffic Manager) van die Spoorweë waarin hy die Algemene Bestuurder meedeel dat die aanbou van 'n aanvullende houtperron by Kuilsrivier nie oorweeg kon word nie. Die koste sou £1 000 beloop, want dit sou beteken dat die goederepakhuis wéér verwyder sou moes word. 'n Grondperron sou teen die koste van £75 aangebou word. Vanaf Februarie 1899 sou alle treine, ook die passasierstreine, by Kuilsrivier stilhou.⁽⁵⁴⁾

Politieke beroeringe op Kuilsrivier

Namate die gemeenskap van Kuilsrivier uitgebrei het, het dit vir die kandidate van die Wetgewende Vergadering van die Stellenbosse kiesafdeling, waaronder Kuilsrivier geressorteer het, al belangriker geraak om ook hierdie stemgeregtigdes se steun te werf.

In teenstelling met die agtien stemgeregtigdes wat in 1872 hul adres as Kuilsrivier of Michell's Ville aangegee het, was daar in 1890 reeds 56 stemgeregtigdes op Kuilsrivier wat hul bestaan as boere, tuiniers ("gardeners") of arbeiders ("labourers") gemaak het. Afgesien van die elf Bosmans in die Bottelary was daar ook agt Bosmans in Kuilsrivier wat onder die

53 **De Zuid-Afrikaan**, 12.1.1899 (Elektie-Petities: De Waal vs Sivewright).

54 CGR 2/1/414 Correspondence Files: Chief Traffic Manager - General Manager, 15.12.1898, 9.2.1899, 16.2.1899, ongepagineer.

Kuilsrivier! Kuilsrivier!

VERKOOPING

VAN

Kostbare Bouwperceelen, OP DE PLAATS OP MAANDAG 29 AUGUSTUS.

Aanstaande
TEN 10.30 UUR DES MORGENS,

DE heer JAN P. BOSMAN heeft er in toegestemd voor publieke competitie aan te bieden een gedeelte van zijn Eigendom, onderverdeeld in ongeveer **60 Groote Perceelen**, gelegen te **Kuil's Rivier**, aan den **Hoofdweg** naar **Somerset West**, en eenige minuten van het Spoorweg Station.

De positie is zeer voordeelig in eene zeer gezonde omgeving, en met vermeerderde spoorweg gerieven heeft de plaats alle aanspraak er op een aflossings Voorstad van de Hoofdstad te worden, alwaar men niet voldoende ruimte heeft en de huur hoog is.

Litho Plannen verkrijgbaar op den dag der Verkoop.

MAANDAG, 29 AUGUSTUS 1898.

J. J. HOFMEYR & ZOON, Afslagers.

Die volgende persone het in 1890 eiendom in en om Kuilsrivier besit:

Eienaar		Grootte in morg	Waarde in pond
Jan Augustus Bosman	(Weltevreden)	700	2 400
Hendrik Isak Bosman	(Welgelegen)	900	1 950
Hendrik Isak Bosman	(Steenefeld)	178	750
Petrus Jacobus Bosman	(Koopmanskloof)	390	750
Abraham M.J. Bosman	(Koopmanskloof)	6	150
Casparus Bosman	(Firrendale, Rozendal)	350+350	1 800 + 1850
Jacobus Petrus Bosman	(Hazendal)	1 000	2 500
F.C.L. Bosman	(Kuilsrivier)	202	600
D.F.A. de Villiers	(Kuilsrivier)	202	750
Thomas W.S. Brown	(Kuilsrivier)	1½	550
Philip A.M. Brink	(Nooiensfontein)	100	500
Hermanus Francois Bosman	(Kuilsrivier)	half	300
Hermanus Francois Bosman	(Rondevallei)	12	125
Weduwee Daniel I. Bosman	(Kuilsrivier)	5½	100
Hendrik A.E. van Blerk	(Kuilsrivier)	26	500
Frederik Abraham P. van Blerk	(Kuilsrivier)	12	325
Adriaan C.D. van Blerk	(Kuilsrivier)	3	175
Jacobus Collins	(Kuilsrivier)	open erf	40
John Filial	(Kuilsrivier)	half morg	150
I.P.M. van Griethausen	(Kuilsrivier)	4¾	150
Edward J. Holloway	(Kuilsrivier)		250
Edward Holloway	(Kuilsrivier)	4	850
Charl Joubert	(Kuilsrivier)	2 erven	750
Dirk C.J. Joubert	(Kuilsrivier)	85	1 250
John Lennox	(Kuilsrivier)	3½	300
Jacob Mausenheimer	(Kuilsrivier)	7	100
School Committee	(Kuilsrivier)	half	175
School Committee	(Vlaggeberg)	1	150
Abr. Pieter de Villiers	(Langverwacht)	374	1 250
Herm. F. de Villiers	(Kuilsrivier)	2½	250
Daniël Tobias de Villiers	(Kuilsrivier)	10½	
Wed. Pieter de Villiers	(Kuilsrivier)	half	50
Adriaan de Waal	(Langverwacht en Zevenfontein)	318	2 500
J.C. en Pieter de Waal	(Saxenburg)	568	2 100
Wed. Daniël de Waal	(Veelverjaagd en Jacobsdal)	571	3 000

Eersterivier veldkornetskaps geval het. Ander name wat opval, is die elf De Villiers's van Klein Langverwacht en "Kuilen"; die ses Jouberts en die vyf De Waals van Langverwacht en Saxenburg.⁽⁵⁵⁾ Tog het die gehuggie steeds slegs uit een straat, die sogenaamde Main Road, bestaan. In November 1898 het die Kuilsrivierse korrespondent die dorpie met sy groen bome en landerye as "pragtig" beskryf. Die inwoners, het hy geskryf, was ywerig om, veral "langs de straat", hul grond te verfraai en verbeteringe aan te bring.⁽⁵⁶⁾

Dalk was die gevoelens tussen die verskillende kandidate vir Stellenbosch se setels nie so venynig soos die indruk wat **De Zuid-Afrikaan** skep nie, maar tydens die parlementêre verkiesing van 1890 is 'n onsmaaklike veldtog in **De Zuid-Afrikaan** gevoer teen Pieter de Waal van Uiterwijk se teen-kandidaat, Willem A. Krige. Growwe, smalende briewe vol insinuasies teen Krige, geskryf deur 'n leser van "Varkoor-fontein", is gepubliseer. Dit het Jan de Waal van Saxenburg te ore gekom dat mense gereken het hy is die anonieme skrywer van "Varkoor-fontein". In 'n besadigde brief het hy hom uitgespreek teen dié soort beskuldigings wat teen Krige, 'n persoonlike vriend van hom, in **De Zuid-Afrikaan** geslinger is. Volgens hom sou dit beter gewees het as elkeen "stil en bezadigd" vir hul kandidaat kon werk, in plaas van die "lamlendige gelol" in die koerante. Hy het die hoop uitgespreek dat almal sou besef het dat hy niks te doen gehad het met "Varkoor-fontein" nie. "Ik heb werk genoeg op Saxenburg," het Jan de Waal sy brief afgesluit.⁽⁵⁷⁾

Daar was dikwels ongerymdhede tydens die verkiesings van die lede van die Wetgewende Vergadering vir die kiesafdeling van Stellenbosch. In die verkiesing van 1894 was Pieter de Waal van Uiterwyk wéér die kandidaat vir een van Stellenbosch se setels teen die gewese lid, Willem Krige. Die uitslag van die verkiesing van 26 Januarie 1894 was soos volg: Jan Hendrik Hofmeyr het die een Stellenbosse setel gemaklik gewen, maar vir die tweede setel was die uitslag naelskraap: De Waal met 530 stemme teenoor Krige se 524. Pieter de Waal

55 **Voters' Lists: Western Districts:** Electoral Division of Stellenbosch, pp. 33-35; pp. 55-59.

56 **De Zuid-Afrikaan**, 4.11.1898 (Kuilsrivier).

57 **De Zuid-Afrikaan**, 3.4.1890 (De Stellenbossche Vacature).

het dus met ses stemme gewen.⁽⁵⁸⁾

Krige het beweer dat De Waal se agente mense omkoop het om vir hom te stem. Tydens die hofsak op 7 Junie 1894 het Adriaan de Waal van Langverwacht, Pieter se broer, ontken dat hy enigiemand omkoop het; Krige was trouens 'n baie goeie vriend van hom en hy het hom beloof om hom nie in die verkiesing teen te werk nie. Sy skenking van 2s 6d op stemdag aan die twee Dumas broers van Kuilsrivier, Jan en August, was 'n daad van liefde, het De Waal beweer, en was hoegenaamd nie as betaling vir hul stemme nie. En die skaapboud wat hy aan Dumas se vrou gegee het, sou hy, volgens hom, gegee het, al het Dumas glád nie gaan stem nie. Tydens die hofsak wat Krige teen De Waal aanhangig gemaak het, het ironies, twee gevalle van impersonasie, twee van onreëlmatighede en ses van omkoperij deur Krige se agente self aan die lig gekom.⁽⁵⁹⁾

Die gevolg was dat Pieter de Waal wel ontsetel is, maar dat Willem Krige persoonlik onbevoeg verklaar is om homself binne die volgende vyf jaar weer as kandidaat verkiesbaar te stel. In die tussenverkiesing wat hierop gevolg het, is Pieter de Waal egter deur Gideon, 'n broer van Willem Krige, verslaan. Jan Hendrik Hofmeyr, die ander verteenwoordiger vir Stellenbosch, het hierop self bedank en De Waal het sy setel gekry. Uiteindelik was Pieter de Waal en sy vorige opponent, Gideon Krige, dus in 1894 die twee lede vir Stellenbosch.⁽⁶⁰⁾

Die Afrikaners teen die "jingo's"

Aanvanklik was daar skynbaar hartlike samewerking en harmonie tussen die Afrikaanssprekendes en die paar Engelssprekendes van Kuilsrivier. In Januarie 1897 het die dogters van die stasiemeester, John Hamman, 'n konsert aangebied ter stywing van die nuwe

58 **De Zuid-Afrikaan**, 14.4.1894 (De Stellenbossche Elektie); J. van Lingen (**pseud.** vir J.H.H. de Waal): **De Waal geslag**, p. 29.

59 **De Zuid-Afrikaan**, 9.6.1894 (De Stellenbossche Elektie: Krige vs De Waal); **Ibid.**, 12.6.1894 (De Stellenbossche Elektie).

60 **De Zuid-Afrikaan**, 16.8.1894 (Stellenbossche Nominatie: De heeren P. de Waal en G. Krige genomineerd); J. van Lingen (**pseud.** vir J.H.H. de Waal): **De Waal geslag**, pp. 29-30.

skool se boufonds. Dit is juis te meer waardeer aangesien hulle in daardie stadium die enigste Engelse huisgesin op Kuilsrivier was. Daar het, volgens **De Zuid-Afrikaan**, nie so iets soos "Engelsman en Afrikaner" in die gewone sin op Kuilsrivier bestaan nie. Almal het saamgewerk vir een doel, naamlik vir die belange van die land in die algemeen: "wij leven dus in het klein in een vereenigd Zuid-Afrika," het Kuilsrivier se korrespondent trots verklaar.⁽⁶¹⁾

Nadat die aandeel van Cecil John Rhodes, Eerste Minister van die Kaapkolonie, in die mislukte Jameson inval in Transvaal rugbaar geword het, is op talle plekke in die Kaapkolonie vergaderings gehou waartydens resolusies bespreek en aanvaar is om die inwoners se afkeer van Rhodes se optrede uit te spreek. Ook op Kuilsrivier is in Augustus 1897 so 'n vergadering gehou. Almal was ten gunste van die resoluë, behalwe één winkelier. Maar volgens **De Zuid-Afrikaan** het hy gou genoeg "staart tusschen de beenen 'laat vat'." Dit was vir die Kuilsrivier inwoners ondenkbaar dat 'n paar "zogenaamde" Afrikaners hul kon beywer om 'n Rhodes-man in die Stellenbosse kiesafdeling in die Parlement te kry. "Is dit niet een schande?" vra die briefskrywer van Kuilsrivier met die skuilnaam, Ou Patriot. Vir hom het sulke optrede na Mammon-aanbidding gelyk. Sulke Afrikaners was, volgens hom, nie werd om Afrikaners genoem te word nie.⁽⁶²⁾

'n Politieke vergadering was 'n belangrike geleentheid vir almal op Kuilsrivier. Op Maandagaand 16 Augustus 1897 het buitengewoon baie mense in die skoolgebou byeengekom om na hul verteenwoordigers, Gideon Krige en Pieter de Waal, te gaan luister. Die opkoms was selfs groter as op Stellenbosch. Gideon Krige het hul toegespreek oor die runderpes, die tolvverbond en die brandsiektewet. Pieter de Waal het die mense van Kuilsrivier gemaan om hom nie agteraf te kritiseer nie. As hulle die koerante gereeld lees, kon hulle daaruit presies weet wat die Parlementslede doen. (Casparus Bosman van Rozendal se tussenwerpsel, onder gelag van die omstanders, was: "Als 'n man moeg is van wingerd spitten gaat hij slapen zonder zijn krant te lezen.")⁽⁶³⁾

61 **De Zuid-Afrikaan**, 22.12.1896 (Kuilsrivier).

62 **De Zuid-Afrikaan**, 14.8.1897 (Stellenbosch: Een schande).

63 **De Zuid-Afrikaan**, 19.8.1897 (De Waal en Krige).

Die verkiesing van 1898

Met die verkiesing van 1898 op hande het die spanning op Kuilsrivier soos gewoonlik hoog geloop. Op 2 Augustus 1898 het Pieter de Waal en Gideon Krige na Kuilsrivier gekom om die kiesers toe te spreek. Ten spyte van die gure weer het omtrent 50 stemgeregtigdes na die twee kandidate gaan luister.

Casparus en F.C.L. Bosman, asook Pierre de Villiers en Dirk Joubert, het die vergadering toegesprek ter ondersteuning van die twee lede. Onder die toehoorders was daar twee persone wat deur die res beskou is as die afgevaardigde spioene van die opposisiekandidate, sir James Sivewright en Jan Faure.⁽⁶⁴⁾

Dit was nie net tydens politieke vergaderings waar die onenigheid tussen die ondersteuners van die Afrikanerbond en die regeringgesindes duidelik geblyk het nie. Die "verkeersoortreding" van Pieter Bosman en sy broers, Jacobus en Daniël, op 13 Augustus 1898 toe hulle met hul tweeperdekar in die Main Road begin jaag het nêr toe hulle konstabel Gideon de Swardt sien staan het, was waarskynlik ook polities gemotiveerd. Dit was die verklaring wat konstabel De Swardt daaraan gegee het. Twee aande tevore, op 11 Augustus, tydens 'n politieke vergadering, toegesprek deur sir James Sivewright, het die konstabel en die Bosmanbroers oor die politiek gestry. Hy het gereken die Bosmans was net daarop uit om hom uit te tart. Toe hy hulle so sien wegjaag, het hy Johannes Kets, die hotelbestuurder en winkelier, uit sy winkel gaan roep en gesê: "See the way they tease me." Maar die Bosmans is onskuldig bevind, onder andere omdat Pieter Bosman getuig het dat De Swardt op 11 Augustus gesê het, natuurlik in vertaalde Engels: "Take care Mr Bosman, I will plunder you as far as I can."⁽⁶⁵⁾

Sir James Sivewright het die 1898-verkiesing met 156 stemme gewen. Dit was vir die Afrikaners 'n bittere pil om te sluk, veral omdat hulle oortuig was dat hy hoofsaaklik met die

64 De Zuid-Afrikaan, 24.8.1891 (Stellenbosch: De Waal en Krige).

65 1/STB 2/68 vol. 2 Criminal Cases: Records of Proceedings: Saak teen P. Bosman, no. 282 van 1898.

steun van die Kleurlingstem gewen het. (In die onmiddellike omgewing van Kuilsrivier was daar tydens die verkiesing reeds 22 Kleurlingmans op die kieserslys.)⁽⁶⁶⁾

Na die verkiesing wou die stof maar net nie gaan lê nie. Die inwoners van Kuilsrivier kon nie die optrede van sekere agente van die parlamentslede tydens die verkiesing vergeet nie - en veral nie die gedrag van konstabel Gideon de Swardt, wat hulle voorheen beskou het as "een echte Afrikaander" nie. Tot hul vreugde het P.A.M. Brink van Kuilsrivier vir Jan Faure, Lid van die Wetgewende Vergadering, in die distriksraad verslaan - die eerste keer dat 'n plaaslike inwoner, met die ondersteuning van die gemeenskap, tot so 'n posisie verkies is.⁽⁶⁷⁾ Kuilsrivier se korrespondent het die versugting uitgespreek dat die Kuilsrivier gemeenskap nog eendag hul eie lid na die Parlement sou kon stuur. "Zoo, geliefde ware Afrikaanders, dit wijst wat eensgesindheid kan doen."⁽⁶⁸⁾

Verkiesingswanpraktyke

Die gerugte oor sir James Sivewright en sy agente se ongeoorloofde optrede tydens die verkiesing het Pieter de Waal genoop om 'n saak teen hom te maak en te eis dat hy ontsetel word. Geleidelik het sekere inligting aan die lig gekom. Tydens die vergadering op 11 Augustus op Kuilsrivier, waar ongeveer 200 persone teenwoordig was, (sir James Sivewright het £10 betaal vir 'n spesiale trein om sy ondersteuners na Kuilsrivier te vervoer - waar hulle toe boonop 'n hele ruk te laat opgedaag het) het Sivewright baie beloftes gemaak oor verbeteringe wat aan die stasie by Kuilsrivier aangebring sou word. Hy sou selfs die spoorwegtarief vanaf Kaapstad laat verlaag. "Kiest mij en dan zult ge alles krijgen wat gij hebben wilt," het hy hulle belooft. Teen 10 Januarie 1899 was nie een van die verkiesingsbeloftes nog uitgevoer nie.

'n Beskuldiging van 'n veel erger aard was dié van omkopery. C.A. (Adriaan) Ackerman van

66 **De Zuid-Afrikaan**, 29.10.1898 (Sir James' Verkiezing): CCP 11/1/40 **Voters' Lists of the Western Districts**: Electoral Division of Stellenbosch, pp. 32-34; pp. 51-58.

67 **De Zuid-Afrikaan**, 1.11.1898 (Kuilsrivier).

68 **De Zuid-Afrikaan**, 24.11.1898 (Stellenbosch: Kuilsrivier).

Kuilsrivier het beweer dat hy in Julie 1898 £600 nodig gehad het vir boudoeleindes. Hy het Sivewright, deur middel van sy agent, om 'n verband gevra. Twee weke voor die verkiesing het die agent Ackerman gevra om vir Sivewright te stem en toe hy weier omdat Sivewright hom teleurgestel het, is hy die bedrag geld beloof. Ook tydens die vergadering van 11 Augustus op Kuilsrivier toe Ackerman hom "zachtjes" daaroor uitgevra het, het sir James na bewering gesê: "Meneer Ackerman, het is alright, die geld leg klaar ver jou; hou maar reg aan jou kant, dan sal ek ook reg hou aan mijn kant." Toe Ackerman egter ná die verkiesing probeer om sir James te spreek, was laasgenoemde glad nie beskikbaar nie. 'n Paar weke later het Ackerman se broer, Hermanus, vir hom 'n dokument gebring wat hy moes teken. Volgens dié dokument sou Ackerman onder eed verklaar dat Sivewright nooit probeer het om hom om te koop nie. Hy het geweier om te teken.⁽⁶⁹⁾

Sir James het Ackerman se bewerings ontken, maar die uitspraak van die hofspraak in Januarie 1899 was dat hy ontsetel is. Wat nie in **De Zuid-Afrikaan** genoem is nie, maar wel in die **Cape Argus** van 24 Januarie 1899, was dat Klein Pieter de Waal van Helderberg, die seun van Arend, Pieter de Waal van Uiterwyk se broer, op sy beurt 'n groep Maleiers in 'n kroeg in Somerset-Strand met drank probeer omkoop het om ten gunste van Krige of De Waal, téén Sivewright en Faure te stem.⁽⁷⁰⁾

Die verkiesings van Stellenbosch het altyd drama opgelewer. Daar was gereeld gevalle van omkoperie of inmenging met die reg om onafhanklik 'n keuse uit te oefen. Afgesien van bostaande wanpraktyke deur Sivewright en sy agente is 'n saak gemaak teen Jan Faure, die ander Lid vir Stellenbosch se seun, Phillipus Albertus Brand Faure. Op die dag van die verkiesing het Faure naamlik, saam met 'n hele paar inwoners van Somerset-Wes op Kuilsrivier by die kiesbeampte, F.C.L. Bosman, gaan stem. Na die verkiesing sou dit blyk dat een van hierdie kiesers wat sy naam as Herbert Fichardt aangegee het, in werklikheid bedrog gepleeg het. Fichardt, 'n lid van die bekende Bloemfonteinse familie, het voorheen twee jaar lank by die Faures op Vergenoeg gebly om die boerdery te leer. Maar ten tyde van

69 **De Zuid-Afrikaan**, 12.1.1899 (Elektie-Petities: De Waal vs Sivewright).

70 **De Zuid-Afrikaan**, 12.1.1899 (Elektie-Petities: De Waal vs Sivewright); **Cape Argus**, 24.1.1899 (Mr Krige's seat).

die verkiesing was hy lank reeds terug in Bloemfontein. Ook Thomas Henry Osler, voorheen onderwyser op Somerset-Wes, was tydens die verkiesing reeds 'n jaar lank vir verdere studie in Edinburgh, toe ook hy kwansuis op Kuilsrivier gaan stem het.⁽⁷¹⁾

Hierdie knoeiery was nie net (of liever, ongelukkig nie net) tot die Stellenbosse kiesafdeling beperk nie. Na die verkiesing van 1898 is aanklagte van korrupsie teen **veertien** lede van die Wetgewende Vergadering ingebring.⁽⁷²⁾

In die tussenverkiesing wat op hierdie hofsake gevolg het, het Gideon Krige en Jan Marais die nuwe lede van Stellenbosch geword - tot die groot blydschap van die meeste inwoners van Kuilsrivier, én **De Zuid-Afrikaan**. 'n Briefskrywer van Kuilsrivier het dit gesien as die geveg van die Israeliete teen die Filistyne by Ekron. "De slag werd geleverd; het gevecht hield aan 6 dagen lang, doch op den sesden dag versloegen de Israeliete de Philistijnen." Almal het gejuig, "met een zeer groot gejuich: Gideon en Jan hebben hun duizenden verslagen."⁽⁷³⁾

Kuilsrivier en die Anglo-Boereoorlog

Toe die Anglo-Boereoorlog in 1899 uitbreek, het die Afrikaners in die Kaapkolonie voor die dilemma te staan gekom: hulle moes kies tussen lojaliteit aan die Britse koningin of aan hul noordelike volksgenote. Op 12 Maart 1900 is 'n Versoeningskomitee in die Kaapkolonie gestig. Die Kaapse tak het bestaan uit vooraanstaande persone, soos J.C. Molteno en mev. Marie Koopmans-de Wet. Op talle plekke is takke gestig en vergaderings gehou om die openbare mening in Brittanje teen die oorlog te probeer beïnvloed. Oral is gelykluidende mosies aanvaar om te protesteer teen die "bloedigen" oorlog.⁽⁷⁴⁾

71 1/STB 2/74, vol. 2 Criminal Cases: Records of Proceedings: Saak teen F.C.L. Faure, no. 466 van 1899.

72 M.A.S. Grundlingh: The Parliament of the Cape of Good Hope with Special Reference to Party Politics, 1872-1910 (**Argiefjaarboek**, 1969, II, p. 263).

73 **De Zuid-Afrikaan**, 6.4.1899 (Het gevecht te Ekron).

74 J.H. Snyman: Die Afrikaner in Kaapland, 1899-1902 (**Argiefjaarboek**, 1979, II, p. 14, pp. 32-33).

Ook op Kuilsrivier het die oorlog gemoedere hoog laat loop. Op 3 April 1900 is 'n vergadering van die Versoeningsbeweging in die skoolgebou gehou, as bewys van die gemeenskap se teenkating teen die oorlog. Dit was die grootste vergadering wat nog op Kuilsrivier gehou is, bygewoon deur meer as tweehonderd mense. Dit was die bekende, toonaangewende persone in die gemeenskap wat die resolusies, onder andere teen die behandeling van die krygsgevangenes, voorgestel het; mense soos F.C.L. Bosman, Philip A.M. Brink, Charl Joubert, die skoolhoof Pieter de Wet, C. van Blerk en Adriaan Ackerman. Al die resolusies is eenparig aanvaar.⁽⁷⁵⁾

Op Maandagoggend, 21 Mei 1900, die herdenking van Mafekingdag, het die skoolhoof, Pieter de Wet, gesien dat die Britse vlag gedurende die nag aan die vlagpaal voor die skool gehys was. Hy het die sekretaris van die skoolkomitee, F.C.L. Bosman, daarvan in kennis gestel. Bosman het met behulp van twee lang lere die vlag afgehaal en die vlag aan die skoolkinders gegee. Sommige van hulle het die vlag stukkend geskeur en verbrand.⁽⁷⁶⁾

Bosman het later in sy verweer teenoor die resident-magistraat van Stellenbosch aangevoer dat hy dadelik geweet het dat dit Edward Holloway was wat die Britse vlag in die nag gehys het met die oog op die "rustverstoring" van die skoolhoof, die komitee en die publiek van Kuilsrivier. Volgens hom was dit 'n geval van onwettige betreding van die skoolterrein. Hy het aangevoer dat Holloway dalk die skooleiendom kón beskadig het - en dit nogal kort na die aandiens van die vorige aand. Dr. Thomas Muir, die SGO, se skeptiese siening van hierdie verduideliking van Bosman kan afgelei word aan die uitroepstekens wat hy in die kantlyn van Pieter de Wet se brief by hierdie verklaring gemaak het. Hierdie voorval het, volgens hoofkonstabel F. Smith, 'n aansienlike mate van kwade gevoelens ("bad feeling") onder die inwoners van Kuilsrivier veroorsaak.⁽⁷⁷⁾ Dit was kwalik drie jaar nadat die

75 **De Zuid-Afrikaan**, 7.4.1900 (De Verzoenings-beweging: Invloedrijke vergadering te Kuilsrivier).

76 SGE 1/260 Letters Received: F.C.L. Bosman - Resident Magistrate of Stellenbosch, 18.6.1900, ongepagineer.

77 SGE 1/260 Letters Received: P.F. de Wet - T. Muir, 2.7.1900, ongepagineer. (Edward Holloway, die seun van Kuilsrivier se bekende, gelyknamige hoteleienaar, is aan die begin van die oorlog, na die dood van sy vrou, met Augusta Powell getroud. Sy was 'n verpleegster van Londen wat aan die begin van die Anglo-Boereoorlog na Suid-Afrika gekom

Kuilsrivierse korrespondent in **De Zuid-Afrikaan** gespog het met die eensgesindheid onder die mense van Kuilsrivier.⁽⁷⁸⁾

Die volgende jaar, op 2 Mei 1901, was daar weer onenigheid tussen die Bosmans en konstabel De Swardt. Hierdie keer was dit Isaak Bosman van Hazendal wat De Swardt daarvan beskuldig het dat hy Bosman se niggie onbeskof behandel het deur haar nie te groet en behoorlik aan te spreek nie. De Swardt het dit ontken, waarop Bosman hom beskuldig het as 'n leuenaar: "Ik geef nie en donder om jou ni en jy lieg, ik gloof jou niet!" Die saak is teruggetrek, maar 'n mens kan aflei watter verdere onenigheid dit moes veroorsaak het.⁽⁷⁹⁾ In hierdie jaar het Maria Cooke, die weduwee van die bouer Thomas Cooke, 'n saak teen F.C.L. Bosman gemaak nadat Bosman se "miserable" hond haar vyftienjarige dogter Elizabeth gebyt het. Boonop was Bosman onbeskof teenoor mev. Cooke. Hy het haar as 'n "bloody Jingo" uitgeskel. Hoewel sy die saak teruggetrek het, het die kwade gevoelens tussen die twee groepe nog jare lank bly voortbestaan.⁽⁸⁰⁾

Die enkele lojaliste op Kuilsrivier en hul kinders was beslis die slagoffers van diskriminasie. 'n Voorbeeld hiervan was die pak slae wat Willie, die seun van Johannes A. Kets, die bestuurder van die Standard Hotel, in Mei 1900 van die skoolhoof, mnr. De Wet, ontvang het na 'n voorval in mej. Joubert se klas. Kets het by die skoolkomitee gaan kla, maar hulle het hul nie daaraan gesteur nie. Hy het uiteindelik sy seun uit die skool geneem en hom elke dag trein laat ry na die South African College School in Kaapstad. Hy het hierdie saak eers op 11 Oktober onder die SGO, dr. Muir, se aandag gebring. Muir se reaksie was dat dit 'n saak was wat die plaaslike komitee moes besleg het. Aangesien so baie tyd verloop het sedert

gekom het. Sy kon tot met haar dood nie Afrikaans praat of verstaan nie. Hierdie jong Engelse vrou het waarskynlik Holloway se "jingoïsme" versterk: vergelyk MOOC 6/9/281 Death Notices: Edward Holloway, 12.5.1890, no. 1145; Persoonlike mededeling van mev. F.R. van Eck (gebore Holloway), 14.3.1992.)

78 **De Zuid-Afrikaan**, 22.12.1896 (Kuilsrivier).

79 1/STB, 2/75, vol. 1 Criminal Cases: Records of Proceedings: Saak teen Isaak Bosman, no. 246 van 1901.

80 1/STB 2/74, vol. 2 Criminal Cases: Records of Proceedings: Saak teen F.C.L. Bosman, no. 176 en 177 van 1901; Persoonlike mededelings van mnr. F.H. Bosman, 18.10.1988.

die pak slae is die saak nie verder gevoer nie.⁽⁸¹⁾

Kuilsrivier se Boererebel

Kuilsrivier sou meer direk by die oorlog betrokke raak en wel deur Jacobus Petrus (Koos) Bosman, die seun van die bekende Casparus Bosman van Rozendal.

Koos Bosman het voor die oorlog op Burgersdorp gaan skoolhou. Toe die Anglo-Boereoorlog uitbreek en die Boeremagte die Kaapkolonie binneval, het hy by hulle aangesluit. In sy omswerwing saam met sy kommando het hy by Komatipoort malaria opgedoen.⁽⁸²⁾

In 1901 het hy, as lid van genl. Smuts se kommando, die Kaapkolonie binnegeval. Naby Tarkastad het hy so ernstig siek geword van 'n malaria-aanval dat die kommando hom op 'n plaas moes agterlaat. Die boer het hom na die hospitaal op Cradock geneem waar hy verpleeg is en toe, as krygsgevangene, tronk toe geneem is. In die ses maande wat hy op Cradock in die tronk was, het die distrikskommandant alles in sy vermoë gedoen om uit te vind of dié Bosman werklik 'n Transvaler was soos hy voorgegee het en of hy nie dalk 'n Kaapse rebel was nie.⁽⁸³⁾

Na ses maande in die tronk is Koos Bosman op 7 Maart 1902, op sy verjaardag, na die distrikskommandant se kantoor geneem. Daar het 'n polisieman van Kuilsrivier wat hom goed geken het, (waarskynlik konstabel Arthur White) Bosman dadelik geïdentifiseer.

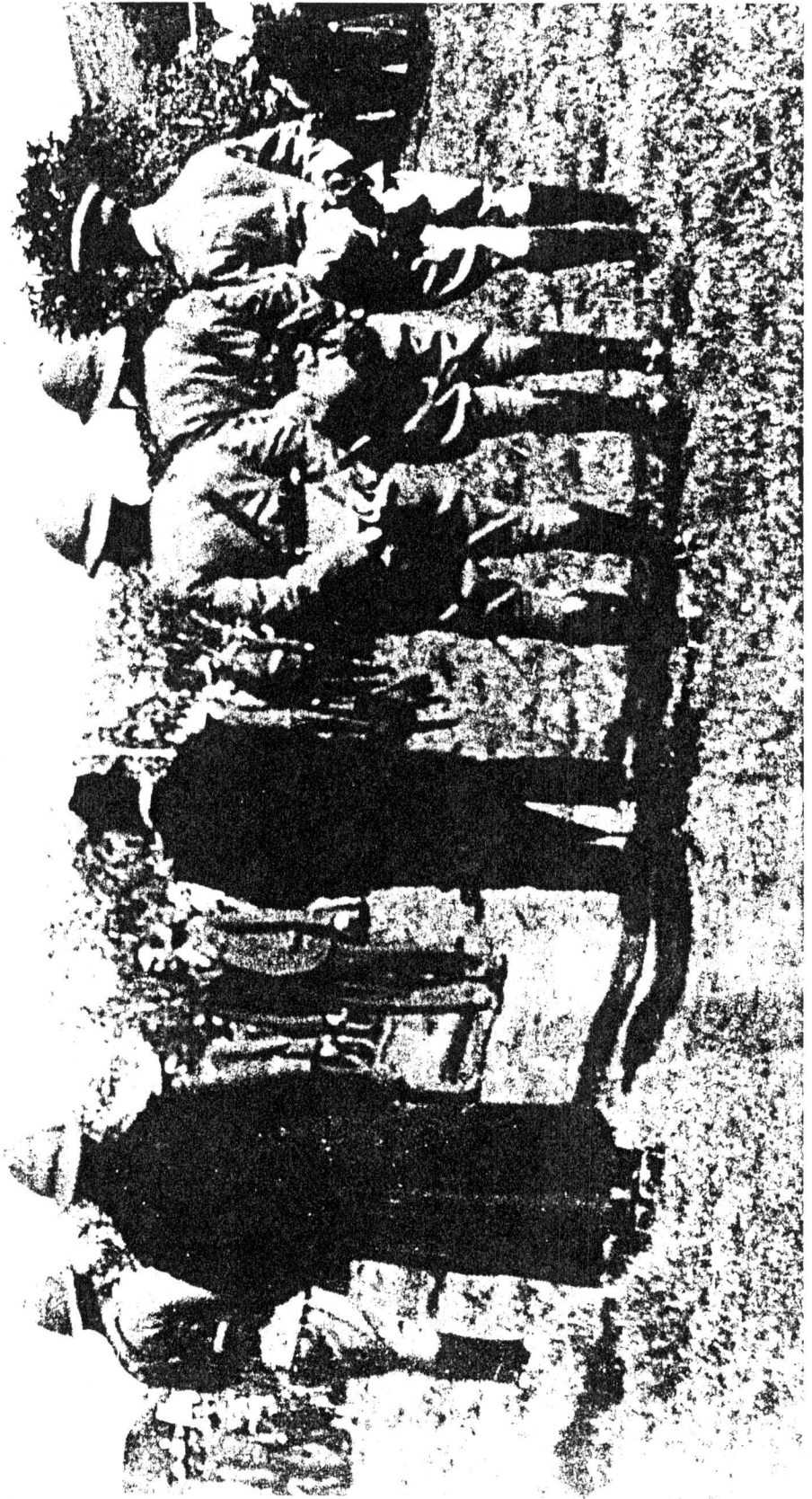
Twee dae later, op 9 Maart 1902, is die doodvonniss oor Koos Bosman van Kuilsrivier, Kaapse rebel, uitgespreek.⁽⁸⁴⁾

81 SGE 1/295 Letters Received: J.A. Kets - T. Muir, 11.10.1901, ongepagineer; SGE 5/134 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: T. Muir - J.A. Kets, 11.10.1901, p. 483; Ibid., 5/135: T. Muir - J.A. Kets, 20.10.1901, p. 28.

82 S. de Kock: **Die Bosmans van Suid-Afrika, 1707-1965**, p. 215.

83 C. Bosman: **Slaan en vlug**, pp. 238-243.

84 C. Bosman: **Slaan en vlug**, pp. 249-250.

Koos Bosman, die Boererebel van Kuilsrivier, luister hoe die Britse offisier sy vonnis voorlees. Ander Britse offisiere en toeskouers het hierdie openbare vonnisoplegging in April 1902 op die Braak in Stellenbosch bygewoon.
(Foto: Stellenbosse Heemkring).

Hy moes, tot tyd en wyl genl. Kitchener die doodvonnis bekragtig het, na Stellenbosch se tronk gaan. Die eerste persoon wat hy in die Stellenbosse tronk gesien het, was Jantjie, 'n bruinman wat saam met hom op Rozendal grootgeword het. Jantjie was in die tronk omdat hy die vorige dag te diep in die bottel gekyk het. Hy het beloof om Koos se ouers, Casparus en Hessie van Rozendal, eerstehandse inligting oor hul seun te gee as hy die volgende dag vrygelaat word.

Presies 'n maand lank was Koos Bosman in die tronk in Stellenbosch. Toe is hy in kennis gestel dat die finale vonnis oor hom uitgespreek sou word. Om negeuur die oggend is hy na die Braak op Stellenbosch geneem. Die gedagte was dat hy in die openbaar gestraf sou word om ander voornemende rebelle af te skrik.

Weer het die distrikskommandant die beskuldigings voorgelees, asook die vonnis wat op Cradock uitgespreek is. Daarna het hy bygevoeg: "But your sentence has, by the grace of Lord Kitchener, been commuted to penal servitude for life!" As gewone gevangene is Bosman eers na Worcester, daarna weer vir ses maande na Stellenbosch en uiteindelik na die tronk by Tokai. Na agtien maande in die tronk is op Saterdag 19 Maart 1903 aangekondig dat hy, asook die ander krygsgevangenes, geregtig was op 'n algemene amnestie. Die Maandagoggend was hy terug by sy ouers op Rozendal.⁽⁸⁵⁾

Die boere van Kuilsrivier en hul arbeiders

Die nuus dat die passasierstreine nie by Kuilsrivier sou stilhou nie het nie net die hotelle en die sakeondernemings nadelig beïnvloed nie. Ook die boere het 'n moeilike tydperk ingegaan. In 1859 het dit met die boere baie sleg gegaan. Die winter van 1859 was die droogste in jare aan die Kaap. In teenstelling hiermee het die gebied, van Oktober tot die einde van 1859, die swaarste reënval in veertig jaar gehad. Al het die somer aangebreek, het dit abnormaal koud gebly; die lug was buitengewoon vogtig. Hierdie weersomstandighede was uiters gunstig vir die uitbreek van 'n onbekende siekte onder die wingerde, wat die boere aanvanklik witroes of meeldou genoem het, maar wat in werklikheid *oidium tuckeri* was. Die enigste

85 S. de Kock: *Die Bosmans van Suid-Afrika, 1707-1965*, pp. 318-319; C. Bosman: *Slaan en vlug*, pp. 159-174.

voorbewoedmiddel teen **odium tuckeri** was om die wingerde gereeld te swawel. Ongelukkig was daar in die Kaapkolonie te min swawel vir al die wynboere beskikbaar.⁽⁸⁶⁾ Ook op die De Waals se plaas, Langverwacht, kon daar dié seisoen nie wyn gemaak word nie. Die wynprys was in elk geval slegs £3 per lêer. Om alles te kroon, was daar in hierdie tyd 'n insek in die aartappels, wat die boere vrotpootjie genoem het. Baie van die boere van Kuilsrivier se aartappels het doodgegaan nog voor dit kon blom. Die prys van aartappels was destyds 'n skamele 4 tot 5s. per sak, terwyl uie verkoop is teen 2 tot 3s per sak.⁽⁸⁷⁾

Wanneer 'n boer van Kuilsrivier vroegoggend sy groente op die Kaapse mark gaan verkoop het, moes hy soms gelate aanvaar dat hy nie meer as 'n stuiwer vir 'n bossie uie kon kry nie. Nogtans was die belangrikste dat die groente nie onverkoop terug plaas toe moes gaan nie.⁽⁸⁸⁾

Die swaar reën het nog 'n probleem meegebring. Die veelgeroemde hardepad wat hoër as die omliggende tuine en landerye van Kuilsrivier geleë was, het veroorsaak dat die water in die reënmaande soms nie kon wegloop as die Kuilsrivier en die Bottelaryrivier en die ander takriviertjies hulle walle oorstrom het nie.⁽⁸⁹⁾

Teen 1886 het die gevreesde wingerdluis, **phylloxera**, verwoesting begin saai in die Moddergat-wyk van Somerset-Wes. Een van die boere van Kuilsrivier wat vroeg reeds swaar getref is deur die **phylloxera** insek was Adriaan de Waal van Langverwacht. De Waal het reeds die vorige jaar, in 1887, 'n paar sieklike wingerdstokke in een van sy wingerde opgemerk, maar het hul voorkoms toegeskryf aan die vogtigheid van die grond. Hy is weg op 'n reis na Transvaal en het drie maande weggebly. By sy terugkeer het hy gevind dat die toestand erg in omvang toegeneem het. Hy het van die siek stokke uitgehaal, maar kon geen

86 D.J. van Zyl: **Kaapse wyn en brandewyn, 1795 - 1860**, pp. 22-24, p. 31.

87 J.C. de Waal: **Die herinneringe van J.C. de Waal**, pp. 17-18.

88 J.W. (pseud. vir J.H.H. de Waal): **Die lewe van David Christiaan de Waal**, p. 25.

89 4/STB 2/1/1/3 Letters Received: General: W.A. Dreyer - Secretary, Divisional Council, 28.6.1869, ongepagineer. ('n Leser van die **Kuilsrivier Nuus** het dit later soos volg beskryf: "Vir tien maande kan 'n mens die rivier met 'n emmer leegskep en dan skielik is daar nie genoeg plek vir al die water nie." Vergelyk **Kuilsrivier Nuus**, 9.5.1958.)

spoor van die insek vind nie. Toe hy egter van die skynbaar gesonde stokke van die wingerd langsaan uithaal, het hy tot sy ontsteltenis gesien hoe die insekte op die wortels krioel. Die korrespondent van Stellenbosch het geskryf dat almal juis met De Waal simpatiseer, aangesien hy bekend was as 'n knap en hardwerkende boer wat sy plaas goed opgepas het. Daarom was 'n terugslag van dié aard vir so 'n man dubbeld so swaar.⁽⁹⁰⁾

In die soort intensiewe landboubedrywigheide van Kuilsrivier, naamlik wingerd- en veral groenteboerdery, was handearbeid noodsaaklik. Na die vrystelling van die slawe op 1 Desember 1838 het talle vryswartes in die duine naby Kuilsrivier gaan woon.

Sommige slawe het egter verkies om vrywillig in diens van hul vorige eienaars aan te bly. Twee van hulle was Jakob en Lotjie wat op Langverwacht by die De Waal gesin gewerk het. Jakob was dertien toe Pieter de Waal hom gekoop het en in sy negentigerjare toe hy gesterf het. Behalwe vir die drie maande wat hy opgekommandeer is om in een van die Grensoorloë te gaan veg, was hy onafgebroke op Langverwacht.⁽⁹¹⁾

Die arbeiders is dikwels gedagvaar as hulle sonder die nodige tydperk van kennisgewing hul werkgewer se diens verlaat of "huur opgesê" het. Die probleem was dat die meeste arbeiders, as gevolg van die karige loon, verplig was om geld by hul werkgewer te leen, wat dan sodoende 'n houvast op hulle gekry het. Die skuld moes eers "afgewerk" word - iets wat soms onmoontlik geblyk te wees het. Een so 'n saak wat interessant is omdat dit 'n aanduiding gee van die dagloon wat betaal is, asook van die Afrikaans wat gebesig is, was die saak teen Frederick Jacobus Balie, 'n bruin arbeider in diens van Abraham Barend Joubert van Kuilsrivier.

Op 9 Oktober het hy Joubert gevra of hy hom die 19s 6d kon terugbetaal wat hy hom nog geskuld het. Joubert het dit geweier en gesê dat Balie hom 'n week kennis moes gee voor hy sy diens verlaat. Balie het net twee dae langer gewerk en toe op 12 Oktober 1898 nie weer opgedaag nie. Hy het Joubert toe altesaam £1 1s geskuld.

90 De Zuid-Afrikaan, 30.10.1888 (Stellenbosch); *Ibid.*, 24.11.1888 (Phylloxera).

91 J. van Lingen (*pseud.* vir J.H.H. de Waal): *De Waal geslag*, p. 17.

Die veelseggende briefie van Frederick Balie wat hy via mnr. Johannes Kets aan Abraham Joubert gestuur het, het gelukkig behoue gebly:

Pequet berg rd Station

15/10/98

Mr A. Joubert

neem mij niet kwalyk nie dat ik niet weer kom nie ik vertrek heden avond naar burgers doorp om transport te ry ver 6 mande tegen de prys ver £8 en ik zal u geld bezorg de zom van £1 1s voor nuwe Jaar als ik eers gery het dan zal ik u de geld o/o stuur maar ver 2s 6 pens werk ik niet het is noch niet drinkgeld vir my niet te drink nu verdien ik 2 pond in de week het is anders als een half Cron op een dag het kan u maar voor kuils rivier zy ouw dronk volk geef maar voor my niet.

F.J. Balie

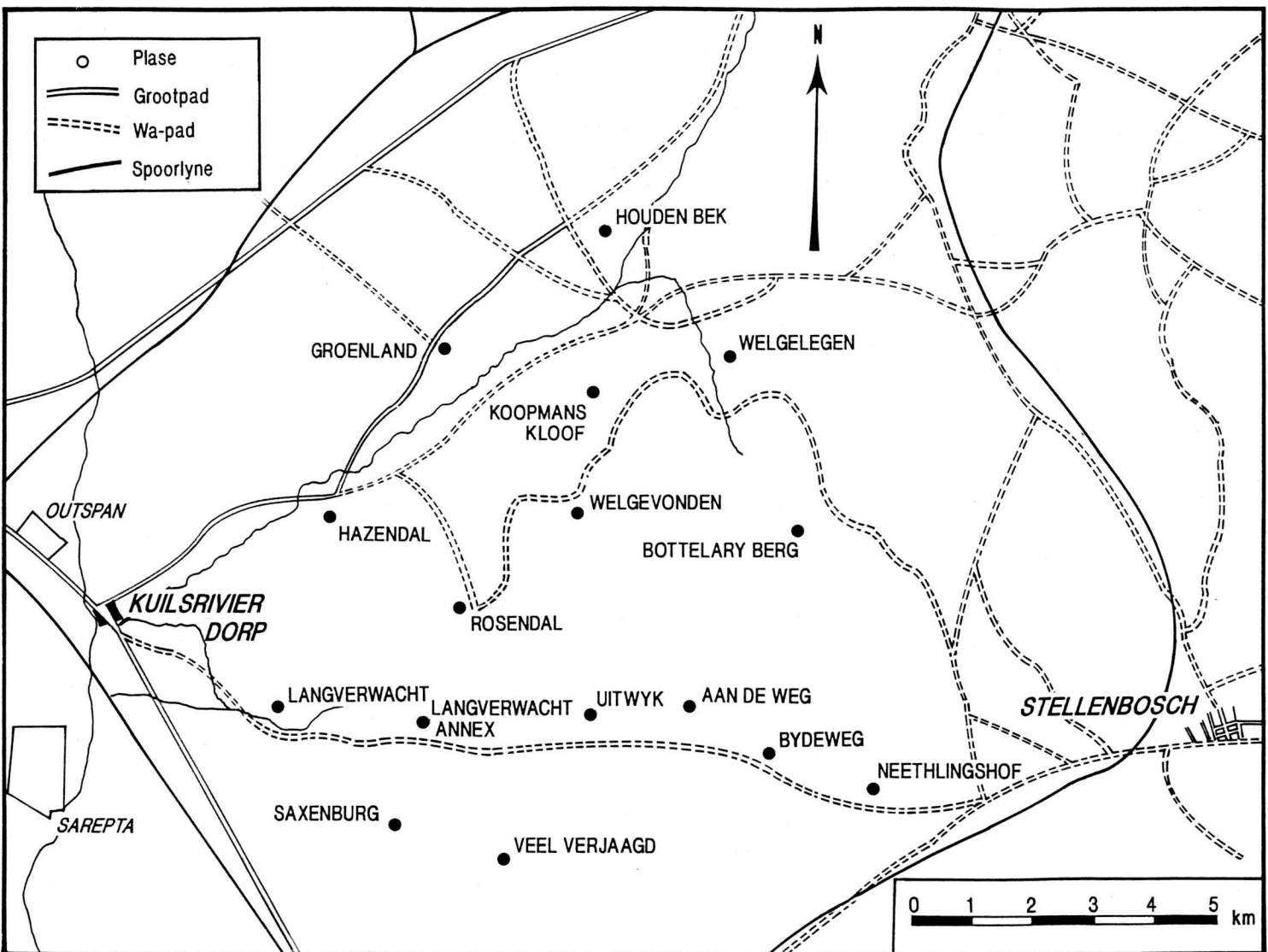
Balie is opgespoor, skuldig bevind en moes 10s boete betaal.⁽⁹²⁾

Dit was nie net die groenteboere van Kuilsrivier wat hul arbeiders soveel per dag betaal het nie. In 'n tyd toe inflasie onbekend was, was dit die gemiddelde dagloon vir arbeiders. Die vry-arbeiders wat op die paaie gewerk het, het in 1889 van 1s 6d tot 2s 3d per dag verdien. Die algemene tarief wat boere betaal het, was 1s 6d tot 2s per dag, en dan het die "dop" nog bygekom.⁽⁹³⁾

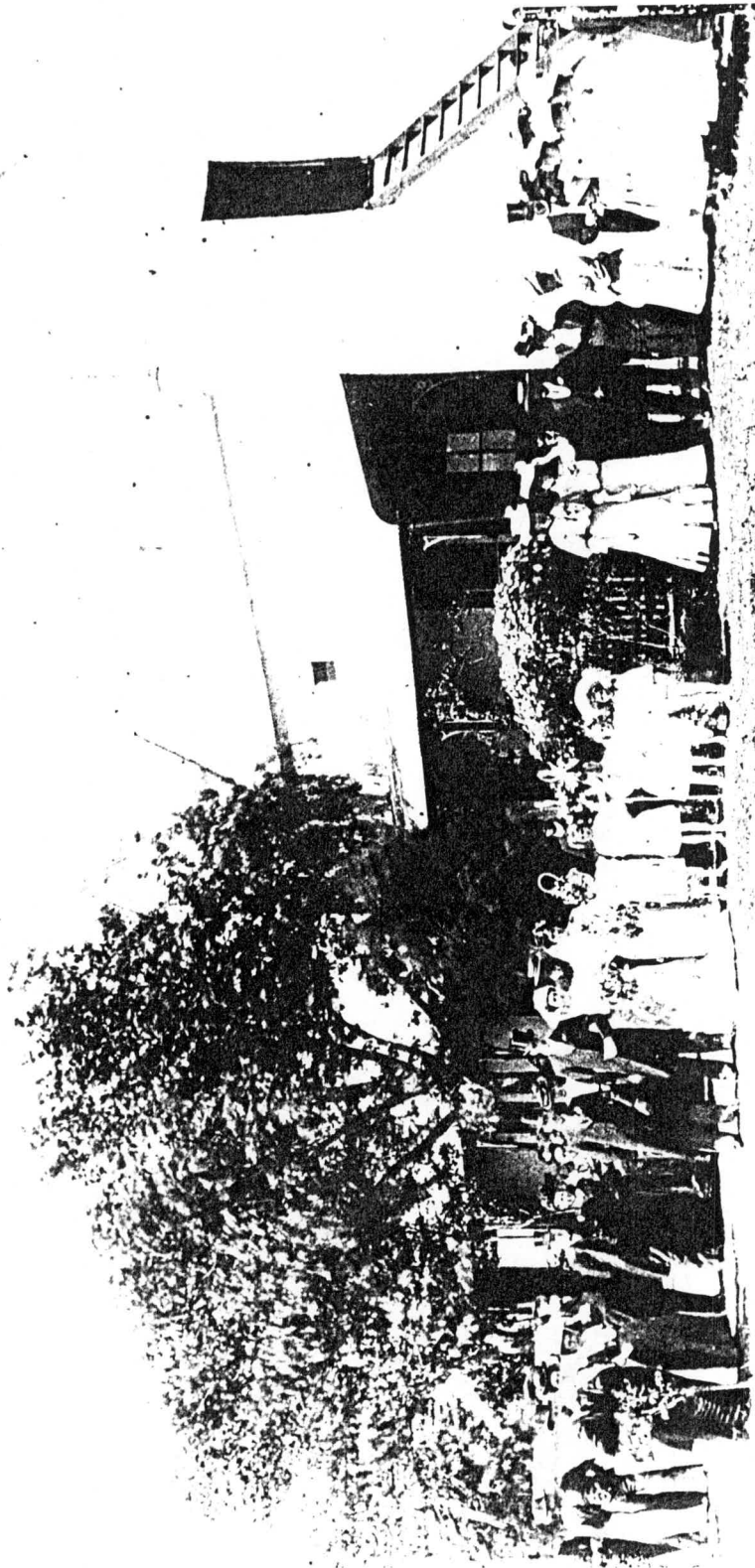
Natuurlik was daar gevalle waar die arbeiders baie minder betaal is. Op 20 Oktober 1900 het William Stephens, 'n tuinier wat vir nege pennies per dag vir Marthinus de Klerk, wamaker en boer van Kuilsrivier, gewerk het, sy werkgewer se diens verlaat. De Klerk het daarop gewys dat Stephens kos, losies en "everything" gratis by hom geniet het. Hul ooreenkoms was dat Stephens hom 'n week kennis moes gee. Stephens is gevonniss tot 'n maand

92 1/STB, 2/69 Criminal Cases: Records of Proceedings: Saak teen F.J. Balie, no. 442 van 1898.

93 *De Zuid-Afrikaan*, 30.11.1889 (Eene terechtwijzing).

Die Kuilsrivier omgewing teen 1890 met die name van die vernaamste plase, asook die sendingstasie Sarepta.
 (Kaapse Argiefbewaarplek: M 3/2223: Divisional Map of Stellenbosch, 14.11.1890; M 4/294: Map of Part of the District of Stellenbosch, ongedateerd; M 4807: Divisional map of Stellenbosch, 1902).

De Kuilen (later bekend as Leeuwenhof en nog later as "The Homestead") soos dit aan die begin van die twintigste eeu daar uitgesien het. Dié foto is geneem tydens die huwelik van ds. H. Ziervogel en mej. Miemie Bosman.
(Foto in besit van mev. Johanna Bosman).

tronkstraf.⁽⁹⁴⁾

Volgens 'n ekonomiese ondersoek wat in die veertigerjare van hierdie eeu onder die groenteboere van Kuilsrivier gedoen is, was die gebruik van doppe wyn (die sogenaamde dopstelsel), saam met die kontantloon steeds in volle gang. Die boere het beweer dat hulle nie arbeiders kon kry om op plase te kom werk as hulle nie dié gereelde wynrantsoen as lokmiddel gebruik het nie.⁽⁹⁵⁾

Afgesien van die wynboere aan die hange van die Bottelaryberg was die inwoners van Kuilsrivier hoofsaaklik tuinboere wat hul bestaan gemaak het deur die verbouing van groente in die sandgrond, wat voorheen as onbewerkbaar beskou is. Die sandgrond het die eienskap dat dit gou warm word. Dit maak die grond geskik vir die kweek van vroeë groente. 'n Verdere eienskap van die grond is dat die waterkapasiteit gering is: reënwater sak maklik weg en die grond droog gou uit. Dit was een van die redes waarom die boere aan die onderkant van die Kuilsrivier gewag het totdat die vleie in die wintermaande vol loop. Dan het hulle hul groente in die vleie geplant.⁽⁹⁶⁾

Gewoonlik het die boer baie vroeg op 'n Saterdagoggend met sy groente op sy kar of wa na die mark in Kaapstad gery. Soms het hy dan in Kaapstad op die trein geklim sodat hy teen agtuur weer terug op Kuilsrivier kon wees. Sy seun of wadrywer moes dan die leë wa terugbring.⁽⁹⁷⁾

Die produkte wat die Kuilsrivier boere hoofsaaklik bemark het, was aartappels, kool, botter,

94 1/STB 2/74 Criminal Cases: Records of Proceedings: Saak teen W. Stephens, no. 515 van 1900.

95 A.P. Albertyn: 'n Ekonomiese ondersoek van sekere aspekte van die groenteboerdery op die Kaapse Vlakte en by Kuilsrivier, p. 53.

96 E. Stander: Die geografiese grondslag van melk- en groentevoorsiening vir Kaapstad, pp. 196-198; I.S. Perold: 'n Mangaanstudie van die gronde van die Kaapse Vlakte, p. 16.

97 A.P. Albertyn: 'n Ekonomiese ondersoek van sekere aspekte van die groenteboerdery op die Kaapse Vlakte en by Kuilsrivier, p. 11; Persoonlike mededeling van mnr. F.H. Bosman van Kuilsrivier, 18.10.1988; P.R. Morkel: Onderzoek na die boerderystelsels in die agro-ekonomiese streke van Wes-Kaapland, p. 8.

eiers, hout en dekriet, slag- en trekosse en wyn. Eintlik was kool en aartappels die enigste groentesoorte wat voordelig bemark kon word omdat dit redelik bestand was teen die langsame vervoer per ossewa. Mettertyd was die verkoop van brandhout en dekriet, asook beeste, nie meer voordelig nie. Die uitbreek van die **phylloksera**-plaag in die wingerde teen 1888 en die runderpes onder die beeste in 1896 het veroorsaak dat die meeste boere teruggeval het op tuinbou. Na die instelling van treinverkeer het sommige boere van Kuilsrivier hul toegelê op die lewering van vars melk aan Kaapstad.⁽⁹⁸⁾

Die boere het self ook baie handearbeid verrig. Daardeur kon hulle gehuurde arbeid, wat sommige beswaarlik kon bekostig, verder uitskakel. Om in die sandgrond 'n menswaardige bestaan te maak, was 'n moeilike taak. "Kuilsrivier is 'n strawwe wêreld. Baie straf." So het 'n skoolhoof, mnr. C.H. Kühn, wat onder die skrywersnaam Mikro bekendheid verwerf het, vir Kuilsrivier, waar hy twintig jaar lank gewoon het, onthou.⁽⁹⁹⁾

Pieter de Waal se seun, Jan Christoffel, het van hul werk op Langverwacht teen die middel van die negentiende eeu vertel: "Toe ek vyf jaar oud was moes ek begin om ganse op te pas, toe ek ses jaar was om ploeg te lei, voor vier perde en ook varke op te pas." Hy het ook die menige pak slae van sy pa onthou as een van die varke weggeglip het groentetuin toe. Volgens hom was die kinders ouer as ses jaar se werk destyds "wingerdstokkies optel en hopies maak agter die koringsnyers".⁽¹⁰⁰⁾

Mikro het beweer dat hy nog nooit in sy lewe hardwerkender mense as dié van Kuilsrivier ontmoet het nie: "Van vieruur in die oggend, soms selfs vroeër, tot laat in die aand. Kromstaan, self kromstaan. Spit en dol en plant en oes en dan weer van vooraf spit en dol en plant en oes. Jaar in en jaar uit."⁽¹⁰¹⁾

98 A.P. Albertyn: 'n Ekonomiese ondersoek van sekere aspekte van die groenteboerdery op die Kaapse Vlakte en by Kuilsrivier, pp. 11-12.

99 Mikro: *Hy koop toe vir hom 'n pen*, p. 84.

100 J.C. de Waal: *Die herinneringe van J.C. de Waal*, p. 14.

101 Mikro: *Hy koop toe vir hom 'n pen*, p. 82.

Die ontdekking van tin, 1903

Na die beëindiging van die Anglo-Boereoorlog in 1902 het Kuilsrivier oënskynlik 'n blink tydperk binnegegaan en wou dit amper lyk of die stil boerderygemeenskap radikaal sou verander. In 1903 is tin op Langverwacht, die plaas van Adriaan de Waal, ontdek. Langverwacht is vir die ongehoord hoë som van £30 000 aan 'n mynsindikaat verkoop. (In sy onverwagte rykdom het Adriaan ook aan die sukkelende gemeente van Kuilsrivier gedink; hy het £1000 aan hulle geskenk.) Hierna het hy en sy vrou Sophie op Stellenbosch gaan woon.⁽¹⁰²⁾ Die algemene verwagting was dat die dorpie, wat steeds net uit een hoofstraat bestaan het met, aan weerskante kleinhoewes, huise, 'n paar winkels, twee hotelle, 'n skool en die kerk, nou vinnig sou uitbrei.⁽¹⁰³⁾

Ook op Hazendal en Rozendal is in 1903 tekens van tindraende gruis ontdek. Teen die hange van die Bottelaryberg was daar uiteindelik vier maatskappye wat tin ontgin het (of beoog het om dit te ontgin): **Alluvial Creek Limited, Faure Syndicate, Good Hope Tin Mines Limited en Star Alluvial Tin Mines.**⁽¹⁰⁴⁾

Ongelukkig het dit gou geblyk dat die tinneerslae nie so belowend was as wat aanvanklik vermoed is nie. Nog 'n probleem wat by Hazendal ondervind is, was dat daar in die somer nie genoeg water was om die gruis te was nie. Aanvanklik is 'n stuwal in die Bottelaryrivier beoog, maar gelukkig het niks daarvan tereggekom nie.⁽¹⁰⁵⁾ Ook die myn op Langverwacht het binne die eerste tien jaar probleme ondervind, want die alluviaal was nie juis van 'n goeie gehalte nie. (Die ou uitgediende myn met sy vertikale mynskag kan steeds gesien word as 'n

102 J. van Lingen (pseud. vir J.H.H. de Waal): **Die De Waal geslag**, p. 36.

103 **De Zuid-Afrikaan**, 1.10.1903 (De heeren Neethling, Krige en Marais te Kuilsrivier). (Eers in 1915 is Joubert Estate, 'n gedeelte van die plaas De Kuilen in erwe opgemeet: vergelyk OSF 1A: erfno. 14/1795, p. 40 en erfno. 6/1705, p. 184.)

104 N.M. Penzer: **The Tin Resources of the British Empire**, p. 189; LC 249 Memorandum of Association: South African Tin Mines Syndicate Limited, 18.3.1903, no. 559.

105 MDC Correspondence Files: Report on the Tin Mines of the Cape Peninsula, 28.2.1916, no. 106; LC 315 Memorandum of Association: Good Hope Tin Mines Limited, 29.1.1916, no. 1480; T 1126 Correspondence Files: Correspondence re Company Licences, 4.8.1908, 9.10.1908, no. 31136.

"Die Voetballiedjie" van Kuilsrivier

La-la-la - la-la-la - la - la laa - la-la-la - la-la-la laa -

la - la-la la-la-la la - la - laa la-la-la - la-la-la - laa The

Kwi-lies you know, they come and they go The Kwi-lies the Kwi-lies the

Kwi-lies you know They cross the line and score a fair try And

then they convert it to gold

Hierdie "Voetballiedjie" wat dateer uit die begin van die twintigste eeu is 'n bewys dat die jongmense van Kuilsrivier toe reeds rugby gespeel het. Die liedjie het by monde van mev. Barbara Mouton (geb. Cooke) vir die nageslag behoue gebly.

(Bandopname gemaak tydens 'n onderhoud deur die leerlingraad van die Hoërskool De Kuilen met mev. Barbara Mouton (geb. Cooke), 10.9.1986; transkripsie deur mev. Lizette Wilson van die Hoërskool De Kuilen).

mens die Wingerdroete van Stellenbosch na Kuilsrivier stap.)⁽¹⁰⁶⁾

In 1898 het 'n myndeskundige, Scott Paulsen, prospekterwerk in die distrik gedoen. Volgens hom was die omgewing in die nabyheid van Kuilsrivier se stasie ongetwyfeld 'n steenkooldraende gebied. Die moontlikheid dat steenkool hier ontgin sou word op eiendom bestaande uit die plase, Nooiensfontein, Rotterdam en Rondevlei, is nooit verwesenlik nie aangesien dit nie lonend sou wees nie.⁽¹⁰⁷⁾

Die gemeenskapslewe en kulturele bedrywighede

Op Kuilsrivier is gedurende die skoolvakansies gereeld "sports"-dae gehou, soos byvoorbeeld op Nuwejaarsdag. Die sportterrein was geleë op die wal van die Bottelaryrivier in die groot bloekombos in die omgewing van die huidige Hoek- en Mitchellstrate. Daar was items soos naellope, hoogspring en verspring, perderesies en veral tradisionele boeresportitems, soos toutrek en skyfskiet.⁽¹⁰⁸⁾

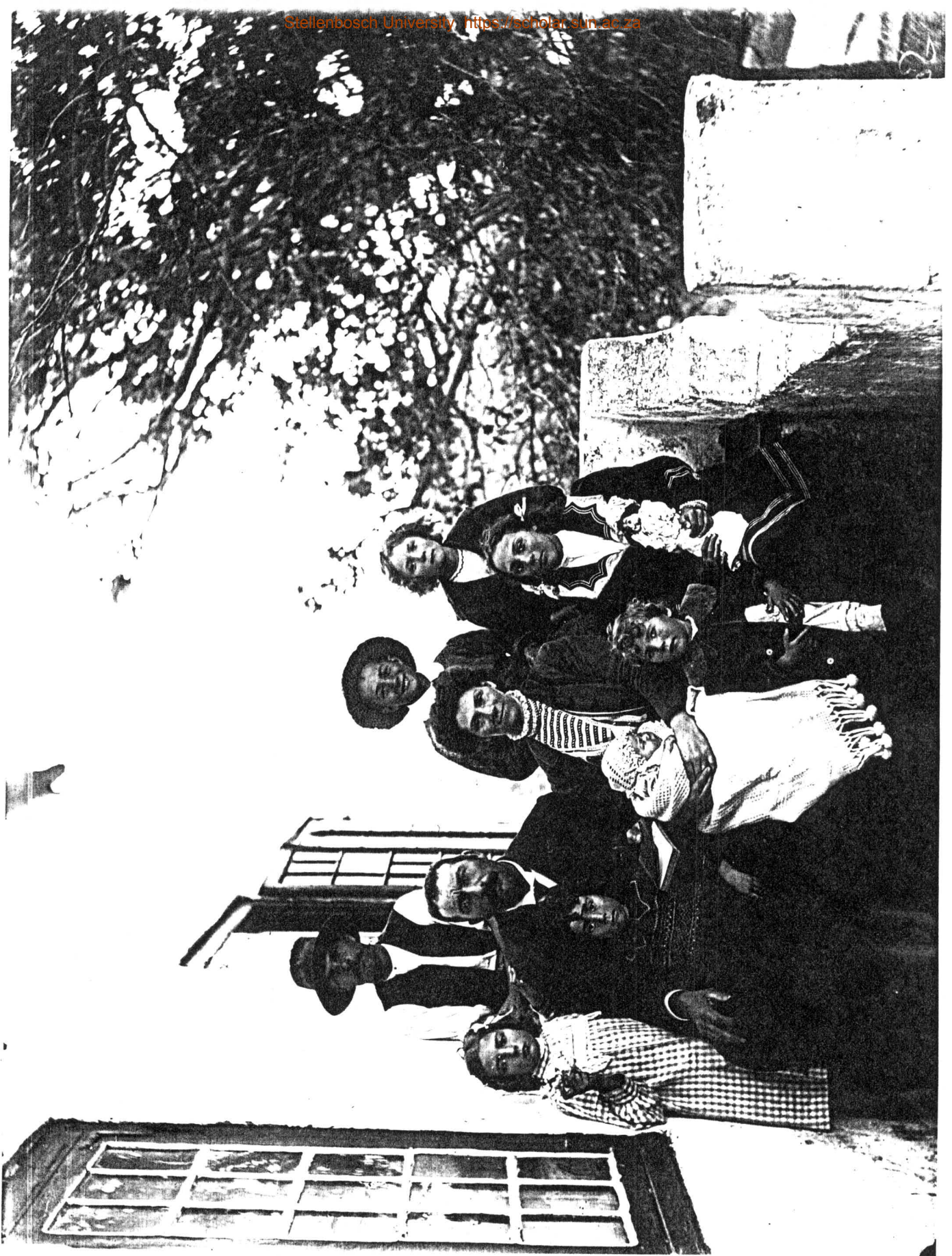
Op Stellenbosch is teen die einde van die vorige eeu gereeld rugbywedstryde gespeel, en hierdie sportsoort het gou sy aanhangers op Kuilsrivier gehad. Hoewel daar geen bewyse bestaan nie, kan aanvaar word dat die koms van die forse ds. Herman van Broekhuizen as eerste NG-leraar, een van Suid-Afrika se beste voorspelers van destyds, die jong mans van die dorp geïnspireer het, veral nadat Antonio Pereira 'n rugbyveld agter sy winkel aangelê het.⁽¹⁰⁹⁾ Een van Kuilsrivier se seuns wat, soos baie van sy tydgenote, sy hoërskoolloopbaan op Stellenbosch voortgesit het, was Danie (Koei) Brink, die seun van P.A.M. Brink van die plaas Nooiensfontein. Hy was die eerste boorling van Kuilsrivier wat 'n rugby-Springbok

106 MDC 25 Correspondence Files: Report on the Tin Mines of the Cape Peninsula, 28.2.1916, no. 106; J. Burman: **Trails and Walks in the Southern Cape**, p. 97.

107 CGR 2/1/413 Correspondence Files: G.S. McEwan - Cape Land and Coal Mining Syndicate Limited, 38.9.1905, ongepagineer.

108 F. Smuts (red.): **Stellenbosch drie eeue**, p. 342; 1/STB 2/66 Criminal Cases: Records of Proceedings: Saak teen J. Williams, no.9 van 1897; persoonlike mededelings van mev. Anna de Villiers (geb. Gerrits), 16.3.1992 en mev. Lucy de Villiers (gebore Krige), 14.3.1992.

109 Persoonlike mededeling van mev. Barbara Mouton (geb. Cooke) aan die leerlingraad van die Hoërskool De Kuilen, 10.9.1986.

George de Villiers en sy gesin op die voorstoep van Saxenburg, afgeneem deur die fotograaf, Arthur Elliot. Die latere bekende skryfster, Anna de Villiers, sit voor regs. Agter staan (v.l.n.r.) die plaasbestuurder, Gieljam Sinclair, Awie en Molly. Voor (v.l.n.r.): Hannah, George Jacob de Villiers met Kobie voor hom en sy vrou, Anna Johanna Jacoba de Villiers, met die baba, Georgina op haar skoot, Kitty en dan Anna met die pop wat sy by die Kersboom op Kuilsrivier gekry het.

(Kaapse Argiefbewaarplek: E 322; vergelyk F. Smuts (red.): **Stellenbosch drie eeue**, pp. 342-343).

geword en in 1906-1907 saam met Paul Roos se span deur Engeland getoer het.⁽¹¹⁰⁾

Een van die maniere van ontspanning was die gereelde skyfskietkompetisies tussen die boere van die Helderberg, Bottelary en Vlaeberg wyke. Hulle het gereeld op een van die plase, byvoorbeeld Bellevue van die Morkels in die Bottelary, of Neethlingshof in Stellenboschkloof byeengekom vir 'n hele dag se wedywering en gesellige verkeer.⁽¹¹¹⁾

In die vleie op die walle van die Kuilsrivier het 'n ryke verskeidenheid veldblomme gegroei, wat die kinders gaan soek het, soos blouvleipypies, afrikaners, bobbejaantjies, skilpadbessies, ghaap, luisies en suringwortels.⁽¹¹²⁾

Die "Onderbuurt", die gemeenskap in die omgewing van die stasie en verder af langs die Kuilsrivier, het gewoonlik aan die begin van Oktober met waens en kapkarre na die "witsande" vertrek. Daar, aan die kant van die duineveld, tussen die hoë, spierwit sandheuwels met die komme blou reënwater en plate veldblomme is die jaarlikse lentepieknik gehou. Dit was in die tyd voordat die wit duine toegegroeï is deur Port Jackson en rooikransbome. Tussen die duine was daar kleivloerpannetjies waar die jongmense volkspele gehou of gedans het.⁽¹¹³⁾

Die jongmense van Kuilsrivier het gereeld bymekaargekom om musiek te maak. Elke Sondagaand het hulle by iemand anders se huis bymekaargekom om saam te sing.⁽¹¹⁴⁾ George de Villiers (seun van Abraham Pieter de Villiers en Anna Dorothea Wulff van Langverwacht) wat Saxenburg by Jan de Waal gekoop het, was die vader van die bekende

110 C. Greyvenstein: **Springbok Saga**, p. 40; Persoonlike mededeling van mev. J.H. Garbers (geb. Brink), 17.3.1992. (Volgens oorlewering het Koei Brink sy bynaam gekry, nie omdat daar heelwat koeie op hul plaas was nie, maar as gevolg van sy rugby-afrigter se woorde wanneer die spelers moes skrum: "Danie, jy is ook nes 'n koei, jy wil nie sak nie!")

111 **De Zuid-Afrikaan**, 18.1.1891 (Stellenbosch).

112 H. Heese: **Herfsblaar gooi 'n Kaapse draai**, p. 1; Persoonlike mededeling van mev. Baby Eksteen (geb. De Swardt), 2.4.1992.

113 J. Bosman: **Blomme van gister**, pp. 31-32, pp. 36-37; vergelyk E.E.K. Lowndes: **Everyday Life in South Africa**, p. 34.

114 Persoonlike mededeling van mev. Baby Eksteen (geb. De Swardt), 2.4.1992.

Die Bosman orkes van Bottelary wat dikwels opgetree het:
Agter (v.l.n.r.): Izak Petrus (1), Johannes Jacobus (2) en Frans Rhynard (3).
Middel (v.l.n.r.): Isak Daniel (4), Johannes Augustus (5) en Casparus (6).
Voor (v.l.n.r.): Izak Daniel (7) en Hendrik Josias Blanckenberg (8).
(Nommers (2), (7) en (8) was broers; terwyl nos. (3), (4), (5) en (6) broers was.)
(Foto: Stellenbosse Heemkring).

skryfster, Anna de Villiers. Sy kon nog onthou hoe haar oupa die jongmense die kadriele geleer het by die musiek gelewer deur haar pa, George, op sy viool, terwyl hy deur Maggie Villet, die dogter van die skoolhoof, op die klavier begelei is. Die De Villiers dogters het ook graag gesing, gewoonlik Stephen Foster liederes uit die **Globe Song Folio**.⁽¹¹⁵⁾

Sedert die aankoms in 1881 van die skoolhoof, Charles Villet en sy musikale vrou en kinders, is gereelde musiekkonserte in die skoolgebou aangebied.⁽¹¹⁶⁾ In die Vlaeberg wyk het die Vlaggebergsche Gewijden Zangvereniging in die tagtigerjare by geleentheid soos die afneem van die publieke eksamen opgetree.⁽¹¹⁷⁾ Ongelukkig is niks verder bekend van hierdie interessante vereniging nie.

In die Bottelarywyk het die Bosmans 'n orkes op die been gebring wat baie gesog was en dikwels by feesgeleentheid opgetree het. Soms het die jongmense, ook van Stellenbosch af, met perdewaens na die Bottelary gery om op die Bosmans se plaas Amandelkloof, soos Welgelegen 'n tyd lank bekend was, te gaan dans.⁽¹¹⁸⁾ Die Bosman orkes het bestaan uit die vioolspelers, Izak Petrus Bosman, oftewel Vaal Sakkie; Johannes Jacobus (Jan) Bosman (1856-1924); Frans Rhynard (Fanie) Bosman (1844-1918) en Izak Daniël Bosman (1844-1918). (Laasgenoemde was van die vyfde geslag Bosmans van die plaas Welgelegen.) Nog 'n lid van die Bosman orkes was die kleurryke Casparus Johannes (Caspaas) Bosman (1847-1933). Die basvioolspeler was Johannes Augustus Bosman, oftewel, oom Jan Varkhok (1840-1921). (Sy eienaardige bynaam het na sy plaas Varkhok verwys, tans bekend as Hartenberg.) Die twee Bosmanseuns (jonger broers van Johannes Jacobus) wat ook in die orkes gespeel het, die een 'n driehoekie en die ander 'n kitaar, was Izak Daniël Bosman (1859-1929) en Hendrik Josias Blankenberg Bosman (1862-1945), later bekend as Oom Hennie Dokter.⁽¹¹⁹⁾

115 F. Smuts (red.): **Stellenbosch drie eeue**, p. 342.

116 **De Zuid-Afrikaan**, 19.11.1881 (Kuilsrivier: Instrumentaal en Vokaal Concert).

117 **De Zuid-Afrikaan**, 13.3.1883 (Vlaggeberg).

118 F. Smuts (red.): **Stellenbosch drie eeue**, p. 345.

119 S. de Kock: **Die Bosmans van Suid-Afrika, 1707-1965**, pp. 197. (Die musiektalent van hierdie Bosmans is oorgedra na 'n volgende geslag, want een van die vioolspelers in die orkes, Izak Daniël Bosman van Welgelegen, se seun was Jan Gysbert Bosman (24.2.1882-21.5.1957) wat onder die naam Vere Bosman di Ravelli aan die begin van die twintigste eeu

Vere Bosman di Ravelli (Jan Gysbert Bosman), die bekende konsertpianis wat aan die begin van die twintigste eeu in Suid-Afrika en Europa opgetree het.
(Foto in besit van dr. Piet Bosman, Stellenbosch).

Die klein, beskeie gemeenskappie van Kuilsrivier het 'n verstommende oes belangrike skrywers opgelewer. Op Saxenburg het Anna de Villiers grootgeword, die skryfster van historiese romans soos **Die wit kraai** (1938) en **Hercule des Pres** (1947).⁽¹²⁰⁾ Verder was daar die Bosmans wie se kreatiwiteit van die eerste geslag Bosmans van Kuilsrivier en die Bottelary na volgende geslagte oorgedra is. Afgesien van die Afrikaanse letterkundige, dr. F.C.L. Bosman, 'n direkte afstammeling van die Welgelegen-Hazendal-Bosmans, is Herman Charles Bosman, die beroemde Engelse kortverhaalskrywer van Suid-Afrika op 5 Februarie 1905 in Kuilsrivier gebore.⁽¹²¹⁾ Ander skrywers wat tot 1905 in en om Kuilsrivier gebore is, was Hester Heese (die dogter van die bouer Willem de Swardt en Johanna Adriana Bosman, die niggie van Jan Slagter Bosman) wat in die historiese huis De Kuilen, ook The Homestead genoem, grootgeword het.⁽¹²²⁾ Nog 'n talentvolle Bosman was Susanna Johanna Elizabeth Bosman, een van die vyftien kinders van Jacob Izak Bosman van Kuilsrivier. Sy het in 1910, onder haar getroude van, Susanna van Hougenhouck Tulleken, die waardevolle resepteboek, die **Praktiese Kookboek** van mev. Van Tulleken uitgegee, 'n werk wat alle verkoopprekords in Suid-Afrika tot in daardie stadium oortref het.⁽¹²³⁾

Die skrywers, Marie Linde, Elisabeth Eybers en J.H.H. de Waal, is weliswaar nie in Kuilsrivier gebore nie, maar hulle het direkte familiebande met die Bosmans van die Bottelary. Marie Linde, wie se probleemroman **Onder bevoorregte mense** in 1925 verskyn het, was die skrywersnaam van Elizabeth Johanna Bosman, die kleindogter van Petrus

as komponis, digter, maar veral as konsertpianis in Suid-Afrika en later in Europa naam gemaak het as Chopin vertolker. Vergelyk *Ibid.*, p. 199.)

120 J.C. Kannemeyer: **Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur I**, p. 294.

121 S. de Kock: **Die Bosmans van Suid-Afrika, 1707-1965**, p. 179; H.C. Bosman: **A Cask of Jerepigo**, p. 21; pp. 76-79; V. Rosenberg: **The Life of Herman Charles Bosman**, p. 15. (Van die ou inwoners van Kuilsrivier ontken ten sterkste Rosenberg se bewering, naamlik dat Jacob Abraham Bosman van Kuilsrivier nie Herman Charles se wettige vader was nie. Hulle verwys na die ooglopend liefdevolle verhouding tussen Herman Charles Bosman se ouers toe hulle as jonggetroude paartjie op Kuilsrivier gewoon het: volgens persoonlike mededelings van mev. Rina Esterhuyse (gebore De Villiers), 13.3.1992 en Anna de Villiers (gebore Gerrits), 16.3.1992. Vergelyk ook S. de Kock: **Die Bosmans van Suid-Afrika, 1707-1965**, p. 180.)

122 C. Lohann (samest.): **Herfsblaas gooi 'n Kaapse draai**, p. 1; Persoonlike mededeling van mev. Baby Eksteen (geb. De Swardt), 2.4.1992.

123 D. Serfontein: **Galery van reënmakers**, pp. 62-63.

Zevenfontein of "Die Erf", soos dit ook genoem is, wat ook aan Pieter de Waal behoort het en waar sy ouers, Arend en Maria Margaretha de Waal tot 1866 gewoon het. Die woonhuis op die plaas Langverwacht het aan die begin van die twintigste eeu afgebrand. (Kaapse Argiefbewaarplek, E 2436).

Wilhelmus Johannes Bosman van Rozendal wie se gedigte na sy dood vir sy kinders privaat gedruk en uitgegee is. (Vergelyk Hoofstuk 7.)⁽¹²⁴⁾ Elisabeth Eybers, een van die grootste digters in Afrikaans, is eweneens 'n kleindogter van P.W.J. Bosman, terwyl hy, op sy beurt 'n agterkleinkind van die Bosmans van Welgelegen was wat reeds in 1773 tot 1814 gedigte geskryf het wat versamel is in *Die Verseboek van die Bosmans*. Nog 'n agterkleinkind van hierdie Bosmans van Welgelegen was die baanbreker-Afrikaanse skrywer, J.H.H. de Waal, skrywer van *Johannes van Wyk* (1904) en *Die tweede Grieta* (1912). In die biografie van sy vader, *Die lewe van David Christiaan de Waal*, het hy die lewe van die De Waal seuns op die plaas Langverwacht teen die middel van die negentiende eeu beskryf.⁽¹²⁵⁾

Die De Waals van Langverwacht en Saxenburg

Nadat Pieter de Waal in 1829 die plaas Langverwacht gekoop het, was die De Waals tot met die verkoop van die plaas in 1903 van die gesiene inwoners van die Kuilsrivierse gemeenskap. Die twaalf De Waal kinders van Langverwacht was besonder bekwaam. Pieter de Waal is beskryf as "godsdienstig aangeleg, welwillend en van verhewe karakter". Maar hy was ook 'n streng man: "veeleisend, ongeduldig en kortgebonde van humeur". Dalk was dit juis as gevolg van hierdie eienskappe dat veral sy sewe seuns op verskillende terreine 'n sukses van hul lewens gemaak het.⁽¹²⁶⁾

Sy oudste seun, Daniël (bekend as Neef Danie) het op Veelverjaagd (tans La Provence) in die Vlaebergwyk geboer en het daar, veral as voorsitter van die skoolkomitee, 'n leidende rol gespeel. Hy het sy plaas in sy kort leeftyd tot sy dood op 48-jarige ouderdom, tot 'n modelplaas opgebou. Sy wyn-, graan- en vrugteoes was jaar na jaar van die grootste in die Stellenbosse distrik.⁽¹²⁷⁾

124 S. de Kock: **Die Bosmans van Suid-Afrika, 1707-1965**, p. 176; Geslagsregister van die Bosmans in besit van dr. P.J. (Piet) Bosman van Stellenbosch.

125 S. de Kock: **Die Bosmans van Suid-Afrika, 1707-1965**, p. 179; J.C. Kannemeyer: **Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuurstudie I**, pp. 154-155.

126 J. van Lingen (pseud. vir J.H.H. de Waal): **De Waal geslag**, p. 16.

127 **Het Volksblad**, 10.4.1884 (In Memoriam: Daniel de Waal).

'n Volgende seun, Pieter, het, ten spyte van net 'n paar jaar formele skoolonderrig, die eienaar van die plaas Uiterwyk in die Stellenboschkloof geword. In 1894 het hy Lid van die Wetgewende Vergadering vir Stellenbosch (en Kuilsrivier) geword. Arend het weer naby Somerset-Wes gaan boer op die plaas Druk-mij-niet en was lid van die afdelingsraad en die skoolkomitee.

Die derde oudste seun, Adriaan Jacobus, het op 25 Junie 1870 die plaas Langverwacht van sy pa gekoop vir £1 500. Hy het ook later Zevenfontein (genoem "De Erf") langsaan bygekoop vir £600. Adriaan het die Kuilsrivierse gemeenskap gedien deur, onder andere, in die skoolraad en kerkraad te dien totdat hy in 1903 sy plaas vir £30 000 verkoop het toe tin ontdek is.⁽¹²⁸⁾

Jan Christoffel, vernoem na sy oom, die briefskrywer-De Waal van Saxenburg, het Kuilsrivier in 1866 verlaat en in die Smithfield distrik gaan woon. Hy was sestien jaar lank lid van die Vrystaatse Volksraad.⁽¹²⁹⁾

Die volgende seun was David Christiaan. Hy het 'n groothandel-ysterwaresaak in Kaapstad begin, was later lid van die stadsraad, en burgemeester van die Kaap. De Waal park in Kaapstad is na hom vernoem. Byna twintig jaar lank, tot 1903, was hy Lid van die Wetgewende Vergadering vir Piketberg. Hy was die vader van Jan Hendrik Hofmeyr de Waal, self later Volksraadslid vir Piketberg, maar beter bekend as die Afrikaanse skrywer J.H.H. de Waal.⁽¹³⁰⁾

Die jongste seun van Pieter de Waal van Langverwacht was Hermanus Albertus (Manie), wat later 'n boer in die Paarl distrik geword. 'n Kosbare familie-erfstuk van die Bosman-de Waal familie, Die Verseboek van die Bosmans, was in die besit van Manie de Waal en sy

128 J. van der Bijl: Eienaars van erwe in die dorp Stellenbosch (1693-1860) en eienaars van plase in die distrik Stellenbosch, p. 71; J. van Lingen (**pseud. vir J.H.H. de Waal**) **De Waal geslag**, p. 27, pp. 35-36.

129 J. van Lingen (**pseud. vir J.H.H. de Waal**): **De Waal geslag**, p. 37.

130 J. van Lingen (**pseud. vir J.H.H. de Waal**): **De Waal geslag**, pp. 43-45.

nageslag.⁽¹³¹⁾

Die Verseboek van die Bosmans

Die twaalf De Waal kinders van Langverwacht se ouma, Maria Margaretha de Waal (geb. 20.1.1778), was ook 'n uitsonderlik intelligente vrou. Sy was die dogter van Isaac Pieter Bosman, die stamvader van Welgelegen in die Bottelary en sy vrou Susanna (gebore De Villiers).

Maria Margaretha se tydverdryf was om te dig. Haar kleinseun, J.H.H. de Waal, het beweer dat 'n menigte van haar pennevrugte in besit van haar afstammeling was.⁽¹³²⁾ In die skrywer hiervan se navorsing en navraag onder die De Waals en Bosmans was daar wel afstammeling wat bewus was van haar digterstalent, maar die manuskripte van haar gedigte het skynbaar verlore gegaan.

Op 18 Augustus 1891 het 'n brief in **De Zuid-Afrikaan** verskyn onder die opskrif "Dichtvuur". Daarin het Maria Margaretha se seun, Jan de Waal van Saxenburg, verklaar dat hy nie die skrywer was van die gediggies in **De Zuid-Afrikaan** wat deur 'n sekere J.d.W. ingestuur is nie. Jan de Waal het verder erken dat, "...hoewel ook ik aan 't dichten doe, gezegde stukken uit mijn pen niet zijn gevloeid."⁽¹³³⁾ Die hoop het dus bestaan dat sommige van Jan de Waal se gedigte ook êrens bewaar gebly het. In die Stellenbosse Heemkring se versameling Manuskripte en Dokumente is vyf van Jan de Waal se gedigte opgespoor. Hierdie gedigte is deur 'n broer- of susterskind oorgeskryf, soos afgelei kon word uit die woorde, "Door Oom Jan geschryf", by elkeen.⁽¹³⁴⁾

Ook by die Stellenbosse Heemkring is sewe van Maria Margaretha de Waal se gedigte wat sy, as bejaarde vrou, in die vyftiger- en sestigerjare van die negentiende eeu geskryf het. Wat

131 J. van Lingen (pseud. van J.H.H. de Waal): **De Waal geslag**, pp. 58-59.

132 J. van Lingen (pseud. vir J.H.H. de Waal): **De Waal geslag**, p. 13.

133 **De Zuid-Afrikaan**, 17.9.1891 ("Dichtvuur").

134 Stellenbosse Heemkring: Dokumente, De Waal.

veral belangrik was, was die twee manuskripte in haar eie handskrif, asook fotostatiese kopieë van drie gedigte uit Die verseboek van die Bosmans en 'n afskrif van 'n praatjie wat dr. D.W. (Dawid) de Villiers op 29 Augustus 1970 voor die Heemkring gelewer het oor hierdie handgeskrewe Verseboek. Hierdie ontdekking het aanleiding gegee tot verdere soektogte totdat hierdie waardevolle kultuur-historiese erfstuk in die boekery van die Drakensteinse Heemkring in die Paarl opgespoor is.⁽¹³⁵⁾

Vir die doel van hierdie studie is 'n letterkundige analise en waardebeoordeling van die Bosman en De Waal gedigte nie van pas nie. Ook 'n kerkhistoriese studie van die talle gedigte in Die verseboek van die Bosmans, geskryf op die "stem" (dit wil sê, die melodie) van sekere Nederlandse gewyde liederes, of van die 33 gedigte gebaseer op preke in die Stellenbosse kerk of gedeeltes uit **Die Bybel**, val buite die raamwerk van hierdie studie.

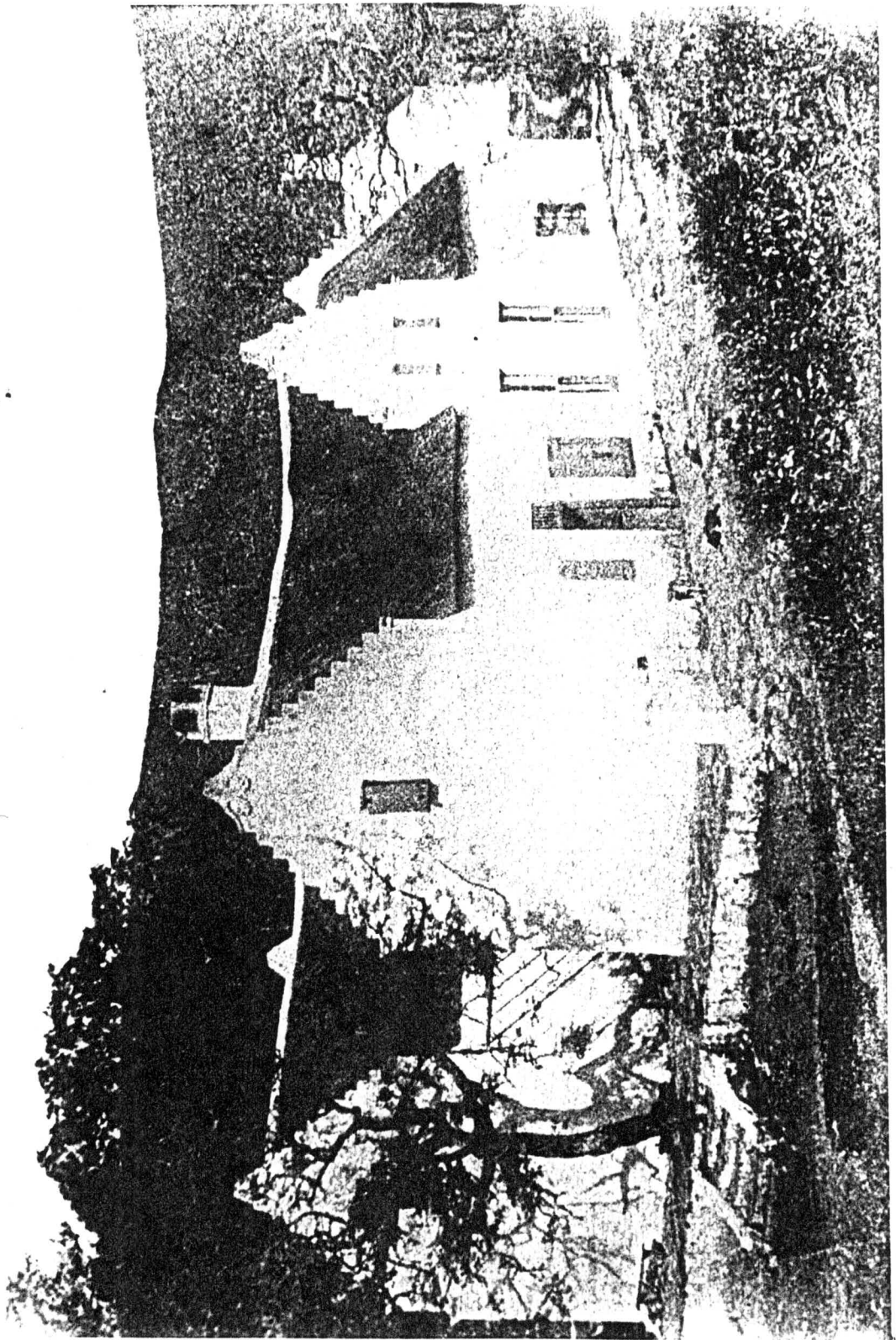
Wat besonder insiggewend vir Kuilsrivier is, is die feit dat, in 'n tydperk toe die gemeenskap as geheel ten onregte geringgeskat is deur iemand soos die SGO, dr. Langham Dale, wat gereken het dat die bevolking van "a low character" was, het hierdie begaafde familie mekaar reeds jare lank geïnspireer en aangespoor deur hul gedigte.⁽¹³⁶⁾

Die eerste 59 gedigte in die Verseboek (pp. 3 - 205) is klaarblyklik uit die pen van Susanna Bosman (geb. De Villiers), die vrou van Isaak Bosman, van die plaas Welgelegen in die Bottelary. Afgesien van die gedigte na aanleiding van preke wat sy in die Stellenbosse kerk gehoor het, en talle gedigte op die melodie van psalms en gesange, gedigte na aanleiding van die dood van haar jaar-oue dogtertjie, Rachel Elizabeth op 10 September 1773 (die vroegste gedig in die versameling), het sy op 23 Maart 1793 'n interessante gedig, bestaande uit veertien strofes geskryf, getiteld, "Lied om onse hedendaagse Toestand om Vrede te bevorderen".⁽¹³⁷⁾ (Sien Bylae A.)

135 Stellenbosse Heemkring: Dokumente, De Waal: Gedigte, 247 en 249 en Bosman gedigte, 251-268; Drakensteinse Heemkring: Die verseboek van die Bosmans.

136 SGE 5/7 Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched: L. Dale - Koloniale Sekretaris, 3.2.1862, p. 251.

137 Die verseboek van die Bosmans, pp. 32-36. (Volgens dr. G.G. Cillié, wat ook in besit van 'n kopie van die verseboek is, en 'n studie gemaak het van die verskillende gewyde liederes wat as patroon gebruik is, is dit onwaarskynlik dat hierdie gedigte werklik deur die familie

Die agterkant van die woonhuis op Welgelegen in die Bottelary waar die Bosmans geslagte lank gewoon het. Hierdie foto is ongeveer 1880 geneem voordat die huis verander, die interessante trappiesgewels is afgebreek en die rietdak met 'n sinkdak vervang is.
(Foto in besit van dr. P.J. Bosman, Stellenbosch).

Die enigste geskifte in die boek wat nie deur 'n vrou geskryf is nie, is die vyf aangrypende gebede deur Isaak en Susanna se ses en twintigjarige seun, Isaak. Hy het dit in 1788 geskryf toe hy by die Coperberg in Namakwaland was. Net soos feitlik al die gedigte, is hierdie gebede deurtrek van sterk geloof, en 'n mistieke Christusverering. Hy beklemtoon sy vroeë ydele lewe en spreek die hoop uit dat sy ouers ook aan sy broers en susters 'n "gedagt schrift" mag nalaat, want die "verlyding" op aarde het, volgens hom, gerys tot aan die "hoogste Top". In een van die gebede spreek hy die versugting uit dat God hom versterk sodat hy nie soos die "Heidenen" rondom hom sou word nie, "want ik ben onmagtig myn self in den toom te houden". Hy vra ook dat die Here hom moes help dat die "Hydenen" (sic) wat by hom woon, hom sou ondersteun en gehoorsaam sodat hy nie "toornig" sou word en in sy toorn Gods wet sou oortree nie. In nog 'n gebed vra hy die Here se seën sodat hy nie verder hoef rond te swerf om van sy "Schuldenaars" weg te kom nie. Twee jaar later, op 6 September 1790, is Isaak Bosman, terwyl hy nog êrens in Namakwaland was, "door een schielyke dood weggerukt". Die boek waarin hy sy vyf gebede neergeskryf het, was tussen sy persoonlike besittings wat sy ouers later ontvang het. Ten tyde van die oorskryf van die verseboek in 1814 het sy familie nog nie geweet hoe hy oorlede is nie. Volgens oorlewering in die Bosman familie is hy deur 'n slaaf vermoor.⁽¹³⁸⁾

Die volgende 48 gedigte in die versamelbundel is geskryf deur die Bosmans se dogter, Susanna Johanna wat met Petrus Johannes Schabord van die buurplaas Welgevonden (later deel van die plaas Klein Bottelary) getroud was. Sy het vir al haar kinders naamgedigte of akrostigone geskryf, dit wil sê, gedigte waarvan die eerste letter van elke reël die naam van die persoon uitspel, byvoorbeeld Isaak Petrus Schabord. 'n Baie interessante gedig in hierdie groep is "Lied over de gedrygte Strafte van God over het Land", geskryf aan die einde van Mei 1809 waarin verwys word na al die rampe wat die land getref het, 'n aanduiding dat hulle deeglik bewus was van sake buite hul familie en onmiddellike omgewing. Die kantaantekeninge by die gedig omskryf hierdie ellendes soos volg:

gesing is: persoonlike mededeling, 21.3.1992.)

138 Die verseboek van die Bosmans, pp. 207-213; Stamregister in P.J. Bosman van Stellenbosch se besit.

- "(a) in t jaar 1795 in Septbr ging ons land over met Capitulasie, en 1806, in January weder
- (b) drooge en schaarse jaaren hebben wy gehad 1801, 1805 en 1806
- (c) veele Naabestaande stierven aan de Galkoorts die regeerde aan
- (d) de Caap 1805 en 1806 in de voorjaar
- (e) de Kinderen die daaraan in meenigte stierven en veele bejaarte
- (f) namintlijk d. E.W. Heer v.d. Spuys die ook aan de Maasselen stierf die regeerde 1806 en 1807
- (g) namentlyk de maasselen
- (h) veele Stormwinden die wy gehad hebben in den begin van de maand October 1808
- (i) Die Opstand der heidenen den 27.28 Oct.
- (j) de ontzaggelyke Plasregen die nederviel op de 28. 29 May 1809 daar veele huizen door instorten en landeryen verspoelden en een groote klip van de paarlsberg neerstorte." ⁽¹³⁹⁾

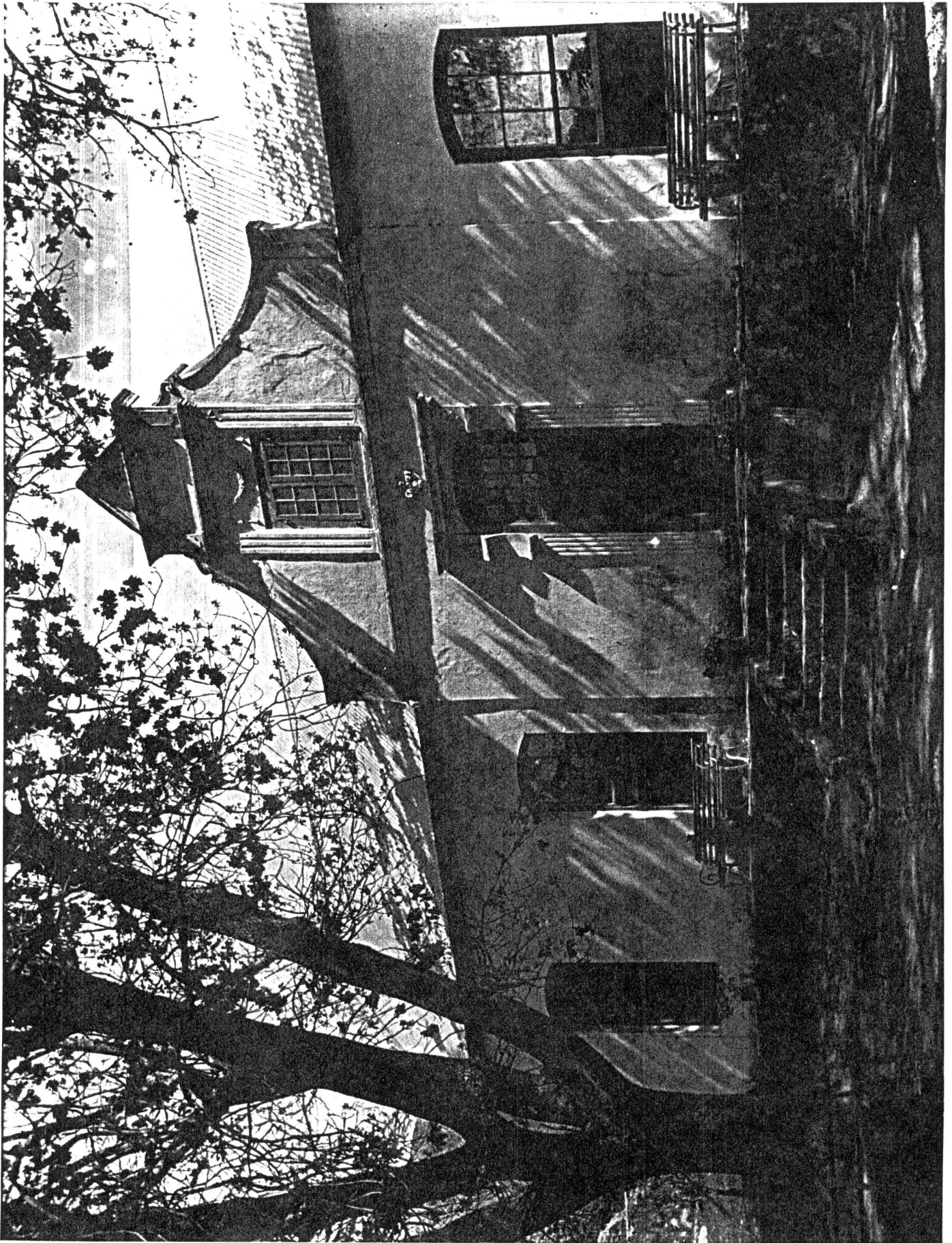
Veral van belang is die gedigte wat Susanna Schabord geskryf het na aanleiding van die aardbewings van 1809, 1810 en 1811. ⁽¹⁴⁰⁾

Dit is duidelik dat die susters, Susanna Johanna Schabord en Maria Margaretha de Waal, dikwels gevra is om gedigte te skryf op familieledes se verjaarsdae. Een so 'n gedig wat Susanna Johanna op 4 Oktober 1811 gedig het, spel die naam Hilletjie de Waal uit wat saam met haar suster, Elizabeth, en haar man, Laurens Janssens in hierdie tyd op die plaas De Kuilen gewoon het. ⁽¹⁴¹⁾ Net soos die ander gedigte in die bundel is haar gedigte deurdrenk van 'n verganklikheidsbewussyn. 'n Voorbeeld hiervan is "Lied om de Dood betyds te betragten", geskryf op 26 Maart 1811, ses dae na die dood van haar tienmaandeoue seuntjie,

139 Die verseboek van die Bosmans, pp. 224-228.

140 Die verseboek van die Bosmans, pp. 228-230, pp. 232-238, pp. 253-256.

141 Die verseboek van die Bosmans, p. 293.

Welgelegen, die plaas van die stamvader van die Kuilsrivier Bosmans, Isaak en Susanna (geb. De Villiers). Hierdie huis is gedateer 1813 en is gebou deur Jacobus Bosman, die seun van Isaak Bosman. Hierdie foto is omstreeks 1910 deur die bekende fotograaf, Arthur Elliot, geneem. (Kaapse Argiefbewaarplek: E 2438).

Hermanus Lambertus (Maani).⁽¹⁴²⁾

Die twee susters het boeke aan mekaar gestuur en dit dan bespreek. Op haar suster se versoek het Susanna Johanna op 18 Augustus 1811 haar indrukke van so 'n geestelike boek, **Jesus de waare Zondaars vriend**, weergegee in 'n gedig wat met die volgende woorde begin:⁽¹⁴³⁾

Op u versoek heb ik dit geschreeven
nu Zuster neemt deez' digtje aan
Al is de Styl nie hoog verhefen
De meening zult gy wel verstaan
Want ik heb veele bezigheeden
Het is in tusschentyd gedaan...

'n Aangrypende lang gedig, bestaande uit 28 agtreëlige strofes, na aanleiding van die dood van haar vader Isaak Bosman, het sy geskryf tot troos vir haarself, maar ook as 'n gedagtenis aan haar kinders sodat hulle kon sien hoe lank hul oupa gely het, "zonder tegen God te murmureeren".

In hierdie gedig vertel sy van haar vader se verskriklike pyn as gevolg van nierstene ("graveelpyn") en hoe haar vader, as gevolg van sy doofheid, nie meer hul trooswoorde kon hoor nie. Dan vervolg sy:

Dus schreven w'op de ley
Al dat wy hem wou zeggen
Maar dat kon niet geschied
Als hy van pyn moest leggen
Dan kon hy geen ligt zien

Als gy hem ging bezoeken
vond gy hem, dikwyls krank
Al ging g' in alle hoeken
Gy hoorde het Geklank
van Jammer en Ellenden
Zoo als hy schreude uit
Waar dat gy u moog wenden

142 Die verseboek van die Bosmans, pp. 246-250.

143 Die verseboek van die Bosmans, pp. 284-287.

Hoord gy dat naar geluid

Sy grootste vrees was dat hy, in sy pyn, in opstand sou kom teen God of in wanhoop sou verval.⁽¹⁴⁴⁾

Die laaste 26 gedigte in die boek is uit die pen van Maria Margaretha de Waal, die jongste dogter van die Bosman gesin van Welgelegen. Sy het ook, soos haar suster, naamgedigte vir elkeen van haar dertien oorlewende kinders geskryf.⁽¹⁴⁵⁾ Een van die interessantste gedigte uit haar pen is "Een Lied by Slaapeloosheid". (Sien Bylae A.)

Die laaste gedig in die boek is geskryf op 26 Junie 1814, terwyl die eerste gedig, klaarblyklik deur die samesteller (waarskynlik Maria Margaretha, hoewel dit nie haar eie handskrif is nie), op 19 April 1812 geskryf is. Die eerste strofe van hierdie inleidingsgedig lui soos volg:⁽¹⁴⁶⁾

Ik ben tot digten onbekwaamd
Zoo ziet het alles hier tezaam
Getrokken ook alzoo byeen
Zoo in het Stil voor my alleen

Maria Margaretha, op vyftienjarige ouderdom getroud met die agtienjarige Arend de Waal, se jonggetroude lewe moes nie maklik gewees het nie: veertien kinders waarvan die eerste as baba oorlede is en 'n man wat drie keer insolvent verklaar is: in 1803, 1814 en in 1817. Toe hul kinders uit die huis is en hulle reeds in hul sestigerjare was, het Arend sy plasie, Modderfontein, aan sy seun Koos verkoop en moes hulle twee by hul seun en sy gesin in die huis woon. Vir albei was hul afhanklike posisie later ondraaglik. Hul oudste seun, Pieter, het hulle daar gaan haal om in 'n paar buitekamers op Langverwacht te gaan woon. Daar het hulle al twaalf kinders van Pieter en sy vrou, Susanna Geertruida (geb. Louw) sien grootword. Op 29 Oktober 1861 is Arend oorlede en op 2 Julie 1866 sy vrou, Maria

144 Die verseboek van die Bosmans, pp. 314-324.

145 Die verseboek van die Bosmans, pp. 356-362.

146 Die verseboek van die Bosmans, pp. 1-2, pp. 177-380.

Margaretha, op 88-jarige leeftyd.⁽¹⁴⁷⁾

Hoewel Maria Margaretha de Waal en haar Bosman verwante uit die negentiende eeu se gedigte nie voorgee om letterkundige meriete te hê nie, is die optekening en die bestaan van 'n versameling gedigte soos Die Verseboek van die Boesmans 'n bewys van die mate van godsdienssin, beskaafdheid, belesenheid en veral kunssinnigheid van mense uit 'n gewone plattelandse boeregemeenskap.⁽¹⁴⁸⁾

Sy het haar gedigte vir haar kinders en kleinkinders op Langverwacht geskryf, maar sekere waarhede behou hul geldigheid. Op 10 Mei 1856, op haar 76ste verjaardag het sy vir haar kleinkinders 'n gedig geskryf wat met die volgende twee strofes eindig:

Plant een boom zoo draagd het vrugt
Vruchten valt niet uit de lucht.
Die niet ploegen noch wil zaaijen
Daar de landen ledig staan
Zal maar doorn en distel maaijen
Vyg noch druiven groeidt er aan.

Aan de Vruchten wordt bekend
Wat men op de boomen end.
Zoo moet ons gedrag ook toonen
Wat er woondt in ons gemoed.
God zal kwaad met straf beloonen
Maar de deugd met Hemels goed.

Dit is mense soos hierdie De Waals en Bosmans wat die ruggraat van 'n gemeenskap uitmaak.

147 J. van Lingen (pseud. vir J.H.H. de Waal): **De Waal geslag**, pp. 12-13.

148 Stellenbosse Heemkring: Dokumente no. 259.

HOOFSTUK 11

SLOT

In die geskiedenis van die gemeenskap en dorpie wat uit die Kompanjiespos by De Kuilen ontwikkel het, is die belangrikheid van doeltreffende kommunikasieverbindings duidelik waarneembaar. Dit was die behoefte van die osse wat alle reisigers genoop het om aan die oewers van die Kuilsrivier uit te span voor of na die uitmergelende rit oor die sandduine van die Kaapse Vlakte.

Die voltooiing van die hardepad in 1845 het ontwikkeling meegebring. Die verkeer op die pad het met rasse skrede toegeneem. Dit was veral die daaglikse uitspanning van die omnibusse tussen Stellenbosch en die Kaap, asook die reisigers uit Hottentots-Holland en die Overberg wat welkome klandisie van Kuilsrivier se drie herberge was.

Ongelukkig het die aanbou van die spoorlyn in 1862 nie vir Kuilsrivier, soos vir Twaalf Mylpaal (die latere Bellville), vooruitgang gebring nie. Eers na jarelange verhoë by monde van die plaaslike Lede van die Wetgewende Vergadering is die spoorweggeriewe verbeter.

Gebeure van landwyse omvang soos die Anti-bandiete-agitasie van 1849 tot 1850, die aandeel van Cecil John Rhodes aan die Jameson-inval in 1896 en die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) het ook die mense van Kuilsrivier geraak.

In die optekening van die geskiedenis van 'n gemeenskap soos Kuilsrivier is die verantwoordelikheid om objektief te wees besonder moeilik. Die mense wie se name êrens in die annale opgeteken is, was gewoonlik net binne die gemeenskap bekend - of berug. Wanneer die talle hofsake vir "drunk and disorderly" gedrag in Kuilsrivier se Main Road in die hofverslae nagelees word, moet onthou word dat dit die enkeles was in 'n gemeenskap waarvan die meerderheid inwoners kuis en godvresend was en Sondag na Sondag na die kerk van Sarepta, Durbanville of Stellenbosch gegaan het, sonder dat hulle name iewers neergeskryf is.

Gelukkig was **De Zuid-Afrikaan** se korrespondent van Kuilsrivier baie ywerig en ook onwrikbaar lojaal teenoor sy dorp. Die gemeenskap se betrokkenheid by die skool en kerk se werksaamhede het gelei tot die oprigting van 'n nuwe skoolgebou in 1897 en die stigting van 'n eie gemeente in 1903.

Die ontdekking in 1903 van tinneerslae op Langverwacht en in die Bottelaryberg het nie die verwagte vooruitgang meegebring nie. Teen 1905 het Kuilsrivier steeds bestaan uit die Main Road met twee hotelle, die skool, die NG-kerkgebou en 'n paar sakeondernemings en kleinboewes aan weerskante van die hoofstraat.

BRONNE

I BOEKE

ALBERTYN, A.P.: 'n Ekonomiese ondersoek van sekere aspekte van die groenteboerdery op die Kaapse Vlakte en Kuilsrivier (Ongepubliseerde M Sc in Landbou-tesis, US, 1941).

ANDERSSON, N.J.: *Een Reis om de Wereld met het Zweedsche Oorlogsfregat Eugenie*. Groningen 1864.

ANON.: *Gleanings in Africa: Exhibiting a faithful and correct View of the Manners and Customs of the Inhabitants of the Cape of Good Hope, and surrounding Country*. London, 1806.

ANON.: *Vergissmeinnicht der Rheinischen Missions-Gezellschaft auf Anlaz der Jubelfeier in Jahr 1878*. Barmen, 1879.

AUCAMP, J.C.: *Geskiedenis van die sagtevrugtebedryf in die Kaapkolonie, 1886-1896* (Ongepubliseerde MA-tesis, US, 1982).

BARNARD, A.: *The Letters of Lady Anne Barnard to Henry Dundas from the Cape and Elsewhere, 1793-1803, together with her journal into the interior and certain other letters* (edited by A.M.L. Robinson). Cape Town, 1973.

BARROW, J.: *Travels into the Interior of Southern Africa, I*. London, 1806.

BLOUNT, E.: *Notes on the Cape of Good Hope made during an Excursion in that Colony in the year 1820*. London, 1821.

BÖESEKEN, A.J.: *Die kommissarisse aan die Kaap, 1657-1700* (Ongepubliseerde MA-tesis, US, 1936).

- BÖESEKEN, A.J.: **Die Nederlandse Kommissarisse en die 18e eeuse samelewing aan die Kaap. (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1943, II, Kaapstad, 1944).**
- BÖESEKEN, A.J.: **Jan van Riebeeck en sy gesin. Kaapstad, 1974.**
- BÖESEKEN, A.J.: **Nederlandsche Commissarissen aan de Kaap, 1657-1700. 's Gravenhage, 1938.**
- BÖESEKEN, A.J.: (later DE WET, G.C.) (reds.): **Resolusies van die Politieke Raad, 1651-1715, (Suid-Afrikaanse Argiefstukke, Kaap, nos. 1-4, Kaapstad, 1957-1962).**
- BÖESEKEN, A.J.: **Simon van der Stel en sy kinders. Kaapstad, 1964.**
- BÖESEKEN, A.J.: **Slaves and Free Blacks at the Cape, 1658-1700. Cape Town, date of copyright 1971.**
- BOSMAN, F.C.L.: **Drama en toneel in Suid-Afrika, 1652-1855 I. Amsterdam, 1928.**
- BOSMAN, H.C.: **A Cask of Jerepigo. Third edition. Cape Town, 1991.**
- BOSMAN, J.: **Blomme van gister. Johannesburg, datum van uitgawe onvermeld.**
- BOSMAN, P.W.: **Nagelaten Gedichten van P.W. Bosman, uitgegeven tot aandenken voor de familieleden (Niet in den handel). Kaapstad. 1894.**
- BOTHA, C.G. (red.): **Collectanea (VRV 5). Kaapstad, 1924.**
- BOTHA, H.C.: **Die rol van Christoffel J. Brand in Suid-Afrika, 1820-1854 (Ongepubliseerde MA-tesis, Unisa, 1973).**

- BOTHA, H.C.: *Die rol van John Fairbairn in Suid-Afrika* (Ongepubliseerde D Litt et Phil-proefskrif, Unisa, 1979).
- BREDEKAMP, H.C.: *Van veeverskaffers tot veewagters* (Publikasiereeks C4. Die Wes-Kaaplandse Instituut vir Historiese Navorsing, UWK, Bellville, 1982).
- BREITENBACH, J.J.: *The Development of the Secretaryship under John Montagu*. (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1959, II, Kaapstad, 1960).
- BUNBURY, C.F.J.: *Journal of a Residence at the Cape of Good Hope with Excursions into the Interior*. London, 1848.
- BURCHELL, W.J.: *Travels in the Interior of Southern Africa, I*. (Reprinted from the original edition of 1822-4 with some additional material.) London, 1953.
- BURMAN, J.: *Early Railways at the Cape*. Cape Town, 1984.
- BURMAN, J.: *Trails and Walks in the Southern Cape*. Cape Town, 1980.
- BURMAN, J.: *Wine of Constantia*. Cape Town, 1979.
- BÜTTNER, J.D.: *John Daniel Büttner's Account of the Cape. Brief Description of Natal, Journal Extracts on East Indies* (edited by G.S. Nienaber and R. Ravenhart). Cape Town, 1970.
- CAMPBELL, J.: *Travels in South Africa*. Cape Town, 1974 (Africana Collectanea, XLVII).
- CHAMBERS, W. and R.: *Four Months in Cape Colony*. Place and date of publication unknown.
- CRAVEN, D.: *Oubaas Mark*. Johannesburg, datum van voorwoord 1959.

DALE, L.: **Mrs Dale's Diary, 1857-1872** (edited by J. Murray). Cape Town, 1966.

DALEBOUDT, H.M.: **Sir Thomas Muir en die onderwys in Kaapland tydens sy bestuur as Superintendent-Generaal van Onderwys, 1892-1915** (Ongepubliseerde DEd-proefskrif, US, 1942).

DAVIS, J.D.: **Davis Dictionary of the Bible**. Grand Rapids, Michigan, 1972.

DE KOCK, W.J., KRÜGER, D.W. en BEYERS, C.J. (reds.): **Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek**, vyf dele. Kaapstad, 1968, 1972, 1977, 1981 en 1987.

DE KOCK, S. (bygestaan deur BOSMAN, F.C.L. en BOSMAN, P.D.): **Die Bosmans van Suid-Afrika, 1707-1965**. Pretoria, datum van voorwoord 1968.

DE LA CAILLE, N.L.: **Travels at the Cape, 1751-53**. (An annotated translation of *Journal Historique du Voyage Fait au Cap de Bonne Espérance*.) Cape Town, 1976.

DE VILLIERS, A.J.D.: **Die Hollandse Taalbeweging in Suid-Afrika** (Annale van die Universiteit van Stellenbosch, 1936).

DE VILLIERS, C.C.: **Geslagsregisters van die ou Kaapse families, drie dele** (hersien, omgewerk en aangevul deur C. Pama). Kaapstad, 1966.

DE VILLIERS, D.P.: **A History of the De Villiers Family**. Cape Town, 1960.

DE WAAL, J.C.: **Die herinneringe van J.C. de Waal** (geredigeer deur K. Schoeman). Kaapstad, 1986.

DUMINY, J.P.: **Twilight over the Tygerberg**. Salt River, 1979.

DU PLESSIS, A.J.: **Die geskiedenis van die graankultuur in Suid-Afrika tydens die eerste eeu, 1652-1752** (Ongepubliseerde MA-tesis, US, 1929).

- DU PLESSIS, J.: **A History of Christian Missions in South Africa**. New York, 1911.
- DU TOIT, P.S.: **Onderwys in Kaapland, 1652-1975**. Tweede hersiene uitgawe. Pretoria, 1976.
- ELPHICK, R.: **Kraal and Castle: Khoikhoi and the Founding of White South Africa**. New Haven, 1977.
- EWART, J.: **James Ewart's Journal, covering his Stay at the Cape of Good Hope (1811-1814)**. Cape Town, 1970.
- GILIOMEE, H. en ELPHICK, R. (red.): **'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652-1820**. Kaapstad, 1982.
- GOBREGTS, J.F.G.: **Die Anti-Bandiete-Agitasie aan die Kaap** (Ongepubliseerde MA-tesis, US, 1937).
- GODÉE MOLSBERGEN, E.C.: **Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse tijd, I**. 's-Gravenhage, 1916.
- GRUNDLINGH, M.A.S.: **The Parliament of the Cape of Good Hope, with Special Reference to Party Politics, 1872-1910**. (*Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1969, II, Johannesburg, 1973).
- HARINGTON, A.L.: **Sir Harry Smith - Bungling Hero**. Cape Town, 1980.
- HATTERSLEY, A.F.: **The Convict Crisis and the Growth of Unity: Resistance to Transportation in South Africa and Australia, 1848-1853**. Pietermaritzburg, 1965.
- HEESE, H.F.: **Groep sonder grense** (Die rol en status van die gemengde bevolking aan die Kaap, 1652-1795). Bellville, 1984.

HUGO, A.M. en VAN DER BIJL, J.: **Die kerk van Stellenbosch, 1686-1963.** Kaapstad, 1963.

HULSHOF, A.: **H.A. van Reede tot Drakenstein: Journaal van zijn verblijf aan de Kaap.** Utrecht, 1941.

J.W. (pseud. vir J.H.H. de Waal): **Die lewe van David Christiaan de Waal.** Kaapstad, 1928.

JANSE VAN RENSBURG, J.I.: **Die lewe en werk van sir Langham Dale, 1859-1892** (Ongepubliseerde D Ed-proefskrif, US, 1943).

JEFFREYS, M.K. (red.): **Kaapse Plakkaatboek, ses dele.** Kaapstad, 1944.

KANNEMEYER, J.C.: **Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur, I.** Kaapstad, datum van kopiereg 1978.

KILPIN, R.: **The Parliament of the Cape.** London, 1938.

KOLBE, P.: **Naauwkeurige en Uitvoerige Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop,** twee dele. Amsterdam, 1727.

KRAUSS, F.: **Travel Journal / Cape to Zululand. Observations by a Collector and Naturalist, 1838 - 40** (edited by O.H. Spohr). Cape Town, 1973.

KRÜGER, D.W.: **Paul Kruger,** twee dele. Johannesburg, 1963.

LEIBRANDT, H.C.V. (ed.): **Letters and Documents Received,** two volumes. Cape Town, 1896 and 1898 (Precis of the Archives of the Cape of Good Hope).

LEIBRANDT, H.C.V. (ed.): **Requesten (Memorials), 1715 - 1806,** two volumes. Cape Town, 1905 (Precis of the Archives of the Cape of Good Hope).

LE ROUX, G.A.: Europese oorloë en die Kaap, 1652-1795 (Ongepubliseerde MA-tesis, US, 1941).

LOHANN, C. (samest.): **Herfsblaar gooi 'n Kaapse draai. 'n Huldigingsbundel aan Hester Heese - skrywer en mens.** Kaapstad, 1991.

LOUW, P.K.: Landbou en veeteelt in die Kaapkolonie, 1795-1806. (Ongepubliseerde MA in Landbou-tesis, US, 1948).

LOWNDES, E.E.K.: **Every-day Life in South Africa.** London, 1900.

MALHERBE, D.F. du T.: **Stamregister van die Suid-Afrikaanse volk.** Stellenbosch, 1966.

MARAIS, N.J.: Die voorsiening en administrasie van Kleurlingonderwys in Kaapland, veral sedert 1910 (Ongepubliseerde M Ed-tesis, US, 1955).

MASSON, F.: **An Account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern Parts of Africa; undertaken for the Discovery of new Plants, towards the Improvement of the Royal Botanical Gardens at Kew.** Place and date of publication unknown.

MIKRO: **Hy koop toe vir hom 'n pen: C.H. Kühn, 'n Outobiografie.** Johannesburg, 1968.

MITCHEL, J.: **Jail Journal.** Dublin, 1914.

MOL, E. (ed.): **Proceedings of a Symposium on Coastal Lowlands of the Western Cape: March, 19-20, 1981.** University of Western Cape, 1981.

MORKEL, P.R.: Ondersoek na die boerderystelsels in die agro-ekonomiese streke van Wes-Kaapland (Ongepubliseerde M Sc in Landbou-tesis, US, 1959).

- MOSSOP, E.E. (red.): **Joernale van die landtogte van die edele vaandrig Olof Bergh (1682 en 1683) en die vaandrig Isaak Schrijver (1689).** (VRV, no. 12). Kaapstad, 1931.
- MOSSOP, E.E.: **Old Cape Highways.** Cape Town, date of publication unknown.
- MULLER, S.A.: **Die seinstelsel aan die Kaap** (Ongepubliseerde MA-tesis, US, 1992).
- MURRAY, M.: **Under Lion's Head.** Cape Town, 1964.
- MYNHARDT, C.F.: **Afrikaanse Bybelkonkordansie.** Agste uitgawe. Kaapstad, 1986.
- NELL, W.L.: **Onderwys op Stellenbosch** (Ongepubliseerde M Ed-tesis, US, 1969).
- NEWMAN, W.A.: **Biographical Memoirs of John Montagu.** London, 1835.
- NOBLE, R.: **The Cape and its People by South African Writers.** Cape Town, 1869.
- PAMA, C.: **Die groot Afrikaanse familienaamboek.** Kaapstad, 1983.
- PARAVICINI DI CAPELLI, W.B.E.: **Reize in de binnen-landen Zuid-Afrika** (geredigeer deur W.J. de Kock). (VRV no. 46). Kaapstad
- PATERSON, W.: **Paterson's Cape Travels, 1777 to 1779** (edited by V.S. Forbes and J. Rourke). Johannesburg, 1980.
- PEARSE, G.E.: **The Cape of Good Hope, 1652-1833. An Account of its Buildings and the Life of its People.** Pretoria, 1956.
- PENZER, N.M.: **The Tin Resources of the British Empire.** London, 1921.

- PEROLD, I.S.: 'n Mangaanstudie van die gronde van die Kaapse Vlakte (Ongepubliseerde D Sc in Landbou-proefskrif, US, 1947).
- PUTZEL, J.P.: William Porter and Constitutional Issues at the Cape (Unpublished MA Thesis, UCT, 1942).
- RAUBENHEIMER, L.J.: Die ontwikkeling van onderwys aan kinders met epilepsie in die Republiek van Suid-Afrika, binne die raamwerk van die onderwysvoorsiening vir kinders met spesiale onderwysbehoeftes, twee dele (Ongepubliseerde D Ed-proefskrif, US, 1981).
- ROSE, C.: **Four Years in Southern Africa**. London, 1829.
- ROSENBERG, V.: **The Life of Herman Charles Bosman**. Cape Town, 1991.
- ROUX, P.E.: **Die verdedigingsstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oos-Indiese Kompanjie (1652-1759)**. Plek van uitgawe onbekend, datum van voorwoord 1925.
- SCHAPIRA, I.: **The Khoisan Peoples of South Africa**. London, 1960.
- SCHEEPERS-STRYDOM, C.J.: **Bellville: wordingsjare van 'n stad**. Goodwood, 1981.
- SERFONTEIN, D.: **Galery van reënmakers**. Kaapstad, 1986.
- SHAW, B.: **Memorials of South Africa**. Second Impression, Cape Town, 1970.
- SLEIGH, D.: Die buiteposte van die VOC aan die grense van die Kaapse nedersetting (1652 - 1707) (Ongepubliseerde MA-tesis, US, 1982).
- SMIT, A.P.: **Meetsnoere in lieflike plekke: Ned. Geref. Gemeente, Durbanville, 1826-1976**. Kaapstad, 1976.

- SMIT, J.J.: Die paaie, passe en rivieroorgange in Suid-Kaapland, 1806-1858 (Ongepubliseerde D Litt- et Phil-proefskrif, Unisa, 1974).
- SMITH, H.G.W.: **The Autobiography of Lieutenant-General Sir Harry Smith** (edited by G.C.M. Smith), two volumes. London, 1901.
- SMUTS, F. (red.): **Stellenbosch drie eeue**. Stellenbosch, 1979.
- SNYMAN, J.H.: Die Afrikaner in Kaapland, 1899-1902. (**Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis**, 1979, II, Pretoria, 1979).
- SPARRMAN, A.: **A Voyage to the Cape of Good Hope, I** (edited by V.S. Forbes). (VRS, second series, nr 6).
- SPIECTER, J.: **Er führet mich auf rechter Strasse**. Gutersloh, 1903.
- STANDER, E.: Die geografiese grondslag van melk- en groentevoorsiening vir Kaapstad (Ongepubliseerde D Phil in Geografie-proefskrif, US, 1950).
- STAVORINUS, J.S.: **Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop en Batavia, I**. Leyden, 1797.
- STRASSBERGER, E.: **The Rhenish Mission Society in South Africa, 1830-1950**. Cape Town, 1969.
- TAS, A.: **Dagboek, 1705-1706** (uitgegee deur L. Fouché en hersien deur A.J. Böeseken). (VRV, tweede reeks, no. 1). Kaapstad, 1970.
- THEAL, G.M.: **Records of the Cape Colony**, 20 volumes. London, 1901-1904.
- THEAL, G.M.: **History of South Africa**, 10 volumes. (Reproduced Facsimile Edition, Cape Town, 1964).

- THUNBERG, C.P.: **Travels in Europe, Africa and Asia, performed between the years 1770 and 1779**, two volumes. London, date of publication unknown.
- TILLEY, H.A.: **Japan, the Amoor, and the Pacific with Notices of other Places comprised in Voyage of Circum-navigation in the Imperial Russian Corvette, "Rynda" in 1858-1860**. London, 1861.
- TREDGOLD, A.: **Village of the Sea: The Story of Hermanus**. Second Edition, Cape Town, 1980.
- VALENTIJN, F.: **Beschrijvinge van die Kaap de Goede Hoop met de zaaken daar toe behoorende**, twee dele. (red. E.H. Raidt). (VRV, tweede reeks, nos. 2 en 4). Kaapstad, 1971-1973.
- VAN DER BIJL, J.: **Eienaars van erwe in die dorp Stellenbosch (1693-1860) en eienaars van plase in die distrik Stellenbosch (1680-1860)** (Ongepubliseerde studie in besit van dr. H.F. Heese, UWK).
- VAN DER VYVER, W.B.: **Die geskiedenis van die Stellenbosse gemeente, 1800-1830**. (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1958, I, Kaapstad, 1959).
- VAN LINGEN, J. (pseud. vir J.H.H. de Waal): **De Waal geslag: Pieter de Waal, van Langverwacht, sij voorvaders en afstammeling**. Kaapstad, datum van inleiding 1918.
- VAN REENEN, D.G.: **Die joernaal van Dirk Gysbert van Reenen, 1803** (geredigeer deur W. Blommaert en J.A. Wiid). (VRV, no. 18). Kaapstad, 1937.
- VAN RIEBEECK, J.A.: **Daghregister, 1651-1662**, drie dele (geredigeer deur D.B. Bosman en H.B. Thom). Kaapstad, 1952-1957.

- VAN WYK, A.H. du P.: **Die invloed van die Engelse skoolwese op die Kaapse skoolwese, 1806-1915.** Pretoria, 1947.
- VAN ZYL, D.J.: **Kaapse wyn en brandewyn, 1795-1860: Die geskiedenis van wynbou en wynhandel in die Kaapkolonie.** Kaapstad, 1975.
- VAN ZYL, J.D.F.: **Onderwysontwikkeling op Robertson (1845-1950) (Ongepubliseerde M Ed-tesis, US, 1983).**
- VISAGIE, J.H.H.: **Die geskiedenis van die onderwys in Kuilsrivier (Ongepubliseerde MA-tesis, Unisa, 1960).**
- VISAGIE, J.H.H.: **Die N.G.-gemeente Kuilsrivier-Suid: ontstaan, stigting en ontwikkelingsgeskiedenis met besondere verwysing na die mondigwordingsjare: 12 Junie 1964 - 12 Junie 1985.** Plek van uitgawe onbekend, datum van voorwoord 1985.
- VON BOUCHENROEDER, D.F.: **Reize in de binnenlande van Zuid-Afrika gedaan in den jare 1803.** Amsterdam, 1806.
- VON RÖHDEN, L.: **Geschichte der Rheinischen Missions-Gesellschaft.** Barmen, 1888.
- WALLMANN, J.S.: **Leiden und Freuden Rheinischer Missionare.** Halle, 1862.
- WEBSTER, W.H.B.: **Narrative of a Voyage to the Southern Atlantic Ocean, in the years 1828, 29, 30, performed in H.M. Sloop, Chanticleer, I.** London, 1834.

II PERIODIEKE PUBLIKASIES

- African Journal, 1849-1850**
- Cape Argus, 1857-1905**
- Cape Monthly Magazine, 1857**

De Gereformeerde Kerkbode, 1849-1879
De Goede Hoop, 1904-1907
De Kerkbode, 1881-1905
De Zuid-Afrikaan, 1830-1905
Di Afrikaanse Patriot, 1881-1900
Die Burger, 27 Sept. 1940, 1 Aug. 1947, 21 Sept. 1985
Het Volksblad, Jul. 1849 - Des. 1849; 1856-1886
Kuilsrivier Nuus, 1956-1980
The Cape Times, 1871-1905
The Cape of Good Hope Almanac and Annual Register, 1841-1857, 1860-1879
The General Directory and Guide Book to the Cape of Good Hope, 1869-1879
The Government Gazette, 1800-1884
The South African Almanac and Directory, 1827-1835
The Argus Annual and South African Directory, 1888-1897
The South African Commercial Advertiser, 1840-1855

III PAMFLETTE

GEDENKBUCH der Rheinischen Missions-Gesellschaft: Herinnerungen an den fünfzigjährigen Wirksamkeit. Barmen, 1879 (Argiefbewaarplek van die NG Kerk.)

LOYALTY and its Reward: or Justice versus Law at the Cape of Good Hope, in the Nineteenth Century. Cape Town, 1859.

NEDERDUITS GEREFORMEERDE GEMEENTE, KUILSRIVIER herdenk vyftigjarige bestaan, 1903-1953 (Bound pamphlet 65 (10)).

NICHOL, J.S.: Lines written on the Occasion of the Cape Town Anti-Convict Association, attaining its Climacteric by Closing the Shops, injuring the Community and attempting to starve the Opponents of the Pledge. Cape Town, 1849.

IV REGERINGSPUBLIKASIES

- (a) Annexures to Votes, Proceedings of the House of Assembly (KAB-verwysing CCP 1/2/1/1 - CCP 1/2/1/149 1854-1909
- (b) Papers Relating to Education (KAB-verwysing CCP 4/5/1 - CCP 4/5/7 1854-1890
- (c) Cape of Good Hope Blue Books (KAB-verwysing CCP 9/5 - CCP 9/48 18-42-1885
- (d) Voters' Lists (KAB-verwysing CCP)

CCP 11/1/2	Western Districts	1872
CCP 11/1/4	Western Districts	1874
CCP 11/1/6	Western Districts	1876
CCP 11/1/7	(vol I) Western Districts	1878
CCP 11/1/13	Queenstown - Worcester	1882
CCP 11/1/16	Queenstown - Worcester	1884
CCP 11/1/19	Queenstown - Worcester	1886
CCP 11/1/22	Queenstown - Worcester	1887
CCP 11/1/25	Queenstown - Worcester	1889
CCP 11/1/28	Queenstown - Worcester	1891
CCP 11/1/34	Queenstown - Worcester	1893
CCP 11/1/34	Queenstown - Worcester	1895
CCP 11/1/37	Queenstown - Worcester	1897
CCP 11/1/40	Richmond - Wynberg	1899
CCP 11/1/44	Port Elizabeth - Swellendam	1903
CCP 11/1/49	Port Elizabeth - Swellendam	1905

V PERSOONLIKE ONDERHOUDE

Mnre. Johan Bonthuys, Du Toit Bosman, F.H. (Fre) Bosman, mev. Johanna Bosman (gebore Van Zyl), M.R.E. (Michael) Bosman, P.J. (Pierre) Neethling, J.A. (Abraham) Thomas, J.M.P. (Johnny) van der Merwe, D. (Danie) de Waal, T.F. (Theo) Holzapfel, dr. P.J. (Piet) Bosman, dr. G.G. (Gawie) Cillié, dr. H.F. Heese, dr. R.E. van der Ross, mevv. Marie de Klerk (gebore Mouton), Anna de Villiers (gebore Gerrits), Lucy de Villiers (gebore Krige), Baby Eksteen (gebore De Swardt), J.C.P. (Rina) Esterhuyse (gebore De Villiers), J.H. Garbers (gebore Brink), G.E. (Graceline) Giannelos-Bosman, Maud Joubert (gebore Cooke), C. (Kitty) Taljaard (gebore De Villiers), F.R. van Eck (gebore Holloway).

VI ARGIVALE BRONNE**A. GEPUBLISEER**

Kyk onder Boeke en Regeringspublikasies

B. ONGEPUBLISEER**(i) Kaapse Staatsargiefbewaarplek, Kaapstad****(a) Aanwinste (A)**

A 535/1 - A 535/2	Anti Convict Pledge Annexure	1849
A 1419	Notule van Kuilsrivier School Committee	1883-1905
A 2250	Opgaafrollen	1682-1782
A 2324/1 - A 2324/2	Minutes of Cape Town Railway Dock Company	1845 - 1871
ACC 456	De Waal Versameling	
ACC 687	The Bosman family: Genealogy of Three Branches	

(b) Attorney General (AG)

AG 1634	Correspondence Files: Papers Received	1905
---------	---------------------------------------	------

(c) Raad van Politie (C)

C 13	Resolusies	18 April 1678 - 21 Desember 1679
C 14	Resolusies	1679-1681
C 123	Resolusies	Jan. 1745 - Des. 1745
C 274 - C 385	Inkomende Brieven	Apr. 1652 - Des. 1709
C 1361 - C 1453	Uitgaande Brieven	1679-1709
C 2183 - C 2222	Dagregister: Stellenbosch en Drakenstein	
		Junie 1729 - Feb. 1784

(d) Cape Government Railways (CGR)

CGR 2/1/413	Correspondence Files	1890-1905
CGR 2/1/414	Correspondence Files	1890-1905

(e) Raad van Justitie (CJ)

CJ 290	Crimineele Processtukken	1687-1688
--------	--------------------------	-----------

(f) Colonial Office (CO)

CO 586	Letters Received: Municipalities and Sundry Committees	1849
CO 596	Letters Received: Municipalities and Sundry Committees	1850
CO 1185	Letters Received: Municipalities and Sundry Committees	1882
CO 4021	Memorials Received (F - K)	1849
CO 4046	Memorials Received (G - J)	1849
CO 4312 - 4341	Register of Memorials Received	1806-1855
CO 5102 - CO 5110	Letters Despatched: Ecclesiastical and Schools	1841-1882
CO 6204	Letters Received from Convict Station, Kuils River	1845
CO 6208	Letters Received from Convict Station, Kuils River	1846

(g) Central Road Board (CRB)

CRB 1 - CRB 10	Minutes of Central Road Board	1840-1855
CRB 27 - CRB 75	Letters Received: Civil Commissioners, Inspector of Roads, Resident Magistrates, Superintendents of Convict Stations and Private Individuals	1840-1858

(h) Foto's: Elliot versameling (E)

E 313	Anna Bergh (De Coningh)
E 2820 / E 2854	Olof Bergh
E 322	De Villiers familie
E 550	Saxenbergh
E 1124-1128	Saxenbergh
E 2515-2516	Saxenbergh

(i) Government House (GH)

GH 28/44	Papers Despatched: Secretary of State, London, Enclosure to Despatches	1848-1851
----------	---	-----------

GH 28/57 Papers Despatched: Secretary of State; London, Enclosures
to Despatches Feb. 1851 - Apr. 1851

(j) Opgaafrulle (J)

J 25 - J 39, J42, J43, J57	Opgaafrolle, Kaapse Distrik	1799-1837, 1809, 1810, 1834
J 183 - J 315	Opgaafrolle, Stellenbosch	1692-1845

(k) Limited Companies (LC)

LC 249	Memorandum of Association	1903
LC 315	Memorandum of Association	1916

(1) Map Register (M)

M 1/17	Ongetiteld. (Kaart van die Kaapse Nedersetting en die Kolonie van Stellenbosch, ongedateerd)
M 1/381	(b) Stellenbosch en omgeving, omstreeks 1700
M 1/564	Topographical Map of Part of the Division of Stellenbosch 1877
M 1/618	Rough Sketch of the Division of Stellenbosch showing the locality of the respective Field cornets, etc. 1855
M 1/1184	Kaart waarin aangetoond werden de voornaamste plaatzen c 1700
M 1/3282	Kaart van de Caap der Goede Hoop waarin aangetoon werden de voornaamste plaatzen met de naamen van der zelve besitters, ongedateerd
M 1/1500	Caarte van de Colonie van Stellenbosch (Plase met eienaars se name) 1741
M 2/759	Plan of Eerste River and Bellville 1917
M 3/1752	Divisional Map of Stellenbosch November 1890
M 3/1818	Divisional Map of Stellenbosch (topographical) 1890
M 3/2223	Divisional Map of Stellenbosch November 1890
M 3/3469	Map of Field Cornetcy Environs of Stellenbosch indicating names of farms c 1897
M 3/4807	Divisional Map of Stellenbosch showing wards, farms with grant numbers, etc. 1902

M 4/294	Map of Part of the District Stellenbosch, ongedateerd	
M 4/870	Viticultural Map of the District Stellenbosch, ongedateerd	

(m) Mines Department, Cape Town (MDC)

MDC 7	Correspondence Files	1915
MDC 25	Correspondence Files	1916

(n) Insolvent Estates (MO)

MO IB 2/447	Accounts: Petrus Jacobus Bosman	1836
MO IB 2/570	Accounts: George Holloway	1843
MO IB 2/769	Accounts: George Holloway	1852
MO IC 2/129	Accounts: Johannes Londt	1823
MO IC 2/2	Accounts: Arend de Waal	1803
MO IC 2/49	Accounts: Arend de Waal	1814
MO IC 2/60	Accounts: Arend de Waal	1817

(o) Master's Office and Orphan Chamber of the Supreme (MOOC)

MOOC 6/9/178	Death Notices: John Bernard Holloway	30.1.1881
MOOC 6/9/281	Death Notices: Edward Holloway	12.5.1890

(p) Private Aanwinste (P)

P 14	Bosman-dokumente	
------	------------------	--

(q) Receiver of Land Revenue (RLR)

RLR 1	Oude Wildschutte Boek	1687-1712
-------	-----------------------	-----------

(r) Surveyor General (SG)

SG 3/2/1/32	Correspondence Files: Mines Department	1909
-------------	--	------

(s) Superintendent-General of Education (SGE)

SGE 1/1 - SGE 1/495	Letters Received	1851-1918
---------------------	------------------	-----------

SGE 2/1 - SGE 2/164	Inspectors' Reports	1893-1927
SGE 5/1 - SGE 5/173	Letter Book, Miscellaneous Letters Despatched	1843-1912
SGE 13/1 - SGE 13/24	Registers and Lists of Schools General Register	1838-1911
SGE 15/1 - SGE 15/3	Education Department Quarterly Statistics	1895-1907

(t) Magistrate of Stellenbosch (1/STB)

1/STB 1/1 - 1/STB 1/47	Minutes of the Landdrost and Heemrade	1691-1827
1/STB 1/48	Confidential Minutes	1797-1826
1/STB 2/1 - 1/STB 2/76	Criminal Cases: Records of Proceedings	1818-1905
1/STB 5/1 - 1/STB 5/68	Civil Cases: Records of Proceedings	1686-1905
1/STB 9/20	Journal of the Landdrost (containing notes on outspans, public roads, etc.)	1827
1/STB 10/1 - 1/STB 10/13	Letters Received by the Landdrost	1686-1810
1/STB 10/36 - 1/STB 10/148	Miscellaneous Letters Received	1811-1866
1/STB 10/150 - 1 STB 10/157	Letters received from Fieldcornets and Private Individuals	1787-1880
1/STB 1/STB 10/160	Letters Received from Fieldcornets, Justices of the Peace and Clerks of the Peace	1851-1890
1/STB 1/STB 11/20	List of Population	c 1833
1/STB 11/21	Alphabetical register of Persons in possession of Loan, Quitrent and Freehold Farms	undated
1/STB 11/22	Register of Quitrent and Loan Farms	1813
1/STB 11/46 - 1/STB 11/48	Letters Received (containing Letters in connection with the purchase and hiring of Crown Land	1870-1900
1/STB 12/67 - 1/STB 12/71	Valuation Rolls	1741-1839
1/STB 12/72	Valuation Rolls by Fieldcornets	1830-1831
1/STB 16/1 - 1/STB 16/110A	Census Returns	1818-1837

1/STB 16/138	Lists of Inhabitants of Fieldcornetcies	1806-1807
1/STB 19/153 - 1/STB 19/156	Diverse Licence Papers	1827-1909
1/STB 20/1 - 20/93	Letters Despatched	1687-1849
1/STB 22/1 - 1/STB 22/14	Letters Received by the Secretary to the Landdrost	1813-1827
1/STB 22/201	Lists of Passengers, Letters and Goods conveyed by Post Wagon to Cape Town	1805-1807
1/STB 22/203	Accounts and Conditions for the Post Wagon	1805-1828
1/STB 22/279	Liquor Licensing Court Minutes	1905-1922

(u) The Secretary, Divisional Council of Stellenbosch (4/STB)

4/STB 1/1/1/1 - 4/STB 1/1/1/2	Minutes	1891-1915
4/STB 2/1/1/1 - 4/STB 2/1/1/4	Letters Received: General	1855-1894
4/STB 6/1/2/1	Valuation Rolls	1890

(v) The Treasury of the Cape Colony (T)

T 1126	Correspondence Files	1908
T 1248	Correspondence Files	1910

(w) Verbatim Copies (VC)

VC 5 - VC 18	Dagregister	1669-1674, 1689, 1690, 1692-1708
VC 38	Joernaal van H.A. van Reede	1685
VC 39 - VC 40	Algemene Monsterrol	1665-1672, 1693-1699, 1701-1705, 1708-1710
VC 49	Monsterrolle Vrije Lieden	1702-1725
VC 55	Monsterrolle Vrije Lieden	1770-1774

(x) Microfilm Collection (Z)

ZA 2/63 - ZA 2/64	Dag Register	1674, 1676, 1680-1683, 1688-1689, 1690, 1682
ZB 1/1 - ZB 1/21	Berichte der Rheinischen Missiongesellschaft	1830-1905
ZK 8/4/1	Register of Grants and Transfers	1658-1805

(ii) Argiefbewaarplek van die Ned. Geref. Kerk in Kaapland, Kaapstad (KKA)**Kerkargiefstukke**

Biografiese besonderhede Leraars (BB)

BB2 Besonderhede Leraars (A-D)

Gemeente Durbanville (G 17)

G 17 1/1 - G 17 1/4 NG Kerk Durbanville: Kerkraadsnotule 1827-1913

Gemeente Kuilsrivier (G 115)

G 115 1/1 NG Kerk Kuilsrivier: Kerkraadsnotule 1903-1927

G 115 4/1 NG Kerk Kuilsrivier: Huweliksregisters 1904-1956

G 115 6/1 NG Kerk Kuilsrivier: Diverse 1904-1956

Ring van Kaapstad (R)

R 1/1 - 1/13 Notule en Bylaes 1893-1880

Ringe van Kaapstad, Tulbagh, Swellendam, Graaff-Reinet

R 9/1 - R 9/30 Notule en Bylaes 1883-1905

Kaapse Sinode (S)

S 1/9 - S 1/23 Acta Synodi en der Synodale Commissie 1852-1897

(iii) Kantoor van die Registrateur van Aktes, Kaapstad (AK)

QRR 191-195 Quitrent Register for Stellenbosch 1814-1919

(iv) Kantoor van die Landmeter-Generaal, Kaapstad (SG)

OSF 1A Old Stellenbosch Freeholds 1705

(v) Stellenbosse Heemkring

Bosman en De Waal manuskripte, foto's, dokumente en knipsels

(vi) Drakensteinse Heemkring

Die oorspronklike manuskrip van **Die verseboek van die Bosmans** (gedigte geskryf in die tydperk van 1773 tot 1814)

(vii) Openbare biblioteek, Kuilsrivier

Kuilsrivier Nuus

1956-1980

BYLAE

GEDIGTE UIT DIE KUILSRIVIER OMGEWING

1. Susanna Bosman: Lied om onse hedendaagsche Toestand om Vrede te bevorderen
(23 Maart 1785).
2. Elizabeth Ragel Bosman: Kerkhofsgedig
(c 1830)
3. H.E.H. Bosman: Tevredenheid
(3 April 1855)
4. Christina Johanna de Waal: Christo Jesus sone gods
(c 1840)
5. Maria Margaretha de Waal: Een lied by slaapeloosheid
(c 1810)
6. Maria Margaretha de Waal: Gedigt op de overdenking van Christus lyden op Vrydag
(1854)
7. Maria Margaretha de Waal: Gedicht op het ontheiligen van den dag des Heeren
(17 Junie 1854)
8. Maria Margaretha de Waal: De dag van 't Nieuw begonnen Jaar (op haar 80ste verjaardag)
(20 Januarie 1858)
9. Maria Margaretha de Waal: Een gedicht op myn verjaardag (op haar 86ste verjaardag)
(20 Januarie 1864)
10. Jan Christoffel de Waal: Gedicht ter opening van een bidgezelschap
(c 1855)
11. Hermanus Abr. J. Bosman: Het Heilig Bybelboek bevat
(1901)

Lied om onse hedendaagsche Toestand om Vrede te bevorderen, den 23 Maart 1785

Stem: Ach dat den Mensch zoo ligt vergeet

- 1 O! Afrika, o! Africa
Jaagd na de Liefde en Vrede
En smeeke God om zyn Gena
Zoo loopt ons alles mede
En zoekt geen Toevlugt by den Mensch
Die niet kan geven onsen Wensch
Nog ons versaden mede.
- 2 Al ryzen wy van Zee tot Zee
Tot aan het Eind der Wereld
En bragt ons groote Goed'ren mee
Veel geld en goud bepeereld
't kon niet versaden ons gemoed
Begeert is na een hooger Goed
Dat niet is op de Wereld
- 3 God geeft genoeg in Africa
Aan ons om van te leven
Wat jaagt wy dan de Mensch zoo naa
Die ons dog niets kan geven
Wy jagen na geen Menschen bloed
Maar tegen god wy ons misdoet
Met al ons wederstreeven
- 4 Laat wy dan van deez' Weg afzien
En zoeken rust en Vreedem
En laat wy tot gods Troone vlien
Om al ons overtreeden
En bid dat hy ons hier nu geeft
Dat wy na zyn geboden leeft
Zoo lang het nog is heden
- 5 De Tyd de edle schoone Tyd
Die ons nog werd gegeven
Mogt wy die wenden aan met vlyt
Om tot gods Eer te leven
Wat deerd ons al de Wereld dan
Zoo wy hier moeten schyden van
Als zy ons gaat begeven

- 6 Laat wy jaagen na liefd' en Vreed'
En waare Deugd betragten
Zoo krygen wy Gods Zegen meed'
Die is daar van te wagten
Maar leeven wy in Haat en nyd
Wy onse eed'le Ziel bestryd
En moet ons zoo gaan versmagten
- 7 Daarom myn lieve Vrienden al
Laat wy ons dog omwinden
Voor al onse edle Ziele zal
Wy door dien Weg verslinden
De Hemel is voor dien beryd
Die Jaagd na Vreed en Eenigheid
Door Jesus dien beminden
- 8 Door Liefde vreed en Eenigheid
Werd alles dog gebonden
Maar door de bittre haat en nyd
Werd Land en Kerk verslonden
Het is van lange dog bedagt
Dat vreed en Eendragt maakt de Magt
Van ouds al uitgevonden
- 9 Dagten wy nu dog aan dien Tyd
Van ons vooroud'ren mede
Die grootlyks in haarzelfs verblyd
was, om de Rust en Vreede,
Die God haar gaf in Africa
En dankte hem voor die Gena
En grootse Zegen mede
- 10 Doe agten zy de rust zoo groot
Die god haar deed genieten
Want zy om haare ziele vlood
En al haar goed verlieten
En kwamen hier in Afrika
En zweefden zoo op gods gena
En liet haar niets verdrieten
- 11 Die onze ouders heeft gered
Kan ons ook alles geven
Zoo wy leeft na zyn Woord en Wet
En zoekt den Heer verheven
Zy kwamen hier dog arm en bloot
Hy redde haar uit al haar nood
En gaf haar goed te leven

- 12 Ach Heere geeft ons die genad'
Dat wy ons Hart doorzoeken
En agt op onse Wegen slaat
Van alle Kant en Hoeken
En ons gedagten dog afzet
Van al dat onze Ziel besmet
En lezen goede Boeken.
- 13 Ach Heere wilt ons hier dog niet
begeven dog verlaten
Door Christus ons in Gunst aan ziet
Tot onzer Zielen baaten
Op dat wy u o Heer aankleeft
En na u wet en Woorden leeft
En alle Zond mag haten
- 14 Heer Jesu gy alleen zyt
Ons Toevlugt hier in dezen
Ach ons dog door u Geest gelyd
En laat ons dog geen wezen
Want buiten u wy niets vermag
Het is alleen door uwe Kragt
Dat wy God diend en vreezen.

SUSANNA BOSMAN (geb. De Villiers)⁽¹⁾

1 Die verseboek van die Bosmans, pp. 32-36.

Kerkhofsgedig

Kan de dode niet meer spreken
 laat het ons dan niet ontbreken
 om de swijgend te verstaan
 Wat gij zijt was ik voor dezen
 Wat ik ben zult gij haast wezen
 Zoo spreekt ons de dooden aan

Laat de dooden ons dan Leeren
 om bij tijds ons te bekeeren
 eer de dood ons nederveld
 want die hier nu nederleggen
 kunnen ons tog niet meer zeggen
 hoe de ziel nu is gesteld

Na de dood zal niets geschieden
 wat het Leven ons aanbieden
 laat ons dan des Levens tijd
 in den Godsdienst zoo besteden
 dat eens ons verdorven Leden
 na den dood weer werd verblijd

Jezus is ook eens gestorven
 maar aan hem is niets verdorven
 Hij is weder opgestaan
 en heeft dood en Hel verslonden
 ook verlost Hij van de zonden
 die nu op Zijn weegen gaan

Die hier op Zijn wegen lopen
 kunne ook met blijdschap hoopen
 om ook weder op te staan
 en van Jezus te ontfangen
 waar Zij hier nog naar verlangen
 daar zal niets ontbreken aan

Eijnde

ELIZABETH RAGEL BOSMAN⁽²⁾

2 Stellenbosse Heemkring: Dokumente, no. 263. (Elizabeth Ragel (geb. 6.3.1774) was die tiende kind van Isaak en Susanna Bosman van Welgelegen en dus vier jaar ouer as haar suster Maria Margaretha, hoewel nie een van haar gedigte in die versamelbundel van die Bosmans van Welgelegen opgeneem is nie. Skynbaar het sy nie getrou nie. Vgl. C.C. de Villiers: **Geslagsregister van die ou Kaapse families I**, p. 77.

Tevredenheid

Wat vraag ik tog naar geld of goed,
Wanneer tevredenheid,
Bij levens krag in 't jeugdig bloed
M' een bet van rozen spreidt
Dan zingt ik, wijl mijn hand geniet
Mijn morgen en myn avondlied

En zie ik dan de schepping aan,
Natuur in goud gehuld,
Den douw als zilver op de blaar,
Den halm met graan vervuld,
Dan denk ik, "al dat schoon, die prag,
"Heeft God voor mij ook voortgebragt.

H.E.H. BOSMAN

Weltevreden

Den 3 April 1855⁽³⁾

De voorste letters van elk regel maak tezamen mijn naam uijt

Christo Jesus sone gods
 Heyl des levens sterke rots
 Rynig tog mijn vuyl gemoed
 In u lydens Hylig bloed
 Schuijf my tog niet van u af
 Trekt my uijt der Zonden graf
 In den hoogsten Hemel op
 Naar u god gewyden top
 Aller zoetsten levens bron
 Jezu heldere klare Zon
 Opend to u heyl vonteyn
 Heer en was my daar in reyn
 Ag vergeef my al myn schuld
 Neijgd u tot my heb geduld
 Neem mijn Ziel in u behoed
 Als het ligchaam sterven moet
 Doet my in u wegen gaan
 En ziet my genadig aan
 Wilt tog nimmer gade slaan
 Al het kwaad van my begaan
 Aller hoogste majesteijd
 Leyd my in u Heerlykheid
 En treed voor my in als borg
 Mijne ziele tog verzorg

Eijnde

CHRISTINA JOHANNA DE WAAL⁽⁴⁾

c 1830

4 Stellenbosse Heemkring: Dokumente no. 253 en 258. (Christina Johanna de Waal ("Tante Mietjie", getroud met Arnoldus Immelman) was die sewende oudste van Arend en Maria Margaretha de Waal se kinders (gedoop op 31 Januarie 1808). Sy was dus 'n suster van Pieter van Langverwacht en Jan van Saxenburg; vgl. J. van Lingen (**pseud.** vir J.H.H. de Waal: De Waal geslag, p. 19.)

Een Lied by Slaapeloosheid

Stem: Nu rusten alle Erden, of Psalm 6

Myn slaap is weggeweeken
Heer laat nu zyn gebleeken
Dat gy naby my zyt
bestierd dog myn gedagten
Schenkt my des geestes kragten
Dat die my in uw waarheid lyd

Laat my dog overwinnen
't verstrooyen myner Zinnen
houd myn gemoed in toorn
dat ik die kan bedwingen
Om tot uw Eer te zingen
My daarin dog te hulpe kom

Terwyl ik lag in duister
Geeft dat uw licht en luister
zig nimmer van my keer
Schenkt my verliggend oogen
dat ik aanschouwen mogen
de wond'ren uwer Wet o! Heer

En wyl ik niet kan slapen
Wees gy myn Schild en wapen
die my den Tyd verkort
Wat kan de Slaap my deeren
't is immers uw begeeren
Dat ik wakend gevonden word

Al is de nagt geschapen
tot rusten en tot slapen
wyl ik nu wakker lyd
laat my maar wakker blyven
En wilt myn Tyd verdryven
met uw genaden licht altyd

Laat die my zoo bescheinen
dat duisterheid verdwynen
wilt gy o klaare zon
my met u licht bestralen
En in myn Herte daalen
O! Jesu waare Levens bron

Geeft dat ik u verwagte
Gelyk een dief by nagte
Steeds waakend in gebeen
Laat my het niet verveelen
nog nimmer kunne scheelen
te waken tot uw Dienst alleen

De Wereld met haar woelen
Kan nimmermeer verkoelen
Het regte Zielen Brand
van zoo een ziels beminden
Die hem zoo ligt laat vinden
O! Jesu houd my by de hand

MARIA MARGARETHA DE WAAL⁽⁵⁾

Gedigt op de overdenking van Christus lyden op Vrydag

Wildt o Vader ons verblyden
Voor het dierbaar bitter lyden
Van Uw Eenege gebooren Zoon
Die verliet zyn Hemels troon
En voor ons op aard kwam sterven
Om ons het leven te verwerven
Geeft dat wy met alle kragt
Deze liefde regt betragt

Dat het zoo ons hart mag raken
Dat wy ook in liefde blaken
En ook in gehoorzaamheid
Hem mag volgen te aller tyd
Om Uw wil en welbehagen
Zoo met lydzaamheid te dragen
Dat wy ook in Eeuwigheid
met Hem mogen zyn verblyd

Lieve Jezus wil ons schenken
Om die dag te overdenken
Alles wat er gebeurd
Hoe uw harte wierd verscheurd
Zoo onschuldig, zonder reden
Om voor ons in te treden
Dat ook onze zonde schuld
Voor U lyden is vervuld

Helige Geest wildt ons versterken
En ons harte zoo bewerken
Dat wy altoos op dees dag
Dankbaar daaraan denken mag
Vader Zoon en Geest te zamen
Geeft dat wy mag zeggen amen
Amen ja het zal zoo zyn
Als wy regt voor U verschein

MARIA MARGARETHA DE WAAL

1854⁽⁶⁾

De dag van 't Nieuw begonnen Jaar
Is nog geen ganse maand verschenen,
God wil ons nu nog met malkaar
Ook weer een dag tot vreugd verlenen
Het is nu mijn geboortedag,
Dien ik nog weder mag beleven;
Mag ik, met eerbied en ontsag,
Hem danken, die het mij wou geven!
Ik leef in 't laatste levensperk
Dat Mozes ons heeft voorgeschreven.
Het is nu Gods genadewerk,
Als hij mij langer wil doen leven.
Ons leven is toch in Gods hand,
Dat nooit de mens toch kan bepalen:
In elken ouderdom en stand
Kan ons de Dood in 't graf doen dalen.
Dus is het best, dat wij voortaan
Ons tot de dood zó voorbereiden,
Dat wij de rechte wegen gaan,
Die ons ten Hemel kunnen leiden.
Hieronder tel ik ook mijn naam,
En wil God nu ook dankbaar blijven,
Die mij nog weder maakt bekwaam
Om dit gedicht te mogen schrijven.

MARIA MARGARETHA DE WAAL

(Op haar tagtigste verjaardag)⁽⁸⁾

8 J. van Lingen (pseud. vir J.H.H. de Waal): **De Waal geslag**, pp. 13-14. (Die punktuasie van die gedig is klaarblyklik aangepas.)

Een gedicht om myn verjaardag

Gy allen die hier zyt vergaard
 Terwyl ik dezen dag verjaard
 Uw' wenschen die gy hebt gedaan
 Neem ik met dank en liefde aan
 Ach! dat wy nu deez ganschen dag
 Opregt met vreugde vieren mag
 En als wy weder scheiden moet
 Dat wy dan zonder tegenspoed
 Mag leven vergenoegd en stil
 En onderworpen aan Gods wil
 En dat wy dan ook eens hiernaar
 Mag leven by des Hemels schaar
 Waar nooit geen scheiden meer zal zyn
 Bevryd van alle ramp en pyn
 Dit wensch ik nu uit 's harten grond
 Op dezen dag met hart en mond
 Het zal nu wel voor 't laatst nog zyn
 Dat ik op dezen dag verschyn
 Myn leven is ten eind gespoed
 Dat ik den dood verwachten moet
 De tyd ons hier op aard bepaald
 Is reeds voorby als weg gedaald
 Wat kan het nu toch anders zyn?
 Als dat de dood nu ras verschyn
 Om my te voeren in het graf
 Die my van U zal scheiden af
 Laat ons dan dezen dag te zaam
 Ons regt verheug en zoo't betaam.

Houd dit nu tot gedachtenis
 Van my die U bemind gewis

MARIA MARGARETHA DE WAAL

Gedicht op den 20 January 1864
Op haar 86ste verjaardag.⁽⁹⁾

Gedicht ter opening van een bidgezelschap

Heer Jezus kom tot ons wat nader,
Daar wy in Uwen naam vergader
Gedenk aan U belofte Heer
Waar twee of drie te zamen bidden
Daar ben Ik altoos in het midden
Dit is't dat wy ook nu begeer -
Wil ons op dezen weg geleiden
En nimmer van't gezelschap scheiden
Waar Uwen naam geprezen word
Wil Uwen Geest ons allen geven
Zoolang wy hier op aarde leven
Tot dat wy in't graf ter neder stort
Wil uit het graf ons weder wekken
En onze schuld voor God bedekken
Daar Gy ons zyt vooruit gegaan
Doe ons tot Uwen vader komen
En aan Uw hand met alle nomen
Vrymoedig voor Gods vierschaar staan
Dan zullen wy met blyde klanken
De Heilige Drieëenheid danken
Die ons die plaats heeft toebereid
En dan ook daar met blyde galmen
Aanheffen onze dankb're psalmen
Tot in al eeuw en eeuwigheid.

JAN DE WAAL**Saxenburg⁽¹⁰⁾**

Het **Heilig Bybelboek** bevat
 In zich een ongemene schat
 Voor naarstigen in 't zoeken
 Men vind in 't **Oude Testament**
 By Jood en Christen wel bekend
 Een min dan veertig boeken.
 Vyf zyn van **Mozes Jozua**
 het boek der **Rigtren Ruth** daarna
 Van **Samuel** twee werken,
 Twee van 't bedryf der **Koningen**
Kronyken twee door geest en pen
 Beschreven voor Gods kerken
Ezra en **Nehemia** trouw
Esther Ahasveëros vrouw
Job en het boek der **Psalmen**
Spreuken Prediker en **Hooglied**
 Die schooner dan parnas uitgied
 In aangename galmen.
 Profeten viermaal vier daar zyn
 Vier noemd men groot en twaalf klyn
 De grooten zyn nu dezen:
Jesaja deftig hoog van toon
 Ook **Jeremia** priester zoon
 Die 't **Klaaglied** ook doet lezen
 De derde is **Ezegiel**
 De vierde groote **Daniel**.
 Nu volgen ook de kleinen:
Hosia Joel Amos vrisch
Obadja Jona in den visch
 En uit den visch onreiden
 Voorts **Micha Nahum Habakuk**
Zefanja Haggai die van druk
 Vermeld met **Zacharias**.
Maleache besluit het hek
 Betoonde in een kort bestek
 De koms van de Missias

Het Nieuw Testament begind
 Met Jesus Gode Heilig Kind
 Den mensch tot heil gegeven.
 De Boeken of afdelingen
 Zyn driemaal negen door de pen
 Van heiligen geschreven
Mattheus Markus Lukas Jan
 Of wel **Johannis** melden van
 De daden van onzes Heeren

Doch Lukas in het schryven kloek
 beschreef met lof een tweeden Boek
 over **Apostels** leeren.
 Apostel Paulus groot van geest
 Weleer in 't Paradys geweest
 Schreef tweemaal zeven brieven.
 De eerste ging naar **Rome** heen
 aan de **Corinthe** twee voor een
 't Christendom ten grieven
Galaat Efeze Filippens
 En **Collosens** elk een naar wens.
 Twee brieven zond hy veilig
 Naar **Thessalonicensen** toe.
 Werd nooit van schryven mad nog moe
 God maakt zyn schriften heilig.
 Twee brieven zond hy met een kus
 aan zynen zoon **Timotheus**
 Aan **Titus** een als mede
 Een aan **Filemon** met gebe'en
 En dan op 't laaste aan de **Hebreen**
 Uit wensch van heil en vrede.
 De Verdre Heilige brieven zyn
 Een van **Jacobus** klaar en ryn
 Heilig in zyn verklaring,
Petrus schreef twee **Johannis** drie
 Dan volg de brief van **Judas** die
 Sluit met de **Openbaring**.

HERMANUS ABRAHAM JACOBUS BOSMAN⁽¹¹⁾

11 Gedig in besit van mev. J.C.P. (Rina) Esterhuyse (geb. De Villiers) Kuilsrivier. (H.A.J. Bosman het hierdie gedig in 1901, op 74-jarige ouderdom geskryf.)